

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hikmet Çolak

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Hikmet Çolak

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

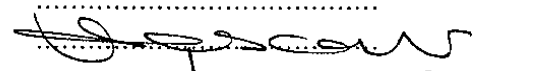
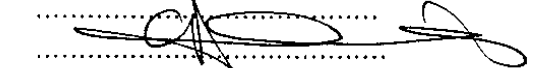
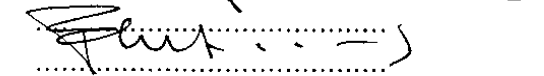
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Temuçin Faik Ertan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Yavuz Ercan
Doç. Dr. Neşe Özden
Prof. Dr. Temuçin Ertan

Tez Sınavı Tarihi 27.04.2007.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

(imza)

Prof. Dr. Yavuz Ercan
Enstitü Müdürü

ÖZET

1930 yılında yapılan Belediye seçimleri ülkemizdeki modern anlamda belediyecilik ve yerel yönetim yapılanması için büyük bir gelişme olduğu gibi aynı zamanda Türk Demokrasi tarihinde de seçim sistemi ve çok partili hayata geçiş için önemli bir denemenin gerçekleştirilmesine sahne olmuştur. Bu seçimler günümüze kadar hem yerel yönetimler hem de demokrasi alanında süregelen birçok konuda başlangıcı oluşturması açısından, olumlu veya olumsuz etkilerin, neden ve niçinlerin kaynağını teşkil etmiştir. Türk siyasal yaşamında bu konunun etkileşimlerinin incelenmesi, günümüzle ilişkilendirilmesi kuramsal açıdan önem taşımaktadır.

Bunun yanında yerel yönetimler ile siyasi yapı demokrasinin işleyişi açısından her zaman birbiri ile ilişki içinde olmuş ana boyutu oluşturmuştur. Demokrasi kavramının iki kültürden kültüre farklı yorumlanması da konunun kavramsal çerçevesini oldukça genişleten bir etken olmuştur.

Bundan dolayı çalışmanın ilk aşamasında, demokrasi kavramının Dünyadaki ve ülkemizdeki gelişimini ve bu iki sürecin etkileşim alanlarını belirlemek, bir başka ifadeyle bu iki gelişmenin birbirlerine olumlu olumsuz katkılarını ortaya koymak gerekmiştir. Ana hatlarıyla iktisadî, siyasi ve toplumsal alanları içeren bu etkileşim çerçevesi, yerel yönetimler ve belediyecilik gibi demokrasi ile iç içe geçmiş olan alanlarda, konumuzun özünü oluşturan 1930 belediye seçimlerine olan etkileri ile seçimlerin Türk Siyasi hayatına etkilerini açıklamaya çalışmaktadır. Sonuçta ise bu çok parçalı etkileşim alanından, genel bir açıklama alanına ulaşılacaktır.

Çağdaş Türk demokrasisi ve yerel yönetimleri ile siyasal kültürü, birçok toplumsal olgu gibi, belli bir tarihsel süreç içinde oluşmuştur. Türk demokrasi geleneği ile belediyeciliğinin gelişiminde etken olan tarihsel süreçler, İslamiyet ve imparatorluk devirleri günümüz siyasal kültürüne yapısal ve kurumsal nitelikli birçok etkiler yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat ve sonrasında Cumhuriyet döneminin biçimlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Bu dönemlerdeki iktisadî, siyasi ve toplumsal alanlardaki gelişmelerin etkilerini ortaya koyarak; 1930 Belediye Seçimlerinin günümüz Türk siyasal yapısı ve işleyişine olan etkileşimini açıklamak, bu çalışmanın temel amacı olmaktadır.

ABSTRACT

The municipality elections done in 1930 was not only, in modern sense, a great development for establishing infrastructure of municipality and local administrations in our country but also a ground for a significant trial of transition to multi-party political life and election system in the history of Turkish Democracy. These elections became a resource of positive and negative impacts and reasons since it was a starting point for a variety of subjects both in local administrations and democracy lasting up to now. It is theoretically important that interactions of this subject be analyzed and be associated with today.

In addition, local administrations and political structure have been always interrelated in terms of continuation of democracy, and have formed main aspects. The fact that interpretation of democracy differs from one culture to another has become main factor for expanding the conceptual framework of the subject.

Thus, in the first step of the research project, it is aimed at clarifying the development of the term “democracy” both in our country and in the world, identifying the interaction area of these two different development processes, in other words pointing out their positive or negative effects to each other. The interaction frame which mainly consist of economical, political and social areas, try to clarify the effects of municipal election made in 1930 (the heart of our topic) and the effects of the election to the Turkish Politics in the fields such as municipality and local administrations which are integrated with democracy. As a result, a common explanation area will be reached from a versatile interaction area.

The historical developments that are effective on the improvements of Turkish democracy inheritance and municipality administration, such as Islam and empire periods, have highly affected today’s political culture by structural and theoretical characteristics. The Ottoman Empire has been an important factor for shaping the Turkish Republic period, during and after administrative reforms.

The main objective of this study is to clarify the effects of 1930 Municipality Elections on the modern Turkish political structure and the political process by elaborating on the effects of economic, political and social developments during these periods.

ÖNSÖZ

“1930 Belediye Seçimleri” konulu bu çalışmanın başlığına bakıldığında, son derece basit ve sade bir isimlendirme olduğu görülür. Ancak 1930 yılında gerçekleştirilen Belediye Seçimlerini, öncesindeki seçimlerden ayıran bir takım özellikler bulunmaktadır. Bir başka deyişle, başlıkta görünmeyen, zengin bir içerik söz konusudur. Bu seçimler hem demokrasi hem yerel yönetimler hem de kadın hakları açısından bir kırılma olarak kabul edilebilir. Türk kadını ilk kez seçme seçilme hakkını kullanmış ve seçimlere birden fazla siyasal parti katılmıştır. Bu bağlamda 1930 Belediye Seçimleri, sadece bu yönüyle bile incelenmeye değer bulunmuştur.

1930 Belediye Seçimleri, ülkemizde demokratik gelişme sürecinde gerek seçim sistemi, gerek kadın hakları ve gerekse yerel yönetimler alanında önemli dönüm noktalarından biri olması ve günümüze demokratik yaklaşımlar yönünden etkiler taşıması bakımından büyük önem taşıyan bir konu olmuştur. Konu demokrasi kavramı ve dünyada ve ülkemizdeki demokratik gelişim ile yakından ilişkili olduğundan öncelikle bu konu başlıklarında kavramsal inceleme yapılmış ve tarihi gelişim ana hatları itibarı ile sunulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de, demokratik gelişim içerisinde büyük önem taşıyan, milli mücadele döneminde, cemiyetlerden kongrelere ve oradan milli meclise ve cumhuriyete uzanan yolda şekillenen milli irade ve milli egemenliğin gelişim süreci incelenmiş, çok önemli bir dönüm noktası kabul edilen 1930 yılına kadar geçen zamanda kurulan siyasi partilere ise dönem olayları ile ilişkileri içerisinde ayrıntılı olarak yer verilme-ye çalışılmıştır.

Çok partili döneme ilk adım ve modern belediyecilik ve yerel yönetim yapılanması için büyük bir gelişme sayılan 1930 Belediye Seçimlerinin seyrini doğrudan etkileyen 1580 sayılı Belediye Kanunu, meclisteki görüşme ve tartışmalarından başlanarak ele alınmış, genel özellikleri, getirdiği düzenleme ve yenilikler sunulmaya çalışılmıştır. Türk Demokrasi tarihinde de seçim sistemi ve çok partili hayata geçiş için önemli bir denemenin gerçekleştirilmesine sahne olan 1930 Belediye Seçimleri ve meydana gelen olaylar, ülkeyi etkileyen ekonomik ve sosyal ortam değişkenleri göz önüne alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Seçimlerin sonuçları ve o dönemde

çok istenmesine rağmen gerçekteşemeyen çok partili cumhuriyet denemesinin, neden ve niçinleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. .

Bu çalışmam esnasında en başında, böylesine önem taşıyan, milli tarihimiz açısından çok yararlı bilgiler edinmemi sağlayan bir konuda çalışma yapmak için beni yönlendiren ve çalışmamın her aşamasında destek ve katkıları ile ufkumu açan, tez danışmanım değerli hocam Prof.Dr. Temuçin Faik Ertan'a ve yüksek lisans öğrenimim sürecinde çok büyük anlayış, destek ve katkıları bulunan Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim elemanlarına ve çalışanlarına içtenlikle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
ÖZGEÇMİŞ.....	204
GİRİŞ.....	1
A.Demokrasinin Tanımı ve Dünyada Gelişimi	1
B. Türk Toplumunu ve Osmanlı Devletinde Demokratikleşme	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE VE 1930 YILINA KADAR DEMOKRATİK GELİŞİMLER

I.MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ DEMOKRATİK ATILIMLAR	26
A.Milli Mücadele Dönemi Kongreler ve TBMM nin Açılışı.....	26
1. Milli Cemiyetler ve Kongreler	26
2. TBMM'nin Kuruluşu ve Milli Egemenlik.....	29
II. CUMHURİYETİN İLANI VE ANAYASAL DÜZENLEMELER	32
A. Saltanatın Kaldırılması.	32
B. Cumhuriyetin İlanı	33
C. Anayasal Düzenlemeler	36
D. Hilafetin Kaldırılması	37
III. 1923'TEN 1930 YILINA KADAR SİYASİ PARTİLER	40
A. Kadınlar Halk Partisi.....	40
B. Cumhuriyet Halk Partisi.....	43
C. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi	47
D. Serbest Cumhuriyet Partisi.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TOPLUMUNDA YEREL YÖNETİMLER, BELEDİYESİCİLİK VE 1580 SAYILI BELEDİYE KANUNU

I. TÜRK TOPLUMUNDA YEREL YÖNETİMLERİN TARİHİ	63
A. Türk Toplumunda Belediyecilik ve Yerel Yönetimlerin Gelişimi.....	63
B. Osmanlı Devletinde Belediyecilik ve Yerel Yönetimlerin Gelişimi	63
1. İhtisab Nazırlığı	64

2. Muhassıl Meclisleri.....	64
3. Şehremaneti ve Şehir Meclisleri	66
C. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Belediyelerle İlgili Yasal Düzenlemeler	71
II.1580 SAYILI 3 NİSAN 1930 TARİHLİ BELEDİYE KANUNU	71
A. Belediye Kanunu Hazırlayan Nedenler ve Kanunun Görüşmeleri	72
B. Belediye Kanunun Gerekçeleri	73
C. Belediye Kanunun Amaçları	75
D. Belediye Kanununa Mecliste Yapılan Olumlu ve Olumsuz Eleştiriler	76
E. Belediye Kanununun Genel Özellikleri	80
F. Seçimler ile İlgili Seçim Kanununda Yer Alan Düzenlemeler	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ

I. BELEDİYE SEÇİMLERİNİN YAPILDIĞI ORTAM VE ŞARTLAR	85
A. Belediye Seçimleri Dönemi Ekonomik Şartlar	85
B. Belediye Seçimlerinde Siyasi ve Sosyal Ortam	101
II. BELEDİYE SEÇİMLERİ VE PARTİLER	112
A. Belediye Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi	113
B. Belediye Seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Partisi	123
III. SEÇİMLER, OLAYLAR VE ETKİLERİ	133
A. Seçimlerin Güvenliği ve Seçim Bölgelerindeki Olaylar	133
B. Seçimler ve Atatürk	140
C. Belediye Seçimleri ve Basın	146
IV. BELEDİYE SEÇİMLERİ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ	158
A. Seçim Sonuçları	158
B. Seçimler Sonrası Gelişmeler ve Seçimlerin Etkileri ..	161
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	179
EKLER	185

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.k	Adı geçen kaynak
a.g.m	Adı geçen makale
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
BKKK	Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CHPK	Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
İng. Çev.	İngilizce'den Çeviren
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s.	Sayfa numarası
SCP	Serbest Cumhuriyet Partisi
Söy. Yap.	Söyleşiyi yapan
Tar. Yön.	Tartışmayı Yöneten
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
y.a.g.e.	Yukarıda adı geçen eser
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan
Yay. Yön.	Yayın yönetmeni

GİRİŞ:

A.Demokrasinin Tanımı, Dünyadaki Gelişimi

Demokrasi tanım ve kavram olarak ilk çağlardan günümüze tartışıla gelmiş, demokrasi sözcüğü hemen her yerde bir vazgeçilmez ideali temsil etmiştir. Bu kavram zaman zaman anlam erezyonlarına ve yorum enflasyonlarına maruz kalmış, demokrasi gruptan gruba, kültürden kültüre farklı çerçevede tanımlanmıştır. Ortaya çıkan karmaşa ve belirsizlik sonucunda doğal olarak kişiler, toplumlar ya da toplumsal kesimler bir idealin ölçüsü olarak düşündükleri demokrasiyi kendilerine göre belli değer yargıları, tercihleri ve istekleri çerçevesinde yorumlar olmuşlardır.¹

Demokrasi kültürel ve tarihsel bir süreçtir; her topluma ya da toplumsal kollektiviteye özgü koşullar, orada geçerli demokrasi anlayışını belirlemektedir. Kapitalizmin geliştiği ve bireyci değerlerin çok ağır bastığı bir kültür ortamındaki demokrasi ile ilgili tanım, özlem ve değerlendirmeler, geleneksel dayanışmacı değerlerin egemen olduğu kültürdeki beklentilerden farklı olmuştur.² Onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar demokrasi terimi sadece dolaysız demokrasi anlamında kullanılırken, günümüzde dolaylı yani temsili demokrasinin de anlam çerçevesi içinde yer almıştır.³

Demokrasi, genel olarak toplumdaki iktidar ilişki ve yapısının kaynağı ve kullanımı ile ilişkili bir kavram olmuş, demokrasinin siyasi iktidarın kullanımı ile ilgili oluşu, ideolojik tercihleri gündeme getirmiştir. Farklı değer yargılarına, farklı eğilim ve tutumlara sahip grupların demokrasi ile ilgili değerlendirmelerinde de farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bazı gruplar için demokrasi “çoğunluğun mutlak egemenliği” anlamına gelirken, bazı gruplar için de “bireyin temel hak ve özgürlüklerinin tam bir güvence altına alındığı siyasi rejimi” ifade etmiştir. Demokrasi, Amerikan Başkanlarından Abraham Lincoln tarafından, “*siyasi iktidarın toplumda toplum için, bizzat toplum tarafından kullanılması*” olarak tanımlanmıştır.⁴

¹ Bu konuda bkz: Gencay Şaylan, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE, Ankara, 1998, s.1; Coşkun Can Aktan, **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı, Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.xiii

² Şaylan, **a.g.e.**, s.3-4

³ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s.231

⁴ Şaylan, **a.g.e.**, s.2

Çağdaş siyaset bilimcilerinden Maurice Duverger demokrasiyi “*en basit ve en gerçekçi tanımıyla Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim*” olarak tanımlanmış, bu seçme mekanizmasının zaman içinde değişip gelişerek birçok teori ve yaklaşımları oluşturduğunu belirtmiştir.⁵

Son dönem Fransız toplumbilimcilerinden Alain Touraine demokratik yönetimi; “*en çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal biçim*” şeklinde tanımlamıştır. Demokrasi olgusu içindeki “*iktidarı sınırlamak ve çoğunluğun istemlerine yanıt vermek*” olarak belirlediği iki gerekliliğin hangi koşullarda ve ne ölçüde olacağının önemli olduğuna dikkati çekmiştir.⁶

Demokrasiye çok farklı açıdan değerlendiren bilim adamları da olmuştur. Son dönem batılı toplumbilimcilerden Henry B. Mayo “*demokratik rejim, halka zaman zaman hayali bir egemenlik veren fakat asıl egemenliğin gizli ve sorumsuz kuvvetlerin elinde olduğu bir sistem*” olarak tarif etmiştir.⁷

Ünlü siyaset bilim adamlarımızdan Tarık Zafer Tunaya demokratik siyasal hayatı, “*sorunların açıkça ortaya çıkarılması ve belli bir kültür düzeyine varmış, bilinçli vatandaşların görüşlerinin hakim olacağı bir ortamda hürriyetçi yollardan çözülmesi olarak*” tanımlamış, hükümetlerin vatandaşlara tabi ve hizmetinde olması gerektiğinin önemine değinmiştir. Tunaya, halkın tercihlerini yoksulluk iklimi içinde ve bilgisizliğinden yararlanarak çıkarmanın mümkün olamayacağına işaret ederek, demokrasinin kesin olarak yoksulluk ve bilgisizlik koşullarından uzak olması gerektiğini söylemiştir.⁸

Gencay Şaylan bir siyasi rejimin demokrasi olarak nitelenebilmesi için dört temel özelliğe sahip olması gerektiğini öne sürmüştür, bunları seçim ve temsil ilkesi, insan haklarına verilen öncelik, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk ilkesi olarak sıralamıştır.⁹ Demokratik bir siyasal düzen ve kültürün üzerine oturduğu belli başlı

⁵ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 2B., Bilgi Yayınevi, Ankara ,1974, Çev.Ergun Özbudun

⁶ Alain Touraine, “**Demokrasi Nedir?**” İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.,1997,s:25, s.117

⁷ Henry B.Mayo, “**Demokratik Teoriye Giriş**”, Ankara,Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1960 s.135

⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları ,İstanbul, 1982, s.435-437

⁹ Şaylan , **a.g.e.**, s.11

değerleri ise “eşitlik, özgürlük ve insan hakları, katılım, siyasal gücün sınırlanmış olması, uzlaşma, çoğulculuk, yarışma, hukukun üstünlüğü” biçiminde tanımlanabileceğini söylemiş, demokrasi kuram ve uygulamasının bu değerlerin üstüne oturmak durumunda olduğuna değinmiştir.¹⁰

Coşkun Can Aktan, yeni bir yönetim şeklini önerdiği kitabında, demokrasiyi hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleştirilemeyecek bir ideal, bir siyasal yönetim tasarımı olarak tanımlamış, gerçek demokrasinin bir ütopya, halkın kendi kendini yönetiminin gerçekleştirilmesinin imkansız olduğunu söylemiştir. Aktan, modern temsili demokrasilerde, ilgisiz ve bilgisiz seçmenlerin iradesini yansıtan ve çıkar gruplarının hakimiyetine dayalı, iktidarın güç ve yetkilerinin etkin biçimde sınırlandırılmadığı bir siyasal yönetimin hüküm sürmekte olduğunu öne sürmüştür. “Eksik enformasyon”, “siyasal ilgisizlik ve bilgisizlik”, “azınlık hakimiyetinin kaçınılmazlığı” ve son olarak da “siyasal iktidarların güç ve yetkilerinin etkin bir biçimde sınırlandırılmaması” gibi nedenlerle günümüzde uygulanan modern demokrasilerde gerçekte egemenliğin halkın değil, toplum içinde güç ve hakim konumda olan sosyal sınıfların olduğunu söylemiştir.¹¹

Bütün yapılan bu yorumlara rağmen, demokratik batı toplumlarının demokrasi ile ilgili temel ilkeleri incelendiğinde, çoğulculuk esası içinde çatışma ve çelişmelerin açıkça tartışıldığı, geniş bir siyasal katılma ile yönetenlerin yönetilenlerce kontrol altında tutulduğu sonucuna ulaşılmaktadır.¹²

Demokrasinin tarih olarak ilk ortaya çıkışı ile ilgili M.Ö. V. yüzyılda Atina ve Isparta şehir devletlerindeki yönetim şekillerinin demokrasiye başlangıç teşkil ettiği ön plana çıksa da, bazı kaynaklarda, antropologların eski çağlara ait yaptıkları araştırmalarda demokrasinin birçok ilkel topluluk tarafından uygulandığını, sistemin tarih öncesi çağlardan beri kullanıldığını ortaya çıkarmış oldukları belirtilmiştir.¹³

İsmail Hami Danişmend’in batılı araştırmacı ve bilim adamlarının eserlerini kaynak göstererek yazmış olduğu “*Garp Membalarına göre Eski Türk Demokrasisi*” adlı kitabında Dünya tarihinde ilk demokrasi ve ilk parlamentonun Yunan

¹⁰ A.g.e., s.98

¹¹ Aktan, a.g.e., s.x-xvii

¹² Bkz. Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.24

¹³ Bkz., Meydan Larousse, Cilt 3 , s.152-3; Aktan, a.g.e., s.3

demokrasisinin ortaya çıkışından yaklaşık ikibin yıl önce Sümerler’de kurulmuş olduğu ve bu parlamentonun da iki meclisten oluştuğu belirtilmiştir.¹⁴

Günümüzde batı siyasi geleneği açısından demokrasinin başlangıcının eski Yunan Site devletleri olarak görülmesindeki en önemli etken o çağda yetişen ve batı medeniyetini etkileyen Platon ve Aristo gibi ünlü düşünürlerin bu konuda vermiş oldukları eserlerin günümüze dek ulaşabilmiş olması olarak düşünülmektedir.

Demokrasi eski Yunanca “demos”(Halk) ve “Kratein” (yönetmek, hükmetmek) sözcüklerinden oluşan birleşik bir kelime olarak, ilk defa M.Ö. beşinci yüzyılda Yunanlı tarihçi Herodot tarafından kullanılmış¹⁵, sözcük “halkın yönetimi” anlamını taşımıştır. Eski Yunanlılar kendi yönetimlerine bu adı vermişler, demokrasiden söz edilebilmesi için kanunların herkes için aynı olması (İsonomia), site işlerine katılmada ve siyasal iktidara katılmada eşitlik (İsegoria ve İsokratia) olmasını şart koşmuşlardır.¹⁶

Siteler Antik Yunan’da egemen toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimini oluşturmuş ve demokrasi bir site (kent) devleti olan Atina’nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Atina, bütün yurttaşların katıldığı meclis ile yönetilmiş, Atina meclisi (Ekklesia), siyasal gücü elinde tutan, temel kararları veren yürütme konseyi (Boule) ile mahkemelerde (Dikasteria) görev yapacak yargıçları seçen en etkili organ olmuştur. Halkın üyesi sayılan her erkek Atinalı (yaklaşık genelin onda biri), doğrudan doğruya siyasal kararların verilmesine katılabilmiş ve yürütme konseyine seçilebilmiştir.¹⁷ Bütün önemli kararlar yılda en az 40 defa toplanan bu meclislerde alınmıştır. Tam zamanlı görevlere ihtiyaç olduğunda, kuraya başvurulmuş, beşyüz yurttaştan oluşan bir konsey meclisin icra komitesi olarak görev yapmıştır.¹⁸

¹⁴ Bu konuda İ.Hami Danişmend Pensilvanya Üniversitesi Assiriyoloji Profesörü S.N.Kramer’in 1958 tarihli “ **L’histoire Commence a Sümer**” adlı eserini kaynak göstermiştir. Bkz., İsmail Hami Danişmend, “**Garp Menba’larına Göre: Eski Türk Demokrasisi**”, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1964, s.11

¹⁵ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s.232

¹⁶ Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.21; Sezen Saim, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, No:88, Ankara, 1994, s.36; Aktan, **a.g.e.**, s.10; Şaylan, **a.g.e.**, s.13

¹⁷ Şaylan, **a.g.e.**, s.14-15

¹⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s.238

Atina'daki demokrasi, nüfusun büyük bir bölümünü köleler ve Atinalı olmayan, ancak o kentte yaşayan insanlar oluşturmalarına rağmen, ne bunların ne de kadınlar, köleler ve Atinalı sayılmayanların yönetimde hiçbir söz hakları olmamasından dolayı eleştirilmiş, Eski Yunan'da kararlar çoğunluğun oylarına dayanmasına rağmen yönetim demokratik değil, çoğunluk diktatörlüğü olarak değerlendirilmiştir. Ahmet Taner Kışlalı Eski Yunan'da yurttaşlık hakkına sahip olanların yılda en az on kez büyük alanlarda toplanmaları ve önemli konuları o toplantılarda karara bağlamaları sonunda, ortaya konan bir çanağa herkesin topluma zararlı saydığı kişi veya kişilerin adlarını yazdırıp attırmaları, bu şekilde çoğunluğun oylarını alanları ise sınır dışı etmelerini bunun kanıtı saymıştır.¹⁹

Demokrasinin felsefe olarak gelişimine Platon ve Aristo gibi antik çağ düşünürlerinin önemli katkıları olmuştur. M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan Platon siyasal düzen ya da rejimleri Tımarşi (askeri aristokrasi), oligarşi, demokrasi ve tiranlık olarak 4 türe ayırmıştır.²⁰

Platon bir grubun yönetim biçimi olan oligarşi içinde gerilim ve çatışmaların kaçınılmaz olarak artacağı ve sonunda bir halk ayaklanması ile oligarşilerin yıkılacağından yerine demokrasinin geleceğinden söz etmiştir. Platon, siyasal yönetimin halkın eline geçmesi ya da bir başka deyişle sokak kalabalığının siyasi iktidara sahip olması ile sıkıntıların son bulmayacağı, aksine yapılacak yanlışlar, çıkar hesapları, yurttaş bireyin elde ettiği siyasal gücü kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanması ve benzeri nedenlerle toplumdaki gerilim ve çatışmanın derinleşeceğini düşünmüştür. Platon'a göre sonuç, demokrasinin yıkılması ve tüm gücün sınırsız bir biçimde tek kişi tarafından kullanıldığı tiranlığın gelmesi olarak öngörülmüş, Platon demokrasiyi bilginin, bilgeliğin ve faziletin ön plana çıkmadığı bir siyasal düzen olarak değerlendirmiştir.²¹

Platon'un öğrencisi olan Aristo ilk kez, siyasal sistem ile toplumdaki bölüşüm, yani çıkar dağıtım sistemi arasındaki ilişkileri yakalamış ve bu ilişkilerin

¹⁹ Ahmet Taner Kışlalı, “*Tayyip Olayı*”, **Ben Demokrat Değilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 211

²⁰ Şaylan, **a.g.e.**, s.14-15; Aktan, **a.g.e.**, s.4

²¹ Şaylan, **a.g.e.**, s.16 ; Bu konuda Aktan, Platon'un siyasal yönetim biçimlerini 5 ayrı biçimde sınıfladığını, en ideal yönetim biçimi olarak 5 nci tür olarak sınıfladığı aristokrasi'yi önerdiğini belirtmektedir.

tipine göre siyasal sistemleri sınıflandırmıştır. Aristo'nun sınıflandırmasında yönetenlerin kendi yararlarına mı yoksa toplumun yararlarına mı yönelik bir yönetim uyguladıklarını esas almıştır. Tek bir kişinin yönetici olduğu sistemlerde monarşiyi toplumun yararlarını, tiranlığı ise yöneticinin ve çevresinin yararlarını ön plana alan siyasal düzenlemeler olarak nitelemiştir. Aristo sınıflandırmada ortaya çıkan siyasal düzenlemelerden bir tanesi olan demokrasiyi, oligarşiden daha iyi bir sistem olarak değerlendirmekle beraber en ideal sistem saydığı Politea'nın bozulmuş biçimi olarak tanımlanmıştır.²² Aristo'ya göre demokraside demos yönetmektedir ama bu demos gerçekte sokaktaki kalabalıktır. Ona göre sıradan insanlar, sahip olacakları gücü kendi sığ çıkarları için kullanmak isteyecekler, yeterli bilgi ve bilgeliğe sahip olmadıkları için de, esas olarak göz boyama dışında hiçbir becerisi olmayan demogogların etkisinde kalacaklar, demokrasi kaçınılmaz olarak demogogların iktidarına yol açacaktır.²³ Her iki düşünür de demokrasi yerine kendilerince en iyi olduklarını düşündükleri ayrı tip siyasal düzenlemeleri savunmuşlardır.

Platon ve Aristo'nun siyasal yönetimler üzerine görüşleri ve yaptıkları sınıflandırmalar modern demokrasinin fikir babaları sayılan kendinden sonraki düşünürleri çok büyük ölçüde etkilemiştir.²⁴

Tarihi gelişimi bakımından Eski Yunan'dan sonra gelen Roma çağında demokrasi giderek gündemden düşmüş, bir kent devleti olmayan Roma'da gerek cumhuriyet döneminde gerek onu izleyen imparatorluk çağında Roma'nın siyasal sistemi eşitlik ve katılıma dayanmamış, yönetim sosyo ekonomik eşitsizlik temeline dayanan bir seçkinler yönetimi olmuştur. Roma dönemini izleyen ortaçağda ise demokrasi bir siyasal düzen olarak gündemden çıkmıştır.²⁵

Orta çağda Batı Roma İmparatorluğunun çöküşüyle başlayan feodal düzende devlet birliği mevcut olmamış, Ortaçağ siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal açıdan halkın, toprak sahibi senyörlerin yönetimine tabi olduğu bir dönem olmuştur.²⁶

²² Bu konuda Aktan, Aristo'nun demokrasiyi halkın çoğunluğunun kendi çıkarlarına yönelik kararlar aldığı ve uyguladığı bir yönetim olarak tanımladığını ve Aristo'nun siyasal yönetim biçimlerini 6 türe ayırdığını belirtmektedir. Bkz: Aktan, **a.g.e.**, s.4

²³ Şaylan, **a.g.e.**, s.17-18

²⁴ Aktan, **a.g.e.**, s.5-6

²⁵ Şaylan, **a.g.e.**, s.19-20

²⁶ Tuncay, **a.g.e.**, s.22

Feodal düzen merkezsel devletin kurulması ve para ekonomisine geçiş süreci içinde siyasal önemini yitirmiş, toprak sahibi köylülerin sayısı artmış, oluşan büyük ticaret etkinliği, güçlü bir tüccar sınıfı meydana çıkarmıştır.²⁷

Feodal krallıkların güçlü ve merkezî hükümetler kuramamış olmaları sonucunda zaman içinde derebeyleri, kilise ve imtiyazlı şehirler kendi başlarına buyruk olmuşlar, krallar yeni vergiler koymak gibi bazı durumlarda, ancak tebaanın rızasını aldıktan sonra kararlarını uygulayabilir hale gelmişlerdir. Bu rızanın alınabilmesi de, genel olarak çeşitli bölge temsilcilerinden kurulu bir meclisin onayına bağlı olmuştur. İmtiyazlı şehirlerin önem kazanmasıyla bu meclislere kendilerini temsil edecek ve şehir adına vaatlerde bulunabilecek heyetler göndermek âdet haline gelmiştir.²⁸

Onikinci yüzyılda kendine özgü yönetim ve hukuk bilimine sahip ticaret ve sanayi toplumu olarak büyük bir gelişme gösteren, siyasal özerklik, özerk yasa yapma, vergi koyma, pazar hakları ve kendi politikasını belirleme gücünü elde eden Ortaçağ kentleri, bir yönetim olarak kısa sürelerle görevde kalmak üzere kentlilerce seçilen özgür kişilerin yönetimini geliştirmiş ve günümüze taşımıştır.²⁹

13. yüzyıldan itibaren ise Batı Avrupa’da siyasal gücün doğası, düzenlenişi, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler ve siyasal gücün meşruiyet temelleri ile ilgili düşünceler, köklü bir değişme süreci içine girmiştir. Tabii hukuk ve tabii haklar anlayışı, 13. yüzyıldan sonra Batı Avrupa düşün dünyasına egemen olmuştur. Aynı dönemde, diğer bir önemli gelişme olarak, temsil düşünce ve kurumu siyasal yaşamda etkin biçimde ortaya çıkmıştır. İngiltere’de kralın yönetimi tarafından uygulanan ağır ve keyfi vergi toplamaya karşı feodal soyluların baş kaldırışı sonucu Kral I. John’a 1215 yılında imzalattıkları Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı), temsil ve temsili gerçekleştirecek kurum olan parlamentonun gelişmesini sembolleştiren bir olay olmuştur.³⁰

²⁷ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988,s.3

²⁸ Meydan Larousse, Sabah Yayınları, C.5 ,s.157

²⁹ Birgül Ayman Güler, **Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**, TODAİE Yayınları, Ankara,1998, s.21-22

³⁰ Şaylan, **a.g.e.**, s.24-25

13. yüzyıl İngiltere'sinde merkezi yönetime gereksinimleri için vergi ödeyenler toprak soylular ve hızla gelişen kentlerde yaşayan ticaret erbabına vergi salmadan önce bu kesimlerin rızasını alma sorununu çözmek, temsil mekanizması ile mümkün olmuştur. Vergi ödeyecek kesimlerin kendi aralarından seçtikleri temsilciler, bu kesimlerin rıza ile ilgili tutumlarını ortaya koymuşlardır. Zaman içinde rızayı belirleyecek temsili organ süreklilik kazanmış ve böylece ortaya parlamento kurumu çıkmıştır.³¹ Fakat Temsil ilkesinin uygulaması sonucu ortaya çıkan Parlamento kurumunun, seçim ve siyasal gücün kullanımında en etkin konuma gelmesi hiç kolay olmamıştır.

İngiltere'de Kral I. Charles, iktidara geçince 1629'da parlamentoyu kaldırmıştır. 1640'ta ülkeyi İskoç ordusunun işgal etmesi ve yüklü bir haraç istemesi sonucunda, birçok soyluya borcu olan ve bu borçlarını ödemek ve savaşı sürdürmek için parlamentonun vergi yetkilerine muhtaç olan I. Charles mecburen "uzun parlamento"yu toplamış onu kaldıracak gücü bir daha da bulamamıştır.³²

Fransa'da ise 16. ve 17. yüzyıllarda özellikle halk ayaklanmalarıyla büyük feodal beylerin krallığa karşı giriştiği mücadeleler sonrası XIV. Louis özerk soyluların gücünü ellerinden alarak bunları saraya tabi kılmıştır. Kralın Monarşi yönetimi Protestanların Roma Katolik Kilisesini reddetmesi ve savaş nedeniyle konan vergilere karşı kitlesel direnişler sebebiyle birçok kez silahlı direnişle karşılaşmıştır. 16 ve 17 nci yüzyıllarda Protestan reformu güçlü merkezi monarşiye karşı en büyük tehdidi oluşturmuş, Avrupa'da tutunabildiği her yerde yerleşik otoriteleri kökünden sarsmıştır.³³

17 ve 18. yüzyıllarda siyasi düşüncenin gelişmesinde burjuvazinin rolü iyice belirginleşmiş, ticaretin gelişmesi, sanayinin kurulması üretim ilişkilerini etkileyerek, yeni bir sınıf, yeni bir sosyal düzen içinde düşünce sistemini de etkileyerek, demokrasiye doğru hızlı ve kuvvetli adımlar atılmıştır. John Locke, Montesquieu, Emmanuel Sieyes gibi düşünürler liberal ve milli egemenlik ile ilgili düşünceleri yoğunlaştırmışlar, siyasi düşünceye oldukça yüksek katkıları olmuştur.³⁴ Milli devlet

³¹ Aynı yer.

³² Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s.146-147
Çev.Özden Arıkan

³³ A.g.e., s.167

³⁴ Tuncay, a.g.e., s.22

kavramı gündeme gelmiş, milli devletle beraber egemenlik ve egemenliğin öğeleri tartışılmaya başlanmıştır.

İngiliz iç savaşı döneminde yaşamış olan Thomas Hobbes, ünlü klasik yapıtı olan “Leviathan” da devlet kurumunu açıklamaya çalışmış ve ortaya bir mukavele kuramı atmıştır. Leviathan’dan yaklaşık 30 yıl sonra, yine bir İngiliz siyasi düşünürü olan John Locke (1623-1704) yayınladığı “ Two treatises On Government “ adlı kitabında doğal toplumsal durum, tabii hukuk tabii haklar ve aklın üstünlüğü gibi Hobbes tarafından kullanılan temel kavramlar üzerinde kuramını inşa etmiş, ancak Locke bir mukavele ile toplumsal örgütlenmeyi gerçekleştirmenin yeterli olmayacağını, bir ikinci mukavele ile devleti oluşturmak gerektiğini ileri sürmüştür. Locke devlet kurumunun varlık nedeni ve meşruiyet ölçüsü, bireyin tabii ya da temel haklarını güvence altına almak olarak görmüştür.³⁵

Fransız düşünürü Montesquieu “L’esprit de Loi (Kanunların Ruhu)” adlı kitabında devlet gücü ile bireyin doğal haklarını karşılıklı bir uyumluluk içinde bağdaştırmak sorununa çözüm aramıştır. Devletin varlık nedeni ve meşruiyet ölçütünün bireyin temel haklarının korunması olduğundan hareketle, toplumda üstün güç olan devletin iktidar kullanımının bireyi ezmemesi, onun tabii haklar alanına girmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Bunun için devlet egemenliğinin, üç birbirinden farklı güç olarak sınıflandırdığı yasama, yürütme ve yargının mutlaka birbirinden farklı ve bağımsız organlar eli ile kullanılması gerektiğini söylemiştir. Güçler ayrılığı ilkesi ile devlet gücünün kullanımı ve bireyin hak ve özgürlükleri arasında denge kurmayı amaçlamıştır.³⁶

18. yüzyılın en önemli siyasi düşünürlerinden biri olan Jean Jacques Rousseau ise, temsil düşüncesine olumsuz bir çerçevede yaklaşmıştır. Rousseau toplumun bireyleri arasında eşitlik ve adaletin ancak genel iradenin egemenliğe sahip olup kullanması ile sağlanabileceğini savunmuştur. Eşitlik ve adaleti sağlamanın tek yolunun temsili değil, doğrudan demokrasi uygulaması olduğunu, temsili sistemde, toplumsal irade çoğunluk ve azınlık olarak ikiye bölündüğünü, egemenliğin eskinin bir kralı yerine toplumun ancak bir kesimini temsil eden azınlık tarafından kullanıldığını öne sürmüştür. Rousseau, kendi çağının en demokratik siyasi düzene

³⁵ Şaylan, **a.g.e.**, s. 28-29

³⁶ **A.g.e.**, s. 30-31

sahip olduğu kabul edilen İngiliz parlamenterizmini de şiddetle eleştirmiş, İngiliz halkının sadece oy verme anında özgür olduğunu, oy verilip temsilcilerin ”halk adına” iktidarı kullanmaya başlamaları ile de tekrar “esir” konumuna düştüğünden söz etmiştir.³⁷

14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geçen süreçte, Batı Avrupa’da toplum ve düşünce dünyasında meydana gelen gelişmeler ve bunların etkileri uygulama alanlarına yansımakta gecikmemiştir.

18. yüzyılın sonlarında temsili demokrasinin iki ana modeli olarak İngiltere’de parlamenter sistem, Amerika’da başkanlık sistemi temel kurumsal yapıları itibarı ile ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda etkin bir siyasal güç odağı olan Parlamento içinde Muhafazakarlar ve Liberaller olarak siyasi partiler oluşmuştur. Parlamantonun etkin kanadı olan Avam kamarası seçim ve temsil ilkesine göre oluşmuş, yürütme gücü ise Avam Kamarasında çoğunluğun desteğine sahip olan başbakan ve monark tarafından beraberce kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın ortalarında başbakanlık kurumunun ortaya çıkmıştır.³⁸

Fransa’da 1789- 1793 yılları arasındaki bir zaman dilimi içindeki devrimle ilk yıllarında devlet mekanizmasında gerçekleştirilen köklü değişimler meydana gelmiştir. Çok kısa bir süre içinde bütün eski yönetim birimleri kaldırılmış, soyluların elindeki kuruluşlar dağıtılıp ayrıcalıklarına son verilmiş, yukarıdan aşağıya bir seçim sistemi kurulmuştur. Manastır tarikatları kaldırılarak, yerel düzeyde otomatik olarak liderlik etme ayrıcalığı soylularla papazların ellerinden alınmıştır. Bu köklü değişimler 19. yüzyılda başka birçok Avrupa devleti için model oluşturmuştur.³⁹

Demokrasi yönetenlerin yönetilenler tarafından seçilmesi olarak algılanmaya ve tanımlanmaya başlanmış, temsil sistemi demokrasinin temeli olarak yaygınlaşmıştır. 1809 İsveç, 1814 Norveç, 1815 Hollanda anayasaları gibi kimi ülkelerin anayasaları bu anlayış çerçevesinde düzenlenmiştir.⁴⁰

Fransız İhtilalinin, milli hakimiyet, temsili hükümet, kuvvetler ayrımı, insan

³⁷ A.g.e, s. 79

³⁸ A.g.e., s.34

³⁹ Tilly, a.g.e., s.190

⁴⁰ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 2

hakları gibi yeni siyasi düşünceler ile mutlakiyetler ötesinde bir liberal devlet kurma gelişmesi, merkeziyetçi krallıkların tepkisi ile karşılaşmış ve 1815 Viyana Anlaşması ile tasfiye edilmeye çalışılmıştır.⁴¹ Bu gelişme sonucunda Fransa'da çıkan 1848 ve öncesindeki ihtilaller demokrasi düşüncesinin Avrupa'da yaygınlaşmasını sağlamış, Orta Avrupa'da ulusçuluk akımının ve bağımsızlık hareketlerinin esin kaynağını oluşturmuşlardır. 1830 ihtilali parlamenter tipli monarşileri getirmiş, 1848 ihtilali de sosyal demokrasinin tohumlarını serpiştirmiştir.⁴²

Fransa'da 1848 yılında yapılan devrim, siyasi olduğu kadar toplumsal bir karakter de taşımıştır. O zamana kadar siyaset hakları için çalışan sınıflar arasında yeni bir sınıf olarak işçi sınıfı ortaya çıkmış, Fransa'da 1848 devrimi ile meşrutiyet krallığı devrilerek, Cumhuriyet ilan edilmiştir. Genel seçimler öncesi kurulmuş geçici Cumhuriyet Hükümeti, dünyaya yayınladığı bir beyanname ile milliyetçilik hareketlerini destekleyeceğini bildirmiştir. Avrupa'nın birçok memleketinde siyasi ve toplumsal haklar kazanmak için hükümdarlara baş kaldırılmış, az zamanda İspanya, İtalya, İrlanda, Belçika, Hollanda, Avusturya ve Macaristan'da ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.⁴³ 19. yy. sonlarında Avrupa'da Rusya ve Osmanlı devleti dışında, toplum yapısını Fransız İhtilali modeline uygun olarak yenilemeyen ulus kalmamıştır.⁴⁴

19.yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devriminin, toplumsal gelişmeye etkisi, sanayileşmiş toplumlardaki oy verme hak ve özgürlüğü için ortaya çıkan mücadele süreci olmuştur.⁴⁵ İngiliz demokrasisi, 19. yüzyıl içinde işçilerin örgütlü hak ve özgürlük mücadeleleri içinde biçimlenmiş, değişim amaçlı siyasal eylemler ve etkin protesto hareketleri, temsili demokrasinin en önde gelen özelliği olan “genel ve eşit oy ilkesi”nin İngiltere’de yerleşmesini sağlamıştır. Sanayi devriminin toplumsal dönüşüme bir katkısı da, “düşünce, ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri”dir.⁴⁶

⁴¹ Bahri Savcı, **Demokrasimiz Üzerine Düşünceler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s.13.

⁴² Kabacalı, **a.g.e.**, s. 2

⁴³ Enver Ziya Karal, **Tanzimatı Hayriye Devri**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.60

⁴⁴ Mumcu, **a.g.e.**, s.4

⁴⁵ Şaylan, **a.g.e.**, s.49

⁴⁶ **A.g.e.**, s. 51-52.

B. Türk Toplumunu ve Osmanlı Devletinde Demokratikleşme

Türk toplumunun demokrasi ile tanışıklığı bugünkü anlamını tam olarak karşılamasa da tarihin eski devirlerine kadar uzandığı bu konuda yapılan batılı bilim adamlarının bulgularını da içeren birçok araştırmalar ile ortaya çıkmaktadır.

Afet İnan'ın “Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları” adlı kitabında Türk toplumunun eski devirlerinde gerek topladıkları kurultaylar ve bu kurultaylarda devlet başkanlarını seçmeleri, gerekse kadın ve erkeğin eşit olup kadınların da yönetime katıldıklarından bahsedilmiş, bilhassa bundan yaklaşık 7000 yıl önce Mezopotamya'da ilk medeniyetleri kuran Sümer, Elam ve Akat kavimlerinin Türk kavimleri olduğu⁴⁷ ve demokrasi prensiplerini uygulayan bir çeşit muttehit cumhuriyetler kurdukları anlatılmıştır.⁴⁸

Ziya Gökalp'in “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde belirttiğine göre, Eski Türklerde egemenlik il'e ait olmuş, küçük illerde bütün il bir millet meclisi konumunda olmuştur. Halkın kaderini bu meclis yönetmiş, büyük illerde ise boy beylerinden oluşan Şölen adlı meclis il'e ait işlere karar vermiştir. Hakanlıklarda ve ilhanlıklarda ise, millet meclisi niteliğine sahip Kurultaylar oluşturulmuştur. Bu meclislerde meselelerin konuşulmasına “kinkeş” denilmiş, “İl mi yaman bey mi yaman” atasözü egemenliğin hakanda olmayıp ilde olduğunu gösteren atasözü olarak günümüze kadar gelmiştir. Hakanı seçen ve iktidardan düşüren, kurultaylar olmuş, savaş ve barış ilanı gibi önemli işler, kurultay tarafından kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Bugünün bakışıyla Altay bölgesinde yaşayan Göktürklerin yönetim şekilleri özel mülkiyete geçmiş ve bir çeşit aşiret aristokrasisi oluşturduğu, Göktürk devlet yapısının, bünyesinde geniş ölçüde “askeri demokrasi” kalıntıları taşıdığı değerlendirilmiştir.⁵⁰

Gökalp, İbni Batuta'nın seyahatnamesinden Türklerde yönetime kadınların da katıldığı, hakanın eşi olan hatunların kendine ait yetkili oldukları alanlarda söz

⁴⁷ İsmail Hami Danişmend'in batı kaynaklarından yararlanarak yazdığı eserinde Sümerlerin Türk olduğu ve çivi yazısı tabletlerin dilinin de eski Türk dili olduğu batılı bilim adamlarının kaynaklarından atıf yapılarak anlatılmaktadır. Bkz: Danişmend, **a.g.e.**, s.7, s.11

⁴⁸ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.30 ; Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1996, s.155, s.166

⁴⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s.153-166

⁵⁰ Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1979, s.8-9, s.15

sahibi olduklarını aktarmıştır. Türk ailesinin İslamiyetle birlikte eski Arap aile anlayışı ve sonrasında Yunan ve İran'ın baba-üstün aile yapısından bir takım unsurların etkisi altına girmesiyle Türk kadını toplumda geri plana atılmıştır.⁵¹

Eroğlu'na göre eski Türk devletlerinde ve Osmanlı devletinde, devletin şekli olarak, modern anlamdaki cumhuriyete, fikir ve uygulama olarak rastlamamakla beraber eski Türk devletlerinde, hanın seçimle işbaşına gelmesi, seçim için belli şartların mevcudiyeti, hakanın seçiminde liyakat ve yetenek aranması, seçimin kurultay aracılığı ile gerçekleşmesi, kurultayların danışma meclisi niteliği, eski Türklerin cumhuriyetin temel yapısını teşkil eden demokratik anlayışa ne ölçüde değer verdiğini göstermiştir.⁵²

Türk devlet yönetim sistemi üzerinde, Selçuklular ve öncesinde islamiyetin kabulüyle Arap etkisi, sonrasında Osmanlı döneminde İstanbul'un fethi ile Bizans etkisi yönetici kesimde yer etmiştir. Osmanlı devletinin Selçuklunun devamı olduğu göz önüne alındığında aynı dinsel nitelik ve arap kültür etkilerini taşıması doğal bir nitelik olmuştur. Öyle ki günümüz batı toplum bilimcileri, eski Türk kültür ve uygarlık bilincinin, İslamiyet tarafından, neredeyse yeniden canlandırılmasını mümkün kılmayacak derecede silindiği değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵³

Osmanlılar İslamlığı özel ve kamusal hayatın gerçek temeli yapmak için önemli çaba göstermişler, Şeriatı devletin etkin hukuku yapmaya, onu bütün ülkede uygulamaya, mahkemelere ve onları yürüten kadınlara tam bir otorite ve saygı sağlamaya çalışmışlardır. İslam toplumunda halifelerin şeriatı aykırı hareketlerinden dolayı sultanı hal edebilmesi kuralı sözde kalmışken, Osmanlılar Sultanın hal'ine fetva verme yetkisinde yüksek bir dini makam kabul etmişler, bu makama böyle bir yargı yetkisi vermekle şeyhülislama siyasi sahnede büyük ve hayati bir rol kazandırmışlardır.⁵⁴

İslâm - Osmanlı anlayışına göre kişi, kendinin ve kendi kaderinin hâkimi kabul edilmeyerek "kul" olarak görülmüştür. Bu farklı bakış açısı İslâm-Osmanlı

⁵¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, Toker Yayınları, İstanbul, 1995, s.256-258

⁵² Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.375, 383

⁵³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.8

⁵⁴ A.g.e., s.13-14

toplumuna ve oradan da Türk toplumuna yansımıştır. Kişiyi kendinin, kendi kaderinin hakimi bir ünite değil, bir merkezî otoritenin kulu sayan anlayış Türk toplumunda etkisini sürdürmüştür.⁵⁵

Bu anlayış nedeniyle Osmanlı Devleti'nde siyasal erki elinde tutan, saray, ulema ve yeniçeri kesimi dışında kalan kesim "reaya" olarak adlandırılmış, toprağa bağlı ve statüsü bağlı olduğu toprağın hukuki rejimine göre değişen halk çoğunluğuna, kulluk etmekten başka hak ve yetki tanınmamıştır. Yüzyıllar boyunca halk siyasal yaşamda söz sahibi olamamıştır.⁵⁶

Niyazi Berkes'e göre Osmanlı rejiminde, devlet ile toplum arasındaki ilişki açısından Batı geleneğindeki gibi, devletin yöneticileri olan hizmet sınıfları, toplum sınıflarını temsil eden kişiler olmamıştır. Osmanlı devlet ve toplum görüşüne göre devletin toplumdan gelmediği değerlendirildiğinden, devlet de toplumun ekonomik çıkar sınıflarının çıkar gereklerine dayanmamıştır. Siyasal egemenlik de toplumsal köklerden gelmemiş, toplumun üstüne fetih ve güç yoluyla dışardan oturtulmuştur. Rejimin siyasal ilkesi dinsel ilkesiyle kaynaştırılmış, devlet dinsel geleneğin değil, güçsel, siyasal, askeri geleneğin bir ürünü olmuştur.⁵⁷

Osmanlı yönetim düzeni ve anlayışında teokrasi ve feodalizme aykırı yanlar bulunması ele geçirilen yerlerdeki halklar için bir kurtuluş olmuş, onların yönetimi destekleyişine yol açmıştır. Devlet yönetimi alanında bu halkların desteklemeleri zamanla o denli ileriye gitmiştir ki, sonunda Osmanlı devleti bir Türk devleti olmaktan çıkarak, Yakın Doğu ve Balkan halklarından devşirilmiş kişilerin devleti durumuna geldiği de değerlendirilmiştir.⁵⁸

Balkanların Osmanlı Hakimiyetine girdiği dönem sonrası iki yüzyıl boyunca hanedan mücadeleleri çoğu zaman imparatorluk merkezinde bölünmeler yaratmış, devletin denetimini ele geçirmek için yeniçerilerle sivil yöneticiler arasında ortaya çıkan çekişme 16. yy.'dan yeniçerilerin dağıtılmasına kadar sürmüştür.⁵⁹

⁵⁵ Bahri Savcı buna Türk Demokrasisinin kaynak algılama sorunu olarak tespitte bulunmuştur. Bkz: Savcı, **a.g.e.**, s.16-17; Karal, **a.g.e.**, s.37

⁵⁶ Kabacalı, **a.g.e.**, s.4

⁵⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 29-30

⁵⁸ **A.g.e.**, s. 36-7

⁵⁹ Tilly, **a.g.e.**, s.104

Batılı yazarlara göre Türkiye'deki demokratikleşmede belirleyici değişim onyedinci yüzyılın sonlarına doğru, Viyana kuşatmasındaki başarısızlık ve 1699 Karlofça Antlaşmasıyla başlamıştır.⁶⁰

Batı ile ilk ilişkiler, Lale Devri diye adlandırılan, padişah III. Ahmed ile sadrazam Damat İbrahim Paşa döneminde başlamış, Avrupa'daki gelişmeler üzerine bilgi edinmek amacıyla, kimi ülkelere elçiler gönderilmiş, bunlardan gittikleri yerlerde yer alan, diplomatik gelişmelerin yanı sıra askeri ve teknik yenilikler üzerine de raporlar vermeleri istenmiştir.⁶¹

Devletin bekasını, askerî fen alanında batı dünyasının metodlarını alarak sağlamak görüşüyle başlayan Osmanlıların batıyı inceleme akımı ilk matbaa, ilk tercüme eserler, ilk tiyatro, bazı malî kurumlar ve teknik öğretim kurumları gibi öteki batı müesseselerini de beraberinde getirmiş, batı uygarlığının yarattığı siyasal düşünce ve siyasal kurumların etkisi Türkiye'nin demokrasiye doğru gelişme hareketini başlatmıştır.⁶² Türkçe kaynaklarda demokrasi sözcüğü ilk kez bu devirde “demokrasiya” olarak İbrahim Müteferrika'nın, tahta yeni çıkan I. Mahmud'a bir nevi ıslahat projesi gibi sunulan 1732 tarihli Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem adlı kitabında geçmiştir.⁶³

1789'da, Fransız Devrimi öncesinde tahta çıkan III. Selim, devletin kötü gidişini önlemek için meşveret meclisleri kurdurmuş, devletin önde gelen kişilerinden oluşturduğu kişilere durumun sebepleri ve çözüm önerilerini içeren lahiyalar hazırlatmış, Avrupa düzeninin incelenmesi için de dil bilen kişileri Avrupa'ya göndermiştir.⁶⁴ III. Selim ilk defa olarak devlette, batının siyaset usüllerine gerek görmüş ve devleti siyasette kendi kendine yeterlik prensibinden kurtarmaya çalışmıştır. Batı ülkelerinde elçilikler kurduğu gibi, büyük siyasi buhranlar karşısında yabancı devletlerle anlaşmalar da yapmıştır.⁶⁵

⁶⁰ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.11-12
Çev.Hamdi Aydoğan, Esra Sümer

⁶¹ Kabacalı, a.g.e., s.4-5

⁶² Savcı, a.g.e., s.9

⁶³ Alpay Kabacalı, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii**, Cem Ofset, İstanbul, 1998, s.23; Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.48

⁶⁴ Orhan Türkdoğan, **Kemalist Sistem Kültürel Boyutları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.12

⁶⁵ Karal, a.g.e., s.37-38

1789 Fransız ihtilali ile gelişen, milli egemenlik ve temsili demokrasi prensipleri Osmanlılarca kavranamamış, ihtilal ordularının yaydığı yeni fikirlerle ilgilenilmemiş, bunları getiren ve yayan Fransa'nın istilacı emellerinden kuşkulularak hoş gözle bakılmamıştır.⁶⁶

18. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı yönetim sisteminde ve merkezî devlet gücünde zayıflama ve bozulmalar kendini göstermesi ile birlikte kasabalarda, halk tarafından seçilip, fermanla atanan “ayan” denen halk temsilcilerinin güçleri artmış, bazı idare, maliye, hatta yargı işleri âyanların eline verilmeye başlamıştır. Âyanlık siyasette de yer alacak kadar önem kazanmış, 1798-1804 yılları arasında Anadolu ve Rumeli hemen hemen baştan başa ayan ve derebeylerin hükmü altına girmiştir.⁶⁷ Özellikle Rumeli’de ayanlar, durumdan istifadeyle devlet görevlerini üzerine alarak 18. yüzyıl sonlarında kendi özel orduları, hazineleri ve mahkemeleriyle, çok güçlü hale gelmişlerdir.⁶⁸ Halk üzerindeki dini taassup ve yabancı kaynaklı yeniliklerin hoş karşılanmaması sonucu çıkan Kabakçı Mustafa Ayaklanması sonucu III. Selim öldürülmesi üzerine de Ayanların bu duruma karşı çıkmış, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın askerle İstanbul üzerine yürüyerek ayaklanmayı bastırmış ve, II. Mahmud tahta oturtulmuştur.⁶⁹

Ortam ve oluşan şartların etkisiyle mevcut hak ve ayrıcalıklarını resmileştirmek isteyen Ayanlar, 1807’de kendi idarelerini ayırmaya çalışmışlar ve padişahın gücünün anlaşılmayla kısıtlandığını detaylı bir şekilde beyan eden ünlü Sened-i İttifak’ı padişaha zorla kabul ettirmişlerdir.⁷⁰ Bu olay kısa sürmesine rağmen olay Türkiye’de anayasacılık hareketinin kaynağı olarak kabul görmüş, Sened-i İttifak ile otoritenin artık insani temele dayanması gereği anlaşılmış, batı dünyasının bazı siyasî fikirleri ve müesseseleri ile birlikte bazı insan hakları ve hürriyetlerinin tanınmasına zemin hazırlanmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın ayaklanmada yeniçeriler tarafından öldürülmesiyle Meşveret Meclisi ve İttifak Senedi uygulamadan kaldırılmıştır.⁷¹

⁶⁶ Savcı, **a.g.e.**, s.11; Türkdoğan, **a.g.e.**, s.14

⁶⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.106-109

⁶⁸ Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s.38

⁶⁹ Kabacalı, **a.g.e.**, s.7-8

⁷⁰ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.131-2

⁷¹ Turgay Ergun, “*Türkiye Cumhuriyetinin Devlet Yapısı*” **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C.9.,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.222; Savcı, **a.g.e.**, s.11

Yeterli güce erişilip uygun ortam elde edilince ayan ve derebeylere karşı 1815'de savaş açılmış ve çoğu ortadan kaldırarak yerel ayrıcalıklı yönetimlerine son verilmiştir.⁷² Bu şekilde Batı Avrupa'da merkezileşme sürecinde de olduğu gibi bireysel ayrıcalıklarına son vermek ve egemenliği tüm sınıfa devretmek amacıyla merkezileşmiş devlet idaresinin yerel özerkliği ortadan kaldırışı gerçekleşmiş, Osmanlı Devletinde de merkezileşme sürecini tamamlamak için yerel meclisler yaşama geçirilmiştir. iltizam sistemi kaldırılmış, egemenliğin kullanımı yerel meclislere bırakılmıştır.⁷³ Bu yapılanma sürecinde müşir rütbesiyle eyaletlere gönderilen valiler vilayet idaresinde meşveret uygulamasını başlatmıştır.⁷⁴

Aynı gelişmeler çerçevesinde toplum reaya olmaktan çıkarak tebaa ya da halk olmuş, kapıkulluğu yerine sınıf, ırk, din gözetilmeden devşirilen bir sivil bürokrasi geliştirilmiştir. Sivil bürokrasiyi, yasama yetkisini hükümdardan alan, ordunun başında bulunanlar ve ulemadan seçilen kişilerden oluşan, en üst yetkili, kanun yapmakla görevli kurulan ” Süreli Meclisler” oluşturmuştur. Sürekli devlet organı olarak kurulan bu meclisler, bir hukuk devleti işleyişine doğru atılmış birer adım olmuştur.⁷⁵

Eski yönetim sisteminden en önemli ayrılış olarak, sadrazamlık hükümdarın mutlak vekili olmaktan çıkarılmış, Başvekil adıyla, meclislerle Padişah arasında bir bağ kurmak ve çalışmaları arasında birlik sağlamakla görevlendirilerek, hükümdara karşı sorumlu bir kabine sistemine doğru bir adım atılmıştır. Şeyhülislâmlık da hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bırakılarak, bir çeşit müslüman din başkanı haline getirilmiştir. Önceden Sadrazama bağlı kadılık da, şeriat mahkemeleri olarak şeyhülislâmlığa bağlanmıştır. Eski totaliter din-devlet bileşiminden ilk çatlama, ilk ikilenme böylece başlamıştır.⁷⁶ Şeriat hukukuna ve

⁷² Bu olay o dönemin bazı yabancı danışmanlarca, feodal gelenek ve soyluluğu yıktığını ileri sürülerek sakıncalı bulunmuş ve eleştirilmiştir. Berkes, **a.g.e.**, s.153

⁷³ Güler, **a.g.e.**, s.10

⁷⁴ İlber Ortaylı, **Tanzimattan Sonra Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1878)**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1974, s.14

⁷⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.165-169

⁷⁶ Aynı yer

bilimine dayanarak, reformlara karşı çıkan, çok büyük bir sınırlayıcı otorite olan ulema bağımsızlığını, gücünü ve etkisini kaybetmiştir.⁷⁷

Bu dönemde, merkezdeki devletle taşra halkı arasında doğal olarak büyük bir kopukluk olduğu fakat yeni bir yönetici elit tabakası yaratmaya doğru uygulanan demokratik adam devşirme yöntemi, «intisap» ve himaye sistemi ile bu kopukluğu bir dereceye kadar giderilmeye çalışıldığı değerlendirilmiştir.⁷⁸ Kölelikten yetiştirilme sisteminden daha ileri bir sistem olmakla birlikte intisap sisteminin de çok sakıncaları olmuştur.⁷⁹

Yenileşme ve ortamın sağladığı şartlar, demokrasi alanında daha ileri bir adıma başlangıç oluşturmuş, bu devirde yetişen yöneticiler batılı yazarlarca Türkiye’de ilk büyük anayasa ve reformcu hareketi dile getiren ilk önemli metin olarak değerlendirdikleri, meşrutiyetle yönetilen ülkelerin anayasalarına göre hazırlanmış Tanzimat Fermanı’nı hayata geçirmişlerdir.⁸⁰

Fermanda, hükümet yönetiminin, hükümdarın iradesi yerine “Mevadd-ı Esasiye” (Temel İlkeler) olarak nitelendirilen ölçülerle yapılacak kanunlara göre olması, kanunların Şeriat’a uyması ve fermanda belirtilen temel kişisel hakların dokunulmazlığını sağlamak amacını taşıması öne çıkmıştır. Tanzimat bildirisindeki öneriler, II. Mahmud zamanında oluşan temel düşüncelerin yansıması olarak değerlendirilmiş tek fark ise, önceden olduğu gibi hükümdarla ordu, ya da hükümdarla ayan arasında kalmış bir sözleşme olmak yerine hükümdarla hükümet arasında yazılı bir sözleşme şeklinde düzenlenip kamuya açıklanması olarak

⁷⁷ Paul İmbert, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Çev. Adnan Cemgil, Havas Yayınları, İstanbul, 1981, s.131-132

⁷⁸ Berkes İntisap sistemini hükümdara sadakatle bağlı en üstteki kişilerin, kendi etraflarında kendilerine sadakatle bağlı «müntesip» klikleri kurmaları olarak tanımlamıştır. Bu sadakat kliklerinden birine protege olarak intisap eden kişi devlet mevkilerinde yer alır; talihlerini hamilerinin düşüp kalkmalarına bağlarlar.

⁷⁹ Berkes’e göre Tanzimat döneminde buna bir de yabancı elçiliklere mensup olmak, onların himayesi altında olmak biçimi katılmıştır. Abdülhamid dönemine değin İngiliz, Fransız, Rus elçiliklerinin nüfuz ve rekabetlerine göre devlet adamlarının inip çıktıkları, hatta yabancı elçiliklere sığınma olayları görülmüştür. Abdülhamid rejiminin buna bulduğu çözüm ubudiyet gösteren bendegân eliti yaratmak olmuştur. Fakat hepsinin birleştiği yan elit tabakasına girildikten sonra halktan kopma, kişisel çıkar ve servet sağlama şanslarını kullanma eğilimidir. Bunun, Türk halkı arasında ekonomik sınıfların gelişmesini önlemede büyük payı olmuştur. Ayrıca, yönetici tabakanın ekonomik üretim ürünü olmayan bir servet tüketicisi olarak devlet yönetimine ve toplum ekonomisine yararlı olacak ekonomik görüşten yoksun kalmasına imkân vermiştir. Berkes, **a.g.e.**, s.203-4

⁸⁰ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.134-135

görülmüştür.⁸¹

Karal'ın değerlendirmesine göre Tanzimattan önceki düzenlemelerde, kişi ve devlet haklarında hiçbir değişiklik yapılmadığı halde, Ferman'ın başlıca özelliğini haklar alanındaki yeni değerler teşkil etmiştir.⁸² Ferman Hukuk devletine geçişin ilk adımını sağlayan bir belge olarak da değerlendirilmiş, yönetim olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik despotizmi sona erdiren, modern otokratik yönetime geçilmesini sağlayan bir düzenleme olarak görülmüştür.⁸³

Tanzimat Dönemin farklı ve eleştirel bakış açısıyla da değerlendirenler de olmuştur. Bazı yazarlara göre, Tanzimat reformları 1838 Antlaşması gibi İngiltere tarafından empoze edilmiş, 1838 Ticaret Antlaşması, serbest ticaret şartlarını hazırlamış, Tanzimat ise batı kapitalizmi yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idarî, malî vb. reformları getirmiştir. Açık pazar şartlarında bu reformlar, esas bakımından. batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet etmekten ve Türkiye'yi sömürgeleştirmekten başka bir sonuç vermemiştir.⁸⁴

Tanzimat Dönemi Türk kadının aydınlanması ve haklarını almak için mücadele çabalara girdiği bir dönem olmuştur. Tezer Taşkıran'ın aktardığına göre, Tanzimat döneminde kadın lehine yayınlar yapan gazete ve dergiler içinde, en önemli öncülük 1868'de çıkan Terakki Gazetesi tarafından yapılmıştır.⁸⁵ Aile ve kadına ait meselelerde, pek öyle ağız açtırılmadığı bir devirde, bu gazetede: « *Biz niçin Osmanlı kadınlarının içinde bulundukları hal ve mevkiden bir ayak evvel ileri gitmelerine çalışmıyoruz? Frengistan'da kadınlar, seçim hakkından hissedar olmak ve devlet memuriyetlerinde kullanılmak davalarına kadar kalkıştılar. Bu cesaret kendilerine ancak okuyup yazmak sayesinde gelmiştir*»⁸⁶ gibi fikirlere yer verilmiştir.⁸⁷ Tanzimat dönemi kadınlara resmî eğitim verilmesinin de başlangıcı olmuş, meslekî ve kültürel alanda yoğunlaşan eğitim neticesinde belli bir kültür seviyesine ulaşan kadınlar, millî meselelerde aktif rol aldıkları gibi, gazete ve

⁸¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 208-9

⁸² Karal, **a.g.e.**, s.34

⁸³ Kabacalı, **a.g.e.**, s.13-14

⁸⁴ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni,Dün,Bugün,Yarını**,Tekin Yayınevi, İstanbul,1996, s.118-119.122

⁸⁵ Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, Ankara, 1973, s.30

⁸⁶ Aktaran Tezer Taşkıran, Terakki Sayı 80, Taşkıran, **a.g.e.**, s.30

⁸⁷ **A.g.e.**, s.32

dergiler vasıtasıyla basın hayatında; bir takım dernekler vasıtasıyla da sosyal hayatta söz sahibi olmaya başlamışlardır.⁸⁸

1854'te başlayan Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin, Osmanlı yönetim sisteminde, ülkedeki hristiyanların her bakımdan Osmanlılara eşit olmaları koşulunu sağlayan bazı değişiklik talepleri için için fırsat sağlamıştır.⁸⁹ 18 Şubat 1856 tarihli «Islahat Fermanı"nda taşradaki yönetimin tekrar örgütlenmesi, ırk ve din ayrımına bakmaksızın özgürlük ve yasa önünde eşitlik ilkesi, müslümanlarla hristiyanlar arasındaki her türlü yasal ayrıışıklıkların kaldırılması, İl meclislerinde ve kurulacak olan Şura-yı Devlet'te gayrimüslimlerin temsil edilmesi gibi imparatorluğun teokratik niteliğinin giderilmesi anlamını da taşıyan önemli düzenlemeler yer almıştır.⁹⁰

Demokratik gelişim açısından kurulan süreli meclislerin çalışmaları bir «Nizâmât-ı Esasiye » (temel kurallar) kavramını ortaya çıkarmış, bu temel kuralların yürürlüğe konması için de hükümdarın gücünü kanunlara bağlama zorunluluğu ortaya çıkmış, bunun ilk adımı Tanzimat'la atılmıştır.⁹¹

Bu dönemde kurulan Şura-yı Devlet demokratikleşme yolunda çok önemli bir yenilik olmuştur. 1868 yılında oluşturulan batılı tarihçilerin ilkel bir parlamento dedikleri 28'i müslim, 13'ü gayri müslim 41 üyeden oluşan Şûra-yı Devlet, başlangıçtaki işleyiş tarzıyla Tarık Zafer Tunaya' ya göre adeta bir milli meclis özelliği göstermiş, ülkede gerçek bir parlamento havası estirmiştir.⁹²

Din ve etnik temele dayalı olarak Avrupa, Rusya, Avusturya ve İngiltere'nin reform dayatmaları, Avrupa'da kalan topraklardaki halklara özgürlük ve özel statü istekleri ve hristiyan halkı ayaklandırmaları yüzyılın ilk yarısındaki batılı devrimciler gibi, Türkiye'de, bilgileriyle iktidarın yaptıkları üzerinde düşünebilecek yada bunları denetleyebilecek insanlardan oluşan ve gerçek kamu yararını daha iyi anlayan bu kuşak üzerinde tepkiler oluşturmuştur. Sonuçta, ülkeyi çağdaşlaştırmak, yabancılar olmaksızın gerekli reformları yapmak, yabancıları ülke işlerine

⁸⁸ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını;1839-1923**,., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları,Ankara,1991.s.28-29

⁸⁹ Kabacalı, **a.g.e.**, s.13-14

⁹⁰ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, a.g.e. s.138

⁹¹ Berkes, **a.g.e.**,s.164

⁹² Tunaya, **a.g.e.** s.29-30

karıştırmamak ve ilk anayasayı yapmak amacını taşıyan Genç Türkler örgütü oluşmuş, 1867’de merkezi Paris’te olan bu örgütün Türkiye’de gizli şubeleri açılmıştır.⁹³

Genç Türkleri oluşturan çağın önemli yazarlarından Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmed Midhat ve Kemalpaşazade Said Beyler kimi zaman devlet görevi verilerek sürgün edilmiş, kimi zaman içlerinden bazıları tutuklanmışlardır.⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğunda bu gelişmeler olurken, hakimiyeti altındaki yerlerde demokratikleşme yönünde önemli değişimler başlamıştır.⁹⁵

Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın Midhat Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ve Şeyhül-İslam Hayri Efendi’yle anlaşmasıyla, kabine ile arasında gerginlik olan Padişah Abdülaziz tahttan indirilmiş, 30 Mayıs 1876’da tahta çıkarılan V. Murad’ın akıl hastalığı belirtileri ve devlet yönetiminde sorunlar ve aksaklıklar yaratması sonucunda. Midhat Paşa’ya tahta çıktığında “Kanun-i Esasi”yi ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid 1876’da tahta çıkarılmıştır.⁹⁶

Sadrazamlığa getirilmiş olan Midhat Paşa’nın başkanlığında oluşturulan ve üyelerinin sayısı 30’a varan Meclis-i Mahsusa içinde Namık Kemal, Ziya Paşa, Cevdet, Namık ve Rüşdü Paşaların da bulunduğu özel kurulca dünyanın tüm saltanatçı anayasaları ve gerekçeleri gözden geçirilerek anayasa taslağı hazırlanmıştır. Taslağın sıkıyönetimle ilgili 113. maddesine son anda, padişaha dilediğinde sakıncalı gördüğü kişileri sürgün etme yetkisi veren bir fıkranın padişahın ısrarıyla eklenmesiyle “Kanun-i Esasi”son halini almış ve ilan edilmiştir.⁹⁷

Genel bir seçimden sonra Mart 1877 de İstanbul’da 25 üyeli bir senato, 120 üyeli bir meclisten oluşan ilk parlamento toplanmıştır. Parlamento beş ay içerisinde hepsi hepsi iki oturum yapmış, 14 Şubat 1878’de II.Abdülhamit, meclisi dağıtarak üyelerini bölgelerine göndermiştir.⁹⁸ Parlamento’nun dağıtılması değişik yorumlara

⁹³ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.149

⁹⁴ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 31

⁹⁵ 1857’de o zamanlar Osmanlı vesayetinde bulunan Eflak- Boğdan Beyliğinde çekışmeli seçimler yapılmış, 1861’de Osmanlı Vesayati altındaki Tunus Beyi, bir islam ülkesinde ilk defa, yazılı bir anayasayı yürürlüğe koymuş, 1866’da bir islam ülkesindeki ilk seçim olan Mısır seçimleri yapılmıştır. Mısır Hidivi bir adım daha ileri giderek türünün ilki olarak seçilmiş bir meclisi toplantıya çağırmıştır . Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.54-55

⁹⁶ Berkes, **a.g.e.**, s.302-309

⁹⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s.5-7

⁹⁸ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.55

sebeup olan ve nedenleri konusunda oldukça farklı ve düşündürücü yargılar taşıyan bir olay olmuştur.

Kurulan meclisin işleyiş bakımından aslında batılı çağdaşlarından hiçte aşağı kalır yanı olmamıştır. Yerasimos'a göre kurulan meclisin üyeleri kendilerini, daha çok onlara düşman bir heyet-i vükala'nın karşısında ve Osmanlı-Rus savaşının hazırlıkları içinde bulmuşlar, buna rağmen, üyeler, çok kere gösterilmek istendiği gibi «evet efendim»ciler topluluğu olmamışlardır. Tersine, bu meclisin merkezi bürokrasiye ve onun akıl hocaları olan yabancı büyükelçiliklere karşı bir muhalefet nüvesi oluşturmakta olduğu hemen ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Kurulan bu ilk «Meclis-i Mebusan» batının çıkarlarına ters düşmüştür. Berlin Antlaşmasıyla kurulan fiili himaye sisteminin, doruktakilerin büyük elçilerinin uyarmalarına boyun eğeceği hiyerarşik bir merkezîyetçiliğe ihtiyacı ortaya çıkmış ve meşrutiyet rejimi daha mahiyetiyle bu tür bir işleyişe zararlı görülmüştür. Berlin Antlaşmasının hazırlık toplantıları sırasında İngiltere'nin ikinci temsilcisi Kont Beaconsfield'in: «*Bütün üyelerin kanaatı odur ki, barışın başlıca temellerinden biri padişahın, Avrupalı hükümdar olarak bağımsızlığıdır. Padişahın, hükümdarlık haklarına saygıyı sağlayacak bir statüden yararlanması gerektiği yolunda, oy birliğiyle mutabakat doğmuştur.*» şeklindeki konuşması bu ilkeyi açıkça ortaya koymuş, bu ilkenin uygulamaya konulması II. Abdülhamit'in kişisel rejimi şeklinde Berlin Antlaşmasının hemen arkasından yürürlüğe girerek, meclis-i mebusan dağıtılması ve Kanun-i Esasi'nin otuz yıl boyunca askıya alınması sonucunu getirmiştir.¹⁰⁰

Abdülhamid rejimi boyunca otuz yıl meclisin toplanması yönünde herhangi bir girişim gerçekleşmemiş, Abdülhamid, az çok siyasal çoğulculuğun kapısını aralayabilecek ve en az yedi genel seçimi, kapsayabilecek bir siyasal hayatı tekçi, kapalı ve totaliter bir rejime dönüştürmüştür. Böylece meşrutiyetçiliği tartışılabilir belki de olumlu geleneklerle beslenebilecek bir rejimin anayasası dondurulmuştur.¹⁰¹

⁹⁹ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan 1.Dünya Savaşına**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974 s.890-91

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.892

¹⁰¹ Tunaya, **a.g.e.**, s.16

Padişah Abdülhamit'in Kanun-u Esasi'yi askıya alması beraberinde karşıt oluşumları meydana getirmiştir. 1876 Anayasası yeniden hayata kavuşturmak Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkan İkinci Jön Türk hareketinin, II. Abdülhamid yönetimi ile savaşı ülke içinde ve dışında otuz yıl sürmüştür. Üstelik içli dışlı oldukları batıdan da destek görememişlerdir. Batı için Meşrutiyet rejimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan ve Musevî temsilcilerini de kapsayan bir parlamentonun varlığı, onların bu unsurların koruyuculuğu iddiasına set çektiğinden elverişli ve çıkarlarına uygun görülmemiştir.¹⁰²

Abdülhamid'in 30 yıl süren baskıcı yönetimi boyunca içerde ve dışarıda meydana gelen tepkiler örgütlenmiş, özellikle tıp ve askeri alanda eğitim gören kesimin oluşturduğu aydın kesim içinde ülkeyi kötü gidişinden kurtarmayı anayasayı işler hale getirmeyi amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyetini (İTC) kurmuştur. Örgüt mücadelesini sadece özgürlük ve anayasa adına değil ulusal egemenlik adına da yürütmüştür.¹⁰³ İTC'nin özellikle ordu üzerindeki etkisi ve örgütlenmesinin etkinliği sonucunda özellikle imparatorluğun Rumeli topraklarında başlayan ihtilal ve ayaklanma ile II. Abdülhamit'in 1908 de "Kanun-i Esasi"'yi yeniden uygulamaya sokması sağlanmıştır.¹⁰⁴

1908 İnkılabındaki rolü nedeniyle subayların İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olması ve siyasetle uğraşmasının sakıncaları ortaya çıkmış, Mustafa Kemal İTC'nin II. Meşrutiyet İnkılabının başlangıcında ve İnkılap mücadelesinin en sıkı devirlerinde çalışmış hakiki kurucularından biri olarak, zararlı bir durum olarak gördüğü, ordunun siyasetle ve İTC ile ilişkisini kesmesi için mücadele etmiştir. Önüne engeller çıkarılmasına rağmen, İTC kongresinde Mustafa Kemal'in kongre kürsüsünden fikirlerini kuvvetli savunması, ve mantığı karşısında ordunun siyasetle ilişkisini kesmesi kararı verilmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğunun 1876 Kanun-ı Esasîsine dayanan rejimi, 1909 yılında yapılan değişiklikler ile mutlaklığını yitirmiş ve yerini ikinci parlamenter rejime bırakmıştır. Kanun-u Esasî'nin 116. maddesine göre kuvvetler arası ilişkiler

¹⁰² A.g.e. s.17-18

¹⁰³ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.175

¹⁰⁴ İlk Anayasanın ilanı olayında olduğu gibi, Anayasayı uygulamadan kaldıran Abdülhamit'e karşı hareket de yine ordu tarafından gelmesi dikkat çeken bir gelişme olmuştur.

¹⁰⁵ Salih Bozok, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003 a.g.e. s.19-20

alanında yapılan çok büyük değişikliklerle, padişahçı rejim, ikinci parlamenter rejime dönüştürülmüş, fakat, parlamentarizmin en önemli yanı olan yasama yürütme organları arasında kurulacak yetki dengesi 1909'da, yasama lehine bozulmuştur. Meclis-i Mebusan'ın kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis'i feshettirmesi zorlaştırılmış, kabinenin padişaha karşı değil, Meclis'e karşı sorumluluğu mekanizması kurulmuştur.¹⁰⁶

1908 devrimi Türk demokrasi tarihine hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurullarının dışında, ilk kez olarak siyasal partilerin çıkması ve devrimin yarattığı yeni bir toplumsal duygu havası içinde Türk ulusu sezgisinin doğuşu gibi iki önemli katkı sağlamıştır.¹⁰⁷ 1908-1918 arası 10 yıl süren bu dönem içinde 20 kadar siyasal parti ve siyasal parti niteliğinde dernek kurulmuştur.¹⁰⁸

II. Meşrutiyet dönemi kadınlar için toplumda daha fazla yer alma ve haklarını elde etme anlamında önemli gelişmelere imkan sağlamıştır. Selanik ve İstanbul'da kadın dernekleri kurulmuş, Tefeyyüz, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan, Nisvan-ı Osmaniye ve feminizm akımını başlatan Kadınlar Dünyası adlı bir dergi de çıkaran Müdafaa-yı Hukuk-u Nisvan gibi adlar taşıyan kadın cemiyetleri çalışmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Bu dönemde birçok yazar ve aydın tarafından da gerek basında gerekse yazdıkları eserlerde kadın hakları ile ilgili konulara geniş yer verilmiştir.¹¹⁰

II. Meşrutiyet döneminde seçimler 1908, 1912 ve 1914 yıllarında yapılmış, sonuncusu hariç diğerleri birden fazla parti arasında yapılmıştır. Hiçbiri de iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlanmamıştır.¹¹¹ İktidarı elinde bulunduran ve ülkeyi çok elverişsiz bir ortamda I.Dünya Savaşına sokan İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenleri savaşın yenilgi ile sonuçlanması üzerine ülkeyi terk etmişlerdir.

Aynı dönem içinde, Millî Ahrar ve Sosyal Demokrat Partileri Hürriyet ve İtilaf Partisi, Sulh ve Selamet Partisi, Radikal Avam, Osmanlı Hürriyetperver Avam, Teceddüt ve Ahali İktisat Partisi gibi Meclis dışında ve içinde sürekli olarak partiler

¹⁰⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s.21

¹⁰⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.385

¹⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 ,Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.268

¹⁰⁹ Berkes, **a.g.e.** s.437

¹¹⁰ Sıdika Tezel, **Atatürk ve Kadın Hakları, Atatürk ve Kadın Hakları**, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını, Ankara 1983, s.5-6

¹¹¹ Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni** , s.13

ve cemiyetler kurulmaya başlamıştır. İşgalcilerin baskısıyla Padişah Vahideddin 21 Aralık 1918 da Mebusan Meclisi'ni feshetmiş, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından itibaren, meclis iki ay bile çalışmadan dağıtılmıştır.¹¹²

Türk demokrasisi gerek tarihi gelişimi gerekse nitelikleri bakımından özgün gelişme göstermiştir. Bernard Lewis'in bu konudaki saptaması ve yorumu da bu kanaati doğrulamaktadır. Lewis Türk demokrasi için :” *Sadece birkaç ülkede demokrasi eskidir ve yerlidir, bu da büyük bir evrimin sonucudur.Çoğu ülkede, demokrasi yenidir ve ithal edilmiştir. Bazılarındaysa demokratik kuruluşlar ülkeyi terk eden Emperyalistler tarafından miras bırakılmıştır. Bazılarında galip gelen düşmanlar tarafından empoze edilmiştir. Türk demokrasisi ne miras alınmış ne de empoze edilmiştir. Türk demokrasisi Türklerin özgür seçimini temsil etmiştir. Büyük ölçüde yabancı modeller üzerine kurulduğu doğrudur, ancak modellerin seçimi -ya da yanlış seçimi – kendilerine aittir ve demokratik gelişmenin biçimi ve hızı dış güçlerden çok kendileri tarafından belirlenmiştir.Bu da bu kuruluşlara daha çok sağ kalma şansı tanımıştır.*¹¹³ şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.

Lewis ayrıca batılı olmayan devletler arasında sadece Türkiye'nin hiçbir zaman sömürgecilik yaşamamış Türklerin İmparatorluklarını kaybettiklerinde ve kendi ülkelerinde bile direnişle karşılaştıklarında ise Kurtuluş Savaşını kazanmış ve böylelikle bir gerçekçilik düzeyine ulaşmış olduklarına değinmiştir. Bu açıdan hareketle demokratik anlamda birçok ülkelerde görülmeyen bir gerçeklik, yansızlık ve özeleştiri düzeyine ulaşmış olduğumuz sonucuna ulaşmıştır.¹¹⁴

¹¹² Tunaya, **a.g.e.**,s.11-13

¹¹³ Lewis ,**Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.60

¹¹⁴ **A.g.e.**,s.59-60

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE VE 1930 YILINA KADAR DEMOKRATİK GELİŞMELER

I.MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ DEMOKRATİK ATILIMLAR

A. Milli Mücadele Dönemi Kongreler ve TBMM'nin Açılışı

1. Milli Cemiyetler ve Kongreler

Mondros mütarekesi sonrası ülkenin birçok önemli yerlerinin galip devletlerce işgal edilmesi, Yunan Ordularının Anadolu'yu işgali, Sevr antlaşmasının galip devletlerce zorla dayatılması sonucunda, bu devletlerin ülkemiz üzerindeki emelleri açıklık kazanmış, yurdun her yerinde halkta derin tepkiler oluşmuştur. Yurdun hemen her yerinde işgallere karşı hakları korumak için milli cemiyetler örgütlenmeye başlamıştır.

Mondros Mütarekesi sonrası orduların dağıtılmış, galip devletlerin donanma ve silahlarının tehdidi altındaki İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa, vatanın düştüğü bu kötü durumdan kurtarılması için İstanbul'da çalışmalar yapmıştır. Öncelikle Meclis-i Mebusan'dan, ülkenin yararına çözüm üretmesini beklediği bir devlet adamı olan Tevfik Paşa başkanlığında hükümetin kurulması için meclis üyeleri ile görüşmeler yapmış, fakat bu girişimden bir sonuç elde edilememiştir. Padişah tarafından işgalci devletlerin de etkisiyle Meclisin kapatılmasından sonra kurtuluş için Anadolu'da milli iradenin oluşturularak mücadeleye başlanmasını en iyi yol olarak gören Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncelerini uygulamak için gerekli şartlardan istifade ederek Anadolu'ya görevlendirilmesini sağlamıştır. Samsun'a 3. Ordu Müfettişi olarak çıkmasının ardından ülkenin bir bütün olarak milli mücadeleye katılması için halkı, ileri gelenleri, devlet teşkilatındaki vatansever memur ve komutanları örgütlemiş ve milli mücadeleyi başlatmıştır. Bu hareket aynı zamanda O'nun ilk subaylık dönemlerinde geliştirip olgunlaştırdığı Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş planlarının da hayata geçirilmesine başlangıç teşkil etmiştir.¹¹⁵ Bu mücadele Türk Demokrasi

¹¹⁵ Bu konuda Atatürk'ün genç bir subayken Selanik'te, Nuri Conker, Dr.T.Rüştü Aras'ı ve Salih Bozok ile beraber bulundukları bir ortamda Atatürk'ün Dr.T.Rüştü Aras'ı Dışişleri Bakanı yapacağını, Salih Bozok'u yaveri yapacağını söylediğini , Nuri Conker'in kendisine "peki sen olacaksın?" diye sorması üzerine, cevap olarak "sizleri oraya getirecek kişi" diyerek cevap verdiği anlatılmaktadır., Bkz: Bozok, a.g.e, s.10

tarihininde Türk Milletinin yukarıdan birilerinin zorlaması ve yöneltmesi ile değil de kendi iradesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde demokrasiye yönelişinin ve yüzyıllardan sonra silkinip kendi kaderinin hakimiyetini ele alışına da bir ilk olması yönünden tarihsel bir önem taşımıştır.

Amasya genelgesi ile vatanın bütünlüğü ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu, İstanbul hükümetinin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği, bu durumun da milleti yok olmuş gösterdiğini, ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararının kurtarılacağı millete bildirilmiştir. Anadolu'nun emin bir yeri olan Sivas'ta milli bir kongre toplanacağı duyurulmuştur.¹¹⁶

Erzurum'da Vilayeti Şarkıye Müdafa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesinin isteği ile Mustafa Kemal Paşa cemiyetin kurmuş olduğu faal heyetin başına geçmiştir. Cemiyetin düzenlemiş olduğu 23 Temmuz -7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Kongresinde cemiyet, Şarki Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Kongrede; vatanın istiklalini korumaya merkezi hükümetin muktedir olmadığı takdirde geçici bir hükümetin kurulması, bu hükümet heyetinin Sivas'ta toplanacak Milli Kongre tarafından seçilmesi, Kongre toplantı halinde değilse seçimin Heyeti Temsiliye tarafından yapılması, milli iradenin hakim ve kuvayı milliye'nin amil kılınması, manda ve himayenin kabul edilmemesi, hristiyan ahaliye siyasi hakimiyet ve toplum dengemizi bozacak imtiyazların verilmemesi, Mebuslar Meclisinin derhal toplanarak, hükümet işlerinin milletin murakebesine konulmasının teminine çalışılması kararları alınmış ve ilan edilmiştir.¹¹⁷

4 Eylül 1919 günü Sivas Lisesinin bir salonunda toplanan Sivas Kongresinde, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri “ Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, tüzük ve programı hazırlanmış, milletçe müdafa ve mukavemet esası kabul edilerek vatanın herhangi bir parçası hükümetçe terk ve ihmal edildiği takdirde, geçici bir hükümet kurularak idarenin millet adına ele alınacağı karar altına alınmıştır. Misak-ı Milli kabul edilmiş, Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanmasının sağlanması ve bu maksatla milletvekili seçimine hemen başlanılmasını temin edilmesi için kararlar alınmıştır. Kongre İstanbul

¹¹⁶ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.116

¹¹⁷ A.g.e, s.126

Hükümetinin açık muhalefetine rağmen engellenememiş, milletin arzusuyla toplanmıştır.¹¹⁸

Türk Kadını da milli hakların korunması konusunda diğer cemiyetlerden ayrı kalmamışlardır. Sivas'ta kurdukları Kadınlar Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ile yurt içinde örgütlenmeye başlamışlar, İşgallerin, büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunularak protesto edilmesi faaliyetlerini başlatmışlar, yurt dışına telgraflar çekmişlerdir.¹¹⁹

Sivas Kongresinde seçilen Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa yönetiminde, memleketin kaderine hâkim olmuştur. İstanbul hükümeti bu organla diyalog kurmuş, Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda, milletvekili seçimlerinin serbest ve müdahalesiz yapılması, millet meclisinin güvenlikte olmayan İstanbul'da toplanmaması için uyuşum sağlanmış ve protokol imzalanmıştır.¹²⁰ Her türlü olumsuz koşula rağmen, İstanbul ile irtibatın kesilerek Anadolu'da milli bir hükümetin kurulması için ise ne kamuoyu ne kadrolar ne de o günkü şartlar yeterli olmuş, ne de öyle bir düşünce ön plana çıkmıştır. Yalnızca Padişah ve Hükümetinin milletin iradesi dışında olumsuz bir barış kararını kabul edip, onu meclise baskı ile kabul ettirmesi durumunda, haklı olarak Anadolu'da bir kurucu meclis toplanması ve mücadeleye girişilmesi düşünülmüştür. Sivas Kongresinin 1 ve 2. maddelerinde birinci amaca, 3. maddesinde ise ikinci amaca yönelik adımların hazırlığı yapılmıştır.¹²¹ 1919 yılı biterken genel seçimler yapılmış ve İstanbul'da 1920 yılı başında son Osmanlı Parlamentosu toplanmıştır. Muhafazakâr Âyan'a karşı, devrimci Mebusan, Misak-ı Millî Beyannamesi'ni kabul etmiştir.¹²²

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Meb'usan'da kurulacak grubun Müdafaa-i Hukuk adını taşımasını ve İstanbul'a gelmeyecek olmasına karşın, kendisinin Meclis Başkanı seçilerek Anadolu Hareketinin yasallığının onaylanmasını istemiştir. 1919 yılı sonundaki Meclis-i Meb'usan seçimlerinde ARMHC üyeleri büyük bir başarı sağlamış olmakla birlikte, 19 Ocak 1920'de meclisin açılmasından önce, bu yerel toplantılar,

¹¹⁸ A.g.e., s.128-129

¹¹⁹ Nermin Abadan Unat, *Toplumsal Değişme ve Türk Kadını*, **Türk Toplumunda Kadın**, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, İstanbul, 1982, s.12

¹²⁰ Eroğlu, a.g.e., s.132

¹²¹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.290

¹²² Tunaya, a.g.e., s.83

öngörüldüğü geniş kapsamda yapılamamış, mecliste de MHG adıyla düşünülen grup kurulamamıştır. 16 Mart 1920'de İtilâf devletleri askerlerinin İstanbul'u işgallerini pekiştirmelerinden sonra Meclis-i Meb'usan'daki Kuvâ-yı Milliye (yani ARMHC) ileri gelenleri uyarılmalarına rağmen tedbir almamışlar, İngilizlerce Malta'ya sürülmek üzere tutuklanmışlardır.¹²³ Atatürk bu olayın bu şekilde gelişmesiyle ilgili çelişkili davranışlar sergileyen temsilcilerle ilgili olarak nutkundaki değerlendirmelerinde gönderilen temsilcilerin basiretsiz hareketlerini şüphe ile karşılamış ve eleştirmiştir¹²⁴ Bu temsilcilerle ilgili yapılacak devrimlere karşı ileri dönemlerdeki ilk fikir ayrılıkları ve ilk güvensizlik belki de burada başlamıştır.

Mebusan Meclisinin bu şekilde demokrasi ve insan hakları konusunda öncülük etmiş oldukları ile öne çıkan devletlerce işgal edilerek dağıtılması üzerine Heyet-i Temsiliye, 19 Mart 1920 tarihli bir seçim bildirisiyle Anadolu'nun güvenli bir yeri olan Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını ve bir seçim yapılacağını ilan etmiştir.¹²⁵

2. TBMM' nin Kuruluşu ve Milli Egemenlik

Türkiye Büyük Millet Meclisi dünya anayasa tarihinde ender rastlanan bir olay olarak iki genel seçimle teşkil edilmiş, İstanbul'dan çağırılan ve 1919 yılı sonunda yapılan genel seçimle seçilen üyelerin çeşitli sebeplerden ötürü tam sayısını dolduramaması sebebiyle 19 Mart 1920 demeciyle yeni bir genel seçim daha yapılmıştır. Bu Türk İnkılabının organı olan meclise gerçek bir özellik vermiştir. Meclisi teşkil eden mebuslar, İstanbul'dan gelen 92 mebus, biri Yunanistan'dan olmak üzere Malta'dan gelen 14 mebus, 3-19 Mart tebliğine göre seçilmiş 232 mebus olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinin birinci dönemi 66 seçim çevresinden gelmiş 337 mebusan oluşmuştur.¹²⁶

Meclisi teşkil eden mebusların hemen hepsi 1908 öncesini, İkinci Meşrutiyet'in çeşitli olaylarla dolu senelerini, Mütareke'nin adaletsizliklerini görmüş geçirmiş yaştaki kimselerden oluşmuştur. İçlerinde Abdulhamid idaresine karşı mücadele etmiş Jön Türkler, Meşrutiyet yıllarının siyasi partilerine mensup olanlar, İttihad ve Terakki

¹²³ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 39-40

¹²⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, AKDTKYK Yayını, Ankara, 1999, s.280

¹²⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.83

¹²⁶ **A.g.e.**, s.61, Tunaya bu bilgileri ,TBMM isim Defteri, D.1 ,Ankara, 1943 baskısından aktarmıştır.

kâtib-i mes'ulleri, Hürriyet ve İtilaf kurucuları gibi Mütareke devresinin irili ufaklı siyasi partilerinin listelerine girmiş olanların bulunması ilk meclisin önemli özelliklerinden birini teşkil etmiştir. Mecliste özellikle Çiftçiler Derneği, Millî Türk Partisi, Türkiye Mesaî Partisi, Millî Ahrar-Ahali İktisat partilerinin müşterek listesine girmiş olanlar da yer almıştır. Her iki seçimde de Anadolu ve Trakya'nın hemen her yerinde kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı ve cemiyetler asıl ve yapıcı role oynamış, bu suretle meclise gönderilmiş olanların hepsi bu cemiyet ve heyetlerin temsilcileri olmuşlardır. Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa açılış nutkunu bitirir bitirmez, derhal milli vicdanın ifadesi olan meclisin yapacağı kanunlara bağlı bir hükümet heyetinin kurulmasını isteyen bir önerge vermiş, Heyet-i Temsiliye'nin o zamana kadar taşımış olduğu ağır sorumluluğu artık meclisin üzerine alması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandığı 23 Nisan 1920'de ilk karar olarak “Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni seçilen üyeler ve İstanbul Meclis-i Mebusânı'ndan oluşur” kararını almıştır. 2 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi Bakanlarına dair kabul edilen kanun gereğince, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nde biri bakanlık niteliğinde Genel Kurmay Başkanlığı olmak üzere Dahiliye, Adalet, Nafia, Hariciye, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet, İktisat, Maliye, Maarif, Millî Müdafaa, Erkân-ı Harbiye Riyaseti olarak on bakanlık kurulmuş, bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları meclisin bağdaştırması öngörülmüştür. Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda Meclis Başkanı olduğundan ayrıca seçim yapılmadan başkan kabul olunmuştur.¹²⁸

Bakanların seçimi 3 Mayıs 1920'de yapılmış, 1921 Ocak ayının başlarından itibaren Anayasa konusunda sürüp giden tartışmalar sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası Birinci Dönemin 20 Ocak 1921 günkü oturumunda 85 sayılı kanun olarak çıkarılmıştır. Bu ilk anayasanın önemli maddeleri içinde; Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, yönetim şeklinin halkın kaderini bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayandığı, yürütme gücü ve yasama yetkisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz ettiği, Büyük

¹²⁷ A.g.e., s. 63

¹²⁸ Yücel Özkaya, “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları,” **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 453-4

Millet Meclisi üyesinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekili olduğu, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin inkısam eylediği devairi özel kanun gereğince seçim kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare edeceği, Büyük Millet Meclisi üyelerinin geneli tarafından seçilen başkanın bir seçim dönemi için Büyük Millet Meclisi Başkanı olduğu ve bu sıfatla Meclis adına yazışma, imza ve bakanlar kurulu kararlarını onaylama yetkisini taşıdığı, bakanlar kurulunun içlerinden birinin kendilerine başkan seçileceği ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı bakanlar kurulunun da doğal başkanı olduğunu belirten kararlar yer almıştır.¹²⁹

1922 Temmuzunda ek kanunla, Hükümet üyelerinin seçimine dair değişiklik olmuştur. Hükümet Başkanı ve bakanların, TBMM'de gizli oyla mutlak çoğunlukla ayrı ayrı seçilecekleri, hükümet başkanı bakanlar arasından seçilirse, bakanlık işlerini de yürüteceği, bir bakan görevden ayrılırsa, yerine geçici olarak bir başkasının seçileceği maddeleri yürürlüğe konmuştur.¹³⁰

¹²⁹ Aynı yer.

¹³⁰ Aynı yer.

II. CUMHURİYETİN İLANI VE ANAYASAL DÜZENLEMELER

A. Saltanatın Kaldırılması

Mütareke sonrası işgal dönemlerinde Saltanat üyelerinin davranışları millette büyük bir hüsrana ve nefret yaratmış, halkın güven duygularını altüst etmiştir. İnönü o günlere ait hatıralarında bu durumu “*Biz en ümitsiz günlerde, en güç şartlar içinde memleketi düşman istilasından kurtarmaya çalışırken, onlar İstanbul'da aralarında Yunan subaylarının da bulunduğu toplantılara, kokteyllere gidiyor ve eğleniyorlardı. Üstelik bizi de dinsizlikle itham ediyor, biz düşmanla muharebe ederken ayrıca İstanbul hükümetinin ordusu ile uğraşmak mecburiyetinde kalıyorduk. Bütün bu şartlar içinde memleketin artık saltanatla idare edilemeyeceğini, kurtuluştan sonra tekrar memleket kaderinin onların eline teslim edilemeyeceğini iyice anlamıştık. Bu, hepimizde kesin bir kanaat haline gelmişti. Hepimizde derken, şüphesiz hâlâ saltanat taraftarı olanları kastetmiyorum. Söylemek istediğim, başta Atatürk olmak üzere ben ve bizim gibi düşünenler bu kanaatte idik*” şeklinde ifade etmiştir.¹³¹

Yunan ordusunun yenilerek yurttan kovulmasından sonra, İngiltere barış konferansının İsviçre'nin, Lozan şehrinde yapılmasını Ankara'ya teklif etmiştir. 30 Ekim 1922'de yapılan bu teklifin aynı zamanda, İstanbul Hükûmeti'ne de yapılması, saltanatın kaldırılması konusunun bir an önce ele alınmasında temel etken olmuştur.¹³²

Gerçekte TBMM'nin açılışı ve egemenliğin ulusa ait olduğu kararının alınmış olmasından sonra Padişah ile TBMM arasında garip bir ilişki doğmuş, milletvekilleri bir yandan egemenliğin ulusa ait olduğunu söylerken diğer yandan padişaha bağlı olduklarını söyler hale gelmişlerdir. Düşmanlarla işbirliği yapan bir padişahın yeni Türk Devletine baş olması da artık mümkün değildir.¹³³ Bu garip durumu çözmek öncelikli bir iş haline gelmiştir.

TBMM 30 Ekim 1922 günü aldığı 307 sayılı kararla Osmanlı İmparatorluğunun hayatının sona erdiğini, İstanbul'daki Padişahın tarihe karıştığını ilan etmiştir. Fakat bu karardan sonra meclisteki gerici milletvekilleri büyük bir hoşnutsuzluk içine girmişlerdir. Durumu daha kesin biçimde çözümleyecek bir karar

¹³¹ İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998, s.34

¹³² Cemal Kutay, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980, s.330

¹³³ Mumcu, **a.g.e.**, s.110

tasarısı hazırlanmış fakat tasarının ortak komisyonda görüşülmesi esnasında işlerin çıkmaza girdiğini gören Atatürk bir sıranın üstüne çıkarak meclise gerekli açıklamalarda bulunmuş, duruma müdahale etmiştir. 1/2 Kasım gecesi verilen kararla İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren Saltanatın ebediyen kalkmış olduğu 308 no.lu kararla belirtilerek ilan edilmiştir.¹³⁴ TBMM, Padişahlığa son verdikten sonra, İstanbul'daki idarî kadrolar, Millî Hükûmetin emrine girmişler ve İstanbul il olarak Ankara Hükûmeti'ne bağlanmıştır.¹³⁵

Saltanat kaldırılınca Padişah Vahideddin'in durumu ne olacağı mecliste gündeme gelmiş, görüşmeler sırasında, ilk defa, çok ağır dille eleştirilmiş, hattâ tevkifini isteyenler çıkmıştır. Vahdettin 16 Kasım 1922 günü bir İngiliz gemisiyle ülkeden kaçmıştır.¹³⁶

B. Cumhuriyetin İlanı:

Türk Toplumunda demokratikleşmesinin önemli adımı olan cumhuriyet rejiminin kurulması aslında çok öncelere dayanan bir fikrin uygulamaya konması olmuştur. Lozan sonrası gelişen ortam dışında, aslında Cumhuriyetin İlanı Atatürk'ün ilk subaylık dönemlerinden beri aklında olduğu, milli mücadeleyi başlattığı Erzurum Kongresi zamanında yakınında bulunan mücadele arkadaşları ile paylaştığı bir sır olarak kalmış, ancak düşmanın yurttan kovulması, gerekli şartların oluşması için zamanın gelmesi sabırla beklenmiştir.¹³⁷

İsmet İnönü anılarında “*Cumhuriyet düşüncesi şekli, bizde daha ziyade Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonlarında daha net olarak da mütareke devrinde doğmuştur ve her türlü tecrübeyi gördükten sonra, tam bir kanaat haline gelmiştir. Abdülhamit'in ve ondan sonra gelen hükümdarların iktidar ve anlayış bakımından değerleri mütarekeye kadar kendini göstermiş, mütareke esnasında meydana çıkan şey, ehliyetin ilerisinde, onlar için bir düşme hali olmuş, insanlık bakımından, ahlak bakımından*

¹³⁴ Atatürk konuşmasında egemenlik ve saltanatın kuvvetle, güçle ve zorla alınan bir şey olduğunu, Osmanlıların zorla Türk Ulusunun egemenlik ve saltanatına el koyup bunu altıyüz yıldır sürdürdüklerini, şimdi de Türk Ulusunun egemenlik ve saltanatını ayaklanarak ele aldığını söylemiştir. Meselenin zaten olup bitmiş bir olay olduğunu, bu hususun bu şekilde kabul edilmesini, aksi durumda gerçeğin usulüne uygun biçimde ifade olunacağını, fakat ihtimal bazı kafaların kesileceğini söylemiştir. Bkz: Mumcu, a.g.e., s.111

¹³⁵ Özkaya, a.g.e., s.449-450

¹³⁶ Kutay, a.g.e. s.330

¹³⁷ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1966, s.130

*görünen bu düşük seviye, bizim için ürkütücü, yeis verici ve kesin olarak cumhuriyeti düşündürücü olmuştur.”*¹³⁸ diyerek Cumhuriyetin kurulması fikrinin gelişimini açıklamıştır.

Kuruluş dönemindeki durum ve şartları ise “ *Harpten sonra bu idareye son verip memleketi tekrar hükümdarın eline teslim etmek aklın almayacağı bir iş. Hiçbir zaman böyle bir şeyi aklımızdan geçirmemiştir. Cumhuriyet fikri, mütareke esnasında hanedan mensuplarının düştükleri seviye bakımından zaruri bir netice şeklinde tamamıyla malımız olmuştur. Nitekim biz Atatürk ile mahrem konuştuğumuz zaman hep cumhuriyet esası üzerinde dururduk. İtimat ettiğimiz bir muhitte serbest olarak konuşmuşuzdur. Fakat içinde bulunduğumuz şartların icabı, bu fikrin açığa vurulmasına imkân vermiyordu. Gerçi devam eden idare cumhuriyetten başka bir mana ifade etmiyordu. Ama bunun farkında olmayanlar vardı. Büyük Millet Meclisi bütün kuvvetleri elinde bulundurduğu halde memleket idaresine hâkimdi. Bu bizim için tabii bir hayat tarzı haline gelmiştir. Bu hayat tarzının cumhuriyet tarzı olduğunu yalnız ilan etmek, açığa vurmak kalıyordu.”* şeklinde anılarında dile getirmiştir.¹³⁹

Cumhuriyetin ilanını hazırlayan sebeplerle ilgili İsmet İnönü’nün belirtmiş olduğu diğer dikkati çeken bir husus ise Ankara’nın hükümet merkezi yapılmasının Cumhuriyetin kuruluşu ile olan ilişkisi olmuştur. Hilafet ve Saltanat merkezi olan İstanbul ile bu konuda bağların koparılması için düşünülmüş olan bu olay aslında Cumhuriyetin ilanı için planlı bir adım olmuştur. İnönü anılarında, “*Ankara’nın hükümet merkezi olması ile ilgili takririn 13 Ekim’de Meclis’ten geçirilmesinin esaslı bir karar olduğunu, Yeni devletin politikasına, ideallerine vazih bir istikamet veren, kesin, fiili bir adım olduğunu, teklifi kabul edildikten sonra tesirlerinin ne kadar geniş ve derin olduğunu ayrıca tecrübe ile anladığını ve sıranın Cumhuriyetin ilanına geldiğini*” belirtmiştir.¹⁴⁰

Atatürk’ün özel kalem müdürü Hasan Rıza Soyak hatıralarında anlattığına göre, Cumhuriyet ilanı için 1923 yılının Temmuz ayında Lozan Andlaşmasının sonuçlanmasına yakın harekete geçilmiştir.¹⁴¹ Atatürk’ün Halk Partisinin kuruluşu ile

¹³⁸ İnönü, **a.g.e.**, s.33

¹³⁹ **A.g.e.**, s.34

¹⁴⁰ **A.g.e.**, s.24

¹⁴¹ İnönü hatıralarında, Cumhuriyetin kuruluşu ile ilgili olarak, Lozan Andlaşması sonrası dönemde Devletin şeklinin açıkta olduğunu, iç ve dış âlemden, cumhuriyetin kurulmasını bir ihtiyaç olarak

ilgili çalışmalar yaptığı bir zamanda Cumhuriyetin ilanını içeren beş maddelik Anayasa değişiklik tekliflerini içeren çalışmasını Soyak'a vermiş ve temize çekmesini ve sır olarak saklamasını istemiştir.¹⁴² Halk partisinin kuruluşu çalışmaları da bu yönelişin adımlarından biri olarak düşünülmelidir. Muhtemelen bu konuda olayları hızlandıran diğer bir etken zaferden sonra saltanatı, hilafeti sürdürmek, halk egemenliğini yine bir takım şahısların sorumsuz egemenliğine terk etmek isteyen ve eski düzenin sürmesinde yarar gören, milli mücadeleye hizmeti geçmiş kesimin planlarını boşa çıkarmak amacı etken olmuştur. Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından bir kısmı ile, meclisteki bazı gerici eski düzen taraftarı milletvekilleri kazanılan zafer sonrası tekrar saltanat/hilafetli meclisli bir yönetimi sürdürme amacı taşımışlardır. Büyük taarruz öncesi Başkomutanlık yasasının uzatılmasını da Atatürk'ten savaştan sonraki durum ile ilgili belli tarzda ifadeleri duymadan çıkarmakta tereddüt etmişler, bu şüpheli tavırları ile niyetlerini açığa vurmuşlardır. Bu durum ve amaçlar karşısında alınacak tedbir bir an önce Cumhuriyeti kurarak millet egemenliğini sağlamlaştırmak olmuştur.

Atatürk, Meclis'te her gün, birtakım sebeplerle hükümetin tenkitlere maruz kalmasından ve güç çalışır bir duruma sokulmasından faydalanarak Cumhuriyetin ilanı için gerekli ortamı hazırlamıştır. Atatürk'ün telkini ile Fethi Okyar'ın başkanlık ettiği hükümet istifa etmiş, bu hükümetten tekrar bakanlığa seçilenler olursa da yeniden görev almamaları da kararlaştırılmıştır. Bütün bakanların imzaladıkları istifa yazılarında devletin karşısında bulunduğu iç ve dış görevlerin önemi ve güçlüğü karşısında daha kuvvetli ve Meclis'in tam güven ve desteğine dayanacak bir hükümet kurulmasına imkân vermek maksadıyla istifa zorunluluğu olduğu ifade edilmiştir. Bir hükümet buhranı meydana gelmiş, Meclis'in hallolunmaz bir hükümet buhranı

görenlerin kudretinin, adını söyleyerek onu ilan etmeye کافی gelmediği zannedilmekte olduğunu söylemiş, böyle bir anlayışın başlıca hedefi de Atatürk olduğunu belirtmiştir. O günlerde bütün bu işleri idare edip neticeye götürmüş olan insanın, fiilen idarenin başında bulunduğu halde, o idareyi cumhuriyet şeklinde ilan etmeye kudretli olmadığını düşünüldüğü, bu görünüşün ise devlete zayıflık verdiğini belirtmiştir. İnönü Dışişleri Bakanı olarak dışarıda yabancılara karşı kendimizde gördüğü başlıca zayıf noktanın bu olduğunu söylemiştir. Dışarıda herkesin devletin şekli ne zaman kararlaştırılacak bekleyişinde olduğunu gördüğünü, Lozan Andlaşmasını imzalayan devletlerin, bu zanla bizimle münasebet kurmak için beklediklerini, devlet ve o devletin başında bulunanların zaafı karşılandıklarını, Bu zaaf telakkisinin mutlaka düzeltilmesi konusunda Atatürk ile mutabık olduklarını dile getirmiştir. Bkz: İnönü ,a.g.e, s.29

¹⁴² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.s.178-9

karşısında bulunması ve bunun bir cumhuriyet ilanına varması, İnönü'nün deyimiyle Atatürk'ün tasavvuru içinde olmuş, cumhuriyet ilanı için o tertip yürütülmüştür.¹⁴³

29 Ekim 1923'te, Halk Partisinin toplantısında hükümet buhranına çare bulmak için "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve cumhuriyet ilânı Mustafa Kemal Paşa tarafından teklife sunulmuş, TBMM'de Teşkilât-ı Esâsiye Yasasındaki bazı değişiklikler ve Cumhuriyet ilânının saatlerce süren görüşmelerinden sonra, hiç aleyhte oy olmaksızın 158 oyla kabul edilmiş, Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 30 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Başbakan seçilen İsmet Paşa, aynı gün kabinesinin programını Türkiye Büyük Millet Meclisinde okumuş ve Cumhuriyetin ilk Hükûmeti tam ittifakla güven oyu almıştır.¹⁴⁴

C. Anayasal Düzenlemeler

29 Ekim 1923'te, 1921 Anayasasında değişiklikler yapılarak Hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu, Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçileceği, aynı kişinin tekrar Cumhurbaşkanı seçilebileceği, Cumhurbaşkanının devletin başı olarak Meclise ve Hükûmete başkanlık edebileceği, Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçileceği, bakanların da milletvekilleri arasından, Başbakan seçildikten sonra, Cumhurbaşkanı tarafından meclisin onayına sunulacağı belirtilmiştir.¹⁴⁵

Meclis Hükûmeti sistemini ve güçler birliği ilkesini benimseyen 1921 Anayasası Cumhuriyet için yeterli olmamıştır. Ancak 1921 Anayasası Cumhuriyetin ilanından sonra da bir süre yürürlükte kalmıştır.¹⁴⁶ Aslında bu yetersizlik önceden göz önüne alınmıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı için yapılan değişiklik teklifi açıklanırken, Anayasa Komisyonu'nun 1921 Anayasasını ele aldığı ve lüzumlu değişikliklerle meclise sevk edeceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda 1924 yılında Anayasadaki düzenlemelere ait esaslar doğrudan doğruya, o zamanki adıyla "Kanunu Esasi Encümeni"nce hazırlanıp meclise getirilmiş, 1924 Anayasası, hazırlanmasında

¹⁴³ İnönü, **a.g.e.**, s.31

¹⁴⁴ Özkaya, **a.g.m.**, s.451

¹⁴⁵ **A.g.m.**, s.454

¹⁴⁶ Turgay Ergun, "Türkiye Cumhuriyetinin Devlet Yapısı," **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.222

bizzat Atatürk'ün mebuslarla, hukukçularla özel çalışmalar yaptığı, yakından ilgilenererek meydana getirdiği bir eser olmuştur.¹⁴⁷

20 Nisan 1924'te Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan ve 105 maddeden oluşan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir¹⁴⁸ 1924 anayasasında Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğu, Türkiye Devleti'nin dininin Islâm, resmî dilinin Türkçe, başkentinin Ankara şehri olduğu, Meclisin, yasama yetkisini bizzat taşıyıp, yürütme yetkisini, kendi tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanı ve onun tâyin edeceği Bakanlar Kurulu marifetiyle yürüteceği esasa bağlanmış, Hükümetin her vakit murakabe ve ıskat edebileceği esasları ile seçme ve seçilme ile ilgili maddeler anayasaya eklenmiştir. Cumhuriyetin bu ilk Anayasası 491 sayı ile kanunlaşmıştır.¹⁴⁹

1924 Anayasası'nda, 1921 Anayasası'nın benimsediği "erkler birliği" ilkesinden az da olsa ayrılmış ve "erkler ayrılığı" ilkesine doğru bir yönelim benimsenmiştir. 1924 Anayasası da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisine sahip olduğunu kabul etmiştir, ancak yasama organı olan TBMM ile yürütme organı olan hükümet ilişkileri 1921 sisteminden daha gevşek tutulmuştur. 1921 Anayasasında Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisine daha sıkı bağlı bulunuyor ve bakanlar teker teker Meclisçe seçiliyorken, 1924 sisteminde TBMM ile hükümet arasındaki işbölümü daha açık belirtilmiş, yürütme yetkisinden söz edilerek, hükümeti oluşturmada Cumhurbaşkanı'na daha geniş yetkiler tanınmıştır. Ayrıca yargı erkinden söz edilerek TBMM'nin yargı konusunda yetkisizliği kabul edilmiştir. Buna göre, yürütme yetkisi hükümete verilmiş, yönetimin işlemlerinin Danıştay tarafından denetlenmesi, yargı yetkisinin Türk ulusu adına bağımsız mahkemelerce kullanılması kabul edilmiştir.¹⁵⁰

D. Hilâfetin Kaldırılması:

Hilafetin kaldırılması demokratik gelişmenin tamamlanması açısından Cumhuriyetin kurucularında çok önceden beri taşınan bir fikir olmuştur. Saltanatın kaldırılması sonrasında son Osmanlı Padişahı Vahdeddin'in İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmesinden sonra yeni halife seçimi ile ilgili sorun ortaya çıkmış, halifenin seçiminin

¹⁴⁷ İnönü, **a.g.e.**, s.51

¹⁴⁸ Ergun, **a.g.e.**, s.222

¹⁴⁹ Özkaya, **a.g.m.**, s.455

¹⁵⁰ Ergun, **a.g.e.**, s.223

kimin yetkisinde olduğu mecliste tartışma yaratmıştır. TBMM bu konuda kendisini yetkili görerek Abdülmecit'i halife seçmiş, bu olay sonrasında mecliste halifeli bir meclis yönetimi özlemi çeken bazı kesimlerin değişik davranışları görülmeye başlamıştır. Ülkedeki durum Cumhuriyet Rejimi ile tamamen çelişen garip bir hal almıştır.

İnönü anılarında “*yapmayı tasavvur ettiğimiz inkılaplar, bilhassa hilafet üzerindeki görüşümüz ve hissolan siyasetimiz, İstanbul'u ve büyük ölçüde İstanbul entellektini telaşa sevk ediyordu. İşte bütün bu faktörler de ayrıca, hükümet merkezi meselesinin bir an evvel halli için bizi aceleye zorluyordu .Ankara'nın hükümet merkezi olması meselesinin zahiren, hilafetle bir ilgisi yoktur. Fakat, Ankara Hükümet merkezi olunca, hilafet bir bakıma devletimizin dışına atılmış oluyor. Gerçi biz hilafeti devamlı bir müessese olarak düşünmüyoruz. Fakat Ankara'nın hükümet merkezi olması ve hilafet merkezinin İstanbul'da bulunması, ondan kurtulmak için ayrıca bir temel vasıta olacaktı.*” şeklinde o günlerdeki duruma açıklık getirmiştir.¹⁵¹

Cumhuriyetin ilk karşılaştığı esaslı mesele Halifenin durumu olmuştur. İstanbul'da Halifenin temaları, münasebetleri ve hilafet üzerinde yaratılan cereyanlar, Hilafet meselesinin siyaset sahnesine gelmesi Atatürk'te ve çevresindekilerde ciddi bir kızgınlık ve endişe yaratmıştır. Genel olarak Halifenin tutumu, cumhuriyetin yanında hilafet müessesesinin beraber işlemesi ve yürümesi çok mahzurlu, hatta imkânsız görünmüştür. Halife Abdülmecit'in başkâtibi vasıtasıyla hükümete hilafet hazinesinin ihtiyacından, hükümetle temas etmek için bir usul bulunmasından bahsetmesi, İstanbul'a giden hükümet erkânının, resmi heyetlerin kendisiyle temas etmeleri, Halifenin Ankara'da bir temsilci bulundurması, yahut hükümetin Halife nezdine bir temsilci göndermesi gibi birtakım taleplerde bulunması, cumhuriyetle uyumsuz bu duruma son verilerek çözülmesine başlangıç teşkil etmiştir.¹⁵²

1924 Şubat ayı sonlarındaki bütçe konuşmaları sırasında halifeye ait tahsisat ve giderler münasebetiyle ihtilâlciler konuşmalar başlamıştır. Prof. Yusuf Akçura ve daha sonra, Balıkesir'de mücadele yıllarında "İzmir'e Doğru" gazetesini çıkaran Vasıf Çınar, sultanlıktan sonra hilâfetin de kaldırılması gerektiği yolunda birer konuşma yapmışlardır. 1 Mart 1924'te Mustafa Kemal Paşa'nın Millet Meclisi'ni açış konuşmasında, İslâm dininin siyasî sahadan uzaklaştırılmasını ve onun bu şekilde yüceltilmesini savunmuş, O'nun

¹⁵¹ İnönü , **Hatıralar Cilt I** , s.23

¹⁵² **A.g.e** , s.47

bu konuşmasından sonra vermiş olduğu direktif gereğince, parti tarafından cumhuriyetin korunması ve istikrara kavuşması, millî eğitimin birleştirilmesi ve hilâfetin kaldırılmasını kapsayan üç ana konu kanun teklifi olarak 2 Mart 1924'te hazırlanmıştır.

3 Mart 1924'te, Fethi Okyar'ın başkanlığında toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, halifelğin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına dair Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi ile 53 arkadaşının "*Türkiye Cumhuriyeti içinde hilâfet makamının bulunuşu, Türkiye'yi iç ve dış siyasette iki başlı olmaktan kurtaramadı, bu yüzden halifelik kaldırılmalıdır*" gerekçeli teklifini görüşmeye başlamış, 3 Mart 1924'te Meclis Hilâfetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedânının Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkartılmasını kabul etmiştir.¹⁵³

Hilafetin kaldırılması Türkiye'deki siyasi hayat üzerinde günümüze kadar etkilerini sürdüren bir olay olmuş, demokrasi yolunda her adımın önüne engel olarak çıkmaya devam etmiştir. İsmet İnönü'nün de anılarında: "*Hilafetin kaldırılmasında daha çok mukavemet görmüşüzdür. Saltanatın kaldırılması daha kolay olmuştur. Çünkü, hilafetin baki kalması, Meclis'teki saltanat taraftarlarını tatmin ediyordu. Fakat bu şekil ilanîhaye iki başlı olarak devam edemezdi. Saltanat taraftarları; zamanı gelince, münasip anında hilafet şekli altında hükümdar idaresi avdet eder ümidini muhafaza ediyorlardı "Hâkimiyet kayıtsız, şartsız milletindir, Büyük Millet Meclisi bu hâkimiyeti temsil etmektedir, şahsi idare olmayacaktır, fakat hilafet lazımdır, Halife aynı zamanda devletin başı olabilir, nitekim şimdiye kadar olmuştur da..." böyle düşünüyorlardı ve hilafetle birlikte bir ümit yaşıyordu. Görünüş, dışarıda hanedana da büyük ölçüde, uzun müddet ümit vermiştir. Onun için hilafetin ilgası daha çok mukavemete uğramış ve daha derin tesir yapmıştır. Ve ondan sonra ihtilafların başlıca kaynağı olmuştur.*"¹⁵⁴ şeklinde ifadeleriyle bu duruma yol açan temel sebepleri yorumlamıştır.

¹⁵³ Özkaya, **a.g.m**, s.452

¹⁵⁴ İnönü, **a.g.e.**, s.50

III. 1923'TEN 1930 YILINA KADAR SİYASİ PARTİLER

Türk demokratik gelişimi içinde 1930 Belediye seçimlerine kadar olan dönemde ağırlıklı olarak faaliyet gösteren üç parti olmuştur. Bunlar Atatürk'ün bizzat kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi, yakın silah arkadaşlarının kurmuş oldukları Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ile 1930 yılında Cumhuriyetin kökleşmesi ve tam anlamıyla işlemesi maksadıyla Atatürk'ün kurdurmuş olduğu Serbest Cumhuriyet Partisidir. 1930 yılında aynı yönde çalışmalar kapsamında iki parti daha kurulmuşsa da gelişen olaylar ve ortamın elverişsizliği nedeniyle kısa zamanda kapatılmış ve halk üzerinde pek fazla etkileri olmamıştır. Fakat partileşme konusunda öncülüğü, toplumda ve mecliste o olgunluk seviyesine ulaşamamış olmasından dolayı kendilerine bu konuda şans tanınmayan Türk kadınları yapmıştır.

A. Kadınlar Halk Partisi

Birinci Dünya Savaşı yılları, gerek Batı'da, gerekse Türkiye'de kadını ülke sorunlarıyla bütünlemiş, birçok ülkede kadın hakları açısından dönüm noktası olmuştur. Topyekün Savaş kavramı kadınları seferber ederek cephe gerisinde, hattâ cephede erkeklerle birlikte savaşmasını gerektirmiş, özellikle batı ülkelerinde savaş sırasında erkekle birlikte yurt savunmasını üstlenen kadına siyasi hakları verilmiş parlamentolarında kadın milletvekilleri görülmeye başlamıştır.

Mütareke yıllarında vatanın tehlikede olmasının da etkisiyle Türkiye'de kadınların siyasi faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştır. 1919 yılında çıkmaya başlayan aylık kadın gazetesi 1nci Milli Kongre'de yeralan kadın temsilcileri için: "*Milletin hukuk ve menafimi müdafaa etmek, müstakil bir millet olarak mevcudiyetini tasdik ettirmek üzere şehrimizde bulunan cemiyet, heyet ve partilerin kâffesinin iştirakiyle bir 'Milli Kongre' vücuda geldi. Daha düne kadar hayata iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyla alâkadar görülmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menafini müdafaa ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas gönderdiler. Milletın atisine ait olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu*

görünmeyen hadise, kadınlığın umumi hayatında ihraz etmekte bulunduğu mevki'i irae itibariyle dikkate şayan olmaktan hali değildir." şeklinde sözler yer almıştır.¹⁵⁵

Kadınlar işgale karşı oluşan vatani müdafaa cemiyetlerinde örgütlenmişler, Kurtuluş Savaşına katılmışlar, hem cephede savaşmışlar hem de cephe gerisinden direnişe destek vermişlerdir. Buna rağmen 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa'nın 10. maddesi ile seçimlerde kimlerin oy vereceği 11. madde ile kimlerin milletvekili seçileceği düzenlendiği halde kadınlara oy hakkı tanınmamıştır. Gerçekte Anayasa hazırlanırken o günün ileri fikirli mebuslarından Tunalı Hilmi Bey 10. maddede yapılan bir değişiklik sırasında teklifi hazırlayanların "kadınları insandan bile saymadıkları"nı söyleyip itiraz etmiş ama onun gibi düşünen bir başka mebus daha çıkmayınca madde kabul edilmiştir.

Türkiye'de siyasi anlamda kadınların parti olarak örgütlenişi Milli Mücadelenin hemen ertesine rastlamış, Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk'ün, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin siyasi partiye dönüştürülmesi için çalışmalara başladığı sıralarda, Aydın Türk kadınları tarafından 1923 Haziranında Kadınlar Halk Partisi adıyla bir siyasi örgüt kurulmuştur. Haziran ortalarında Darülfünûn¹⁵⁶'da toplanan "kadınlar şurası"nda şekillenen Kadınlar Halk Partisinin Başkanı Nezihe Muhittin, partinin ikinci başkanı Nimet Remide, sorumlu üyesi Latife Bekir, genel sekreteri Şükûfe Nihal olmuştur. Yönetimde ayrıca Matlube Ömer, Saniye hanımlar ile ve üye olarak Nesime İbrahim, Zaliha, Tuğrul ve Faize hanımlar görev almışlardır.¹⁵⁷

Parti 'nin hükümete verdiği beyannamede "*memleketin her noktasında siyasi, içtimai ve iktisadi bütün mesâilde kadının dolayısıyla veya doğrudan doğruya dahil ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyet bulunmamasına rağmen bu mesainin gözle görünür derecede bariz olmadığı*" vurgulanmış, "*yer yer tecelli eden kadın mevcudiyet ve şahsiyetinin kitlevi bir şekle ifrağı*" gereğine değinilmiştir. "*Ülkenin gerçek saadet ve kurtuluşunu sağlayacak umdeler etrafında toplanan kadın aleminin*

¹⁵⁵ Zafer Toprak, *Halk Partisinden Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Partisi, Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 51, Cilt 9, Mart 1988, s.30

¹⁵⁶ Darül Fünûn'un Türkiye'de kadın haklarının gelişmesi ve siyasi haklarını kazanmaları ve aydınlanmalarında büyük bir yeri ve önemi olmuştur. Bu rol kadınların buraya öğrenci olarak kabul edilmeleriyle birlikte gelişerek artmıştır. Balkan harbinden beri burada verilen konferanslarda kadınlar da ülke sorunlarına erkeklerle beraber iştirak etme, çözüm bulma mücadelesine katılmışlardır.

¹⁵⁷ Toprak, *a.g.e.*, s.30

toplum yaşamında etkin bir güç olacağı” kaydedilmiştir. Parti Genel Sekreteri Şükûfe Nihal, Kadınlar Halk Partisine daha geniş bir uğraş alanı çizmiş, kadının siyasal haklarını: "Kadınlar Halk Partisi"nin programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraşdığımız gibi, kadının içtimai, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmektir." şeklinde savunmuştur. Siyasi haklar programın uzak hedefleri arasında olmasına rağmen, Şükûfe Nihal : "Kadınlar Halk Partisi, bugünkü mebusları kendi tarafından müntehib mebuslar gibi telakki etmekte ve kendilerine hürmət ve itimad beslemektedir. Lâkin gittikçe benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hattâ kendisine taalluk eden meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir. Türk kadını, hiçbir zaman mütecellidâne hareketlerde bulunmamakla beraber mukaddes gayesine varmak için çok azimkar ve çok fedakâr olmayı kendisi için bir fazilet telakki etmiştir.” şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.¹⁵⁸

Kadın hakları konusunda en fazla Atatürk durmuştur. Mustafa Kemal, 21 Mart 1923'te Konya'da, Kızılay Kadınlar Şubesi'nin tertiplelediği toplantıda kadın hak ve görevleri yönünden pek çok konuya temas etmiştir.¹⁵⁹ Atatürk'ün kadınlarımız üzerine düşüncelerini açıklayan konuşmaların toplumumuzda yetişmiş aydın kadınlarımız tarafından onun inkılapçı ruhunun iyi anlaşıldığının da göstergesi olmuş, parti kurmak gibi girişim bunun en önemli delilini teşkil etmiştir.

Cumhuriyetin bu ilk partisi olarak sayılabilecek bu girişim, yüzyıllardır kafalara yerleşmiş olan muhafazakârlıktan ileri gelen anlayış sebebiyle kabul görmemiştir. 1923 yılı Nisanında “İntihâb-ı Mebusan Kanunu”nun görüşülmesi esnasında kadına seçme hakkının verilmesi konusu gündeme gelerek çeşitli tartışmalara yol açmış olan mecliste büyük bir reaksiyon doğmuş, değil siyasî hakkı tanımak, bu saymaya dahi razı olmayan bir düşünce¹⁶⁰ Meclise hâkim olmuştur. Kadınların bu girişimi siyasal haklara sahip olmamalarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmış, partiye resmi izin verilmemiştir. Kadınlar Halk Partisi bir erkek müşavirlik ihdas ederek ve başına Fethi Bey'i getirmişse de onay almayı

¹⁵⁸ Aynı yer

¹⁵⁹ Özkaya, a.g.m., s.458-9

¹⁶⁰ Aynı yer

başaramamıştır. Parti kuruluş çalışmaları sekteye uğratılan kadınlara cemiyet kurmaları önerilmiştir. Çünkü o sıralar Ankara tüm ulusu kapsayacak Halk Partisi hazırlıkları içersine girmiş, "Bölücü" nitelikte bir parti günün koşullarına uygun düşmemiştir."Halk Partisi" kuruluş aşamasındaki partinin adı olarak düşünüldüğünden her ne kadar başına "kadın" sözcüğü eklense de, bu adı kullanması doğru görülmemiştir.¹⁶¹

B. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisinin ortaya çıkışını hazırlayan birçok neden söz konusu olmuştur. Bunlardan birincisi partisiz bir Cumhuriyet rejiminin olamayacağı, eğer bir yerde cumhuriyet varsa mutlaka orada partilerin olması gerekliliğidir. İkinci neden ARMHC'nin tüzüğünde yer alan ve onun gelecekteki şeklinin ne olacağını belirleyen maddenin varlığı¹⁶² ve ARMHC'nin geleceğinin belirlenmesidir. Üçüncü neden milli mücadelenin yapıldığı kadroların bir kısmının artık görevlerinin bitmiş ve açılacak yeni sayfada aktif rol oynama yeterliliğinden mahrum olduklarından değişim ve tazelenme ihtiyacıdır. Dördüncü ve en önemli neden ise zafer kazanıldıktan sonra artan fikir ayrılıkları ve yön arayışlarını ortadan kaldırıp, aynı düşünüş ve fikir çatısı altında birleşen insanlardan oluşan bir grupla (ki bu zaten siyasi parti demektir) ilerde yapılacak devrimleri kolaylaştırmaktır.

İnönü anılarında, Atatürk'ün yeni devletin idaresinde ve gerçekleştirmeye girişeceği ıslahatta iyi kurulmuş bir partiye dayanmak fikrinde olduğunu, onun bu fikre herkesten önce sahip olmuş ve bunu ciddi olarak gerçekleştirmek istemiş olduğunu söylemiştir. Kendisinin de hazır bulduğu bu faaliyeti benimsemiş ve bir partinin lüzumunu, faydalı olacağını, muntazam çalışmanın lazım geldiğini kendisinin de kabul etmiş olduğunu belirtmiştir.¹⁶³

TBMM'deki şartlar da bu konudaki bir oluşumu gerektirmiştir. Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanarak büyük bir zafer kazanılmasından sonra Büyük Millet Meclisi içinde ve dışında değişik gruplar arasında tartışmalar ve

¹⁶¹ Toprak, **a.g.m.**,s.31

¹⁶² ARMHC'nin tüzüklerindeki bu maddenin varlığını Mete Tunçay Tarih Vesikaları dergisinde Faik Reşit Unat'ın "ARMHC vesikaları" adlı yazı dizisinden aktarmıştır. Tunçay, **a.g.e.**, s.32

¹⁶³ İnönü, **a.g.e.**, s.58

muhalefet sona ermemiş, aksine artma eğilimi göstermiştir. Meclis içinde varolan muhalefet yapısına, İstanbul’da da bazı İttihatçılar ve basın katılmaya başlamıştır. Bu konuda muhalefetin asıl kaynağı da hilafetin ve saltanatın sürmesini isteyen eski düzenin sürmesinden çıkarı olan bağınaz kesim öncülük etmiş, iş gidişatı bu yöne çekmek için mecliste hilafeti öne çıkaran broşür yayınlamaya, Mustafa Kemal Paşa’yı vatandaşlık haklarından mahrum etmek için meclise teklif etmeye kadar varmıştır. Gittikçe artan ve Lozan barış görüşmelerinde şiddetlenen muhalefet meclisi iş yapamaz duruma sokmuştur. Memleketin önünü açmak, savaş sonrası imarı, kalkınması, refahı ve eğitimini sağlayıp yaralarını sarmak için meclisin yenilenmesi şart olmuştur. Meclisteki milletvekilleri dahi olanlardan ve durumdan rahatsızlıklarını dile getirir olmuşlardır.¹⁶⁴

Atatürk Halk Partisini kurarken bunun ilmi esaslara dayanmasına ve halkın içinden gelen halkla bütünleşmiş bir parti olmasına büyük özen göstermiştir. Nutuk’ta, siyasi parti kurma konusunda halkla uzun sohbetler yaptığı, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara basını vasıtasıyla, halkçılık ilkesine dayanan ve “Halk Partisi” adını taşıyan siyasi bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıklayarak, bu partinin nasıl bir program yapması gerekeceği konusunda bütün vatanseverlerin, ilim ve fen adamlarının yardım ve işbirliğine başvurduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵

Parti kurma düşüncesinin bazı kesimlerce muhalefetle karşılaşması üzerine Mustafa Kemal Paşa 35 gün süren bir yurt gezisine çıkarak parti kurmanın gerekliliğini halka anlatmak, aynı zamanda nabız yoklamak yolunu seçmiştir.¹⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa yurt gezisini tamamlayıp, Ankara’ya dönüşünden bir hafta sonra meclise 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine dair 120 imzalı bir önerge sunulmuş ve teklif aynı gün oybirliği ile kabul edilmiştir. Meclisin seçimlerin yenilenmesi yolunda karar almasından sonra harekete geçen Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923’te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Halk

¹⁶⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.489-490

¹⁶⁵ **A.g.e.**, s.485

¹⁶⁶ Atatürk İzmit’te gazetecilerle yaptığı özel basın toplantısında konuyu onlara açıklamış, İzmit basın toplantısının ardından üç hafta sonra, Balıkesir’de Paşa Camii minberinden verdiği hutbeden sonra, cemaatin sorularını yanıtlarken, yine HF tasarısını anlatmıştır. Burada da, memleketimizde sınıflaşma: olmadığından, kendisinin kuracağı partide bütün milletin temsil edileceğini ileri sürmüştür.bkz.Tunçay, a.g.e., s.49

Partisi'ne dönüştürüleceğini açıklayan 9 Umde bildirisini yayınlamıştır. Bildirinin giriş kısmında “*milletten aldığı mutlak yetkiyle oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci döneminin üstlendiği ödevlerin önemli bir bölümünü yerine getirerek, oy birliği ile yeni seçim kararı verdiği*” belirtilmiş, önümüzdeki dönemde barış gerçekleşince ekonomik kalkınma yolunda çalışılacağı açıklanmıştır. Meclis çoğunluğunu bu amaç çevresinde toplayarak ülkede siyasi örgütlenme yaratmak için, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Partisine dönüşeceği, partinin halk hakimiyetini kuvvetlendirmek ve memleketin maddi, manevi gelişmesini sağlamak temellerine dayanan mufassal ve muntazam programının ileride bütün azasının münakaşa ve tasvibine arz edileceğini belirtmiştir. Aynı bildiride grubun kabul ettiği 9 umde ile yeni seçime katılmaya karar verdiğini, bu umdelerin memleketin en acil ihtiyaçları ile birçok ihtisas sahibinin mütalâaları, İzmir'de bütün memleket temsilcilerinin katılmasıyla toplanan İktisat Kongresi'nin çalışmaları göz önünde tutularak tespit edildiğini ilan etmiş ve 9 umdeyi sırasıyla bildirmiştir.¹⁶⁷

9 umde halinde yayınlanan parti programını o zaman bir siyasi parti için kısa ve yetersiz bulanlar olmuş, hatta, "Halk Partisinin programı yoktur" diyenler de çıkmıştır. Atatürk, bu konuda nutukta; “*Gerçekten umdeler adı altındaki programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi, fakat esaslı ve ameli idi. Biz de tatbik kabiliyeti olmayan birtakım fikirlerle bir sürü nazari teferruatı yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik, öyle yapmadık. Milletin manen ve maddeten gelişmesi yolunda efal ve icraat ile ahval ve nazariyata takaddüm etmeyi tercih ettik.*” demiştir.¹⁶⁸

İkinci Grup'un aday göstermeyerek seçimlere katılmadığı 1923 seçimlerini ülkenin her yerinde bir iki istisna dışında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri kazanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos'ta partiye mensup milletvekilleriyle bir toplantı yapmış, 9 Eylül'e kadar devam eden toplantıların sonucunda partinin tüzüğü kabul edilmiş, parti başkanlığı ve idare heyeti seçimleri yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Halk Partisi'nin ilk Başkanlığına, Kütahya milletvekili Recep Peker de Parti Genel Sekreterliğine

¹⁶⁷ Soyak, a.g.e. s.153

¹⁶⁸ Nutuk, a.g.e., s.486

seçilmiştir. 9 Eylül’de Halk Partisi resmen kurulmamakla birlikte işlerlik kazanmış, partinin resmen kuruluşu ise 20 Kasım 1923’de İçişleri Bakanlığına yapılan müracaatla olmuştur. Yine bu tarihte Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilen bir tamimle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Halk Partisine dönüştüğünü ve bütün cemiyetlilerin partiye katıldığı belirtilmiştir. Partinin adına daha sonra “Cumhuriyet” kelimesi eklenmiş ve “Cumhuriyet Halk Partisi” adı verilmiştir.

Kimi yazarların iddiasına göre ise Halk Partisinin kuruluşu fikrinin Mustafa Kemal’in zihninde yer alışı daha önceden olmuştur. Doktor Adnan Adıvar’ın o günlerde “ *Mustafa Kemal daha Harp Akademisi talebesiyken siyasete girmiştir. Şimdi kurduğu Halk Partisinin hazırlık notları ise onun kırmızı maroken kaplı not defterine daha Sakarya savaşı günlerinde yazılmıştır.*” sözlerini söylediği aktarılmıştır. Buna göre Atatürk Sakarya savaşının en hızlı günlerinde çadırına çekildiği zaman bile savaş bitiminde kuracağı yeni düzenin hazırlıklarıyla uğraşmıştır.¹⁶⁹

Atatürk’ün kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi, batılı siyaset bilimcilerce gerek felsefesi, gerek yapısı bakımından hiçbir zaman, diğer ülkelerdeki tek partiler gibi, bir tarikat ya da dini nitelik taşımadığı, üyelerine bir iman ya da mistik empoze etmediği şeklinde değerlendirilmiş, partinin ödevinin, ulusun modernleşmesini önleyen başlıca engel olan, dine karşı mücadele ederek, ülkeyi batılılaştırmak olduğu söylenmiştir. Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, 19.yüzyıl Liberalizmine benzetilmiş, milliyetçilikleri 1848’de Avrupa’yı çalkalandırmış olan akımdan farklı görülmemiştir.¹⁷⁰

Yine bu değerlendirmelere göre Cumhuriyet Halk Partisi bir komite partisi olarak, kütlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantılar, halk meclisleri ve kongreler tertiplemiştir. Üyelik herkese açık olmuş fakat; ihraç ve temizlik mekanizması ve sert bir disiplin olmamıştır. Gerçekte, parti-içi demokrasi oldukça ileri görülmüştür. Resmen, her kademedeki bütün yöneticiler seçimle iş

¹⁶⁹ Nezihe Araz, **Mustafa Kemal’le 1000 Gün**, Dünya Yayınları, İstanbul, 2002, s.170

¹⁷⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara ,1974, s.359 Çev.Ergun Özbudun

başına gelmişler; uygulamada da seçimler, plüralist sistemlerdeki partilerde olduğundan daha yolsuz cereyan eder görülmemiştir.¹⁷¹

C. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi:

Halk Partisinin, kuruluşundan bir yıl sonra geçimsizliğin beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabii ve suni gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiş, muhalifler her vesile ile hükümetin icraatı üzerinde mütemadiyen şikâyet etmeye başlamışlardır. Bu tartışmalarda, bir sene önce, büyük ölçüde Atatürk'le ihtilafa düşmüş ve muhalefeti açıktan başlamış olanlar ön safta bulunmuşlardır. Bu olay sonrasında Halk Partisi içinde fikir ayrılıklarının o günkü hali ile devlet işlerini devam ettirilmenin mümkün olmayacağı kanaatine dayanan bir cereyan baş göstermiştir. Bazısı bilinen, bazısının ne şekilde kararlaştırılacağı henüz tahmin edilemeyen yeniliklerin partisinin bu dağınık vaziyetinde nasıl kabul ettirilebileceği Atatürk'ün zihninde şüpheli bir hal almaya başlamıştır. Ortaya beraber çalışılamayacak insanların, sayısına bakmayarak partiden çıkarılması arzusu çıkmıştır. Birkaç gün herkes kendi arzusuna göre, gidecekleri tespit etmeye çalışmış, sonra Atatürk, uzun boylu düşündükten sonra bu cereyana son vermiştir. Bu şekilde Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 17 Kasım'da kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulduktan sonra, Atatürk partiden gitmek isteyenleri serbest bırakmış, sonuçta Terakkiperver Cumhuriyet Partisi götürebildiği kadar insanı götürmüş, gerisi, taraftar olsa da olmasa da Cumhuriyet Halk Partisi içinde kalmıştır.¹⁷²

Bu olayın altında yatan nedenler incelendiğinde, özellikle Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde alınan önemli kararların (saltanatın kaldırılması, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı, sonrasında Halk Partisi Başkanlığı, eğitim ve öğretim konusunda yenilik yasaları, vb.) Milli Mücadele hareketinin lider takımının içindeki bazı şahısları rahatsız ettiği, başta Rauf Orbay ve Refet Bele olmak üzere bazı kişilerin hareket halindeki yeni Cumhuriyetin hemen her atılımından alınmaya başlamaları, kendilerinin dışlandığını iddia ederek yeni rejimin oturmasını, yerleşmesini zora sokmaya başlamalarının yattığı anlaşılmıştır. Sonuçta Mustafa Kemal'Paşa'nın silah arkadaşlarından oluşan bu lider takımının önemli bir bölümü

¹⁷¹ Duverger, **a.g.e.**, s.360-361

¹⁷² İnönü, **Hatıralar**, Cilt I., s.60-63.

az bir zaman sonra Halk Partisi kadrosu içinde yer alamayacaklarını açıklayarak yeni partiyi kurmuşlardır.¹⁷³

Partinin kurucusu her ne kadar Kazım Karabekir olsa da teşkilatı hazırlayıp yönlendiren ve bu girişimleri başlatanın aslında, Cumhuriyetin ilanının hemen sonrasında İstanbul'da gazetelere olumsuz yönde beyanat vererek Cumhuriyet karşıtlığını açığa çıkaran Rauf Orbay'ın olduğu¹⁷⁴ Cumhuriyeti kuran lider kadrolar tarafından anlaşılmakta gecikmemiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisini kuranlar da yapısal değişikliklerin bir kısmına razı olabilmelerine rağmen yeniden yapılaşmaya, imparatorluk, halifelik gibi kavramlardan büsbütün vazgeçmeye kesinlikle razı olmamışlardır. Bu bakış açısıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tavrını onun herşeyi kendi çıkarlarına göre biçimleme olarak ele almışlar, buna izin vermek istememişler, o güne kadar ellerinde tuttıkları köprü başlarını da bırakmak istememişlerdir. İstanbul gazetelerinin bazıları da (Hüseyin Cahit'in Tanin'i, Velit Ebuziyya'nın Tevhid-i Efkar-ı) Mustafa Kemal'in niyetlerinden pek emin olmayıp kuşku duymuşlardır.¹⁷⁵

Partinin kuruluşuna yol açan bir başka neden de yapılan devrimlerden eski düzenin tam olarak ortadan kaldırılmasının anlaşılması, bunun sonucunda Atatürk'e karşı direnmelerin başlaması olmuştur. Bu direnmeler geniş ölçüde gerici çevrelerden kaynaklanmış, bu çevreler Atatürk'ün karşısına çıkaracak birisini bulma arayışına girmişlerdir. Onun devrimci düşüncelerini onaylamayan eski silah arkadaşlarını ona karşı kullanma hesapları yapmışlardır. Sonunda gerici çevrelerin kışkırtmaları ve kendilerinin de devrimleri tam anlamıyla desteklememelerinin etkisiyle Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarının bir bölümü onun çevresinden ayrılarak karşısına geçmişlerdir. Bu kişiler orduyu kazandıktan sonra milletvekilliği

¹⁷³ Araz, a.g.e, s.170

¹⁷⁴ Cumhuriyetin ilanından hemen sonra. Rauf Orbay'ın bir İstanbul gazetesine cumhuriyetin kuvvetine tereddüt getirecek ifadelerde bulunan, müesseseye zayıflık verecek bir davranış olarak nitelenen beyanat vermiş, İsmet İnönü tarafından . bu beyanata karşı çıkmak, yeni rejimin inanç ile müdafaa edileceğini belirtmek bakımından parti grubunda ilk tartışma açılmıştır. Grupta cereyan eden münakaşalar esnasında Rauf Bey'in etrafında bir muhalefet partisinin teşekkül edeceğine dair rivayetler olduğunu da bu vesile ile İnönü tarafından belirtilmiş, fakat Rauf Orbay bunu da katiyetle reddetmiştir. Bu da göstermektedir ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kuruluşunun başlangıcı dahi aksini iddia etmelerine rağmen önceden kestirilmiştir.

Bkz. İnönü, a.g.e, s.40-42

¹⁷⁵ Araz, a.g.e, s.174

sıfatlarından yararlanarak TBMM içinde etkinliğe geçmeyi hesap etmişlerdir.¹⁷⁶ Fakat bu niyetleri Atatürk'ün askerlikle, milletvekilliğini ayırma tedbiri ile önlenmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisini Son Telgraf, Vatan, Tevhid'i Efkâr, Tanin gazeteleri desteklemiş, bu gazeteler yapılan inkılaplara karşı iyice muhalefete de başlamışlardır. Atatürk'ün yurt içi gezilerindeki sözleri ile tutumundan bazı muhalifler onun diktatörlük hevesi içinde olduğu yolunda haberler yayarak ortalığı bulandırma yolunu seçmişlerdir. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni kurulması esnasındaki beyannamesi de oldukça tepki çeken ve muhaliflerin iddiasını tamamlayan bir tarz taşımıştır. Parti beyannamesinde “*geçici hareketlere göz yummayacağı, ne bir tek kişinin ne de birkaç kişinin hegemonyası ile oligarşinin kurdurulmayacağı*” açıklanmıştır¹⁷⁷. Partinin 36 madde ile programı açıklanmış. Terakkiperver Partisi'nin ilk şubesi Urfa'da açılmış, 1924 Aralık'ı sonunda da Sivas'ta, İstanbul ve İzmir'de teşkilât kurmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Partisine, istifa eden milletvekilleri, İttihat ve Terakki Partisi üyeleri, meşrutiyetçi gruplar ve Malta'dan gelenler katılmışlardır. Partinin isminin Terakkiperver olması da bu yönde ayrıca bir anlam taşıyan ayrıntı olmuştur. Bu parti kurulduktan sonra İstanbul basını da açıkça hükümete muhalefete başlamıştır.¹⁷⁸ Parti kurucu ve yöneticileri arasında , Sabit, Halis Turgut, Muhtar, Faik, İsmail Canbulat,ve Şükrü Beyler gibi işin başından beri Atatürk'ün karşısına çıkanlar bulunmuş, parti kısa zamanda devrimlere kişisel ya da ideolojik nedenlerle karşı çıkanların bir odak noktası haline gelmiştir.¹⁷⁹

Karşı devrimciler içerisinde,ideolojik nedenlerle bulunanlar arasında ise, eski alışkanlıklarını ve dinsel devlet yapısı üzerinde yüzlerce yıl sürmüş uygulamayı bir yana atamayanlar yer almıştır. Bunlar ya ekonomik çıkarlarına düşkün ağa, mütegalibe, şeyh gibi kişiler, ya da içtenlikle dinsel devlete inanmış kimseler olmuştur. Her iki zümre devrimler karşısında ideolojik olarak kenetlenmişlerdir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Mumcu, **a.g.e.**, s.125

¹⁷⁷ Bu beyannamede Büyük Taarruz öncesi Başkomutanlık yetkilerinin uzatılmasının sorun oluşunun altında da aynı düşüncenin yatması, ve Mecliste II. Grubu yönlendirenlerin de aynı şahıslar olması ilgi çekicidir.

¹⁷⁸ Özkaya, **a.g.m.**,s.471

¹⁷⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s.127

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s.128

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan Times dergisinin muhabirinin 11.12.1924 tarihindeki yeni kurulan partiye bakışını içeren sorularını yanıtlamıştır. Muhabire, millî hâkimiyet esasına göre, Cumhuriyet yönetiminin bulunduğu yerlerde partilerin arka arkaya kurulmasının olağan olduğunu söylemiş, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin gerçek bir parti olarak kabul edip, etmediğine dair soru içinde, Türkiye'de yeni bir siyasî partinin kurulmasının bazı kanunlara bağlı olduğunu, yeni partinin bütün işlemlerini tamamlamış bir kuruluş olduğunu ve programında münakaşa etmeye değerli, esaslı bir prensibin olmadığını söylemiştir. Muhabirin, diktatörlüğe gidiş ya da yöneliş hakkındaki sorusu üzerine de Atatürk "*Cumhuriyet Halk Partisi ve onun bütün liderleri ve mensupları milletin özgürlüğü için çalışmış olduğuna göre, işaret olunan diktatörlük herhalde yoktur*" şeklinde cevap vermiştir.¹⁸¹

Halk Partisinde 3 Mart 1924 günü yapılan önemli toplumsal ve siyasal düzeltimlerden sonra, İsmet Paşa hükümetini yenilemiştir. 6 Marttan 21 Kasım'a kadar Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasının hemen ardından İsmet Paşanın ülkeyi sıkı yönetimle yönetme önerisini meclise sunmuş, önerinin Cumhuriyet Halk Partisi parti grubunca reddi üzerine istifa etmiştir. Bu istifa sonucunda, 22 Kasım 1924'ten 3 Mart 1925'e kadar Fethi Okyar başbakan olmuştur. 1924 Anayasası hakkındaki meclis görüşmeleri ve İsmet Paşanın istifası gibi, daha başka bir takım kanıtlar da, bu bir yıl boyunca parti içi demokrasinin henüz ortadan kalkmadığını doğrulamıştır. 1924 Mart ayı ortalarında yinelenen Halk Partisi Meclis Grubu Yönetim Kurulu seçimlerinde merkezce gösterilen adaylar oy toplayamamışlardır.¹⁸²

Terakkiperver Fırkanın programındaki birçok noktalar, Halk Partisi prensiplerinden önemli şekilde farklılıklar göstermiştir. Bunlar daha çok, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve partiler üstü durumu, seçildiği andan itibaren milletvekilliğinden ayrılması, tek dereceli seçim ve halkın bu suretle demokrasiye daha fazla kaynaşmasının sağlanması yanında yönetimin ademi merkeziyetçi olması; belediye başkanlığın atama ile değil, oylama ile seçilmesi gibi esaslar parti programı içinde yer almıştır. Parti, ayrıca hükümet programından ayrı olarak ekonomik alanda

¹⁸¹ Özkaya, **a.g.m.**, s.471

¹⁸² Tunçay, **a.g.e.**, s. 90

serbest girişime daha çok yer veren, yabancı sermaye yatırımlarını desteklemeyi ön gören bir program hazırlamıştır.¹⁸³.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi tarafından sürdürülen muhalefet genelde ılımlı olmuş fakat aynı dönemde doğuda başlayan Şeyh Sait isyanı genç Cumhuriyet'e yönelen büyük bir tehdit teşkil etmiştir. Rejime bağımlı muhalefet kadrolarına yönetimden el çektirilmiş, İsmet Paşa, meclisten güvenoyu alamayan Fethi Bey'in istifası üzerine tekrar Başbakanlığa getirilmiştir. 4 Mart 1925'te, «Takrir-i Sükun» kanunu parlamentodan yıldırım gibi çıkartılmış ve Cumhuriyet Hükümetine oluşan tehditi ortadan kaldırmak için «diktatörce» yetkiler veren iki yıllık bir süre sağlanmıştır. Bu yetkiler, 1927'de yenilenmiş ve Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre içerisinde, 3 Haziran 1925'te, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kapatılmış, Şeyh Sait isyanı bastırılarak sorumluları cezalandırılmıştır. Ankara'da, Doğu'da ve Atatürk'e 1926 suikast girişiminden sonra İzmir'de kurulan İstiklâl Mahkemeleri, yaygın ve süratli ölüm infazları ile dehşet salmışlar, 1927 yılına gelindiğinde rejime karşı askeri, dini ya da siyasal, her türlü muhalefet susturulmuş, 1927 seçimlerine CHP dışında katılacak hiçbir siyasal örgüt kalmamıştır. 4 Mart 1929'da ise «Takrir-i Sükûn» dönemi sona ermiştir.¹⁸⁴

Takriri Sukun ile ilgili olarak söylenmesi gereken önemli bir nokta ise bazı önemli inkılapların bu dönem içinde yapılmış olduğu, adeta bu devrimlere muhalafet ve geciktirme etkenlerine imkan bırakılmamış olmasıdır. Muhalefetin varlığının devrimlerin gerçekleşmesini geciktirebileceği veya engelleyebileceği düşüncesi de bu kanunu ve uygulamalarına etken olmuştur. Ahmet Mumcu'ya göre de Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kapatılmasının bir sebebi de devrimleri hızla ve tehlikesizce yürütebilmek amacını taşımıştır.¹⁸⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ile ilgili dikkatimizi çeken diğer önemli bir nokta ise parti programında belediyelerin düzenlenmesi ile ilgili maddeye yer vermesi olmuştur. Parti programı ile bu konuya dikkat çekmiş, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından da konunun gündeme alınarak çözülmesine bir bakıma imkan sağlamıştır.

¹⁸³ Türkdoğan, **a.g.e.**, s.195

¹⁸⁴ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s.87-88

¹⁸⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s.145

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ile ilgili diğerk bir önemli saptama ise partinin kuruluş şekli, kurucuların kişilik yapıları ve amaçlarının, dine ve hilafete yaklaşımlarının daha doğrusu, Cumhuriyeti kuran ve onu korumak ve yaşatmak için üzerine titreyen Cumhuriyet Halk Partisi üzerindeki yaratmış olduğu kötü etkilerin sürmesine, Cumhuriyetin sonraki çok partili sistem denemelerinde de yarattığı kötü etkiler ve önyargıların Cumhuriyetin çok partili sisteme geçişine kötü etkiler yapması olmuştur. Düşünülebilir ki, bu parti eğer sinsî emeller peşinde koşan, hilafetçi ve padişahçı zihniyet taşıyan sahte cumhuriyetçiler tarafından, şüphe çeker tarzda Ordu ve meclis gibi yerlerde güç dengelerini ele geçirmeye çalışmasaydı, ve yine halkı yanına çekmek için din üzerinden siyasete açılan hareketlere girişmemiş olsaydı, bunun yerine samimi ve cumhuriyeti kaldırmak, ülkeyi hak ettiği en iyi şekilde yönetmek için biraraya gelmiş insanlardan oluşmuş olup, güven telkin edebilseydi durum çok daha başka türlü gelişerek, çok partili ve çok güçlü bir demokrasinin daha o zamandan kurularak işlememesi için hiçbir neden olmayacaktı.

Bu partinin yaratmış olduğu kötü izlenimler kanaatimizce Cumhuriyet Halk Partisi kesiminde sonrasında kurulan bütün siyasi oluşumlar içinde olması muhtemel tehdit olarak algılanmış, önyargılar haline dönüşmüştür. Bu durum partinin kapatılmasına kadar varmıştır. Bu şartlanmalar sonraki çok partili hayata geçiş denemelerine zarar vermiş ve yeni kurulan partilere karşı CHP kesiminin peşin ön yargılar taşınmasına sebep olmuştur.

D. Serbest Cumhuriyet Partisi

Serbest Cumhuriyet Partisinin kurululuşu, öncelik taşıyan devrimlerin yapılması ve cumhuriyete yönelik tehlikelerin de bertaraf edilmesi sonrasında, yine devrimlerin bir devamı niteliğinde bir girişim olmuştur. Cumhuriyetin gerektirdiği, demokrasiyi tam anlamıyla ve tüm kurumlarıyla işletmek amacıyla yapay ve kontrollü olarak kurulmuştur. Parti bu yönüyle büyük önem taşımış, kendisinden demokrasi adına çok şeyler beklenmiştir. Partinin hayata geçirilmesi de doğal olarak devletin başındaki yöneticilerin önceden bir takım çalışmalarını gerektirmiştir. Partinin kurulması aşamasında tüm yönetim kademelerinde bir muhalefetin gerekliliği yönünde etkin ve samimi düşünceleri taşımaları dikkati çeken bir özellik olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Partisinin ortaya çıkaran etkenlerden en ağırlıklısı başta Atatürk olmak üzere memleketi yöneten kesimde yapılan devrimlerle ülkenin belli bir aşama kaydettiği, artık Cumhuriyeti tam anlamıyla işletecek zemin ve zihniyetin oluştuğu inancı olmuştur. Halktaki hoşnutsuzluğun, meclisteki tek parti hükümetinin yeterli tenkit ve denetimsizlik yüzünden işe yarar çözümler üretememesinden kaynaklandığı düşünülmüş, ekonomiye ve dış kaynaklı bunalıma çözüm bulmak ve meclis içerisinde yer alacak liberal görüşte ikinci bir partiyle hükümeti denetlemek fikri işe yarayacak bir çözüm olarak görülmüştür.¹⁸⁶

SCP'nin kurulduğu dönemde halkın sıkıntıları artmış, Atatürk'ün memleket işlerine karşı alakasız olduğu hakkındaki söylenti ve tenkitler çoğalmış, aydın çevrelerde dahi, Atatürk'ün işleri "şahsi idare" olarak ele alması teklifleri iletilmiştir. Atatürk bu isteklere anlamlı bir cevap olmak üzere “ *memleketin başına ne geldiyse ve bu kadar geri kalındıysa bütün bunların şahsi idareden kaynaklandığını, bu yüzden öteden beri, böyle bir idareyi bertaraf etmek için mücadele etmiş olduklarını*” söylemiştir.¹⁸⁷

Atatürk, o dönemde sorunlara çözüm bulmanın ve yapılan işlerin, bugünkü şartlar altında daha iyi, daha verimli hale getirilmesi, şikâyet edilen aksaklıkların giderilmesi için tutulacak yolun yeni bir muhalefet partisi kurmaktan geçtiği düşüncesine varmıştır. Soyak anılarında, Atatürk'ün Antalya'ya yapmış olduğu yurt gezisinde” *Memleketi, çağdaş memleketler seviyesine yükseltmek için yapılan devrimler aleyhinde, tartışmalara meydan vermemek, her samimi ve aydın vatanperverin kabul ettiği bir zarurettir; fakat aynı derecede zarurî olan bir şey daha var: inkılâp esasları dışındaki meselelerimizi imkân nispetinde en iyi, en verimli hal şekillerine bağlamak. Bu, ancak karşılıklı, açık, serbest, ciddi ve samimi tartışmalarla temin edilebilir. Binaenaleyh biz, biran evvel Mecliste böyle bir cihaz,*

¹⁸⁶ Bu konuda Ağaoğlu anılarında CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker'in kendisine yeni partiye isim aranırken « Ahmet Bey aramızda en eski ve en kat'î bir liberaldir. Fırkaya Ahmet Bey'i alalım, fırkaya Serbest ve Liberal ismini verelim. » şeklinde teklifte bulunmuş olduğunu söylediğinden bahsetmiştir.bkz. Ağaoğlu, a.g.e., s.29

¹⁸⁷ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 2.B.,İstanbul ,2005, s.389-390, Soyak Bu konuşmaları Atatürk'ün Antalya'ya yapmış olduğu 1 Mart 1930 tarihli yurt gezisi esnasındaki hatıralarından aktarmıştır.

*bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmaya bakmalıyız."*¹⁸⁸ şeklinde düşüncelerini aktardığını dile getirmiştir.

Afet İnan 1975 yılında televizyonda yapılan bir açık oturumda Atatürk'ün Serbest Parti'nin kurulmasındaki esas samimim gayesinin çok partili sistemin yerleşmesi olduğunu beyan etmiş, Atatürk'ün o dönemde Serbest Cumhuriyet Partisi'nin nasıl ve niçin kurulduğunu izah ettiğini, tek partinin mahzurlarını da "Meclis yalnız bir parti mensuplarından olunca, o parti'nin iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatının arkadaşlık hisleri ve yahut birbirini gücendirmemek hisleri yüzünden kafi derecede münakaşa ve tenkid edilmemiş olacağını," ve "az tenkitli veya tenkitsiz iş görmek, her hareketin tenkit göreceğini düşünerek hareket etmekten daha kolay olduğunu" söylediğini, bu yüzden ikinci bir partinin lazım olduğunu, ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁹

Cumhuriyetin bir muhalefet partisi ile gerçek esaslarına kavuşturulması Atatürk ve İnönü arasında önceden konuşulup planlanmıştır. Yalnızca ne zaman kurulacağı konusunda farklı düşüncüler oluşmuştur. Dönemin gazetecilerinden Asım Us hatıralarında 17 Haziran 1930'da İsmet İnönü'nün: " *Gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lâzım. Bunu biz yapamazsak kimse yapamaz. Tecrübemiz, mazimiz var. Bizi münakaşaya mütehammil görmüyorlar. Halbuki biz tamamen bunun aksini düşünüyoruz, bu memlekette, söze, yazıya karşı fazla bir hassasiyet var, bu hal geriliğin alâmetidir. Nasıl ki garp memleketleri münakaşa ve mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdilik parti meselesinden bahsi muvafık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi bey ile aramızda telâkki farkı vardır. Onun başka bir parti başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi? Çünkü ne de olsa bunda bir risk vardır.*" dediğini yazmış, İnönü'nün haziran ayında yeni parti kurulması için bir senelik bir zaman düşünüürken, Atatürk'ün bir ay sonra bu işe başlamasına dikkati çekmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Soyak, **a.g.e.**, s.391-392

¹⁸⁹ Afet İnan, " Açık oturumdaki beyanları " Hıfzı Topuz, Hüsamettin Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s.11, Aynı konuşmalar Fethi Okyar'ın ve Asım Us'un anılarında geçmektedir. Bkz:Us, **a.g.e.**,s.145-146

¹⁹⁰ Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları (1930 dan 1950 Yılına kadar)**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s.13-14

İnönü daha o zamanlarda bu konuda bir başarısızlık olması ihtimalini de gözden kaçırmamış, “*Bir muhalefet partisine ihtiyaç var. Bu hususta o kadar kararlıyım, ki şayet Fethi bey partisi muvaffak olamazsa, dağılırsa, bir kanun yapacağım, Meclise teklif edeceğim, Mecliste: "Ekseriyet Partisi mebusları şu kadar adetten fazla olamaz" diyeceğim.*” diyerek böylesi bir duruma karşı geliştirmiş olduğu çözümü de ortaya koymuştur.¹⁹¹

Asım Us Atatürk’ün bu konuda “*Benim istediğim sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisinde açıkça münakaşa edilmesidir. B.M.Meclisinde Türk milletinin gözü önünde açıkça konuşulamıyacak hiçbir iş yoktur.*” dediğini de hatıralarında aktarmış, Atatürk’ün kendisinin lideri olduğu CHP’den başka bir muhalefet partisi kurmayı istemesi ile ilgili ortaya çıkan dedikodulardan da bahsetmiştir.¹⁹²

Bu dönemde birçok görüşler ortaya atılmıştır. Bazıları, M. Kemal’in gerçekten çok partili bir demokrasiye geçişi istediğini ve SCP’nin bu alanda öncülük etmesini öngördüğü için kurulmasına izin verdiğini öne sürmüşlerdir. Bazıları ise, ekonomik baskı ve sıkıntıların yarattığı gergin ortamın tansiyonunu düşürebilmek için güdümlü bir kuruluş olarak yarattığını düşünmüşler, Atatürk ile İnönü’nün arasının açık olduğunu, bu nedenle, M. Kemal’in, İsmet Paşa ve CHP’ye karşı denge sağlayacak bir çıkış aradığını öne sürenler de olmuştur.¹⁹³ Ahmet Ağaoğlu’nun hatıralarında da bu konu ile ilgili dedikodulardan söz edilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Us, **a.g.e.**, s.20

¹⁹² Us hatıralarında, bazılarının büyük Nutukta İsmet İnönü’yü Başbakanlığın rakipsiz bir ehli gösteren Atatürk’ün onu TBMM’de tenkit edilemez bir devlet adamı haline getirmiş olması ve bir zaman sonra ise bu durumdan sıkılmasına bağlamışlar, Atatürk’ün Mecliste tenkit havasının eksilmemesini istediğini, hatta İnönü’nün Büyük Millet Meclisinde tartışmalarla düşürülmesini istediği şeklinde izah edenler olduğuna da değinmiştir. Us gerçekte Atatürk’ün halk efkârının içindeki cereyanları da yakından takip etmeyi her zaman istediğini, TBMM’de tenkitlerin kesilmesinin ise bu takip işini zorlaştırdığını, SCP’nin kurulmasını Atatürk’ün memleket idaresinde milletin nabzını yoklamak arzusu ile açıklamanın daha doğru olacağını belirtmiştir. Bkz. Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler)**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.132-133

¹⁹³ Yücekök, **a.g.e.**, s.88,.

¹⁹⁴ Ağaoğlu hatıralarında “Ezcümle deniliyordu ki İsmet Paşa ile Gazinin yakın maiyeti arasında bir münâferet vardır. Gazi İse İsmet Paşaya ders vermek için maiyetinin tuttuğu Arif Oruc’u, İsmete karşı himaye ediyormuş! Hattâ deniliyordu ki Gazi İsmet Paşadan bıkmış olduğu halde ve fakat ondan kendisini kurtaracak kuvveti haiz olmadığından Serbest Partiyi, sırf Parlamen vasıtasıyla İsmet i atmak için kuruyormuş ! İsmet Paşa ile Gazinin yakın maiyeti arasında münâferet olduğunda ve bu münâferetin hâlâ da devam ettiğinde şüphe yoktur. Hattâ Gazinin sofrası etrafında İsmet Paşa ve Nuri

Mete Tunçay'a göre Takrir-i Sükûn döneminin sona ermesinden bir süre sonra ılımlı bir siyasal ortam içerisinde, özellikle yeni yayına başlayan «Yarın» gazetesi çevresinde, hedef olarak M. Kemal'i değil fakat İsmet Paşa ve kabine arkadaşlarını alan bir ılımlı muhalefet hareketi başlamıştır. Bu hareket rejime «sadık» bir muhalefet partisinin yeniden kurulmasını gündeme getirmiştir.¹⁹⁵

Serbest Cumhuriyet Partisi kurulmasında Düyunu Umumiye'nin birinci derecede rol oynadığı da öne sürülen başka bir iddia olmuştur. Lozan Konferansında kabul edilen Düyunu Umumiye borçlarının taksitlerinin altın ile ödenmesi için sonradan Paris Büyükelçisi olan Fethi Okyar vasıtasıyla 1928 senesinde borçlardan bir miktar indirim yapan alacaklılar ile bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat taksitlerin ödenme zamanı 1929 Dünya İktisadî Buhranına rastlaması sıkıntı yaratmış, taksitlerin altınla ödenmesine devam edilecek olursa paramızın değerinin iyice düşeceği anlaşıldığından, anlaşmanın uygulamasının imkânsız olduğuna karar verilmiş, Türkiye'nin, Düyunu Umumiye borçlarını ancak kâğıt para ile ödeyebileceği açıklanmıştır.¹⁹⁶

Asım Us'un değerlendirmesine göre Fethi Okyar'ın Paris'ten gelerek Ankara'da altında kendi imzasının bulunduğu bir anlaşmanın tatbik edilmemesiyle Paris'te yabancılara karşı zor bir duruma düşeceğini söylemesi, Atatürk'e İnönü hükümetine karşı Büyük Millet Meclisinde Fethi Okyar'ı çıkarmak fikrini telkin etmiştir. 1928 Anlaşmasını imzalamış olan Fethi Okyar sorumlu bir devlet adamı olarak artık Paris elçiliğinde duramayıp istifa etmek zorunda kalacağından, Atatürk onun prestijini kurtarmak için böyle bir çare düşünmüş ve Serbest Cumhuriyet Partisi lideri olarak Büyük Millet Meclisine getirmek kararını vermiştir.¹⁹⁷

SCP'nin kuruluşundaki anlam ve beklentiyi en iyi Atatürk'ün Fethi Okyar'a söylemiş olduğu "*Devletin idaresini ele alan bir siyasî partinin karşısında bir kontrol heyeti bulunmak lâzımdır. Bütün medenî memleketlerde*

Bey arasında şiddetli münakaşalar ve muhavereler geçmiş olduğu herkesçe malûmdur" şeklinde konudan söz etmiştir. Ağaoğlu,a.g.e.,s.32

¹⁹⁵ Yücekök, a.g.e., s.87-88

¹⁹⁶ Us, **Gördüklerim, Duyduklarım,Duygularım** .,s.134-135; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3.Kitap I.Bölüm Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923-1938**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s.293

¹⁹⁷ Us, **Gördüklerim, Duyduklarım,Duygularım** .,s.135-136

böyledir. Madem ki biz memleketimizi Cumhuriyetle idare edeceğiz. Diğer medenî milletlerin usullerini tatbik etmeliyiz” ¹⁹⁸ sözleri ile yeni seçimler ve meclis içinde hizip oluşturulması konusunda Atatürk’e görüş sunan Ankara Milletvekili Talat’a söylediği “ .. *Medenî memleketlerde, siyasî mücadeleye giren insanlar iptida kendi kanaatlerini, memleket idaresinde takip edecekleri prensipleri ortaya koyarlar. Halk efkârına anlatırlar. Seçimlerde, halkın kendilerine rey vermelerini isterler. Talât Bey’in bahsettikleri hareket tarzı eski teşekküllerde tecrübe edilmiştir. Bunun verdiği neticeler milleti elemelere, kederlere, sıkıntılara uğratmıştır...*” sözleri açığa çıkarmıştır. ¹⁹⁹

Serbest Cumhuriyet Partisi kurulduğu ortam kendine has özellikler taşımıştır. Parti Türkiye'nin o zor günlerinde, tek başına yedi yıldır ülkeyi yöneten ve yönetim kadrolarıyla halkla ters düşmüş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı karşısında, Osmanlı'nın bıraktığı yıkıntının daha henüz kaldırılamadığı, dünya ekonomik bunalımı nedeniyle sorunları daha da ağırlaştığı bir ortamda kurulmuştur. Ayrıca dünyada klasik demokrasiler gözden düşmeğe başlamış, o güne kadar uygulamaya konulan devrimleri korumak ve daha da yaygınlaştırmak ülkede rejimin ve yönetenlerin üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur. ²⁰⁰

Serbest Cumhuriyet Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kapatılmasıyla sonuçlanan cumhuriyet rejimine karşı büyük boyutlarda tehlike oluşturan irticai ve bölücü ayaklanmanın bastırıldığı, Takrir-i Sukun Kanunu ile ülkede özgürlüklerin kısıtlandığı, birçok önemli ve toplumun yaşantısını derinden değiştiren, riskli sayılabilecek devrimlerin hayata geçirildiği ²⁰¹ dönemin sonrasında halkın büyük bir serbestlik özlemi içinde olduğu bir dönemde kurulmuştur.

Taner Timur’un o dönemde dünyadaki genel siyasi eğilimleri de göz önüne alarak yapmış olduğunu düşündüren değerlendirmesine göre 1929 Buhranı patlak verdiği zaman Türkiye’de siyasi rejimin önünde ya burjuva demokratik hak ve

¹⁹⁸ A.g.e., s.138

¹⁹⁹ A.g.e., s.141, Ankara milletvekili Talât’ın düşüncesinin aynısını Parti kurucularından Ahmet Ağaoğlu da Atatürk’e söylemiş olduğunu anılarında yazmıştır.

²⁰⁰ Yetkin, a.g.e., s.35-36

²⁰¹ Kılık Kıyafet devrimi, Tekke ve Zaviyelerin kaldırılması, Şeriyeye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması, Eğitim ve Öğretimin birleştirilmesi, Harf devrimi gibi devrimler bu zaman dilimi içinde gerçekleştirilmiştir.

hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak ya da büsbütün sertleştirmek şeklinde iki yol çıkmış, SCP ise birinci yolun denenmesi olmuştur.²⁰²

SCP'nin kurdurulduğu kadroların da seçimi bir mantık dahilinde yapılmıştır Atatürk tarafından partiyi kurmakla görevlendirilen Fethi Okyar geçmişte Harp Akademisinden beri Atatürk'ün yakın arkadaşı olmuş, İttihat ve Terakki cemiyetinin etkin üyelerinden biri olarak görev yapmıştır. Atatürk'ün ataşemiliterliği sırasında Sofya'da büyükelçilik görevinde bulunmuş, oranın parlamento yapısı ve işleyişi ile ilgili onun fikirlerini paylaşmış, 1.Dünya Savaşı sonrası kurulan Osmanlı hükümetinde İçişleri Bakanlığı, TBMM' de Cumhuriyet öncesi başbakanlık ve Cumhuriyetin 2. hükümetinin Başbakanı olarak görev yapmıştır. Okyar, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilanında Atatürk'ün yanında bulunan ve atılan her önemli adımda birlikte eyleme geçtikleri az sayıda kişiden biri olmuştur.²⁰³ Takrir-i Sükun dönemi öncesi Atatürk'ün de katkısıyla mecliste güvenoyu alamayarak düşürülmesi²⁰⁴ sonrasında Paris büyükelçiliği göreviyle yurttan ayrılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşu ile ilgili bizzat Atatürk tarafından görevlendirilen Ahmet Ağaoğlu ise 1926 yılında kendisine mecliste tek partinin zararlarını, muhalefet denetiminin olmamasının doğuracağı zararlı etkiler ile ilgili bir rapor sunmuş, zaman zaman da kendisinin anlattığına göre, Atatürk tarafından partilerle ilgili sorular sorularak görüşleri alınmıştır.²⁰⁵ Diğer üyeler de bu şekilde ölçülerle seçilmiş ve yönlendirilmiştir. Atatürk tarafından SCP'nin illerde teşkilatını yapmak üzere bazı niteliklerine güvenilen kişiler de seçilerek özendirilmiştir. Bunun bir örneği Antalya sorumlusu olan Dr Burhanettin Onat olmuştur.

²⁰² Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.175

²⁰³ Bulgaristan meclisindeki incelemeler ile ilgili Okyar'ın anılarında o günlerdeki Atatürk'ün görüşlerini içeren önemli saptamalar mevcuttur. Okyar, **a.g.e.**, 390, Ayrıca Preston Hughes , **Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, Çev. Rabia SÜER s.29

²⁰⁴ Şeyh Sait Ayaklanması esnasında isyan normal şartlar altında kontrol edilemeyecek boyuta ulaşmasına rağmen(Diyarbakır ve Elazığ'ın isyancıların eline geçmesi gibi) Fethi Okyar, tehlikenin tam anlamıyla farkına varamamış, durumun daha ılımlı tedbirlerle giderilebileceğini sanmıştır. Olayın aldığı vehameti iyi değerlendiren Atatürk mecliste durumun önemini açıklayan bir konuşmasından sonra hükümet güvenoyu alamamıştır. Bkz. Mumcu, **a.g.e.**, s.129-132; Bazı yazarlara göre ise bu durum iktidar mücadelesi için CHP tarafından yapılmış komplo olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaı**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1966 s.146-147

²⁰⁵ Bkz.: bu rapor Hasan Rıza Soyak'ın " Atatürk'ten Hatıralar " adlı kitabının ekinde verilmiştir. Ayrıca; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1963, s.16-.,23; Soyak, **a.g.e.**, s.472-477; Fethi Okyar, " Serbest Fırka Olayı", **Üç Devirde Bir Adam**, Der. Cemal Kutay, s.390

Cemal Kutay Fethi Okyar'ın anılarını derlediği kitabında bunalmış halkın değişikliğe ihtiyacı olduğunu belirtmiş, Atatürk'ün Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kapanmasından sonra bir muhalefet partisinin teşkilini samimi olarak istediğini ıspatlayan çok belge ve olay olduğundan bahsetmiştir. Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Fuat Bulca'nın kendisine Atatürk'ten değişik vesile ve sebeplerle bir muhalefet partisinin meclis hayatı için zaruri olduğunu dinlediğini kendisinin niçin çok itimat ettiği bir arkadaşına bu görevi vermediğini sorduğunu anlatmıştır. Atatürk'ün ise “ *İsmarlama muhalefet olur mu? Bunu tatbik eden, sisteme karşı felsefe ve prensip olarak benimsemiş bir insanın yapmış olması lazım. Ben böyle bir insan biliyorum ama , İsmet Paşa ve etrafındakilere güvenemiyorum*” şeklinde söylediğini anlatmıştır.²⁰⁶

Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşunu hazırlayan olayları bir de dış boyutu itibarıyla incelemek gerekirse, bir nedeni de yeni Türkiye Cumhuriyetinin yapısı ve demokratik işleyişi batılı yazarlar ve basın tarafından devamlı sorgulanması her fırsatta bu konuda gerek görüşmelerde gerek röportajlarda sorular sorulması ve batı kamuoyuna bazı olumsuz görüşlerin yansıtılması olmuştur.²⁰⁷

Partinin kuruluşuna ait Atatürk'ün içten düşüncelerini yansıtmaları bakımından Fethi Okyar anılarında Atatürk'ün «... *Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktator manzarasıdır. Vakıta bir Meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize diktator nazarıyla bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman yazarlarından Emil Ludwig idare şeklimiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze hükmederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır. Halbuki ben Cumhuriyeti şahsî menfaatim için yapmadım. Hepimiz fâniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdâd müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir*

²⁰⁶ Cemal Kutay, **Mustafa Kemal'in Önlene Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Partisi**, İklim Yayınları, İstanbul, 2004, s.47-49

²⁰⁷ Bu konuda çok bilinen örneklerden biri Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulduğu dönemde Times Muhabirinin Atatürk'le yapmış olduğu röportaj ile, diğerleri de Serbest Fırkanın kuruluşu öncesi dönemde Alman yazar Emile Ludwig'in Atatürk'le görüşmesi, Yurt dışı gezisi esnasında TBMM başkanı Kazım Paşa'ya Avrupa'da gazetecilerin bu konuda sorular sormasıdır. Emile Ludwig görüşme sonrası yazdığı yazıda Türkiye'deki durumun bir diktatörlük olduğunu belirtmiş, Avrupa seyahatinde bulunan TBMM başkanının Avrupa gazetelerinden yapılan görüşmeler esnasında, gazetelerin siyasi partileri miktarı ve muhalefetin nasıl yürütüldüğüne dair soruları üzerine, TBMM'de tek parti olduğu ve parti içinde kendimize has bir denetim sisteminin mevcut olduğuna ait demeçlerini alay eder tarzda yayınlamaları da önemli derecede etken olmuştur Bkz.: Fethi Okyar, “ Serbest Fırka Olayı”, **Üç Devirde Bir Adam**, Derleyen Cemal Kutay, s.392-393, 396-397 Ayrıca Amerikan Cumhurbaşkanı'nın da konuyla ilgili yorumları o dönemde gündemi etkilemiştir.

istibdâd müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum. Bütün müşkillere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlâkınıza, malûmatınıza itimadım vardır. Mes'ele, memlekette Cumhuriyet'in şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi üzerinize almalısınız...»²⁰⁸ sözleri dış dünyanın görüşlerinin etkilerini ortaya koymuştur.

Serbest Cumhuriyet Partisinin kurulmasındaki şekil ve tarz fikri başlangıçta partinin kurucularında tereddüt yarattıysa, özellikle Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu Atatürk tarafından ikna edilmiştir. Ayrıca partinin kuruluşunun basın yoluyla halka etkili şekilde duyurulmasına çalışılmıştır. Atatürk, Fethi Okyar ve İsmet İnönü'nün Yalova'da görüş alışverişleri ve kararlaştırmaları sonucunda Serbest Cumhuriyet Partisi 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Partisine teşkilatlanması için gerekli maddi destek yapılmış, yeni partiye katılması için milletvekillerinin bazıları bizzat Atatürk tarafından belirlenmiştir.²⁰⁹ Bu seçimde Halk Partisi Meclis Grubu içinde hükümetin uygulamalarına karşıt düşünceler taşıyan kişilerin, muhalefet tarafına geçmesi teşvik edilerek gerçek bir muhalefet yaratılmaya çalışılmıştır.²¹⁰

Serbest Cumhuriyet Partisinin gazetelerde açık mektuplar şeklinde kamuoyuna duyurulması şeklinin bizzat Atatürk tarafından istenmesi ve mektuplarda aynı kritik hususlara dikkat çekilmesi de anlam taşıyan bir hareket olmuştur. Mektuplarda “ laik ve hakiki cumhuriyetçilik” hususu çok önemle vurgulanmıştır. Bu vurguda önceki Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin yaptığı gibi hataya düşülmemesi, bu temel niteliklerden taviz verilmemesinin çok önemli olduğu adeta üzerine basarak hatırlatılmak istenmiştir. İkinci göze çarpan husus ise Atatürk'ün verdiği cevapta çok partili hayatın yerleşmesi için tıpkı harf devrimi esnasında yurdun dört bir yanına giderek yeni harflerle okuyup yazmanın yerleşmesi için uğraştığı gibi Cumhurbaşkanlığı görevini tamamladıktan sonra Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığını fiilen yürüteceğini belirterek te kendisinin de bu siyasi mücadelenin güzel ve seviyeli bir örneğini vermek için muhtemelen Cumhurbaşkanı

²⁰⁸ Okyar, a.g.e., 394

²⁰⁹ Okyar, a.g.e., s.398-402; Ağaoğlu, a.g.e., s.16, ; Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler)**, s.131-132; Vakıf 9 Ağustos 1930

²¹⁰ Us, a.g.e., s.140

seçilmemesi durumunda Fethi Beyle cidden karşılıklı muhalefet yarışına girmek niyetinde olduğunu düşündürmüştür. Mektuba verilen cevapta Fethi Okyar'ın Atatürk'e Halk Partisi Umumi reisi olduğunu belirten cümlelerin cumhurbaşkanının tarafsızlığına uygun olmayacağını belirterek çıkarılmasını istemesi karşısında Atatürk'ün *“İstikbalde ne yapacağımı bilmiyorum. Herhalde şimdiden bir şey söyleyemem.”* diyerek, CHP'den birçok sebepler dolayısıyla çekilemeyeceğinin belirtmesi de bu görüşü kanıtlayan bir yan olmuştur.²¹¹ Bu şekilde düşünmemize neden olan bir başka kanıt da anılarında Fethi Okyar'ın Atatürk'le yapmış olduğu karşılıklı konuşmalarda Atatürk'ün Okyar'a gelecekte ne yapacağını şimdiden kendisine açıklamayıp, kendisine güvenmesini istediği konuşmaların geçmesi olmuştur.²¹²

Tarık Zafer Tunaya'ya göre Serbest Cumhuriyet Partisi, ekonomik politika farklılığı yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisinin memlekette büyük bir bunalım yarattığı tezinden hareket etmiş, halk tarafından Cumhuriyet Halk Partisine karşı bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Serbest Cumhuriyet Partisi programında İktisadi Liberalizmi getirmiş, serbest teşebbüsçü olmuş, serbest teşebbüse devletin müdahalesini önlemeyi, yolsuzlukları, rüşvetleri, vergilerin adeletsizliklerini ortadan kaldırmayı, tefecilerle savaşmayı, ziraat bankasını islah etmeyi liman tekeline kaldırmayı, memlekete yabancı sermaye çağırma programıyla ilan etmiştir.²¹³

Serbest Cumhuriyet Partisinin yayınlamış olduğu program ile ilgili dikkatimizi çeken iki husustan birincisi, SCP programının aslında CHP'nin 9 umdesi ile belirttiği konularla Liberal ve Serbest girişimleri öngörmesi dışında memleketin sorunlarını çözme amaçları yönünden aynı öze sahip olması, SCP'nin programının mevcut hükümet tarafından 9 umdede belirtilen esasların kötü ve yanlış uygulamalarla istismarı sonucu işlemez hale getiren unsurlara karşı önlemleri içermesi olmuştur. İkinci dikkatimizi çeken husus ise parti programına eklenen kadınlara siyasal hakların verilmesi ve bir dereceli seçim ile ilgili maddelerin ise Atatürk'ün ve Halk partisi yönetici kesiminin de üzerinde çalışıp geliştirmeye çalıştıkları prensip ve yenilikler olması, parti programına da bizzat Atatürk tarafından

²¹¹ Fethi Okyarın Anılarının yazıldığı Kutay'ın derlediği kaynakta mektupların yazılışı ve yayınlanması ile ilgili hususlar için bkz. Okyar, **a.g.e.**, 431-439

²¹² Okyar, **a.g.e.**, s.457

²¹³ Bkz.: Tunaya'nın Hüsamettin Ünsal ile röportajı, Topuz, Ünsal, **a.g.e.**, s.14

ekletilmesidir.²¹⁴ Ayrıca “Cumhuriyet’in menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti yetersiz görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır” şeklinde devletçilik yaklaşımımıza temel olacak madde de bizzat Atatürk tarafından yeni partinin fertlere girişim özgürlükleri sağlayan görüşü düzeltilmek suretiyle eklenmiştir. ²¹⁵Özellikle seçimlerin bir dereceli olması ve kadınların da seçimlere katılması ise başta Atatürk olmak üzere CHP kesiminde geliştirilmiş bir fikir olmuş, uygulamanın da bu şekilde yapılması istenmiştir.Fethi Okyar’ın anılarında ve Necmettin Sadak’a söyleşide verdiği cevaplarda bu açıkça ortaya çıkmıştır.²¹⁶

Aynı saptamaya o dönemin CHP milletvekillerinden Hilmi Uran da işaret etmiştir. Uran anılarında “*Cumhuriyet Halk Partisi ile yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Partisi programları arasında esaslı bir fark yoktu. Yalnız yeni parti , ekonomi sahasında daha liberal bir siyaset takip edeceği iddiasında ve inhisarlar aleyhinde bulunuyordu. Sonra, İsmet Paşanın demir yolu siyasetini de hoş görmediğini söylemekte ve bunun uzun vadeli istikrazlarla yürütülmesinin halkı daha az tazyik edeceğini ileriye sürmekte idi.*” şeklinde bu konudaki fikirlerini ileri sürmüştür.²¹⁷ Ayrıca parti programında tasarruf, yerli malları ile ilgili prensiplerle ilgili olarak, zaten mevcut hükümetin tedbirleri ve uygulamaları devam etmiş, dönemin gazetelerinde konuyla ilgili hükümetin bir tedbir olarak kurduğu Milli Tasarruf Cemiyetinin ilanları ve uygulamalarına ait haberler yer almaya devam etmiştir.²¹⁸

²¹⁴ Fethi Okyar anılarında parti programının Atatürk’e arzını ve değişikliklerini anlatmıştır.Bkz: **A.g.e.** s.476-7 ; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, Türk Tarih Kurumu , Ankara, 2005, s.260, 269

²¹⁵ **Aynı yer**

²¹⁶ Okyar, **a.g.e.**, s. 482

²¹⁷ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1966, s.213

²¹⁸ Cumhuriyet 4, 6 Ağustos 1930

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TOPLUMUNDA YEREL YÖNETİMLER. BELEDİYESİLİK VE 1580 SAYILI BELEDİYE KANUNU

I. TÜRK TOPLUMUNDA YEREL YÖNETİMLERİN TARİHİ

A.Türk Toplumunda Belediyecilik ve Yerel Yönetimlerin Gelişimi

Türk Toplumunda yerel yönetim ve beledi işler ile ilgili geçmişi Selçuklu Devletine, hatta Türklerin İslamiyeti kabulü ve Arap kültürü ile tanışmasına kadar uzanan bir zamanı kapsayan bir süreç olmuştur.

Selçuklular bir kenti fethedince oraya diğer islam ülkelerinde olduğu gibi hemen bir kadı tayin etmişlerdir. Selçuklularda yargı örgütünün temel kişisi kadı olmuştur. Selçuklularda kadılar atama ile göreve geldikleri halde yasaları devlete bağlı olmadan uygulamışlar, vilayet sınırları içinde yer alan vakıfları denetlemişler, kurulma aşamasında bunların bürokratik işlemlerini yerine getirmişlerdir. Esnaf kadıların bir yardımcısı olan muhtesipler tarafından denetlenmiş, muhtesip veya ihtisap ağasının yardımcılarını ise pazarbaşılar, esnaf şeyhleri, yiğitbaşılar, mimarbaşı gibi kimseler oluşturmuştur.²¹⁹

B. Osmanlı Devletinde Belediyecilik ve Yerel Yönetimlerin Gelişimi

Anadolu Selçukluları ve hatta Osmanlılarda da yargı örgütünün temel kişisi “kadı” olmuştur. Osmanlılar daha devletin kuruluş aşamasında, ilk önce yargı örgütünü klasik islam modeline uygun biçimde geliştirmeye başlamışlardır.1300 yılında ilk kadı Karacahisar’a atanmış, bundan sonra Osmanlılar fethettikleri her kasaba ve kente kadı atamışlardır. Fethedilen yerde “kadı”nın çalışmaya başlaması o bölgenin Osmanlı egemenliğine girdiğinin kanıtı sayılmıştır.²²⁰

Belediye anlamında batı tarzı yenilikler getirilinceye kadar Osmanlı İmparatorluğunda bu sistem devam etmiş, belediye işleri vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu dönemde hükümet, belediye ve yargı işleri ile vergi denetimi, fiat tesbiti gibi işleri “Kadı”yerine getirmiştir.²²¹ İdari, adli ve beledi yetkilerde bir kadı, naib, imam hiyerarşisi kurulmuş, semtlerden sonraki daha alt kademe ve yerleşme

²¹⁹ Halime Doğru, XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995 s. 42-44

²²⁰ A.g.e.,s.201

²²¹ Nuri Tortop, Mahalli İdareler, Yargı Yayınları,.Ankara, 1994, s.1

birimleri olan mahallelerde ise kadının görevleri mahalle imamı tarafından yerine getirilmiştir.²²² Kadı belediye alanındaki yetkilerini kullanışında Muhtesib adı verilen bir yardımcısından yararlanmış, Muhtesib esnafın denetlenmesinde, narhın saptanmasında, temizliğin kontrolünde ve beledi müeyyidelerin uygulanmasında bir tür belediye zabıta müdürü işlevi görmüştür. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Kadı'nın kontrol fonksiyonlarını yerine getirecek imkan ve iktidarı ortadan kalkmıştır. Geçen zamanla birlikte gittikçe anonimleşen ve gelişim gösteren şehirlerde, Kadılık ve benzeri sistemlerin şehir yönetimini yükümlenip yürütmesi de imkansızlaşmıştır.²²³

1. İhtisab Nazırlığı

Bu nedenle şehir yönetiminde etkin bir denetim ve gelirlerin toplanmasını sağlayacak yeni bir yönetime gidilmiş, 1826 yılında başkentte İhtisab Nazırlığı, eyaletlerde de İhtisab Müdürlükleri kurulmuştur. Şehirlerin kolluk ve beledi fonksiyonları, vergi tahsili gibi görevleri bu memurluklara verilmiştir. İhtisab Nazırlığı gerçekte vergilerin toplanması, güvenliğin sağlanması, narhın uygulanması ve zorlayıcı tedbirlerle şehir hayatının tüm düzenini korumak gayesiyle kurulmuş, bu nedenle de İhtisab Nazırlığı yapıcı bir beledi hizmetler bütününden çok, yasaklayıcı ve despotik bir uygulamanın tipik örneği olmuştur. Gerek başkentte, gerekse eyaletlerde İhtisab rüsumundan ve yolsuzluklardan dolayı şikayetler ve direnişler baş göstermiştir.²²⁴

2. Muhassıl Meclisleri

Osmanlı İmparatorluğunda yerel yönetimlerle ilgili ilk önemli düzenleme tanzimatla başlamıştır. Süreli meclislerden Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin kararları sonucu, eyaletlerdeki sancak ve kaza merkezlerinde bağımsız ve doğrudan merkeze bağlı statüde kurulan Muhassıllık kurumu ve Muhassıl Meclisleri, Tanzimat'tan

²²² İlber Ortaylı; *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, TODAİE Yayınları No.142, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s.109

²²³ A.g.e., s.111-112

²²⁴ Aynı yer

sonra eyalet yönetiminde müslüman veya hıristiyan mahalli nüfus grublarının yönetime katılması gibi önemli bir olayın başlangıcı olmuştur.²²⁵

1840 yılındaki uygulamayla, eyalet sınırlarında değişiklikler yapılmış, valilerin yetkilerini azaltılmış, Eyalette mali yönetim, sancaklar arasında dağıtılarak merkezden atanan "muhassıl-ı emval" adlı tahsildarlara verilmiş, sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara bırakılmıştır. Bunlar sancağın yönetimini sağlama, vergileri doğrudan toplama, ve bunun için gerekli sayım işini yapmakla görevlendirilmişlerdir. Muhassıllar, atandıkları sancaklarda birer "Muhassıllık Meclisi" kurmuşlar, vergilerin saptanması ve diğer ilgili işler bu meclislerde kararlaştırılmıştır. Meclisler, Muhassıl başkan olmak üzere, yine merkezden görevlendirilen emlak ve nüfus kâtipleri, kadı ya da naib, müftü, ordu komutanı, vücûh-ı memleket (ayan) mensuplarından dört kişi, gayrimüslim halk varsa bunların metropolit ve kocabaşları olan iki kişiden oluşmuştur.²²⁶ Bu meclislerde; Muhassıl, maiyyet katibleri ile mahallin hakimi ve müftüsü ve varsa gayrimüslim ahali ruhani reisleri dışında, memleketin nüfuzlu ileri gelen kimselerinden üye olacakların seçimi bu göreve gelecekleri belirtilmiştir. Liva'da kurulan Büyük Meclis, vergi meseleleri kadar adli ve mülki işlerini de gözden geçirip, karar almaya yetkili olmuştur. Meclislerin bilhassa vergi suçları ve suiistimaller üzerinde kesin yargı hakları olmuştur.²²⁷

Muhassılın görevini yerine getirmesinde kendisine yardımcı olacak bu meclis olan Muhassıllık veya Memleket meclisi ülkemiz tarihinde, mahalli idare kurullarının sınırlı bir anlamda ilk örneğini teşkil etmiştir. Muhassıl Meclislerinin yapısı, üye kompozisyonu ve sorunları daha sonraları bir tür mahalli idare meclisleri olan vilayet, liva, kaza meclislerinde ve belediyelerde de aynen devam etmiştir.²²⁸ 1842 yılında muhassıllık kaldırılmış, iltizam sistemi yeniden uygulamaya koyulmuştur. Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlara göre eyaletler sancaklara, bunlar da kazalara ayrılmıştır. En küçük birim, dördüncü kademe olarak köyler olmuştur.

²²⁵ A.g.e., s.15

²²⁶ Güler, a.g.e.,s.75

²²⁷ Ortaylı, a.g.e., s.18-19

²²⁸ A.g.e., s.15

Köylerde yönetimin muhtar, kazalarda kaza müdürü, sancaklarda kaymakam, illerde yine valilerce sağlanması, Kaza müdürlerinin yörenin ileri gelenlerince seçilmesi, hükümetin onayı ile göreve başlamaları öngörülmüş, Muhassıllık meclislerinin yerine eyalet merkezlerinde Büyük Meclis kurulmuştur.²²⁹

İstanbul'da 1845 de hususi bir polis teşkilatı, 1846 da Zabtiye Müşiriyeti kurularak, ne başkentte ne de eyaletlerde, arzu edilen sonucu vermeyen, yıkılan klasik teşkilatın yarattığı boşluğu dolduramayan, düzensiz ve modern şehir hayatının gelişmesini engelleyen, içteki reformcu yönetim adamları kadar dış ticaret çevreleri ve yabancı makamların da şikayetçi oldukları İhtisab kurumu kaldırılmış, İhtisab Nazırlığının görevi, yalnız narh işleri ve esnaf kontrolü ile sınırlı olarak kalmıştır.²³⁰

1849 yılında, çıkarılan ayrıntılı bir yönetmelikte valiler hemen tümüyle güçten düşürülmüş ve meclislerin daha büyük bir ağırlık kazandığı bir dönem başlamıştır. Bu tarihte, valilerin Eyalet Meclislerince alınacak kararları yürürlüğe koymak ile görevli oldukları belirtilmiş, vergilerin toplanamaması, kişilere eziyet, işkence yapılması, hukuk davalarında vali ile birlikte diğer görevlilerce rüşvet alınması durumunda valinin özel olarak sorumlu tutulacağı hükme bağlanmıştır. Meclis başkanlarının da validen ayrı olarak doğrudan merkezce atanması, valileri yalnızca izleyici-denetleyici bir genel devlet temsilcisine dönüştürmüştür.²³¹

3. Şehremaneti ve Şehir Meclisleri

1851'e gelindiğinde İhtisab Nazırlığı tamamen silik bir duruma düşmüştür.²³² Kırım harbi sırasında, bütün müttefik kuvvetler için merkezi üs haline gelen İstanbul'da; beledi hizmetlerin, sağlık şartlarının ve ulaşımın düzensizlik ve yetersizliği son derece rahatsız edici bir hal alması, müttefik devletler yetkili temsilcilerin de şikayetlerinin artmaya başlaması sonucunda çözüm için gerekli girişimde bulunularak 16 Ağustos 1854 tarihinde yayınlanan bir resmi tebliğ ile İstanbul Şehremaneti idaresi kurulmuştur. Bu tebliğde; «İstanbul ve bağlı semtlerinde, Şehremaneti adıyla yeni bir memuriyet kurulduğu ve bir de Şehir

²²⁹ Güler,a.g.e. s.76

²³⁰ Ortaylı, a.g.e., s.112-113

²³¹ Güler,a.g.e. s.78

²³² Ortaylı a.g.e., s.113

Meclisi kurulmasının, Meclis-i Ali-yi Tanzimat da kararlaştırıldığı, İhtisab Nezaretinin de lağvedildiği bildirilmiştir.²³³

Bu tebliğle belediyenin başında hükümetçe atanan bir Şehir Emmini bulunması, yine atama ile gelecek 12 kişilik bir Meclisin olması, bu meclise Şehremini'nin başkanlık etmesi öngörülmüştür. Şehremininin iki yardımcısının Şehir Meclisinin de doğal üyesi olması, meclis üye üçte ikisinin her yıl yeniden değişik çevreleri temsil edecek biçimde olması da yine bu tebliğde yer almıştır. İstanbul Şehremaneti batı ülkelerinde şehirlerin yapmakta olduğu benzer görevleri yapmak üzere kurulmuştur.²³⁴

Şehir Meclisi üyeleri ve Şehremini atanmadan önce, üyelerini yabancı uyruklu kimselerden oluşan İntizamı Şehir Komisyonu adı altında, kuruluş tasarısı hazırlayacak ve tekliflerde bulunacak bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon Belediye Nizamnamesini hazırlamış, semt semt İstanbul'da belediye daireleri kurulmasını teklif etmiş, önce Beyoğlu ve Galata semtinde azınlıkların çok olduğu bölgede bu dairelerin kurulması ve daha sonra yaygınlaştırılmasının kabul edilmesi sonucunda, 1858 yılında İstanbul'un Beyoğlu ve Galata bölgelerini içine alan "Altıncı Belediye Dairesi" kurulmuştur. Bu dairenin başında daire müdürü unvanı ile bir başkan ve 7 üyeli bir Daire Belediye Meclisi bulunması, başkan ve üyelerin hükümetçe atanması, meclise ayrıca danışman niteliği ile yabancı uyruklu bazı kişilerin de katılması öngörülmüştür.²³⁵

1864 yılında Vilâyat Nizamnamesi ile Osmanlı Avrupasında 10 vilayet, 44 sancak, Asya kısmında 16 vilayet, 74 sancak, Afrika'da ise bir vilayet ve 5 sancak olmak üzere toplam 27 vilayet, 123 sancak kurulmuştur. Eyaletlerin adı vilayet, sancakların adı liva olarak değiştirilmiş, livaların yönetimini üstlenen yöneticiler "mutasarrıf olarak adlandırılmıştır. Üçüncü kademe olan kaza varlığını sürdürmüş, 1842'den beri yerel ileri gelenlerce belirlenen "kaza müdürü" yerine hükümetçe atanan "kaymakamlar görevlendirilmiştir.²³⁶ Ayrıca il genel yönetiminin yanında

²³³ A.g.e., s.116, Ortaylı ayrıca şehrin beledi işlerini görmek için kurulan yeni örgüte «Şehremaneti» ismi verilmesi bazı yazarlarca, Fransızların "Prefecture de la Ville", sisteminin taklid edilmesi şeklinde değerlendirildiğini de belirtmiştir.

²³⁴ Nuri Tortop, **Mahalli İdareler**, Yargı Yayınları, Ankara, 1994, s.1

²³⁵ A.g.e., s.2

²³⁶ Güler, a.g.e., s.79

valinin başkanlık ettiği ve her sancaktan seçilen dörder üyeden oluşan İl Genel Meclisinin bulunduğu bir il özel yönetimi kurulmuştur.²³⁷

1868 yılından itibaren bir talimat ile İstanbul dışında, taşrada da belediye teşkilâtı kurulması öngörülmüştür. Bu talimatla vilâyet, sancak ve kaza merkezlerinde de birer belediye teşkilâtı kurulması, teşkilâtın başında mutasarrıf tarafından memurlar arasından atanacak ve Vali'nin onayı ile tamamlanacak bir belediye başkanı bulunması, belediye meclisinin ise mahalli ihtiyar kurullarının seçtiği kişilerden oluşması düzenlenmiştir.²³⁸

1869 yılında “Dersaadet Belediye İdaresi Nizamnamesi” ile belediye teşkilâtının bütün İstanbul'a yaygınlaştırılması kabul edilmiştir. İstanbul Şehreminliği teşkilâtı da yeniden kurulmuştur. Şehir 14 belediye dairesine ayrılmıştır. Bütün dairelerin bağlı olduğu Şehreminliği teşkilâtı; Şehremini, Şehremaneti Meclisi ve Cemiyet-i Umumiye olarak 3 organlı bir yapıya dönüştürülmüş, Şehremini ve Şehremaneti Meclisinin üyelerinin hükümet tarafından atanması kararlaştırılmıştır. Yeni yapılanmayla belediye dairelerinin her birinin halk tarafından iki yıl için seçilen ve üyelerinin yarısı her yıl yenilenen birer daire meclisi ve meclis üyeleri arasından hükümetin atadığı birer daire başkanı bulunması öngörülmüştür. Cemiyet-i Umumiye'nin, Şehremininin başkanlığında 14 belediye dairesinin başkanlarından ve her dairenin meclis üyelerinin arasından seçeceği üçer üyeden oluşması düzenlenmiştir. Nizamnamenin 2 nci maddesine göre Şehremanetine Narh tesbiti ve denetimi, yol, kaldırım yapım ve onarımı, Şehrin temizlik işlerinin yürütülmesi, çarşı, pazar ve esnaf denetimi, fiat, kalite, ölçü ve tartı denetimi, devlete ait vergi ve resimleri toplayıp Maliye'ye teslim etmek görevleri verilmiştir.²³⁹

1870 yılında çıkarılan Genel İdare Vilâyat Nizamnamesi 1864 tarihli Vilâyat Nizamnamesi ile aynı sistemi korumuş, yalnız İl Genel Meclisinin görev alanı biraz genişletilmiştir.²⁴⁰

1871 "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile kuruluş tamamlanmıştır. Bu tarihler, yabancı devlet temsilcilerinin ayan ve eşrafla birlikte yerel kararlarda söz

²³⁷ A.g.e., s.4

²³⁸ Tortop, a.g.e., s.3

²³⁹ Tortop, a.g.e., s.2, ; Ortaylı, a.g.e., s.117

²⁴⁰ Tortop, a.g.e., s.4

sahibi olabilecekleri konumları ele geçirmeyi başardıkları bir döneme denk gelmiştir. 1871 yılında yönetsel kademelenmeye yeni bir birim olan çalışmalarını kendisine bağlı köylerin ihtiyar heyeti temsilcilerinden oluşan meclislere danışarak yapan, müdürleri olan ve müdürleri hükümetçe atanan "nahiye" getirilmiştir. Meclislerin yaşamında dördüncü etap olan bu dönem 1913 yılına kadar sürmüştür.²⁴¹

1876 Anayasası, İstanbul ve taşrada kurulacak belediyelerin seçimle işbaşına gelecek meclisler tarafından yönetilmesini ve bunların kurul ve görevleri ile meclis üyelerinin seçim usulünün kanunla belirtilmesini öngörmüştür. 1877 yılında çıkarılan “Dersaadet Belediye Kanunu”, eski belediye kuruluşlarını aynen korumuş, ancak İstanbul'daki belediye dairesini 20'ye çıkarmıştır. Taşrada kurulacak belediye teşkilâtının başında bir başkan, belediye meclisi ve cemiyeti belediye olmak üzere üç organ bulunması, belediye başkanının meclis üyeleri arasından hükümetçe atanması, üyelerin halk tarafından seçilmesi de bu kanunla düzenlenmiştir.²⁴²

1913 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilâyat Geçici Kanunu ile il genel yönetimi ve il özel yönetimi birlikte yeniden düzenlenmiştir. İl genel yönetim kısmı ise 1929 yılında 1426 sayılı Kanunla kaldırılmıştır.²⁴³

Güler'e göre Osmanlı Yerel Yönetimlerini genel bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekirse Osmanlı meclisleri, otokrasiye ya da saltanata karşı bir toplumsal muhalefet kürsüsü olmamıştır. Tanzimat'ın büyük toprak sahipleri ile köylü arasındaki ilişkileri olduğu gibi koruması, toprak beyi ve zengin tüccarların bireysel ayrıcalıklara dayalı eski egemenlik biçimine dönmelerine olanak sağlamış, onlar da bu fırsatı kaçırmamışlardır. Böylece yerel meclisler egemenliği sürdürmede ikincil araç olmuş ve birincisinin bıraktığı kadar boşluk doldurmuştur. Ancak yine de meclisler yerel çıkarların gerçek savaş arenası olmayı başarmışlardır.²⁴⁴

Ayrıca modern belediye örgütü ve hizmetlerinin, imparatorluğun idari yapısı içinde olaysız ve mükemmel bir şekilde de yer almamıştır. Tanzimat başlarında, birçok yerlerde karantina uygulamasına karşı direnişler ve memurları öldürme olayları görülmüştür. Yeni beledi örgütlerin kurulması, ahalide vergi konusunda şüphe ve

²⁴¹ Güler, **a.g.e.** s.79

²⁴² Tortop, **a.g.e.**, s.3

²⁴³ **A.g.e.**, s.4

²⁴⁴ Güler, **a.g.e.**, s.75

tepkiler doğurmuştur. Her sınıf halktan bu tür faaliyetlere karşı tenkit sesleri yükselmiş, nihayet, belediye idareleri için en gerekli şey olan organların seçim yoluyla kurulması prensibi, imparatorluğun sonuna kadar idareciler tarafından sık sık ertelenmiş, uygulanmaktan kaçınılmıştır. özellikle başkent İstanbul'un gördüğü seçim pek az olmuştur. Bu şartlar altında temelleri atılan modern Osmanlı belediyeleri bürokratik yapısı, mali gücü, ahali ve merkezi devletle olan ilişkileri ve hizmet düzeni bakımından günümüz belediye idarelerinin temel niteliklerini oluşturmuştur. Başkent İstanbul'daki kuruluş; imparatorluğun ilk belediye idaresi olmuştur. Taşrada belediyeler daha geç kurulmuş, Vilayetlerde de önemli merkezlerdeki belediyelerin bazıları ilk Vilayet Nizamnamesi ile kurulurken bazı yerlerde kanuna rağmen geç ve güç kurulabilmiştir.²⁴⁵

Birgül Ayman Güler'in değerlendirmesine göre Osmanlı İmparatorluğunun devlet geleneği, 1840'lı yıllardan başlayarak tutarlı, işlek ve güçlü bir yerel yönetim sistemi oluşmasını kolaylaştırmış, Yerel meclisler, yerel çıkar grupları ile yerel ve merkezi bürokrasi arasındaki ilişkileri güçlendirmiş, pekiştirmiştir. 1840'da kurulan yerel meclisler, geleneksel egemenlik ve yönetim araçlarından vazgeçilerek, geniş üretici kitleler üzerindeki güç ve otoritelerinin meşruiyetini sağlayan "mütesellim", "voyvoda", "resmi ayan", "mültezim" gibi unvanlardan yoksun bırakılan kesimlere, ayrıcalıkları bireysel değil, sınıf olarak kullanmak üzere "meclis üyeliği" statüsü verilmiştir. "Ayan ve eşraf" bu ayrıcalığı, iltizam sisteminin geri gelmesiyle birlikte, mümkün olan en etkin biçimde kullanmıştır. Yerel harcamaların bedelini "fakir fukara"ya yüklemiş; ülkenin tüm zenginliklerini liman kentlerine, oradan da sömürgeci ülkelere taşımak üzere yol yapımına büyük katkılarda bulunmuştur. Kamu mülkiyetindeki kentsel toprakları satın alabilmek için satış kararları alınmasını sağlamış; ziraat meclislerinde yer alarak büyük toprak sahiplerinin sulama sorunlarını vergi gelirleriyle çözmeyi başarmış, bu komisyonlarda ve yerel meclislerde yer alabilmek için kendi içinde kıyasıya bir yarışa girmiştir. Yerel meclislerin temsil tabanı yalnızca ayan ve eşrafı, bunun da en üst kesimini kapsayacak kadar dar tutulmuştur.²⁴⁶

²⁴⁵ Ortaylı ,a.g.e., s.115

²⁴⁶ A.g.e., s.82-3

C. Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Belediyelerle İlgili Yasal Düzenlemeler

II Meşrutiyetle sonrasında, demokratik belediye kurumlarının geliştirilmesi için yeni bir çabaya girişilmiştir. 1912'de, İstanbul'un şehir hizmetlerini düzelterek, özellikle lağım, çöp temizliği ve itfaiye ile uğraşmak için her biri bir hükümet memuru tarafından yönetilen dokuz şubeli bir İstanbul Şehremaneti kurulmuş, her şubeden 6 üyenin katılmasıyla kurulan 54 üyeli bir Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin de Şehremini'ne yardım etmesi öngörülmüştür.²⁴⁷

1912 yılında çıkarılan Dersaadet Belediyesi hakkındaki bu geçici kanun ile İstanbul'daki belediye daireleri kaldırılmış, bunların yerine belediye şubeleri kurulmuştur. Şehremaneti Meclisi yerine de bir Encümen kurulması öngörülmüştür. Şehremini'nin ise yine atama ile işbaşına gelmesi öngörülmüştür. 1924 yılında çıkarılan 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu, Ankara'ya özel bir yönetim biçimi getirmiştir. Bu düzenlemeye göre İçişleri Bakanlığınca atanan bir Şehremini, bir belediye dairesi ve 24 üyeli Belediye Umumi Cemiyeti kurulmuştur. Bütçenin bu cemiyet tarafından yapılması, İçişleri Bakanlığınca onaylanması, Belediye zabıta hizmetlerinin polis teşkilâtınca yürütülmesi gibi konular da bu kanunla düzenlenmiştir. Devletin atadığı memurların aylıkları İçişleri Bakanlığınca, diğerlerinin ise Ankara Şehremaneti tarafından ödenmesi öngörülmüştür. Ankara için çıkarılan kanundan kısa bir süre sonra 442 sayılı Köy Kanunu 18 Mart 1924'de kabul edilmiş, Köy, kasaba, şehir ve büyük şehir ayrımı yapılmıştır.²⁴⁸

II. 1580 SAYILI 3 NİSAN 1930 TARİHLİ BELEDİYE KANUNU

Cumhuriyet döneminde 1930 yılına kadar yerel yönetimlere yeni yetki ya da gelir kaynakları veren çeşitli yasal düzenlemeler getirilmiş olmasına karşın, bütünsel bir düzenleme yapılamamıştır. Belediyelere ilişkin bütünsel düzenleme 1580 sayılı ve 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile getirilmiştir. Bu kanunun çıkış sebebi ise Ankara'nın başkent oluşu ile iyice ortaya çıkan şehirleşme problemlerinin gündemi buraya çekmesi yanında, bu sorunun Terakkiperver Cumhuriyet Partisi programında yer alacak kadar konunun önem taşıması da etken olmuştur.

²⁴⁷ Özkaya, **a.g.m.**, s.458

²⁴⁸ Tortop, **a.g.e.**, s.4

A.Belediye Kanunu Hazırlayan Nedenler ve Kanunun Görüşmeleri

Belediye Kanununun hazırlanması yapılan inkılapların bir devamı niteliğinde ve Atatürk'ün bizzat bu konuda direktifi ile olmuştur. Kanunun gerekçesini açıklayan “esbabı mucibe lahiyası”nda “*Cumhuriyet prensiplerini kabul ve tatbik etmekte olan memleketlerde müntahap idarelerin hakimiyeti milliyeyi ifade eden müntahaplar tarafından umumî belediye meclisleri (Cemiyeti belediye) vasıtasile murakabesi esasının tatbikıdır ki cumhuriyet esaslar ile ahenktar bir manzume teşkil etmesi lâzım gelen belediyelerin hayatında feyizkâr tesiri yapmaktadır*”²⁴⁹ denilmiş, kanunun mecliste görüşmeleri esnasında” *Belediyelerimizin Anayasası demek olan bu ana kanun büyük inkılâbımızın bir eseri olduğu ve Hükümetin her işte olduğu gibi bu lâyihayı da Türk istiklâl ve inkılâbının büyük lideri Gaziden aldığı ilham ve onun çizdiği direktifle hazırlanmış olduğu*” da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından altı çizilerek açıklanmış, Türk kadınının bu kanunla belediye işlerinde görevlendirildiği ve yakın senelerde TBMM de de yer alacağı eklenmiştir.²⁵⁰

Belediye kanununa kadınların seçme ve seçilme haklarının verilmesi ile ilgili gelişmede Afet İnan'ın büyük katkısı olmuştur. Afet İnan'ın anılarında Tarih ve Yurt Bilgisi Dersleri verdiği Musiki Muallim okulunda ders konusu gereği belediye seçimi için öğrencilerine oy kutuları hazırlatıp yürürlükte olan Belediye Kanununa göre seçim denemesi yaptırdığı, öğrencilerin buna göre oy vererek bir kız arkadaşlarını belediye başkanı seçtikleri, bu sırada bir erkek öğrencinin, “yürürlükteki kanuna göre kadınların oy verme hakkı olmadığı gibi seçilemeyeceklerini” de hatırlatarak itiraz ettiğini anlatmıştır. Afet İnan ise o anda bir kadın öğretmen olarak öğrencilerinin önünde düşmüş olduğu durumdan çok üzüntü duymuş ve aynı gün durumu Atatürk ile İçişleri bakanı Şükrü Kaya'ya anlatmıştır. Afet İnan Atatürk'e o andaki üzüntüsüyle “ *hiç olmazsa erkek öğrencim kadar bir hak sahibi olmadan o sınıfa ders veremeyeceğini* “ söylemiştir. Atatürk, Afet İnan'a bu konuda çalışıp, diğer ülkelerde bu sorunun nasıl çözülmüş olduğunu araştırmasını istemiş, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da TBMM.'de bir yıldan beri konuşulmakta olan Belediye Kanununda bu işin ele alınabileceğini belirtmiştir. Atatürk konuyla ilgili hazırlıklı olmak ve tartışma yapmak gerektiğini belirterek, Çankaya Köşküne

²⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.3.1929 Devre 3, Cilt 16, Sıra No:85,s.1-3

²⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.24

konuyla ilgili devlet adamları, öğretim üyeleri ve uzmanları davet ederek, çalışmalar başlatmış, Afet İnan'ı da o günden sonra konuyu araştırmaya ve çalışmalar yapmaya görevlendirmiştir.²⁵¹

Belediye kanunu değişiklik teklifi İstanbul mebusu Süreyya Paşa tarafından yapılmıştır. Hükümet tarafından konunun acilen görüşülmesi istenmiş, Kars milletvekili Ahmet Ağaoğlu tarafından konunun önemli olup daha detaylı ve uzun uzadıya geniş bir zaman içinde görüşülmesi, kısa bir zaman sonra yeniden tadil edilme ihtiyacı ile karşı karşıya kalınmaması için birkaç kez incelenip üzerinde konuşulduktan sonra kanunlaştırılması istenmiştir. İçişleri Bakanı olan Muğla milletvekili Şükrü Kaya ise, genel seçimlerin belediye meclislerinden geçtiğini belirterek, gelecek sene genel seçimlerin olması nedeniyle kanunun o sene içinde uygulanmak zorunda olduğunu söylemiştir. Yapılan oylamada kanunun acil görüşülmesi kabul edilmiştir.²⁵²

B.Belediye Kanununun Gerekçeleri.

1580 Sayılı Belediye Kanunun gerekçelerini arasında şehirlerimizin en ilkel ve en zarurî ihtiyaçlarının bile karşılanamamasından kaynaklanan zorlukların olduğu, belediye denilince akla giderilmek için hazırda bekleyen bir çok ihtiyaçlar, yetki ve yeterli araç yokluğundan şikayetçi ve yetersiz kalmaktan üzgün heyetler ile bakımsız ve tutumsuz kasabalar geldiği hatırlatılmış, bundan da millî vicdanın büyük rahatsızlık duyduğu belirtilmiştir. Medeni dünyada şehircilik bilimi ve ve sanatı gelişip şehirlere özel itinalar gösterildiği zaman, bizim şehirlerimizin millî hayat ve faaliyetin her sahasında olduğu gibi sultanların baskı ve anarşisinin ihmaline uğramış olduğu, daha sonrasında ise seneler süren istilâ ve işgal felâketine maruz kaldığı, bu yüzden şehirlerimizde, medenî, toplumsal, sıhhi teşkilât ve kurumlarımızın kurulamamış, ya da yeterli seviyeye gelememiş olduğu mecliste vurgulanmıştır.²⁵³

İkinci önemli gerekçe olarak meclisteki görüşmede İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından 93'ün belediye kanunlarının büsbütün başka esaslar dahilinde

²⁵¹ Aktaran. Sıdika Tezel, Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınına Hak ve Görevleri**, İstanbul, 1975, s.164-165; Sıdika Tezel, "*Atatürk ve Kadın Hakları*", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını, Ankara 1983, s.23-24

²⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, 20.3.1930, 1, İnikat 37,C:1.s.22

²⁵³ Aynı yer

yapılmış olduğu, hükümlerinin sözü edilen görev ve ihtiyaçlara cevap veremediği gösterilmiştir. Eski kanunların belediyelerin bugünkü ihtiyaç ve zihniyetle uygun, düzenli çalışmasına ve devletin de bu çalışmayı düzenlemesine engel olduğu vurgulanmıştır.²⁵⁴

Üçüncü gerekçe ise milletvekili seçimlerinin yaklaşması belediye heyetlerinin ise genel seçimlerde büyük önem taşıması olarak gösterilmiştir.²⁵⁵

Ahmet Ağaoğlu ifadelerine göre kanunun gerekçeleri içinde İçişleri Bakanınca tespit edilen : " *son senelerde bazı mühim maddelerin tadil edilmiş olmasına rağmen bilhassa belediye makinesinin işlemesi ve murakabe edilmesi itibarile kendilerinden beklenen yüksek idarî faaliyet ve millî kabiliyet göstermeğe gayri müsait ve teşekkül itibarile tamamen gayri ilmî ve garip bir teşekkül olmaktan henüz kurtulamamış*" olmaları da kanunun değiştirilmesi için bir neden teşkil etmiştir.²⁵⁶

Devletin belediye işlerinde denetim hakkının düzenlenmemiş olması da bu değişiklik için bir gereklilik olmuştur. Cumhuriyet rejiminde " *devlette ve kamu kuruluşlarında en küçük bir sorumluluk alan bir vatandaşın efâl ve amali burada Millet Meclisi huzurunda sorumlu olabilecek bir makama bağlı olması gerektiği*" hususuna İçişleri Bakanı tarafından değinilmiş, belediyelerin idaresinden ve hesabından meclise hesap verecek sorumlu bir makam bulunmadığı, milletin bütün kaderine hâkim olan Millet Meclisinin yetkilerinin oralara erişmesinin zorunlu olduğu söylenmiştir.²⁵⁷

Eski belediye kanununda bütçe hakkında bazı hükümler olmasına rağmen hiç bir zaman bütçe uygulanmaması, belediye bütçelerinin uçan kâğıtlar üzerinde kurşun kalemi ile yazılır halde bulunması da önemli bir değişiklik gereksinimi oluşturmuştur. İçişleri Bakanı kendisinin İzmir Belediye Başkanı olduğu zamandan söz ederek dört yüz bin liralık bir bütçeyi kendisine perişan bir kâğıt üzerinde kurşun kalemle tashih edilmiş olarak getirmiş olduklarını anlattıktan sonra, bütçe yapmamanın, konuyu bu halde bırakmanın, hesaba kitaba önem vermemenin,

²⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, C:1 s.23

²⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, C:1,s.22

²⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.26

²⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.28

Cumhuriyet prensibine özellikle karşı olan bir ihmal ve bir anarşi olduğunu söylemiştir. Milletin cebinden vergi diye alınan tek bir paranın hem hesabını vermeye hem de sormaya mecbur olunduğunu, gerek İçişleri Bakanlığı ve gerek encümenlerde kanunun düzenlemesine sebep olan amacın Cumhuriyet ve demokrasi prensipleri içinde şehirlerimizin imar ve iskânlarına imkân hazırlamak olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸

C. Belediye Kanunun Amaçları

Yeni hazırlanan Belediye kanunun amacının eski kanundaki şehirlerimizin ilerleme ve iyileştirilmesine engel olan hükümleri kaldırmak, bugünkü ihtiyaç ve zihniyete göre belediyeleri birer şehir haline getirmek, hemşehrilerin belediye işlerindeki karar, icra ve denetleme yetkilerini arttırmak, ihtiyaçları düzenleyerek zorunlu görev olarak görülenleri muayyen ve müsbet bir programa bağlayan amelî ve teknik bir tarzda icra ettirmek, bütçe ve hesaba ait işlemleri sıkı bir tarzda malî kurallara bağlamak, Devletin denetim ve kontrolünü tespit ederek belediye işlemini anarşiden kurtarmak olduğu mecliste dile getirilmiştir.²⁵⁹

Meclisteki görüşmeler esnasında şehirlerimizdeki noksanlıklar ve güçlüklerin bir plân ve program dahilinde zamanla halletmekten başka bir çare bulunmadığı, şehirlerin ve belediyelerin ortak ve genel nitelik taşıyan ihtiyaçlarının olduğu tespiti yapılmıştır. Bu genel ve ortak ihtiyaçları belirlemek, düzenlemek ve karşılamakla sorumlu organları oluşturmak, yetki ve görevlerini belirlemek, bu görev ve hizmetleri görebilecek kaynak ve araçları sağlamanın devletin belli başlı görevlerinden olduğuna değinilerek, bu görevin ihtiyaca yönelik ve uygulanabilir kanunlar yapmak ve kanunların uygulamasını denetlemekle yerine getirilebileceği öne sürülmüştür.²⁶⁰

Bu kanun tasarısında güdülen diğer bir amacın da, kaldırılmasını teklif edilen kanunda “*kararda icra, icra ile denetim biri biri ile karışmış olduğu, Sail ve mes'ul belli olmaması*” yüzünden özellikle görev ve yetkilerin tayin ve tespitini sağlamak olduğu söylenmiştir. Cumhuriyette kamu kurumlarında görev yürüten her vatandaşın

²⁵⁸ Aynı yer

²⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, C:1 s.23

²⁶⁰ Aynı yer

sorumlu olması, hareketlerinin hesabını milletvekillerinin huzurunda vermekle yükümlü bir makama bağlı olmasının temel esas olduğunu vurgulanmıştır.²⁶¹

Eski kanunda bütçe ve hesap işleri sağlam esaslara bağlanmamış olması sebebiyle, dürüst olmak varidat ve harcamaları düzgün bir bütçeye bağliyerek tahsilat ve harcamaları kanun ve mali kurallara göre yapmanın sağlanması da güdülen diğeri bir amaç olmuştur.²⁶²

D. Belediye Kanununa Mecliste Yapılan Olumlu ve Olumsuz Eleştiriler

Mecliste kanun görüşmeleri esnasında söz alan Ahmet Ağaoğlu tarafından, belediyelerin yapmış oldukları görevler dışında, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir terbiyenin okulu oldukları, serbest görüşme, serbest denetim ve fikir değişimlerin toplum içinde yerleşmesi için bu gibi toplumsal kuruluşların varlığının çok önemli olduğu belirtilmiştir. Toplumsal kuruluşlardan çok fakir olan memleketimiz için kurulan belediyelerin bu bakış açısından çok büyük önem taşıdığı söylenmiş, bu kanunun büyük bir ilhamla yapılmış olmasına rağmen bu anlayışa zıt hükûmetçilik bakış açısı ve yaklaşımı sonucunda ortaya eskisi gibi bir idarei maslahat usulü bir kanun ortaya çıktığı eleştirisi yapılmıştır.²⁶³

Ahmet Ağaoğlu bu konudaki eleştirisinde, dünyada belediyeçilik anlayışı ve yaklaşımı olarak muhtariyetçi, ademi merkezîyetçi İngiliz sistemi ile, merkezîyetçi, kontrolcü, müdahaleci Fransız sistemi olarak iki sistemin geçerli olduğundan da söz etmiştir. Bizim ötedenberi belediyeçilikte, Fransızların dahi son zamanda bu yolda ne kadar yanlış hareket ettiklerini anlayarak terk ettikleri Fransız sistemini kabul etmiş olduğumuzu belirtmiş, İçişleri Bakanına ait müdahale yetkisinin bir kısmının bu kanunla valiye veya kaymakama verilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. İçişleri bakanının durumu gereği yüksek meselelerle meşgul olup yerel dedikodu ve şahsi mücadelelerden uzakta kalacağı, böyle ufak tefek şeylerin içine giripte herhangi birini tutmasının mümkün olamayacağı, buna karşın bu yetkilerin bir kısmının aşağıya devri ile, İçişleri Bakanının yetkilerinden bir kısmını alan valilerin fiilen belediyeleri boğmağa başlayacaklarını da hatırlatmıştır.²⁶⁴

²⁶¹ Aynı yer

²⁶² Aynı yer

²⁶³ Aynı yer.

²⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnîkat 37, s.25

Ağaoğlu eleştirisinin devamında İçişleri Bakanı ve ekibinin de, eski belediye teşkilâtının başarısız olmasını birisi merkeziyetçilik, diğeri de merkezi hükümetin müdahalesi ve kontrolü olarak gerekçede iki şeye bağlamış olduklarını belirtmiş, merkeziyetçilik ve müdahalenin, belediyelerimizin şimdiye kadar maruz kaldıkları en büyük hastalık olduğunu söylemiştir. Bu kanunun hazırlanmasının da ilk bakışta belediyelerin seçkin bir toplumsal organ olarak görülmesi ve artık kendi başlarına bırakılıp, yetkileri dahilinde görevlerini kendi başlarına yapacaklarını düşündürdüğünü, fakat genel seçim usulü ile halkın seçmiş etmiş olduğu Belediye Başkanının onayını Valiye ve ya İçişleri Bakanına bırakmanın anlamsız olduğunu söylemiştir. Ağaoğlu seçilmiş olan belediye başkanını hükümet onayladıktan sonra artık halkın denetiminin mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Kanunda bir taraftan genel seçim, kadınların katılımı gibi yeni ve güzel düzenlemeler varken, diğer taraftan belediye başkanını valinin koğabilme veya onaylamama yetkisinin birbirine uyuşmayan yanları oluşturduğunun altını çizmiştir. Bu şartlar altında valilerin istediği adamı belediye başkanlığı getirebileceği, o zaman ise denetimin de ortadan kalkacağını, Belediye Meclisi ile başkan arasında bir anlaşmazlık çıktığında ise gerektiğinde valinin meclisi de koğabileceği uyarısında bulunmuştur. Belediyelere bütün vatandaşlar için geçerli olan genel kanunların dışına çıkmaları halinde, İçişleri Bakanlığı tarafından müdahale edilebilmesini, bunun dışında, “*başkan şu kişi olacaktır, benim işime gelmiyeni azlederim, Şurayı Devlete gönderirim*” şeklindeki olası yaklaşımların, o belediyenin asıl mahiyetini bozacağını söylemiştir.

Kanunun Cumhuriyet ve vatansever esaslarla belediye teşkilâtını bilimsel temeller üzerine oturtmak üzere yapılmış olduğunu, fakat kanunun 52, 62, 67, 72, 75, 87, 89, 92 inci maddenin üçüncü fıkrası, 94, 96, 97 nci maddelerinin özerk belediye kavramına tamamen aykırı olduğundan ve belediyelerin hürriyetini ihlâl ettiğinden itirazı olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

Kanunun eleştirilerine cevap veren İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, önce devletin oluşumu ve devlet otoritesi ile ilgili tarihi gelişimden bahsettikten sonra, devletlerinin gerek içte düzeni sağlamak ve gerek dıştan gelecek saldırılara karşı

²⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.26

koyabilmek için memleketin bütün kaynakları üzerinde denetim ve kontrolünü doğal ve zorunlu olarak arttırmak zorunda olduklarını söylemiştir. Türkiye Cumhuriyetinin de bu açıdan belediye işlerini denetim ve kontrolu altına almamasının söz konusu olamayacağını, belediyeleri kontrolsuz bırakmanın şehirlerimizi o günden daha fena bir hâle götürmek demek olacağını belirtmiş, Türkiye Cumhuriyetinin buna razı olursa görevini ihmal etmiş olacağını söylemiştir. Devletin kontrolünün, mahalli işlerdeki heyetlerin yetkilerinin sınırlandırılması demek olmadığı, mahallî işlerdeki halkın yetkisinin genel belediye seçiminde oy sahibi olmakla, belediye meclisini seçimler ve meclisin üyelerinin ve başkanını seçimi ile, bütçesini düzenleme, kontrol ve denetleme ile kullanılacağını, kanun tasarısının ise bunları büyük ölçüde sağladığını söylemiştir.²⁶⁶

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, seçilen başkanların onaylanmasının cumhuriyet prensibine asla karşı olmadığı, çünkü belediye başkanının görevleri arasında devlet işi olarak yapması gereken bir çok işlerin bulunması nedeniyle onaylanmasının gerekli ve zorunlu olduğunu söylemiş, ayrıca devletin onayının belediye başkanının otoritesini arttıracak da eklemiştir. Sonuçta belediye başkanlarının işlerinde de sorumluluğu derece derece giderek Millet Meclisinin sorumlu tutabileceği bir makama kadar getirmenin demokrasinin esaslarından olduğunu anlattıktan sonra, kanunun maksat ve gayesinin memlekette belediye işlerinde karmaşayı önleyerek düzenli ve muayyen bir plân ve bir metot içerisinde, devletin yüksek denetimi ve gözetimi altında düzenlemek olduğuna değinmiştir. Kanun tasarısının özünü de “*Lâyihanın hulâsası, vasi salâhiyet, sıkı kontroldür*” şeklinde özetlemiştir.²⁶⁷

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şehirlerin ihtiyaçlarını belirleyerek gerekenleri belediyelere zorunlu bir görev olarak vermenin devletin görevi olduğunu da belirtmiştir. Bir çok devletlerin kanunlarını buna göre düzenlediklerini ve bir çok devletlerin de belediye bütçelerinin kontrol yetkilerini ellerine aldıklarını söyleyerek, bazılarının İtalya’da olduğu gibi doğrudan doğruya belediye başkanlarını seçtiklerini, birçoklarının da Almanya’da olduğu gibi başkanların memuriyetlerini onadıklarını, İngiltere’de ise belediye özerk olmasına rağmen devletin para yardımıyla bulunarak

²⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnikat 37, s.28

²⁶⁷ Aynı yer

kontrolü sağladığını belirtmiştir. Tek fark olarak İngiltere’de bu kontrol para ile yapılırken, bizde kanunla yapıldığına değinmiştir.²⁶⁸

Ağaoğlu yaptığı konuşmada belediye kavramını daha çok serbest ve özerk belediye ve yerel yönetimler olarak düşünmüş, tepkisini de bu yönde geliştirmiştir. Milleti temsil eden Büyük Meclise hesap vermek konusuyla burada belediyeçilik hakkındaki fikirlerinin çarpıştığını söylemiş, Meclisin hükümeti kontrol ettiği gibi Belediye başkanını da belediye meclisinin kontrol ve denetim altında tutması gerektiğini savunmuş, olayı herkesin kendi evinin işini kendi dairesinde idare etmek yetkisinde olduğu şeklinde özetlemiştir. Belediye faaliyetine ait olmayan genel kanunlara uymanın herkes için zorunlu olduğu, hükümetin o genel kanunlara aykırı davranıldığı zaman belediyelere müdahale etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁶⁹

Mecliste Belediye Kanunun görüşmeleri arasında iki parti arasındaki Liberal yani Serbest ve Devletçi ayrımı ve kutuplaşması da ilk olarak ortaya çıkmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kendisine Ahmet Ağaoğlu tarafından atfedilen bir Cumhuriyetçilik bir de Devletçilik diye iki kişilik taşıdığı eleştirisine karşı, kendilerinin demokrasiyi ve Cumhuriyet prensiplerini hükümete tatbik etmekte olduklarını söylemiş, *“her zaman her yerde söylediğim ve iddia ettiğim gibi millî cumhuriyetçiyim, yani kuvvetli devlet taraftarıyım ve devletçiyim. Devletin kuvveti ve idaresi demek milletin heyeti umumiyesinin kuvveti ve idaresi demektir. Benim ve bütün parti arkadaşlarımızın gayesi devleti hakim ve nâfiz kılmaktır.”* diyerek taşıdıkları düşünceleri belirtmiştir. Ahmet Ağaoğlu’nun devlet ve belediyeler hakkındaki fikirleri tatbik olunursa, devletin şehirlerden mürekkep bir konfederasyon olacağını, tarihten de örnekler vererek anlatmış, böyle şehirlerden mürekkep konfederasyonlardan hayatı devam etmiş bir devlet olmadığını da ileri sürmüştür.²⁷⁰

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kanunundaki devlet şehir ilişkisine *“Bizim belediye kanununda istihdaf ettiğimiz şehirleri devlet yapmak değil, şehirleri devlet şehri yapmaktır. Her şehir devletindir ve devletin onun üzerinde murakabesi olacaktır. Bütün şehirler arasındaki müsbet ve menfî tesanütler artmıştır. Bugün İpsalada çıkan bir kıyamuktan Bayazıt’taki halk müteessir olur. Binaenaleyh biz*

²⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, C:1, s.29

²⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.30

²⁷⁰ Aynı yer.

İpsala Belediyesine sen muhtarsın umuru sıhhiyene istersen bak istersen bakma, hastalık istediği kadar büyüsün diyemeyiz. Devlet behemehal müdahale eder ve etmelidir. Yalnız devletin müdahale ve murakabe hakkı kanunda sarıh olmalı ve zaruretlere münhasır kalmamalıdır. Lâyihanın gayesi de bundan ibarettir. Çünkü aksi takdirde madem ki Türkiye’de altı yüz kadar belediye vardır. Türkiye Cumhuriyeti içerisinde altı yüz devlet kurmak lâzım gelecektir. Buna bu zamanın şartlarının ve bizim demokrasimizin ve hatta millî bünyemizin tahammülü yoktur ve bu hiç bir yerde de yoktur. Devlet kendisine kanunla verilecek hudut dairesinde belediye teşkilâtını tanzim ve belediye heyetlerinin muamelâtını ve bütçesini murakabe edecektir. Belediye kanunu lâyihası bu esaslar dahilinde tanzim edilmiştir.”²⁷¹ şeklinde açıklık kazandırmıştır.

Kanunun görüşmeleri genelde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Kars milletvekili Ahmet Ağaoğlu arasında geçmiş, bu belirtilen görüşmeler dışında bir başka milletvekili tarafından hayat pahalılığı ile mücadele ile ilgili kanunda yeterli önlemin alınmadığı ile ilgili görüş bildirilmiştir. Cevap olarak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından belediyenin vazifeleri sayılırken bilhassa belediyelere hayat pahalılığını önleyecek hükümler içinde bunu sağlayacak yetkilerin verilmiş olduğu, bazı memleketlerde, haller, berberler, fırınlar ve daha birçok sanatlar belediyeler tarafından tekel altına alınmış olduğu fakat bizim belediyelerimizin halihazırda bunu yapmalarına imkân olmadığı söylenmiştir. Kanunda belediyelerin belli başlı vazifeleri arasında bunların da göz önüne alınmış olduğu, tekelliliğe dikkat etmek şartıyla. hemşehrilerin yaşayışını kolaylaştıracak birçok işlere girişebilmeleri esasının kabul edilmiş olduğu da söylenmiştir.²⁷²

E. Belediye Kanunun Genel Özellikleri

Belediye Kanunu’nun gerekçesinde de kanunun çerçevesini teşkil eden esaslar 5 madde ile sıralanmışlardır: İlk özellik olarak Türkiye belediyelerinin kuruluşu, hemşehrilik hukuku, yetki ve görevleri, seçimler, kuruluş, üst idarî makam tarafından denetim ve gelir kaynakları bakımından eşit oldukları esası ön plana çıkmıştır. Hükümet idare merkezi olan beldelerle siyasi sebeplerle özel kanunlarla şehremaneti haline getirilen beldelerin belediye başkanlarının bundan farklı olarak

²⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, s.31

²⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16, İnkat 37, C:1, s.29

birinci derecede valinin değil doğrudan doğruya İçişleri Bakanının denetim yetkisine tabi olması istinası dışında bu eşitlik ilkesinin tümü için geçerli olduğu belirtilmiştir.

İkinci özellik olarak belediyeler için Devlet kanunlarının hükümlerine karşı olmamak şartıyla, yerel eğilim ve ihtiyaçların belirlemiş olduğu her türlü imar ve ilerleme kararlarını vermek ve uygulamak konusunda, Cumhuriyet fertleri gibi, doğal hukuktan olan serbest çalışma hakkı açıkça tanınması olmuştur. Bu hususun 23 Eylül 1293 tarihli Vilâyet Belediye Kanununun üçüncü maddesinde, zımnen belediyelerin faaliyet alanları serbest bırakılmış olduğundan Türkiye belediyeleri için bu kanun tasarısında kabul edilen esasın zaten mevcut bir hakkın ifadesi olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü olarak Belediye işlerinde, Devlet Kanunlarının tamamını uygulamak ve belediyelerin kanunlara aykırı icraatlarını önleyebilmek için belediyeler üzerinde güçlü bir hükümet denetimi esasları getirilmiştir. Ancak bu denetimin genel bir denetim olmayıp, bunun özel kanunlarla sınırlarının ve şartlarının belirtilmesi gereği kabul edilmiştir.

Dördüncü özellik olarak belediyeler için serbest seçim esası ve halkın etkin denetiminin gerekliliği kabul edilmiştir.

Beşinci özellik olarak belediyelerin zorunlu ve isteğe bağlı görevleri sayılmakla birlikte, kanunun belediyelerin hakları ve imtiyazları kısmında belediyelere geniş yetkiler verilmiştir.²⁷³

Kanunun birinci bölümünde Belediyelerin idaresi ile ilgili esaslar belirlenmiştir. Bu bölümünün birinci maddesinde belediye, beldenin ve belde hakkının müşterek ve medenî mahallî ihtiyaçlarını temin eden bir tüzel kişilik ifade edilmiş, ikinci madde ile belediye teşkilinin 2000 den fazla nüfusu bulunan beldelerle, nüfus adedine bakılmaksızın kaza. ve vilâyet merkezi olan beldelerde kurulacağı, üçüncü madde ile belediye idaresinin kimler tarafından yönetileceğine ait hükümler düzenlenmiştir.

²⁷³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 20.3.1929 Devre 3, Cilt 16, Sıra No:85, s.1-3

Dört, beş ve altıncı maddeler belediye hudutlarının nasıl çizileceğini ve çizilen sınır kayıtlarının hangi makamlarca onaylanacağı ve beldeler arasındaki sınır anlaşmazlıklarının hangi şekillerle giderileceği düzenlenmiştir.²⁷⁴

Yedinci madde bir beldenin bazı kısımlarının müstakil bir belde haline geçmesi veya diğer bir belde ve köy hududu dahiline girmesi veyahut bu yerlerin belde hududu dahiline alınması için çağdaş usulleri ve uygulamaları düzenlemiştir. Sekizinci madde ile belde içinde mahalleler kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi ve bunlara isim verilmesi ile ilgili esaslar düzenlenmiştir. Dokuzuncu madde ile Belde isimlerinin değiştirilmesi, onuncu madde ile belediye şubeleri teşkili ile bu şubelerin kaldırılması veya hudutlarının değiştirilmesi, onbirinci madde ile bir köyün veya bir kaç köyün birleşerek bir belediye oluşturması için gereken şartlar düzenlenmiştir.

On üçüncü madde ile hemşehrilik şartları belirlenmiş, on dördüncü madde ile belediye hududu içinde oturan her şahsa belediye emirlerini tutma ve belediye vergi ve harçlarını ödemesi ile ilgili esaslar belirlenmiştir.

İkinci bölümde kanunun en önemli maddelerinden biri olarak, 76 fıkradan oluşan on beşinci madde ile belediyeye verilen çevre sağlığı, temizlik, eğitim, zabıta imar iskan denetim ve kontrol gibi görevler birer birer sayılmıştır. 16 ve 17 inci maddelerde belediyelerin gelirlerinin yönetimi ve harcamaları ile ilgili esaslar düzenlenmiştir.²⁷⁵

Üçüncü bölümde 20 nci madde ile doğrudan doğruya hemşehriler tarafından dört senede bir seçilen üye sayıları beldelerin nüfuslarına göre tespit edilen belediye meclislerinin kurulması, 21 ve 22 nci maddelerle bu meclislere seçme ve seçilme şartları düzenlenmiş, 23 ve 24 üncü maddelerle seçme ve seçilme hakkı Türk kadınlarına da verilmiştir. 25 inci madde ile Devlet memurları ile belediye memurlarının memuriyetleri dahilinde meclis üyeliğine seçilmesi yasaklanmıştır.

Kanunun önemli maddelerinden biri de Belediye encümenlerinin kuruluşunu düzenleyen 76 ncı maddesidir. 83 üncü 84 üncü maddelerde Encümenin vazifelerini sayılmış, 85 inci maddeyle Encümen üyelerinin istifa koşulları düzenlenmiştir.

²⁷⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 20.3.1929 Devre 3, Cilt 16, Sıra No:85, s.24

²⁷⁵ **A.g.k.**, s.25

Beşinci Bölümde 88 inci madde ile belediyelerin ve şubelerinin kadrosunun belirlenmesi, 89 ncu madde ile Belediye başkanlarının seçimine ait esaslar düzenlenmiş, başkanlık süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. 90 ıncı madde ile özel durumlarda yeni başkan seçilinceye kadar geçici başkanın belirlenmesi ile ilgili yetkiler düzenlemiştir. 91 ve 92 nci maddeler belediye başkanının görevden alıkonması gerektiren şartları düzenlemiştir.²⁷⁶

Kanunun altıncı bölümünde 23 madde ile Belediye bütçesine ait esaslar ve kurallar düzenlenmiştir. Belediyelerin işyeri ruhsat işlemleri, buna ait ceza yetkileri, sigorta şirketlerinden alınacak primleri, beldenin ekonomik ve üretim hayatınca önemi bulunan bina ve tesislerinin tamir ve bakımla ilgili görevleri, Belediye sınırı içinde mahalle, sokaklardaki yol ve kaldırım inşası ile ilgili uygulamaları ile Bütçeyi onaya yetkili makamların bütçeyi nasıl inceleyip onaylayacakları gibi esaslar belirlenmiştir.

Yedinci bölümde belediyelerin yalnız başına yapamadıkları görevlerden bir kısmının ifası için diğer belediyeler veya köy, il yerel yönetimleri ile birlikte çalışmalarını sağlayan yetkiler düzenlenmiştir²⁷⁷

Sekizinci bölümde siyasî ve iktisadi sebeplerle İstanbul ili mahalli idaresi ile belediyesinin birleştirilmesi, bu işlemle ilgili gerekli düzenlemeler yer almıştır.

Dokuzuncu bölümde nüfusu 70 bini geçen beldelerde meclis azasına huzur hakkı verilmesi, belediyelere gelir kaynakları bazı hizmetler için yetmemesi durumunda devlet tarafından verilecek borçlarla ilgili müteferrik hususlar düzenlenmiştir.

Dahiliye vekâletince tanzim olunup Başvekâletin 6/1212 numaralı ve 20-111-929 tarihli tezkeresile Büyük Meclise sunulan 164 maddelik Belediye kanunu 3 Nisan 1930 Perşembe günü mecliste yapılan oturumda, 198 kişi oylamaya katılmış ve müspet oy vermiş, 117 kişi ise oylamaya katılmamıştır.²⁷⁸

F. Seçimler ile İlgili Seçim Kanunda Yer Alan Düzenlemeler

²⁷⁶ **Ag.k.**, s.28

²⁷⁷ **A.g.k.**, s.30

²⁷⁸ Özkaya, **a.g.m.**,s.458-9

İlan edilen yerlerdeki sandıkların başına gidecek ve dört sene müddetle seçilecek belediye azası için seçmenlerde oy vermek için kanunda belirtilen şartları taşıyanlar oy hakkına sahip olmuş, 18 yaşına gelmeyenler, hukuku medeniyeden sakıt olanlar, asker, jandarma, polis, subay ve askeri memurlar seçime katılma hakları olmamıştır.

Oy pusulaları kanununun 41 İnci maddesi gereğince, herkes kendi oyunu bizzat sandığa atmak ve sandığa başkasının adına hiç bir suretle oy kullanmamakla yükümlü tutulmuştur. Oy pusulalarında seçmenin ismi, adresi, imzası veya mührünün olması, her seçmenin, nüfus cüzdanı ile seçim denetmenlerine müracaat ederek, seçim defterindeki ismin hizasına imzasını atması veya parmağını basması, alacağı oy pusulasına seçilecek aday sayısı kadar yedekleri ile birlikte isim yazması veya güvendiği bir kişiye yazdırması ve pusulasını bizzat sandığa kendisinin atması hususları düzenlenmiştir. Seçimler 11 Ekim cumartesi akşamına kadar devam etmesi, gerekirse bir hafta uzatılmasına karar verilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁹ Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930 YILI BELEDİYE SEÇİMLERİ

I.BELEDİYE SEÇİMLERİNİN YAPILDIĞI ORTAM VE ŞARTLAR

A.Belediye Seçimleri Dönemi Ekonomik Şartlar

Belediye Seçimlerinin yapıldığı dönemin ekonomik şartları, halkın içinde bulunduğu yaşam koşulları ile bu koşulların sosyal olaylara etki ve yansımaları, konunun yorumlanabilmesi ve irdelenmesi için incelenmesi önem taşımıştır. Dönemin ekonomik çerçevesini oluştururken dikkatimizi çeken en önemli ortam değişkenleri, dış dünyada meydana gelen ekonomik bunalımın tüm dünya ile birlikte ülke ekonomisine olumsuz etkileri, Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmesinin yarattığı, ödemedeki paranın değeri ile dışalım, dış satım dengesine etkisinin yarattığı sorunlar ve ülkenin kalkınma ihtiyaçlarının getirdiği sorunlar olmuştur.

Cumhuriyetin kurulduğu, 1923 Türkiye'si'nin idaresini ele aldığı zamanın şartlarını İsmet İnönü anılarında “*senelere şamil ve her meseleyi kapsayan bir geniş plan hazırlanmış ve sistematik bir surette tatbik edilmiş değildir. Meseleler, önemleri ve etkileri oranında kendilerini birer birer hallettirmişler ve halk, ihtiyaç içinde çarpınan bir idareye yapılacak işleri birer birer göstererek kabul ettirmiştir.*”²⁸⁰ demek suretiyle başlangıç şartlarındaki olumsuzluklara değinmiştir.

İsmet İnönü'nün aktardığına göre 1929' a kadar dışarıya karşı iktisadi ve mali bakımdan ilişkilerimiz gerçekte kesilmiş durumdadır. Bu şartlar içinde harap memleketimiz imar olunabilmiş, mali ve ticari denge korunarak ülke idare edilebilmiştir. Bütçenin açık vereceği, idare edemeyip, borç almaya mecbur olunacağı, önemli işlerimizi yapılamayacağı gibi düşünceler devleti yönetenlerin kafasında hiç yer etmemiş, sıkıntılar devletin doğal sıkıntıları olarak görülüp çarelerinin de elimizde olduğu düşünülerek her sene bu dertlerin bir kısmının çaresi bulunmuştur. Bütçe açığı ve ticaret dengesindeki açığın önemi çok iyi kavranarak bundan sakınılmıştır. İnönü dışa karşı olan durumu da şöyle anlatmıştır:” *İlk seneler, vakit vakit, gerek para değerinde uğradığımız dalgalanmalardan, gerek ticaret muvazenesinde çektiğimiz güçlüklerden, iktisadi sebep aramaktan ziyade siyasi sebep*

²⁸⁰ İnönü, İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul,1998, s.16

aramaya meylimiz vardı. Zannederdik ki, paramızın değerini mahsus düşürüyorlar. Zannederdik ki, ticaret muvazenesini bozmak ve dengeyi sağlamamak için memleket aleyhine kurulmuş tertipler ve siyasi anlaşmalar vardır. Onları işletmektedirler. Böyle yarı sakat, yarı ifratlı tahminler içinde idare ederken, bütçenin ve dış ticaretin muvazenesini korumaya uğraşıyorduk ve muvaffak oluyorduk. Tahminlerimizde ifrata kaçtığımızı söylerken, tabii bunun bir kısmının da gerçek olduğunu belirtmeliyim”²⁸¹ demiş, dış güçlerin bu şekilde 15 yıl bizimle uğraşmış olduklarına da değinmiştir.

Mevcut ilkel tarımsal yapı, esas itibarıyla ülkenin yiyecek gereksinimini karşılamaya yönelik olmuş, çoğu yörelerde küçük köylü işletmeleri iç pazara bile açılmadan kendi geçimlerini sağlamakla yetinmişlerdir. Verim düşük, ulaştırma şebekesi elverişsizdir. 1929 Dünya Bunalımı Türkiye tarımını fena halde etkilemiş, tarım ürünü fiyatlarının ve dış talebin düşmesi, tarımsal gelişmeyi çok yavaşlatmıştır.²⁸²

Bütün bu ekonomik olumsuzluklara yol açan dünya buhranında Amerika’nın büyük etkisi olmuştur. Dönem başında yer alan bir haberde Amerika’nın Başkan Hoover’in yeni gümrük kanununu uygulamaya sokması, gümrüklerinde himaye usulünü uygulaması, diğer ülkelerce kendilerine açılmış bir gümrük harbi olarak değerlendirildiğinden bahsedilmiş, büyük bir pazar teşkil eden Amerika’nın alımlarını durdurması ya da gümrükle koruması halı gibi ürünler ihraç eden ülkemizi de yakından etkilemiştir.²⁸³

1929 ekiminde New York Esham ve Tahvilat Borsasının ani düşmesi, ticaret durgunluğu, fiyat düşüklüğü, işsizlik ve yıkıntı getirerek, hızla bütün dünyaya yayılan büyük bir depresyon haline gelmiş, Türkiye kapitalist, serbest teşebbüsçü batı dünyası içinde hala iyice kaynaşmamış olmasına rağmen, dış ticaretinin geniş ölçüde bağlı olduğu tarım ürünlerindeki fiyat düşüklüğünden büyük zarar görmüştür. Besin maddeleri bakımından kendi kendine yeter olduğundan kendi halkını beslemeye ve depresyonun korkunç sonuçlarından korumaya yetenekli olmasına rağmen diğer bakımlardan ekonomik durumu hassasiyet göstermiştir. Lozan

²⁸¹ A.g.e., s.21-22

²⁸² Tunçay, a.g.e, s.190

²⁸³ Son Posta 3 Ağustos 1930

antlaşmasının ekonomik hükümleri Türkiye'nin bazı tarifeler koyma yetkisini kısıtlamış, onu gelişmemiş geri bir endüstri ile tehlikeli bir derecede aleyhte bir ticaret dengesiyle başbaşa bırakmıştır. Karşılığını hammadde ihracatıyla ödediği birçok hayati maddeler bakımından, daha ileri endüstri ülkelerinden yaptığı ithalata bağlı olmuş,²⁸⁴ dışsatım azalmış, dünyadaki ekonomik bunalım Türkiye'yi de durgunluğa sürüklemiş, halk durumdan yakınmaya başlamıştır.²⁸⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında âşar'ın kaldırılmasının simgelediği iktisat politikası, genel olarak tarıma yarar sağlayacak nitelikteyken, özellikle, 1930'dan itibaren ise, endüstrileşme çabaları nedeniyle, iktisat politikası köylünün aleyhine dönmüştür.²⁸⁶

Aşar'ın kaldırılması da tam anlamda halkı rahatlatmamıştır. Basında köşe yazarlarından birinin köşe yazısında bu durum ,” *Halk Partisi köylünün sırtından Aşar'ı kaldırdı. Fakat bununla köylünün derdi bitti mi?Uşak fabrikası tecrübesinde yanan üç milyon lirayı çıkarmak için köylüden ağnam vergisi alındı. Aşar kaldırıldı fakat arazi üzerinden ağır vergi alınıyor. Aşar kaldırıldı fakat onun yerine her sene köylüden mahsülün yüzde 12'si iane olarak alınıyor.*” şeklinde eleştirilmiştir.²⁸⁷ Cumhuriyet gazetesinde yapılan vergilerle ilgili ankette” *Arazi vergisi Aşar vergisine rahmet okutacak kadar ağırdır*” başlıklı haberler de yer almıştır.²⁸⁸

Çağlar Keyder 1929 yılına kadar hükümetin toplam gelirinin yüzde 6-7 sini oluşturan ağnam (canlı hayvan) vergisinin 1929'da iki katına çıkarıldığını, böylece arazi ve ağnam vergilerinden elde edilen gelirin toplam hükümet gelirleri içindeki payının yüzde 12'ye yükseldiğini belirtmiştir. Her iki verginin de parasal olarak sabit miktarda alındığı göz önüne alınırsa, 1930'larda tarım fiyatları düştüğünden köylü üzerindeki vergi yükünün arttığından bahsetmiştir. Hükümetin dolaysız vergi kaybını, dolaysız vergileri arttırarak kapattığını, dolaylı vergiler içerisinde en önemli

²⁸⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.280

²⁸⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s.144

²⁸⁶ Tunçay, **a.g.e.**, s.190-192

²⁸⁷ Bkz: Mahut Zekeriyâ'nın 25 Ağustos 1930 tarihli Son Posta Gazetesindeki köşe yazısı .Bu konuda Hasan Rıza Soyak” O dönem için nüfusun en büyük çoğunluğunu teşkil eden köylünün, doğrudan doğruya, ödemekte bulunduğu vergilerin hafif kalmasına bilhassa dikkat edilmişti. O zaman hükümetçe, resmen açıklanan hesaplara göre, eskiden a'şar ve ağnam resimleri yolu ile köylüden doğrudan doğruya alınan vergi mikta-n, bütçedeki gelirin yüzde kırkına varırken, bu sefer onların yerine konulan arazi ve sayım vergileri bütçe gelirinin ancak yüzde on birini tutuyordu” demektedir. Bkz: Soyak, **a.g.e.**, s.388

²⁸⁸ Cumhuriyet 27 Teşrinisani 1930

yer tutan tüketim ve muamele vergisinin hükümet geliri içindeki oranının yüzde 20 olduğunu ayrıca hükümet tekelinde bulunan tuz, şeker ve gazyacı fiyatlarının yükseltildiğini, satış vergileri ve yüksek fiyatlı tekel maddelerinin köylü tüketimi düşünülerek belirlenmiş olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

1923-29 döneminde tarımın gerisinde kalmış çok küçük ölçekli denilebilecek bir endüstri mevcut iken, dış ticaret açığının büyümesi karşısında, 1929'dan itibaren başvurulacak korumacılık önlemleriyle endüstrideki gelişme tarımdakini aşmış, bunda tarım ürünü fiyatlarının düşüklüğünün de önemli bir payı olmuştur.²⁹⁰ Sanayinin %85'i yabancıların elinde bulunmasının yanı sıra İstanbul ve İzmir'de kümelenmiştir.²⁹¹ Türkiye'deki 65.245 endüstriyel iş yerinin %8.9'u 5 işçiden fazla çalıştıran iş yerlerinden meydana gelmiş, 100 işçiden fazla çalıştıran iş yerleri toplam sayının %0.2'sini meydana getirmiştir. 65.245 iş yerinin ancak %4'ünde motor gücü kullanılmıştır.²⁹²

Tarımda bazı bölgelerde doğal koşullar dolayısıyla ürünler zarar görmüş, kötü bir üretim yılı geçmiş, köylüye işleyebileceği kadar bir toprak sağlanması, tarımda kooperatifleşmenin yerleşmesi için çalışmalar sürdürülmekle beraber henüz yeterli bir seviyeye gelinememiştir. Ticaret alanında da tarımsal alanda olduğu gibi yeni bir oluşum ve geliştirme çalışmaları devam etmiş, demiryollarını yapımı ile bunun giderlerinin iç kaynaklardan karşılanması sürmüştür.²⁹³

Atatürk, devletin gelirinin az, her sahada iş bilen, bilerek çalışan ihtisas adamlarının kıt, buna karşılık günlük işlerle beraber, varlığımız için, behemehal ve süratle başarılması zaruri olan birçok hayati işlerle karşısında olduğumuzu söylemiştir. İster istemez, eldeki imkân ve elemanlarla faaliyette bulunmaya mecbur olarak hep birlikte, hem de uzunca bir müddet için maddi ve manevi bazı sıkıntılara katlanmamızın kaçınılmaz olduğunu değerlendirmiş, fakat bu konularla ilgili memnuniyet verici gelişmelerin de meydana gelmekte olduğunu da söylemiştir.

²⁸⁹ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi içinde Türkiye, 1923-1929**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982, s.54

²⁹⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s.192-3

²⁹¹ Çetin Yetkin, **Atatürk Vatana İhanetle Suçlandığı SCF Olayı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s.23-4

²⁹² Değerler 1927 endüstri sayımına göre aktarılmıştır. Aktaran: Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s.82

²⁹³ Atatürk 1 Kasım 1929 yılı Meclis Açış Konuşmalarında 1929 yılına ait bu değerlendirmeleri yapmıştır. Atatürk'ün 1 Kasım 1929 yılı Meclis Açış Nutku için Bakınız: Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. III, C. 13, Sa. 2; www.tbmm.gov.tr

Memlekette üretimin artmakta, dış itibarımızın günden güne yükselmekte olduğunu, çeşitli işlerde çalışanların, her gün biraz daha tecrübe sahibi olup olgunlaştıklarını, yurdun içinde ve dışında tahsilde, yahut stajda bulunan çocukların yetişip, birbiri ardından işe atılacakları günlerin de yaklaştığını, bu itibarla, adamsızlık yüzünden çektiğimiz sıkıntıların hafiflemeye başlayacağı zamanın uzakta olmadığını söylemiştir.²⁹⁴

Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını yüklenmiş Türkiye Cumhuriyetinin Düyunu Umumiye örgütü ile ilişkisi de dönem içinde devam etmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 1928 yılında varılan bir anlaşmayla, Düyunu Umumiye eski biçimiyle ortadan kalkmış, fakat 1929 ve sonrası dönemi için Galata İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayrisafî gelirleri, borçlara teminat teşkil etmek için ayrılmıştır.²⁹⁵

Türkiye 1929 yılına o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı ve yeni gümrük kanununun o yıl yürürlüğe girmesinden kaynaklanan iyimserlik içinde girmiştir. Bu beklentilerden ikisi de gerçekleşmiş, belli başlı tarım ürünlerinde önemli üretim artışları sağlanmıştır. Bunun yanında, 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu da hükümet içinde ve kamuoyunda yapılan yoğun tartışmalardan sonra 1 Haziran 1929'da T.B.M.M.'nce kabul edilmiştir. Kanunla getirilen yeni tarifelerin ilk özelliği, yerli üretimi olan mallardan azamî gümrük vergisi alınması olmuş, gümrüklerin arttırılmasından ayrıca devlete yeni ve önemli malî kaynaklar sağlaması beklenmiştir. Ne var ki, Türk lirasının dış değerinde görülen hızlı düşüş, bu beklentilerin gerçekleşmesinin yarattığı olumlu havayı gölgede bırakmış ve hükümeti dış ekonomik ilişkiler politikası üzerine önemle eğilmeğe itmiştir²⁹⁶ Burada Lozan görüşmelerinde Lozan'da borçların sağlam bir değere bağlanması ile ilgili öngörülerin ve söylenilen gerekçelerin gerçekleşmiş olduğu da ortaya çıkmıştır.²⁹⁷

²⁹⁴ Soyak, **a.g.e.**,s.390

²⁹⁵ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.133

²⁹⁶ Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de Sanayi ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,Ankara,1982,s.55

²⁹⁷ Lozan’da Türk heyetinde bulunan üyelerden eski maliye nazırı Cavit Bey ödemelerin Altın esasına bağlanmasını, aksi takdirde batılıların ödeme sırasında paramızın değerini düşürerek bizleri zora sokabileceklerini söylemiştir.

Dış alımdaki olağanüstü artış da önemli bir etken olmuştur. Türkiye kendisini 5 yıl daha spesifik Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamak zorunda bırakan Lozan ek ticaret protokolü yerine o yıl ulusal gümrük tarifelerini yürürlüğe koyacağını bilen ithalâtçıların geniş ölçüde ithalâta başvurmaları sonucu, 155 milyon liralık ihracata karşılık 256 milyon liralık ithalât yapılırken, 1929 yılında dış ticaret açığı 101 milyon liraya çıkmıştır. Bunun yanında, Osmanlı dış borçlarının ilk taksidinin ödenmesinin de aynı yıla rastlaması, ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu sorun karşısında hükümet Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşu da dahil olmak üzere bir dizi önlem almıştır.²⁹⁸ 1929 yılında o yıl ihracat gelirinin % 10'una, devlet bütçesinin de % 8'ine eşit olan ilk taksit ödenmiş, 1930 yılında ise oluşan güçlükler nedeniyle o yıl taksidinin ancak yarısı ödenebilmiştir.²⁹⁹

Kasım 1929'dan itibaren dünyayı saran dünya buhranı ve bunun ülkemizdeki ilk belirtileri olan Türk lirasının değer kaybı, Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulamasından kaynaklanan tatminsizlik ve diğer nedenler Türkiye'yi siyasal ve ekonomik platformda yeni çözümler aramaya yöneltmiştir. İktisat Vekili Şakir Kesebir ve Komisyonu tarafından "İktisat Vaziyetimize Dair Rapor" ve bunun gibi genel kabul görmeyen ve batı merkezi etrafında Türkiye'yi çevre konumunda inceleyen K. Müller ve H. Schacht, M. Charles Rist raporları da arayış çabaları içinde meydana çıkmıştır.³⁰⁰ Bu açığın sebebi sadece ekonomik kötü şartlar ve buhran olmamıştır. Zira Müller raporunda geniş olarak ziraate dayanan Türk ekonomisinin refah göstergesinin ve ölçüsünü ziraatin tesbit ettiğini söylemiş, zirai ihracatın 1925 yılında 193 milyon lira iken, 1927'de 158 milyona düştüğünü, buna karşılık bütçenin 1926'dan beri sürekli genişleyerek 196 milyondan 1928-29 yılları için 216 milyona yükseldiğini belirtmiştir. Geniş ekonomik büyüme sonucunda ihtiyaç ve

²⁹⁸ Korum, **a.g.e.**, s.53, ; Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.80-81

²⁹⁹ Uğur Korum'un Mustafa Aysan' dan aktardığına göre; 1925'te bu konuda yapılan ilk anlaşmaya göre, Türk devleti, 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının % 62,54'ünü daha sonra alınan borçların ise % 73,59'unu ödemeyi kabul etmiş, Milletler Cemiyetinin aracılığıyla 13 Haziran 1928'de Paris'te yapılan bir başka anlaşmaya göre Türkiye, 82.456.337 lirası ana para olmak üzere toplam 107.528.461 altın lira tutarında Osmanlı borcu devralmıştır. Yine anlaşmaya göre, 1929'da başlayan ilk 7 yılda her yıl 2 milyon, 1935-42 döneminde 2.880.000, 1943-47 arasında 2.780.000, 1948-52 döneminde 3.180.000, 1952'-den sonra da 3.400.000 altın lira yıllık borç- taksidi ödeyecektir. Bkz: Mustafa Aysan, **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş., 1980, s. 59,-. 99

³⁰⁰ Korum, **a.g.m.**, s.71

harcamaların artışı, bütçenin büyümesi de bunda etken olmuştur.³⁰¹ Müller raporunda ziraatten uzaklaşıp sanayiye ağırlık vermenin yanlışlığına, plansız üretimin fazla bile olsa yararlı olmaktan uzak olduğuna da değinmiş, Müller'in raporunu onaylayan H. Schacht, beşer senelik mali ve iktisadi planlar yapıp uygulamak gerektiğini söylemiştir.³⁰²

İsmet İnönü 9 Teşrinisani 1929'da mecliste yaptığı konuşmasında gümrüklerin tekrar faaliyete geçirilmesi öncesi ithalatta meydana gelen artış ve bunun paranın değeri ile olan ilişkisine değinmiştir. İnönü konuşmasında “*Yeni tarifelerin tatbikinden evvel bir çok tüccarın isabetsiz telâşı memleketin bir çok aylık ithalât eşyasını birden ve toptan memlektimize getirdi. Bunun neticesi olarak fazla ve acele döviz satın alınması yüz gösterdi. Millî paranın son ayda bir miktar tenezzülü bu sun'î sebeptendir.*” diyerek dışalım yapılan malzeme ve değerlerini sunmuştur.³⁰³

İnönü bu rakamlara rağmen bile millî paranın mukavemet ve istikrarını hayret edilecek bir güçle kanıtladığını, millî paranın bünyesi en büyük fırtınalara bile başarıyla dayanacak kadar sağlam olduğunu söylemiştir. Yeni vergiler düşünmediklerini, bazı vergilerin hafifletilmesi imkânını incelediklerini, Devlet Bankası kurulması için çalışmaların çok ilerlemiş ve gereken kanun teklifinin hazırlanmış olduğunu söylemiştir.³⁰⁴

İsmet İnönü milli para ile ilgili 12 Aralık 1929 yılında mecliste yapmış olduğu konuşmada, çıktığından beri millî paranın her sene bir miktar değer kaybetmiş olduğunu söylemiştir. Bunun nedeninin bir çok seneler kapalı, mahrumiyet içinde kalmış memleketin sulh ile nefes aldıktan sonra son beş, altı senedir bir çok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kalması, sonra üst üste bir kaç yılın verimsiz ve kısır geçmesi, bunlardan daha önemlisi memlekette millî iktisadın yeterliliği gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamış olmasına değinmiştir. İçinde bulunulan yıl

³⁰¹ Bkz: Müller Raporu, Cumhuriyet, 2,3,4,7,8,12,13 Ağustos 1930

³⁰² Cumhuriyet 7, 8, 12, 13 Ağustos 1930

³⁰³ Bkz. Bu liste ekler bölümünde bulunmaktadır.

³⁰⁴ İsmet İnönü, **İsmet Paşa'nın 1920-1933 Siyasi ve İctimai Nutukları**, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933, s.259-260

için ise çok ağır ve zahmetli sayılacak didinmelerden sora devlet idaresinde açık bütçe belâsının ortadan kaldırıldığını söylemiştir.³⁰⁵

İnönü konuşmasında yeni gümrük tarifesinin uygulanması sebebiyle bazı tüccarın isabetsiz telâşı yüzünden az zamanda memlekete yığılmış olan malların olumsuz etkilerde bulunduğunu, bu olumsuz etkilerden daha önemli olmak üzere paranın değer kaybının insanımızda endişe yarattığını belirtmiştir. ” *Masum ruhlar, kendi on lirasını tehlikeden kurtarmak için döviz tedarikine kalkışmışlar ve herkesin aynı telâşı ile kendi on lirasını değil, evini, dükkânını, tarlasını, istikbalini, tehlikeye atacağını farkedemez olmuşlardır.*” demiş, meydanın kötü niyetli fırsatçı kişiler için zehir saçacak tam bir fırsat gösterdiğini, bu kişilerin “ *Devletin mubayaa ihtiyacı ilerde daha fazladır, devlet paranın kıymetini tutabilmek için bütün servetini sarfetmektedir. Hükümet millî parayı düşüre düşüre sıfıra yaklaştıracak sonra az bir bedel ile parayı piyasadan toplayıp Devlet Bankası açacak ve yeni para çıkaracak* “ gibi şayialar yayarak herkesi parayı atmağa teşvik ettiklerini, millî paranın kıymeti üzerinde en kötü tesir yapan etkenin ruhlarda husule gelen emniyetsizlik ve buhran olduğunu söylemiştir.³⁰⁶

İsmet İnönü çözüm olarak, Millî paranın düşürülerek ortadan kaldırılması değil, millî paranın daha çok kıymetlendirilerek altına bağlanmasını hedeflediklerini, millî parayı kuvvetlendirmek ve tutmak için bir çok memleketlerde bir kaç kere tecrübe edilmiş olan bu usulün sakatlığı açıkça bilindiği gibi türlü fedakârlıkla hesapsız döviz tedarik edip satmak gibi bir çözüm düşünmediklerini belirtmiştir. Alınacak başlıca tedbiri “ *bütçe muvazenesi gibi bütün memleketin tediye muvazenesinde açıktan kurtulmaktır. Bu memleket devlet mübayaatı, vatandaş sarfiyatı ve memleketin inkişafı için harice çıkarmağa mecbur olduğu paralar kadar, lâakal o kadar, harice mal ve say satmak yani istihsal etmek lâzımdır, buna mecburdur.*” şeklinde özetlemiştir.³⁰⁷ Alınacak tedbirleri ise ”*Devletin ittihaz edeceği tedbirleri medenî bir devletin hukuku dahilinde bulunan tedbirlerden alıyoruz. Millî*

³⁰⁵ A.g.e. s.263

³⁰⁶ Aynı yer

³⁰⁷ A.g.e., s.264-267

tasarruf, yerli mal istihlâki gibi tedbirleri şuurlu, yaşamak isteyen her müstakil milletin düşündüklerinden, yaptıklarından seçiyoruz. “³⁰⁸diyerek anlatmıştır.

Uygulamada Türk Lirasının değerinin korunması için 1930'da 1 ₺=10,30 TL. paritesi üzerinden İngiliz Sterlinine bağlanmış, ülkede çalışan yerli ve yabancı bankalarla bir konsorsiyum anlaşması yapılarak 1 milyon 40 bin Sterlinlik bir döviz fonu teşkil edilmiş ve tesbit edilen paritenin korunmasına, mevsimlik kur dalgalanmalarının önlenmesine çalışılmıştır.³⁰⁹

Ziraat Bankasına, çarşı esnafına borçlarını ödiyemez duruma düşen çiftçi; yeni kredi alma olanaklarını yitirmiş, bir yandan murabaha artarken, öte yandan köylünün piyasa ile ilişkileri azalmış, ekonomide kümülatif bir durgunluk ve daralma meydana gelmiştir.³¹⁰

1920'li ve 1930'lu yıllarıyla ilgili ekonomiyi de sarsan çok önemli bir diğer konu da, sürekli Doğu'daki asayiş sorunu olmuştur. Ayrıca Seyh Sait isyanı ile başlayan sayıları ona yaklaşan iç güvenlik olayları göz önüne alındığında, özellikle iç politikaya yansımaları bakımından, bu ayaklanmaların Kurtuluş Savaşı kadar etkili oldukları söylenmiştir. Büyük askerî harcamalara ve yüksek kayıplara yol açan bu haliyle devlet harcamalarında dengeyi bozarak bütçeyi zorlamış oldukları değerlendirilmiştir.³¹¹ 1930 yılı içinde de eşkıya ile mücadele devam etmiştir. Konu basında önemli yer tutmuştur.³¹² İsmet İnönü anılarında bu asayiş meselesinden bahsederken, doğuda dışarıyla irtibatlı olan asayiş meselesinin daha senelerce büyük ölçüde askeri hareketlere ihtiyaç gösterir bir şekilde devam ettiğinden, bunun dışında Orta Anadolu'da da, Batı Anadolu'da da dağlarda eşkıyalık şeklinde hareketler ve yol kesmelerin söz konusu olduğundan bahsetmiştir.³¹³

Metin Toprak'a göre dönem içinde devlet bir yandan iç isyanlar, diğer yandan da devlet örgütlenmesi ile uğraşması, ekonomiye ilgilenme düzeyini olumsuz yönde

³⁰⁸ A.g.e., s.270

³⁰⁹ Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982, s.93

³¹⁰ A.g.m., s.103

³¹¹ Tunçay, a.g.e., s.127; Ayaklanmalar ile ayrıntılar için bkz: Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3.Kitap I.Bölüm Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923-1938**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995 s.288-291

³¹² Son Posta. 4 Ağustos 1930, 29 Ağustos 1930, Cumhuriyet 3, 7, Ağustos 1930

³¹³ İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)**, s.17

etkilemiştir. Yeni devletin kuruluşunun daha ilk zamanlarından itibaren giriştiği faaliyetlere bakıldığında, yeni hükümetin teknokrat yönelimli olduğunun söylenilebileceği gibi, işbaşına gelen hükümetlerin temel uğraşlarının genelde ekonomiden çok, siyasal ve toplumsal meseleler oluşturmıştır.³¹⁴

Ekonomik koşullar Atatürk'ün 1 Kasım 1930'da 4. Yasama yılı açış konuşmasına da yansımıştır. Atatürk, özellikle tarımla ilgili ülkelerde duyulan dünya çapında bir ekonomik krizin olduğunu, bu krizin doğal olarak bizim ülkemizi de etkilemiş ve ağırlığını hissettirmiş olduğunu söylemiştir. Yıllardan beri alınan önlemlere önümüzdeki yıl daha geniş oranda ihtiyaç olacağını belirtmiş, çok tutumlu bir yönetim şeklinin resmi ve özel bütün işlemlerimize etkin olması gerektiğine değinmiştir. Atatürk bu konuşmasında geçen yıl içinde milli para krizi sorunu ile karşılaşıldığını, bu krizi karşılamak için olumlu önlemlerin alındığını, fakat içinde bulunulan durumun mali ve ekonomik önlemlerin ve ölçülü davranmanın özenle sürdürülmesini gerektirdiğini dile getirmiştir. Bu konuda alınan önlemler olarak hükümetin bütçeyi önemli tasarruflarla hazırladığı, vergilerde reform yapılarak ödeyen için ekonomik kolaylıklar sağlayan değişikliklere gidildiğini, Cumhuriyet Merkez Bankasının kurulması ve hisse senetlerinin vatandaşlara sunulmasına başlanıldığını, Osmanlı borçlarının da ülkenin yaşam ve gelişmesini etkilemeden ödenmesi için hükümetin çalıştığını söylemiştir.³¹⁵

Cumhuriyetin ekonomik gelişim tablosunu değerlendiren Mete Tunçay'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nde, başından beri izlenen ekonomik gelişme modeli «özel girişim» yanlısı olmuş, çeşitli arayış ve yönelmeler, bu çerçevenin dışına çıkmamıştır. Kurtuluş Savaşından sonra, çağdaşlaşmak yani Batı gibi olmak için, kapitalist ülkelerin ekonomi anlayışıyla hareket etmek doğal görünmüş, Lozan Barış Antlaşması gereği zaten 1929'a kadar gümrük tarifelerini değiştirmemek yükümlülüğü altına girildiğinden durum, Cumhuriyet'in ilk beş yılında dış ticaret açığının giderek büyümesi sonucu vermiştir. Endüstri, ise bir kez savaş yıkımı ile düzlendikten sonra, istenildiği gibi gelişmemiş 1929 dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, yabancı yatırımlarının azalması da bu etkilere eklenince, ister istemez

³¹⁴ Metin Toprak, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Kara Harp Okulu Yayını, Ankara, 1999, s.23

³¹⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. III, C. 22, Sa. 2

«himayecilik» yolu tutulmuştur. Bu politika giderek daha açık bir devletçiliğe dönüşmüştür.³¹⁶

Ülkenin şartları ise Cumhuriyet yönetimini, ülkenin geri kalmışlığını kırmak için yeni kuruluşları, büyük bayındırlık işlerini ve özellikle de demiryollarının yapımını sürdürmeye zorlamıştır. Bu girişimlerin başlıca parasal kaynağı o yıllarda dış kredi sağlanmasındaki güçlük de göz önüne getirilirse, vergiler olmuş, vergi yükünün büyük bölümünü taşıyan köylü gerçekten de güç durumda kalmıştır. Bunalım, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de genel olarak köylü kesimi üzerinde olumsuz etkilerim duyurmakla birlikte, bu etki kendini özellikle dışsatıma yönelik tarımsal üretim yapan bölgelerde kendinin daha çok göstermiştir. Bu nedenle, başta İzmir ve çevresi, demiryollarının ulaştığı bölgeler ve limanla bağlantısı olan kıyılardaki ovalık yerler, dünya ekonomik bunalımından en çok etkilenen yerler olmuştur.³¹⁷ Bu yerlerde yeni bir çıkış arayışı olarak insanların Serbest Cumhuriyet Partisine koşmalarını da açıklayan etken olmuştur.

Çetin Yetkin'in İsmail Hüsrev Tokin'in 1934 yılında kadro dergisindeki makalesinde verdiği bilgilerden aktardığına göre, Buhran tesirlerini en çok bir veya birkaç ürünün üretiminde yoğunlaşmış/uzmanlaşmış sahalarda göstermiş, yazgısını bir veya birkaç ürünün pazardaki hareketine bağlamış olan üretici, satış fiyatları maliyet fiyatının altına düşünce yoksulluğun, sefaletin kara suratı ile karşılaşmıştır. Fiyatların düşüşü tesirlerini devletin gelirlerinde de göstermiş, buhrandan önce gelirinin kaynaklarını köylünün kârlı satışları canlandırırken, üretici vergi borcunu sermayesinden ödemek durumuyla karşı karşıya kalmıştır. 1929 senesinde okkası iki buçuk lira eden tiftik mahallinde otuz kuruşa düşmüş, hayvanın kırk kuruş tutmakta olan vergisini verebilmek için köylü hayvanın mahsûlünü değil kendisini satmaya mecbur olmuştur.³¹⁸

³¹⁶ Tunçay. **a.g.e.**, s.185; Bu konuda Ahmet Ağaoğlu da hatıralarında aynı saptamalarda bulunmuştur. Ağaoğlu, **a.g.e.**,s.30; Metin Toprak ise Cumhuriyet'in İlk on yılında liberal ekonomi politikalarının uygulandığı bir dönem olarak adlandırılmasını önyargılı bir iddia olarak değerlendirmektedir. Ona göre Sınai ürünlerin ithali ve ticareti üzerine kurulan tekeller, sanayiye teşvik girişimleri, demiryolları başta olmak üzere yaygın kamulaştırmaların hükümetin yaygın bir şekilde ekonomiye müdahale ettiğini göstermektedir. Bkz: Toprak, **a.g.e** , s.24

³¹⁷ **A.g.e.**, s.31-32

³¹⁸ Yetkin, **a.g.e.**, s.32-33,;Aktaran:Çetin Yetkin, İsmail Hüsrev Tokin, " *Türkiye Köy İktisadiyatı:- Bir Millî İktisat Tetkiki* ", **Kadro Mecmuası**, İstanbul, 1934, s.43, 45, 145

O günlerdeki ekonomik durumla ilgili Ahmet Hamdi Başar'ın değerlendirmesi kabul görmese de çok farklı bir bakış getirmiştir. Başar, Fethi Okyar'ın mektubunda söylediklerini doğrularcasına ekonomik çöküntünün tamamen Dünya Buhranı ile ilgili olmadığını iddia etmiş, dünyada buhran sonucu üretilen malların ve tarım ürünlerinin fiyatlarının düşme oranının yüzde 30 ila 50 arasında düşmüş iken, bizde durumun çok farklı olarak buğday fiyatlarının yüzde 500 oranında düşmüş olduğundan söz ederek bu olayın sebebini iki şeye bağlamıştır. Birincisi gümrüklerin devreye girmesi,³¹⁹ İkincisi her yıl buğday ihtiyacının yüzde 20 gibi bir oranda dışardan alırken o dönem yapılan çok fazla üretim dolayısıyla bu ihtiyacın ortadan kalkması sonucu, arz fazlasından dolayı ürünün para etmemesi ve üreticinin maliyetini dahi kurtaramayacak dereceye gelmesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre çözüm devlet müdahalesi ve organizasyonu ile fiyatları çiftçinin durumunu düzeltecek uygun düzeye çekmek, birlikler kurarak üretimi ve sonrasını kontrol altına almak olarak ortaya konmuştur.³²⁰ Aynı görüşleri basında da yer almıştır.³²¹ Fakat anılarında bahsettiğine göre bu düşünceleri pek fazla kabul görmemiş, hatta hayalperestlik olarak karşılanmıştır. Yine de sözünü ettiği buğday birlikleri düşüncesi bir ihtimal günümüzdeki Toprak Mahsülleri Ofisi için bir fikri başlangıç teşkil etmiştir.

Memduh Yaşa, Başar'ın tarım ürünlerdeki artış ile ilgili saptamasını doğrulayan değerler sunmuştur. Bunun buğday ve un ithalatının hemen hemen tamamıyla durmasından belli olduğunu söylemiş, hububat, bakliyat, vs. grubuna giren ürünlerin ithal miktarlarını 1923' te 161.4 binton, 1924'te 207.8 binton, 1928'de 155 binton, 1930'da 11.7 binton olarak vermiştir. Bu artışın bir nedenini yeni demiryollarının Anadolu'da yetişen ürünlerin tüketim merkezlerine taşınmasına imkan vermiş olmasına bağlamıştır.³²²

³¹⁹ Lozan Antlaşması uyarınca 1928 yılında gümrük oranları ile ilgili zorunluklar kalkmıştır. Gümrükler iki yer hariç Hükümetin kontrolüne girmiştir.

³²⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981, s.73

³²¹ Cumhuriyet 3 Ağustos 1930 ; İnkılap 24 eylül 1930, Ayrıca bu görüşü destekleyen bir açıklama da o dönemde ülkeye gelen ABD Ticaret Bakanı Mr. Klein tarafından yapılmıştır. Bkz: İnkılap 11 Teşrinisani 1930 , Son Posta 11 Teşrinisani 1930

³²² Memduh YAŞA, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.80-81

Dünya ekonomik bunalımı ülkemiz üzerine en can alıcı olarak buğday fiyatlarının düşmesi sonucunu doğurmuş, kredi açısından ağır bir koşullar altında çalışan köylünün yoksulluğunu bu yıllarda daha da arttırmıştır.³²³ Bu sonucun bir nedeni de Yaşa'nın değerlendirmesine göre dünyada tarımın makineleşmesinin fazla üretime yol açması, arz fazlalığına, bu fazlalaşma da fiyatların düşmesine neden olmuştur.³²⁴

Avni Zarakolu bu dönem için, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin başlangıçta krize direnç göstermesi, sonraları koruyucu gümrük tarifesinin de etkisi ile daha düşük oranda bir düşme göstermesi sonucunda dışarda ticaret haddinin ülkemiz aleyhine döndüğü, içeride Türk çiftçisi aleyhine bir fiyat makasının meydana geldiğini belirtmiştir. Tarım ürünlerinin fiyatları dönem içinde ortalama olarak yüzde 60-70 oranında düşerken, Türkiye'nin dışarıdan satın aldığı sanayi mallarının fiyatlarında yüzde 10-27 arasında bir düşme olmuştur.³²⁵

Dönemin tarımsal yapısını inceleyen Çelik Arıoba'ya göre düşük düzeyde toprak kullanımının ve buna bağlı olarak üretimin ve pazarlanan ürünlerinin düşük olmasının nedenleri arasında, tarımın pazarlara açılma, ulusal ve uluslar arası pazarlarla bütünleşme oranının zayıf olması, bunun da ulaştırma ve taşımacılık alanındaki gerilikten kaynaklandığına dikkati çekmiştir.³²⁶ Cumhuriyetin büyük oranda demiryolu atılımlarına girmesinin altında yatan gerçek sebebin bu olduğu da öne çıkmaktadır.

Aruoba, Buhran Türkiye'de iç ticaret hadlerini tarım kesimi aleyhine şiddetle bozmuş ve etkisini kentsel üretim faaliyetlerinden çok kırdı göstermiş olmasına rağmen tarım fiyatlarını koruyacak, kırsal refah kaybını önleyecek doğrudan politikalar yerine, buhran karşısında uygulanan temel politikanın, dış ödemeler dengesinin ve paranın dışa karşı değerinin korunması yaklaşımı olduğunu değerlendirmiştir. İhraç kalemlerinin hemen tamamı tarım ürünlerinden oluşan Türkiye'de, ithalatı azaltmak, ihracatı yükseltmek için alınan önlemlerin doğal

³²³ Yetkin, **a.g.e.**, s.31

³²⁴ Yaşa, **a.g.e.**, s.80-81

³²⁵ Zarakolu **a.g.e.**, s.90

³²⁶ Çelik Aruoba, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara,1982, s.82

sonucu tarım dışı sektörler ürünleri fiyatlarının korunması, buna karşılık dünya pazarlarında düşük tarım ürünleri fiyatlarıyla, rekabet edebilmek çabasına girişilmiştir. Fiyatları koruyucu politikalar, bu şekilde söz konusu olmayınca elde kalan, maliyetleri bir miktar düşürücü önlemler aramak olmuştur. İlk çabalar kredilerin ucuzlatılması ile ilgili Ziraat Bankasına yönelik yasal ve mali tedbirler geliştirilirken, bir yandan da kooperatifleşme girişimleri yoğunlaşmıştır.³²⁷

Tarımın ve çiftçinin ihtiyaçları için kurulmuş Ziraat Bankası da dönem içinde bazı yanlış uygulamalar yüzünden eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Başar, Ziraat Bankalarının köylüye borç para vermezken, çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşırken, bankanın şehirde tüccara kredi açtığından, banka yerine köylünün mürabahacıdan, tüccardan para aldığı ve onun esiri gibi çalıştığından bahsetmiştir.³²⁸

Ahmet Hamdi Başar vergilerle ilgili de saptamalarda bulunmuştur. Atatürk'le beraber yaptıkları, Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kendinin feshetmesinden sonra ülkenin durumunu yerinden tesbit ve SCP sonrası olabilecek olumsuzlukları giderme amaçlı geziden anılarında, *"Vergiler, halkı zorlamakta, Her nereye gidilse vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edilmekte, ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamadığından"* söz etmiş, Samsun'a gelirken yolda vergi için toprakları satılmış ve kasabalara sığınmak için yollara düşmüş köylülerin kalpleri sızlattığından bahsetmiştir. Arazi vergileri için anlatmış olduğu şeyler de ilginç saptamalar olmuştur. Devlet bu vergilerden yılda 7 milyon lira gelir elde ederken, bu verginin toplanması için devletin sarf ve ziyan ettiği masrafın bu gelirin iki katına çıktığına işaret etmiştir. Başar bu durumun,

³²⁷ Aruoba, **a.g.m**, s.86; Bu konuda İnkılap 5 Teşrinievvel 1930 tarihli baskısında Adana'da çiftçinin Ziraat Bankasına borçları için Banka ile Maliye Bakanı arasında görüşme yapıldığı haberine yer verilmiştir.

³²⁸ Fethi Okyar da anılarında Atatürk'e "Aydın'da, onyed bin gayrimenkulden ondört bin küsurunun Ziraat Bankası ve sayısı onu geçmeyen nisbeten zengin şahıslara ipotek ve icrada olduğunu söylediği zaman Atatürk'ün rengi sararmış, âdeta donmuş kalmıştı". demektedir.Bkz:Okyar, **a.g.e.**, s.519, ayrıca bu konu Cumhuriyet gazetesinin 22 Ağustos 1930 tarihli baskısında "Ziraat Bankasının çiftçiden alacaklarını vadesinden önce istemesi ve üreticiyi belli tüccarlara yönlendirmesine" dair Hizmet gazetesinden aktarma bir habere yer verilmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili gazetelerde de haberler çıkmıştır.Yeni İktisat Vekili de duruma çözüm için harekete geçmiştir. Cumhuriyet 1 Teşrinisani 1930, Son Posta 5 Teşrinisani 1930

Fransızlardan alınmış vergi sisteminin bizdeki şartlara ve alt yapıya uymamasından kaynaklandığını söylemiştir.³²⁹

Aynı konuda dönemin CHP Adana milletvekili Hilmi Uran'ın raporunda durum daha açık olarak ortaya konmuştur. Uran raporunda;

“1- Halkın hükümetten belli başlı şikâyeti, kazanç ve müsakkafat [bina] vergilerinin tahammül edilmez bir hale çıkan ağırlığıdır.

Kazanç vergisinde fiiliyat, taşralarda maliye dairelerinin her sene için vergi tahakkuklarını, geçen senelere nazaran, daha yüksek göstermek ve merkeze bu suretle yaranmak yolunda yarışa çıkmış oldukları merkezindedir. Senelerden beri [elverişsiz hava koşulları dolayısıyla, çiftçi iyi bir mahsûl alamamıştır. Oysa tahakkuk memurlarının gayretiyle, vergi tahakkukatı daima eski senelerden daha fazla olarak tahakkuk ettirilmektedir. 'Zararım var' diye ağlayan tüccardan kazancı varmışçasına bir sene evvelkinden de ağır olarak kazanç vergisi istenmekte ve vergi tahsil için mükellefin ötesi berisi satılığa çıkarılarak herkesin en vazgeçilmez ve zorunlu eşyasının bile sağlanmasını geleceğe terketmiş olduğu böyle bir zamanda, bu eşya yok bahasına çarşıda pazarda satılmaktadır. Müsakkafat vergisine esas alınan kıymetlerin yüksekliği de mükellefin bu vergileri ödeyebilmesi imkânını yok etmiş bir haldedir. Halkın adliyeden ve bilhassa icra dairelerinden de şikâyeti büyüktür. İcra dairelerinde iş çıkmamaktadır. Memurin irtikâp [yani, iş sahibini zora sokarak yasa dışı para ödemeye zorunlu kılması] ve irtişası [rüşvet alması] daima işite geldiğimiz şikâyetlerdendir.”³³⁰ demiştir.

Hükümetin halkın sorunlarına çözüm değil bürokrasi üretmesi sorunların bir başka kaynağını teşkil etmiştir. Atatürk'ün yaptığı geziden Başar'ın aktardığına göre, ekonomisinin büyük bölümü hayvancılık ile dönen Kayseri'de “sığır vebası var” denilerek hükümet tarafından şehire hayvan girişinin yasaklanarak halkın zarar etmesine sebep verildiğinden, Hükümetin işe yapıcı değil yıkıcı tedbir alarak yaklaştığından, hem öküz vebasını önleyecek hem de kayseri pastırmacılığını ve ekonomisini koruyacak şekilde tedbir almak için çalışmak yerine sadece halkın zarar

³²⁹ Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s.38-40, s.69

³³⁰ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.221-223

etmesine aldırış etmeden valiliğin yasaklama ile işleri idare etmeye çalıştığından söz etmiştir.³³¹

Belediye Seçimleri dönemi İzmir’de yayınlanan bir SCP’nin bir propaganda kitapçığında *"Memleketimiz her sene milyonlarca lira açık vermektedir. Halkın kazancının tamamile durmuş, Mahsulâtımızın hariçteki pazarları maalesef kaybolmuştur. Vergiler, varidatın yüzde ellisi nisbetindedir ki, bu da bir müsadere den başka birşey değildir. Hükümet Avrupa'ya karşı senevî 4.000.000 İngiliz lirası miktarında bir borç altına girmiştir. Her sene paramız kıymetini kaybederken, servetimizin mütemadi bir düşüşe geçmiştir. Memleket ziratinin sınaileştirilmesi, haricî pazarların temini, mahsulâtın istandarize edilmesi ve muntazam ambalaj ile nakliyesi için milyonlarca sermayeye ihtiyaç vardır. Bu işleri yapmadıkça ihracatımızın ziyadeleşmesi değil, gittikçe azalması gibi bir akibetle karşılaşacağız. Nitekim, bu memnuniyetbahş olmıyan neticeler alınmaya başlanmıştır. İhracat emtiamız şöhetlerini fena bir tarzda kaybetmişler, fiatler düşmüş ve hariçteki Türk pazarlarını rakiplerimiz işgal etmişlerdir. Meselâ kilosu 45 lira eden afyon 15 liraya, kilosu 18 lira eden arpa 6 liraya düşmüştür."*³³² şeklinde ekonominin durumu tasvir edilmiştir.

İlhan Tekeli’nin değerlendirmelerine göre Türkiye bunalımdan çıkabilmek için dışa kapanan bir ekonomik politika seçeneğini kolayca izleyebilmiştir. 1930 bunalımı Türkiye’de hissedilince dış ticaretine getirdiği miktar sınırlamaları, ikili anlaşmalar ve gümrük önlemleriyle dış ödemeler açığını kapamış ve parasının değerine kararlılık kazandırmıştır. Kolayca dışa kapanabilme olanağı bulan Türkiye, içte tarım kesimi aleyhine yarattığı bir fiyat makasının doğurduğu olanaklardan yararlanarak devlet eliyle ithal ikameci bir sanayileşmeyi başlatabilmiştir.³³³

1930’a kadar genel fiyat seviyesi de yıldan yıla bir miktar yükselmiştir. Ancak yeni gümrük tarifesinin koyduğu yüksek vergiler, ithalat kısıtlamaları ve ihracatın miktarda artması sayesinde dış ticaret açığı 1930’ların başında

³³¹ Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s.38-40; Buna benzer hükümetin yanlış uygulamalarından biri de Yunus Nadi tarafından üzüm üreticileri için çok önem taşıyan kükürt maddesinin ithalatından gümrük vergisi alınarak üreticinin dış rekabet ve satış şansının azaltılması bir makalede eleştirilmiştir. Bkz: Cumhuriyet 22 Ağustos 1930

³³² Cemil Koçak *"Sabih İZZET, Serbest Cümhuriyet Partisi ve Türk Milleti, 1930"*, **Tarih ve Toplum Dergisi** Ağustos 2000, s.69

³³³ İlhan Tekeli, *Politikaların Toplumsal Sonuçları*, s.230

kapatılabilmiş ve küçük bir ihracat fazlası elde edilebilmiştir. 1929'da ihracat 155.2 milyon TL, ithalat 256.3milyon, 1930 da ihracat 151.5, ithalat 147.6 milyon TL. olmuştur.³³⁴

B.Belediye Seçimlerinde Siyasi ve Sosyal Ortam

Kurtuluş Savaşı bittiğinde de bürokratlar hem savaşı yapan güç hem de savaş sonrası ortama tek parti aracılığı ile el koyan güç olarak belirmişler, girişimci sınıfın cılızlığı, toplumda sivil-asker bürokratların gücünü arttıran büyük bir etken olmuştur. Girişimci sınıfın Batılı toplumlarda büyük ölçüde üstlendiği bir takım görevleri de bürokratlar yapmaya başlamışlar, genel yönetim dışında, tarımsal ve endüstriyel üretimi ve girişimcileri de örgütlemişlerdir. Alt yapı tesisleri kurma işlevini yükümlenmişlerdir. Toplumda başka yaygın ve prestijli iş alanı olmadığı için eğitilmiş, laik düşünceli kişiler için istihdam edilecek cazip işler devlet kapısında olduğundan, bu kesim burada yoğunlaşmıştır.³³⁵ Osmanlı düzeni Cumhuriyete miras olarak genellikle yoksulluk ve sömürü bırakmış, bu toplumsal mirasta ise en güçlü yeri, toplumda başka güçlü sınıflar oluşmamış olduğu için, asker-sivil bürokratlar almışlardır.³³⁶

Ahmet Hamdi Başar'ın Osmanlıdan gelen devlet yönetim geleneği ve "Kapıkulu sistemi" ile ilgili değerlendirmesi bu konuda olayların gelişimine farklı bir açıdan yorum getirmiştir. Başar bu memleketi idare eden sosyal bir sınıfa "Kapıkulu" adını kullanmış, Her cemiyeti bir sınıfın idare ettiğini, Yeni Türkiye'nin de, Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı olarak İmparatorluğu hangi sınıf idare etmişse, Cumhuriyet Türkiye'sini aynı insanlar ve aynı sınıfın idare etmiş olduğunu belirtmiştir. Başar: *"İsimler, makamlar, hattâ kanunlar değişebilir; bunlar "Bünye üstü" şeylerdir. Asıl değişmesi lâzım gelen, hâkim sosyal sınıftır. Eskiden olduğu gibi şimdi de bu memleketi, iktidar kimin elinde ise onun etrafında halkalar teşkil eden, gözleri devlet kapısında olan insanlar idare ediyor. Bu da bir içtimaî sınıftır. Bu sınıfın mühim bir kısmı doğrudan doğruya geçimlerini devlet kapısına bağlamışlardır; memurdurlar. Bir kısmı da tüccar ve serbest meslek erbabıdır. Fakat*

³³⁴ Memduh YAŞA, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.80-81

³³⁵ , Aktaran Ahmet Yücekök ,G. Şaylan, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, TODAİE Yayınları, Ankara. 1970, s. 75." Yücekök, **a.g.e.**, s.82,

³³⁶ Yücekök, **a.g.e.** s.84,

devlet kapısına bağı adamlarla hoş geçinerek, ahabpılık ve ortaklık tesis ederek iktidarın nüfuzundan ve nimetlerinden faydalanma peşindedirler. İşte bu iki zümre el ele vererek bir sınıf teşkil ederler. Menfaatleri müşterektir. Doğrudan doğruya devlet kapısına bağı olanlar, kendi üstlerinde bulunan ve hayat ve istikballerine kumanda eden insanın ister istemez emrindedirler. Serbest meslekten olan kapıkulu da bunlara ve işini uydurabilirse iktidarın zirvesindekilere dayanarak halka ait âmmе işlerinin başına geçer; yahut ticaretinde ve işinde devlet nüfuzundan faydalanır..Osmanlı devrindeki kapıkulu ile Türkiye Cumhuriyetindeki kapıkulu, bazı kategori farkları nazara alınmazsa, tamamen aynıdır.”³³⁷ demiştir.

Başar yönetim yapısını da Babiâli’den bize usulleri, an’anesi ve elemanlariyle miras kalmış “yasağa dayanan idarî devlet” olarak tanımlamış ve incelediğimiz dönemde bunun genişletilerek iktisadî hayatın idaresine, düzenlenmesine karıştırarak devletin nüfuzunu, hâkimiyetini son derece kuvvetlendirmeyi büyük tehlike olarak görmüştür. O dönemde hürriyet ve hattâ halka düşman eski devlet yapısının olduğu gibi genişletilmekte olduğunu söylemiş, “İktisadî sınıflarımız son derece zayıf ve hiç mukavemet gösterecek halde değil. Kapıkulu devleti, iktisadî hayata hâkim olunca bunun karşısında halk hâkimiyetine, demokrasinin teessüsüne katiyen imkân yoktur. Sonra iktisadın bu devlet tarafından tanzim ve idaresi, memleket hesabına çok zarar verir. Bu adamların işlere aklı ermez. Kumanda kimin elinde ise işler ona göre düzenlenir. Kapıkulu bilhassa bizde, devlet idare etmek, hele iktisadî devleti idare etmek için gereken bilgiden, tecrübe, an’ane ve ahlâktan mahrumdur, iş bunun elinde berbad olur ve sonra da hiç bir sosyal sınıf çıkıp kapıkulunun elinden iktidarı alamaz. Siyasî iktidar mücadelesi, sınıflar arasında değil, kapıkulunun kendi arasındadır. Çok partili rejim de kurulsa bu yolla demokrasi kurulamaz. VeleVKi bu mücadeleye kapıkulu dışında halk da karışsa. Kaldı ki, halkın iktidarda bulunan zümre aleyhinde ayaklanması mümkün olan hallerde kapıkulu bu mücadeleye de müsaade etmez, ya demokrasiyi ve seçimi ortadan kaldırır; yahut da şekilleriyle muhafaza eder ve seçimler fiilen ancak iş başmdakileri seçmek formalitesinden ibaret kalır. Bu iki başlı tehlike, yani idarî devletin iktisadî hayatı tanzim ve idarededeki ehliyetsizliği ve demokrasiye olan düşmanlığı karşısında, ya devletçilikten

³³⁷ Başar, **Yaşadığımız Devrin İcyüzü**, s.39; Aynı kavram ve yaklaşım Vakıf gazetesi yazarlarından Ahmet Emin Yalman tarafından da anılarında dile getirilmiştir.Bkz: Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)** Pera Tur.Tic.A.Ş. Yay.,İstanbul, 1997

vaz geçmek ve iktisadî liberalizmi kabul etmek yahut da bu tehlikeleri bertaraf edecek, yep yeni bir devletçilik usulü bularak tatbik etmek lâzımdı." demek suretiyle dönem içindeki siyasi yapılanma ve değişimi farklı bir açıdan yorumlamıştır.³³⁸

Çetin Yetkin, savaştan sonra doğal olarak ülke yönetimine geçmiş, 1923-1930 yılları arasında ülkenin yönetimine yön vermiş olan genelde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kaynak alan bu kadroların sivil ve asker kesiminin yönetimi, ister istemez, bir "seçkinler yönetimi" niteliğine büründürdüğünü değerlendirmiştir.³³⁹ Ahmet Emin Yalman'ın anılarında geçen Vatan gazetesinde çıkan "*Halk Partisi ne yazık ki İttihad ve Terakki'nin bazı an'ane ve usullerine miras diye konu; kuvveti prensip birliğinde ve umumi menfaat hizmetinde değil, sayıda arayan bir topluluk şekline girdi. Bu kötü miras tasviye edilmedikçe ve Halk Partisi olumlu bir program etrafında sıkı surette birleşmiş kimselerin bir siyasi topluluğu haline gelmedikçe Parti, memlekette canlı ve gerçek bir siyasi kuvvet teşkil edemeyecektir.*" sözlerini içeren yorum 1923 yıllarındaki CHP ve yönetimdeki kadrolarının durumunu anlatması açısından dikkat çeken bir yorum olmuştur.³⁴⁰

Cumhuriyet'ten kısa bir süre sonra ekonomik gelişme yokluğu nedeniyle sınıfsal yapıyı boş bulmuş kesimin kazandığı büyük prestij ve sağladığı büyük siyasal etkinlik, o zamana kadar zaten batılılaşmadan hiçbir yarar görmeyen, gelişen kapitalist ilişkiler içinde de büsbütün sömürülen halk yığınlarını zamanla rahatsız etmeye başlamış, bürokratlar ise halka tepeden bakan, ezen devletin simgesi olmuşlardır. Siyasal sistemin egemen, unsuru CHP'nin lider kadrolarının büyük çoğunlukla bu bürokrat seçkinlerden oluştuğu gibi, Tek parti döneminde Parlamentodaki lider kadronun yarıdan fazlası bürokratlardan meydana gelmiş, buna karşılık aynı yıllar arasında parlamentoda mülkiyet sahibi sınıflar (tüccar, ziraatçı, bankacı vb. gibi), %14 ile %22 oranında temsil edilmişlerdir.³⁴¹

Siyasal üst yapı olarak tek partili düzene yönelişin ve o döneme değin sürdürülmesinin ana nedeni, toplumsal yapının sosyo-ekonomik gelişme cılızlığından ötürü tekdüze olmasından ve çoğulcu olmamasından kaynaklanmıştır. Ekonomik

³³⁸ Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, s.23-24

³³⁹ Yetkin, **a.g.e.**, s.26

³⁴⁰ Yalman, **a.g.e.**, s.901

³⁴¹ Yücekök bu oranları şu kaynaktan vermektedir. Bkz: F. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge M.I.T. Press, 1965, ; s. 181.

çıkar farklılaşmalarının cılızlığı sonucu Genç Türkiye Cumhuriyeti toplumunda asker-sivil bürokratlarla mücadele edecek hiçbir ciddi sınıfsal hareket oluşmamıştır. Bu nedenle bürokratik elit, cumhuriyet sürecini kendi ideolojisine uygun biçimde dokuyabilmek için örgütünü kurmuş ve onun kanalıyla iktidara tek başına el koymuştur. Yanlarında da iktidarla iyi ilişkiler içinde olmayı ekonomik çıkarları yönünden gerekli bulan taşradaki eşraf, toprak ağası ve bir kısım tarım burjuvazisi ile kentlerde sınırlı biçimde gelişmiş bir kısım ticaret burjuvazisi de tek parti olan CHP içinde egemen unsur olan bürokratlarla iktidar ittifakı yapmışlardır³⁴²

Dönem içinde yakın geçmişteki olayların etkileri de söz konusu olmuştur. Avni Doğan'ın anılarında anlattıklarına göre Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin trajedik akıbeti henüz unutulmamış, 1929 yılında uygulamadan kaldırılan «Takrir-i Sükûn» kanunu ile, İstiklâl mahkemelerinin ağır ve susturucu baskısı halkın ve siyaset adamlarının üzerinde etkisini tam olarak yitirmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, devletin yanında ve devletle beraber milletin temsil ve idaresini, kendisine mahsus daimi bir hak olarak görmüştür.³⁴³ Kuruluşu, Meclisin tatil devresine rastlamış olan Serbest Cumhuriyet Partisine Atatürk'ün yakınlık göstermiş olması, yıllardan beri baskı altında susan halkın, hislerini coşturmuş ve Serbest Cumhuriyet Partisine katılmak isteyenler partiye sel gibi akmaya başlamıştır.³⁴⁴

Ortamı şekillendiren bir başka etken de, toplumda Cumhuriyetin kurulmasına karşı oluşan tepkilerin örgütlenmesinin, Cumhuriyetin siyasal yapısı ve geleceği için tehlikeli olacağı öngörüsü olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyetçi Partisinde olduğu gibi iplerin hemen Atatürk ve rejim düşmanlarının eline geçme tehlikesi nedeniyle, cumhuriyetin egemen siyasal elitinin görüşü, demokrasiyi ayakta tutacak güçte sosyal sınıflar ve kurumlar oluşana dek cumhuriyetin gelişme sürecini ona en saygılı ve sadık bir tek kurumla yürütmek olmuştur.³⁴⁵

Yönetimi elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisinin siyasi yapısı Ağaoğlu tarafından anılarında aynı bayrak altında toplanmış fakat birbiriyle anlaşıp, uyuşmadığından ilk fırsatta çarpışmağa hazır durumda bulunan İlericiler ve

³⁴² Yücekök, **a.g.e.**, s.84-85

³⁴³ Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s.211

³⁴⁴ Doğan, **a.g.e.**, s.214

³⁴⁵ Yücekök, **a.g.e.**, s.86

Gericiler olarak iki unsurdan oluşmuş bir oluşum olarak tanımlanmıştır.³⁴⁶ Parti içinde milletvekillerinin serbestçe fikirlerini söylemeleri ve hareketlerini önleyen sıkı bir parti disiplini ve grup içi baskı ortamı hüküm sürmektedir. Meclis denetimsiz, hesapsız, yeterli tartışma ortamı ve fikir üretimi olmayan, gelen önerilerin grubun hareketine göre çok fazla irdelenmeden meclisten geçtiği bir ortama dönüşmüştür.³⁴⁷ Parti üyelerinin kendi üyelerinin eleştirmekten kaçınmaları sebebiyle Millet Meclisinde serbest tartışma azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır.³⁴⁸

Dönemin milletvekillerinde (başbakan dahil) içlerinden çıkmış oldukları halkın sıkıntı ve dertlerinden çok, tezat teşkil edencesine millettten ne şartlarla toplandığı çok iyi bilinen vergilerle oluşturulan bütçeye büyük bir yük getirse bile, kendi maaşlarının artırılması, emeklilik avantajları ve bakanlara kısa bir dönem görev yapsa bile emeklilik hakkı getiren kanunları hızla geçirecek tarzda kendi çıkarlarının peşine düşmüş, halkı umursamaz hale gelmişlerdir.³⁴⁹

Ahmet Hamdi Başar'ın değerlendirmelerini içeren kitabında 1923'ten 1930 senesine kadar geçen zaman içinde İnkılabı korumak için kurulmuş disiplin rejiminin halkın şikayetlerini ve haklı dileklerini yükseltilmeye mani olduğunu söylemiştir. Kamuoyunu yansıtan gazetelerin şitayış, memnuniyet ve iyilikten başka bir şey yazmadıklarını, parti kongrelerinin de halkın memnuniyetinden bahsedilerek kapatıldığını, illerden, müfettişliklerden gelen raporların da öyle olduğunu, milletvekillerinin her gezdikleri yerden halkın şükranlarını toplayarak şeflere armağan ettiklerinden, yalnız kötü niyetli ve inkılabtan memnun olmayanların ve mürtecilerin durumdan memnun olmadıkları kanatinin bu çevrede yerleşmiş olduğundan söz etmiştir. Bu kesimde o kadar halktan kopukluk söz konusudur ki

³⁴⁶ Ağaoğlu ,**a.g.e.**, s.25

³⁴⁷ Bu konuda benzer yorumlar Ağaoğlu'nun ve Hilmi Uran'ın anılarında da geçmektedir.Bkz: Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.26-27, Uran, **a.g.e.**, s.220, s.230

³⁴⁸ Fethi Okyar'ın parti kuruluşu esnasında Atatürk'e yazdığı mektupta belirtilmiştir.Ayrıca Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 21, Afet İnan'ın ve Asım Us'un anlattıklarına göre aynı durumu Atatürk SCP'nin kuruluşunun amaçlarını anlatırken şöyle tasvir etmiştir. " Meclis yalnız bir parti mensuplarından olunca, o partinin iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatının arkadaşlık hisleri ve yahut birbirini gücendirmemek hisleri yüzünden kafi derecede münakaşa ve tenkid edilmemiş olacağını," ve "az tenkitli veya tenkitsiz iş görmek, her hareketin tenkit göreceğini düşünerek hareket etmekten daha kolaydır."

³⁴⁹ Bu husus Ağaoğlu'nun hatıralarında İnönü ile Ağaoğlu arasında barem kanunu ile ilgili tartışmalarda açıkça su yüzüne çıkmıştır Ağaoğlunun anılarında Barem Kanunu sebebiyle olan olaylar ve İsmet İnönü ile tartışmalara yer verilmiştir. Bkz: Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.27

Serbest Cumhuriyet Partisi kurulduğu zaman, yeni partinin her tarafta hükümetten memnun olan halkın şiddetli mukavemeti ile karşılaşacağı, bu şekilde de parti ve hükümetin halk karşısında parlak bir sınav vermiş olacağını düşünmüşlerdir.³⁵⁰ Parti milletvekillerinin davranışını Fethi Okyar'ın Manisa mitingi sırasında üç, beş kelime söylemek için müsaade isteyip söz alarak konuşan baytar Sıtkı Şükrü bey;

“— On sene evvel Manisa düşman ayağı altında inliyordu. Gazi bizi kurtardı, cumhuriyete kavuşturdu. Sonra mutemetler (saltanatı) çıktı. Ve bizi esir etti. Vaziyetimiz, devlet reisinden en küçük memura kadar herkesi düşündürecek derecede fecidir.

— Fakat bu vaziyeti tetkik eden olmadı. Hasılı mutemetlerin elinde kaldık ve öyle devlet adamları gördük ki millete dayak attı. Öyle mutemetler gördük ki kaçakçılık yaptı, adam öldürdü ve sonra da bizi önünde secde ettirmek istedi.

Meb'uslarımız, aramıza girip dertlerimizi anlamak istemiye tenezzül etmediler. Tatil zamanları İzmir'e gelip oturdular. Biz üzüm yedik, incir yedik. Onlar herşey yolunda dediler, milleti aldattılar. Fethi B. şu simalara bakınız, nasıl solgundurlar, hastadırlar. Ankara'ya gittiğiniz zaman bunları söyleyiniz.

Maliye Vekili bütçenin iyi olduğunu söylüyor. Fakat hayatını tırnağı ile topraktan çıkaran bu millet, bu para siyaseti uğrunda ölmektedir. Bu şekilde toplanan para varlık değildir.”³⁵¹

Hem ortam hem de halkın durumu en iyi şekilde Atatürk tarafından tespit edilmiştir. Hasan Rıza Soyak anılarında Antalya'da Atatürk'ün 6 Mart 1930 günü yurt gezisinde Atatürk ile arasında geçen konuşmalardan aktardıklarına göre Atatürk bu gezi esnasında: “ Her gittikleri yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinledikleri, her tarafın derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde olduğu, asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleketin düşe düşe acınacak hale düşmüş olduğu, memurlarımızın henüz istenilen seviyede ve kalitede olmayıp, çoğunun görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın olduğu, büyük istidatlara mâlik olan zavallı halkımızın ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyumuş kalmış

³⁵⁰ Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, s.22

³⁵¹ Son Posta 10 Eylül 1930

*olduğu” sözleriyle durumun çerçevesini çizmiştir. Atatürk ayrıca, “ halkımızın zihninde kökleşmiş olan her şeyi başta bulunandan beklemek itiyadının onu en çok üzen şey olduğunu, bu zihniyetle; herkesin büyük bir tevekkül ve rehavet içinde, bütün iyilikleri bir şahıstan yani kendisinden beklediklerini” söylemiştir.*³⁵²

Soyak Atatürk’ün bu konuda “ *bütün bu dertlerin, bütün bu ihtiyaçların giderilmesi,.. Bu itibarla evvela kafalan ve vicdanlan köhne, geri, uyuşturucu fikir ve inançlardan temizleyeceksin. İşlerinin ehli, idealist ve enerjik insanlardan mürekkep, muntazam, her parçası yerli yerinde, modern bir devlet makinesi kuracaksın, sonra bu makine halkın başında ve halkla beraber durmadan çalışacak, maddi ve manevi her türlü istidat ve kaynaklanmızı faaliyete getirecek işletecek, böylece memleket ileriye, refaha doğru yol alacak. Başka çaremiz yoktur, ileri milletler seviyesine erişmek işini; bir yılda, beş yılda, hatta bir nesilde tamamlamak da imkânsızdır.* “ dediğini de aktarmıştır.³⁵³

Dönemin siyasal aktörlerin olaylara bakış açıları, yaklaşım tarzları da önem taşımaktadır. Serbest Cumhuriyet Partisi ile ilgili siyasetçilerde Cumhuriyet Halk Partisinin yöneticilerine ve özellikle de İsmet İnönü ile ilgili ciddi kaygılara sahip oldukları yazdıkları anılarında ortaya çıkan bir konu olmuştur. Fethi Okyar anılarında, açıkça “*ilk muhalefet Partisi Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin akibetini de göz önüne alarak, İsmet Paşa'nın, suret-i hakdan görünerek bir entrika ile aleyhimde manevra çevirmesi ihtimâlini düşündüğü, İsmet Paşa'nın samimiyetsizliği ve bu yüksek mefkureyi tahakkuk edebilme imkânlarından mahrum bırakması için her çâreye başvurma ihtimâli, İsmet Paşa'nın hodbinliği ve nihayetsiz iddiali ve hudutsuz mevki hırsına eklenen yetersizliği ve etrafında cereyan eden fecaatleri anlamamaktaki inadı yüzünden memleketin bir uçuruma doğru sürüklenmekte olduğunu* “ düşündüğünü açıkça ifade etmiştir.³⁵⁴ Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisinin Müfritler diye tanınan fanatik kesiminin de bu seçimlerin gidişatını etkilediği, partinin basında kendi yayın organları olan gazetelerdeki ateşli suçlama ve

³⁵² Soyak, **a.g.e.**, s.389

³⁵³ Aynı yer

³⁵⁴ Okyar, **a.g.e.**,s.408-411; Aynı hususta bkz: Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966, s.144-156 Aynı konu Yalman’ın anılarında da yer almıştır.Yalman, **a.g.e.**, s. 972

iftiralarla, etkisi ve baskılarına aldıkları hükümet üyeleri ve bürokratlar vasıtasıyla seçimlerdeki olayları körükledikleri görülmüştür.³⁵⁵

Halk Partisi, kendi varlığında memlekette senelerdir belli hayat nizamı yaratmış, idare eden kadro, sadece devlet bürokrasisi değil, hâkim sınıf, hattâ burjuvazi, bu fırkanın çatısı altında toplanmıştır. Okyar'ın da değerlendirdiği gibi Atatürk, mecliste meşru muhalefetle başlayacak hür havayı getirmeyi ne kadar gönülden arzularsa arzulasın, bu netice önünde menfaatleri ve imtiyazları zedelenecek gruplar vardır ve bunlar memlekete hâkim duruma geçmiştir.³⁵⁶ Halk Partisinin iktidarı kaybetmesi demek, onun çevresi etrafına toplanmış idare eden zümrenin hayat nizamını kaybetmesi mânâsına geldiğinden Serbest Fırka'nın gördüğü alâka ve sevginin arkasından Halk Partisinin bu kesimi telâş ve endişe içinde kalmıştır.³⁵⁷

Ülkede demokratik anlayış ve muhalefete yaklaşım konusu, 1930 yılının büyük ihtimalle Ağustos ya da Eylül ayında yayınlanmış olan Belediye seçimlerine ait propaganda kitapçığında da, Türkiye'de o zamana dek muhalefetin yaşayamamış olmasının nedenlerini ve hali hazırdaki durumu şöyle ortaya konmuştur. Ülkedeki demokrasinin yorumu dikkat çekicidir. *"Bizde, demokrasinin yalnız hükümet şekilleri münakaşa edilmişti. Şimdiye kadar, memleketimizde, muhalefetin tenkit olduğu ve tenkidin ise mevcudu yalnız tahrip değil, bilâkis yeni bir noktai nazarı ispat etmek ve cemiyeti, bu noktai nazarın veçhelerine göre sevkeylemek olduğu yazılmamıştır. Bunun içindir ki tenkitte, Kurunu vusta felsefesinin medresedeki şekli hükümran olmuştur. Patristik felsefede olduğu gibi, İslâm felsefesinde de tenkidin mânası mevcudu imha, muhalefetin mânası ise, bir nevi yeni düşman ordusu teşkil etmekte. Türkiye'de yaşayan bu İslâmi mantığın teessüs devirlerini tetkik edecek olursak, İslâm partilerinin, müstakbel birer saltanat tesis etmek için meydana atıldığını görürüz. Bunların ise, cemiyetin vahdetinde yer bulmalarının imkânı olmadığını bilmeliyiz.*

Türkiye'de bu felsefenin hâlâ baki bulunması dolayısıledir ki, İttihat ve Terakki rüesası muhalefeti tefrika saymakta idiler. Muhalipler ise, muhalefet

³⁵⁵ Müfritlerle ilgili olarak Tekin Erer kitabında yorumlar mevcuttur..Bkz: Erer, **a.g.e.**, s.138-141, Okyar, **a.g.e.**, s.458-459, Yalman, **a.g.e.**, s.979

³⁵⁶ Okyar, **a.g.e.**, s.490, Yalman, **a.g.e.**, s.887,972

³⁵⁷ Okyar, **a.g.e.**,s.491

Partisini, muvafakat Partisinin bir cellâdı olarak telâkki etmekte idiler. Aynı fikri İsmet Paşa Hükümetinde de gördük. Partiyi tefrika, tenkidi istirkap vasıtası addetmek zihniyetidir ki Türk cemiyetine, müteaddit partilerin millî vahdeti temin edecekleri kanaatini verememiştir. Halbuki Avrupa devletlerince müteaddit partilerin millî vahdeti temin eden yegâne kuvvet olduğu katiyle anlaşılmıştır. İsmet Paşa Hükümetinin senelerce süren tecrübeleri göstermiştir ki, Partisiz hükümetin idaresi mümkün değildir. Eğer idareciliğin, itilâ, halkın refahı ve devletin beynelmilel mevkiini yükseltmek için esaslar olduğu kabul edilirse, İsmet Paşa Hükümetinin bu esasları tahakkuk ettiremediği müşahade edilir. Yoksa hükümetin vazifesi, gelişi güzel idarei maslahat zannediliyorsa istibdat ve İttihat ve Terakki Hükümetlerinin de bunu temin ettiğini ileri sürebiliriz.

*Son zamanlara kadar muhalefeti kabul etmiyen ve muhalif partiyi İstiklâl Mahkemeleri kararıyla lağveden İsmet Paşa'nın, bugün particiliği faydalı bulduğuna dair bazı sözlerine tesadüf etmekteyiz. Vakıa, kendilerinin, bu hususta, lüzumu kadar sarih olmadığını anlamak da güç değildir. Ankara'da Millet Meclisi büfesinde vaki son beyanatlarında, muhalefetin memlekete pek çok zarar verdiği, memleket vahdetini alâkadar eden meselelere karşı fevkalâde hassas kalacağı gibi maddeler üzerinde ısrarla tevakkuf etmişlerdi. Bu zihniyet, parti ve tenkit ile demokrasi ahlâkı hakkındaki mantıklarının Asya felsefesinden kurtulmadığını göstermektedir. Belki İsmet Paşa, bu fikirlerinde samimidir. Fakat mezkûr samimiyete, halihazırdaki zihniyete istinat etmediğinden, hiçbir suretle kıymet verememekteyiz. Eğer Ali Fethi Bey aynı zihniyetin adamı olsaydı, İsmet Paşa'ya hak verilirdi. Fakat memleketin münevver sınıfı bugünkü kabine muvaffakiyetsizliğinin tenkidini yaparken ve halkın akli selimi İsmet Paşa siyasetinin iflâsına kanaat getirirken, memlekette, yeni bir idare sistemini tesis eden felsefenin meydana gelmediği iddiası katiyen serdolanamaz. Nitekim Ali Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Partisinin bir fikir hareketi olduğunu ve şahısları istihdaf eylemediğini beyan ile demokrasi ahlâkını bir esas olarak kabul ettiğini izah etmektedir. Bu suretle Serbest Cumhuriyet Partisi bir fikir partisi mahiyetini almakta ve böylece karşı parti Avrupa'daki muhalif partilerin benzeri olmaktadır."*³⁵⁸

³⁵⁸ Cemil Koçak "Sabih İZZET, Serbest Cumhuriyet Partisi ve Türk Milleti, 1930", **Tarih ve Toplum Dergisi** Ağustos 2000, s.69

Yolsuzluklar ve «siyaseti ticarete âlet etmek yoluyla devlet eliyle fert zengin etmek», diye anılan olaylar ve suistimaller de dönem içinde ilk ve çok açık örneklerini vermiş, hissedilir şekilde toplumu rahatsız etmeye devam etmiştir.³⁵⁹ Millî Mücadeleyi yapan ve o günkü devrimciler kadrosu bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamışlar, bunlardan kimileri arsa spekülasyonları, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüşlerdir.³⁶⁰ İktidar bağlantılı yolsuzluklar da dönem içinde gazetelere yansımıştır. İktisat vekili Şükrü Bey ile, tüccar Hayri Bey arasındaki şeker tekeli ve şeker dış alımından, traktörlerin dizel motorlu tiplerle değiştirilmesini öngören kanun ile tekel altına alma yolsuzlukları ile Hayri Beyin zengin edilmiş, buna karşılık ülkenin 6 milyon lirasının kaybına yol açılmış olduğuna dair haberler özellikle Son Posta gazetesinde günlerce yer almıştır.³⁶¹

Serbest Cumhuriyet Partisi'nin genel sekreteri olan Nuri Conker yolsuzlukla ilgili olarak *“Bizce muhakkak olan bir şey vardır ki o da birçok hükümet dairelerinde rüşvet usulünün bir itiyat halini almış olmasıdır.Ufak mertebelere kadar inen bu itiyatın tabiatıyla büyük makyasları olmak lazımdır.Bundan dolayı iş sahileri daima müşkülata uğruyorlar.”* şeklinde açıklamaları gazetelerde haber olarak çıkmıştır. ³⁶² Bazı gazetelerde de dönem içindeki bazı yolsuzluklara dair haberlere ve yorumlara yer verilmiştir.³⁶³

CHP Adana ve Mersin Bölgesi "müfettiş"i olarak seçimler sonrası partisine bir rapor düzenleyen Adana mebusu Hilmi Uran da aynı konuya temas etmiştir. Raporun 3 ncü maddesinde *.”Memurin irtikâp ve irtışası bilhassa ve daha ziyade Adliye, Orman, Tapu ve iskân Dairelerinden olmak üzere daima işidegeldiğimiz şikâyetlerdendir. Öyle görünüyor ki, memurin hukukunu ve atisini müemmen kılmaya matuf olmak üzere tedvin edilmiş bulunan memurin kanunu,*

³⁵⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 206

³⁶⁰ Aktaran: Çetin Yetkin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu: **Politikada 45 Yıl**; Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.86 ; Yetkin, **a.g.e.**,s.29, Ahmet Emin Yalman'ın anılarında da aynı anlatımlara rastlanmaktadır. Yalman, **a.g.e.**, 887

³⁶¹ Son Posta 24 , 25, 27, 28, 29, 30 Ağustos 1930

³⁶² Son Posta 26 Ağustos 1930

³⁶³ Cumhuriyet gazetesi 18 Eylül 1930 tarihli baskısında Aydın defterdarının yolsuzluğu haberine, Son Posta gazetesi 26 Ağustos 1930 tarihli baskısında Falih Rıfkı'nın yolsuzluk ile ilgili makalesine yer vermiştir.İnkılap Gazetesi 22 Eylül 1930 tarihli baskısında yolsuzluk yapan 1 polis Ş. Md. İle, 2 Polisi, 7 Teşrinievvel 1930 tarihli baskısında , Torbalı'da Tahsildarın yolsuzluğunu, Cumhuriyet Gazetesinin 18 Eylül 1930 tarihli baskısında Aydın defterdarının yolsuzluğunu haber yapmıştır.

memurin ile halk hukuku arasında bir muvazene tesis edememiş ve birincilerin mevkiini tarsin pahasına halkın hukukunu sarsmış ve şikâyetlerden netice alınamaz bir vaziyet ihdas etmiştir. ” şeklinde tesbitler yer almıştır.³⁶⁴

Devrimlerin gerçekleştirilmesine ve başarıya ulaştırılmasına karşı çıkan gerici güçlere karşı alınan önlemler aynı zamanda halkın sorunlarının dile getirilmesinde ve hattâ bazen yolsuzlukların ortaya konmasında bir çekingenliğe de yol açmış bulunmaktadır. Sorunların dile getirilememesi çözümsüzlüklere, bu da hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Devrimlere karşı olanlar, Osmanlı düzeninin ortadan kaldırılmasından zarara uğrayanlar, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının doğal düşmanları olmasının yanında, devrimlere hiç de karşı olmayan hattâ bunları gönülden destekleyen kitleler de altında ezildikleri ekonomik ve yönetsel sorunları yeterince dile getirememenin sıkıntısı içinde bunalmakta ve yöneticilerin bu alandaki baskılarından için için yakınır hale gelmişlerdir.³⁶⁵

Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam adlı eserinde Cumhuriyet Halk Partisi ile ilgili değerlendirmelerini “1930 sıralarında C.H.F. nin bir "Halk Partisi" durumuna gelememiş, halktan kopmuştur. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahallî, fakat dar bir taşralı taraftar kadrosundan ibaretti. “.şeklinde dile getirmiştir.³⁶⁶ Yetkin’ e göre dönem içinde parti adeta halkla karşı karşıya gelmiştir

Bahri Savcı’ya göre zaman zaman, CHP genel merkez yönetimi, partiye, taze kan, taze enerji, taze bilgi ve yapıcı güç katmanın yollarını da düşünmüş bu konuda teşebbüse geçmiştir. Fakat, genel davranış, gene de her kademedede, iç tenkid esprisi kuvvetli, araştırmacı zihniyeti yerinde olanlarla zenginleşme işlemlerini son derece ihmal etmiştir. Kuvay-ı Milliye’nin, Müdafa-i Hukukun eski kalem ve kılıç arkadaşlığı kadrosu, uzun zaman partiye hâkimiyetlerini bırakmamışlar, böylece yeni bilgi, enerji kaynaklarından yoksun kalan bu eski kadro da, zamanın gereklerini kavramada, bizzat Mustafa Kemal Atatürk’e yetişmekte geri kalmıştır. Bu da, bizzat

³⁶⁴ Uran’ın 26 Ekim 1930 tarihli raporu, Uran, a.g.e., 223

³⁶⁵ Yetkin, a.g.e., s.30-31,

³⁶⁶ Aktaran: Çetin Yetkin, ,” Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, C.III., 1922-1938,** , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.386.; Yetkin a.g.e., s.31

Mustafa Kemal Atatürk'ün, «halk temeline dayalı cumhuriyet demokrasisi» fikrinin bütün şumülü ile gerçekleşmesine elverişliliği ortadan kaldırmıştır.³⁶⁷

Tek partinin egemenliğinin bütün siyasî mekanizmaları kaplıyarak ve bu tek parti kadrolarının da kısırlaşarak bir kast rejimi halini alması sırasında bir otoriter rejim arama yönünde eğilimler de belirmiştir. Bunun sebebi milletler arası alanda faşizmin meydana çıkarak mesafe kazanması olmuştur³⁶⁸ Yönetici kesimden bir grubun ister istemez takip ederek etkilendiği batılı demokrasiler, bir zaman bu faşizmin altında gölgelenmiştir. Bu yönelişin de parti içinde etkili bazı kişiler üzerinde etkileri olmuş, gerek seçimler gerek sonrasında halka yaklaşımları bu çerçevede olmuştur. Bu yönde partinin adeta sözcüsü durumunda olan gazetelerde bu yaklaşımların açıkça dile getirildiği de olmuştur.³⁶⁹

II.BELEDİYE SEÇİMLERİ VE PARTİLER

Belediye Seçimleri, o dönemde izlenen yöntem gereğince, ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve önce bir yerde seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o sandığın o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılmıştır.³⁷⁰ Bu şekilde seçimlerin kimin lehine doğru geliştiği kimin aleyhine sonuçlanacağı önceden kestirilebilmesine, bu esneklik ise iktidarı elinde bulunduran kesime müdahale ile seçimleri lehine sonuçlandırabilecek tedbirler alabilmesine fırsat tanımıştır. Seçim sandık kurullarının belirlenmesi ve görevini yerine getirmesi için adil bir düzenleme mevcut olmadığı gibi, bu işler de hükümete bağlı yöneticilerin seçimlere ve sandıklara müdahale etmelerine imkan sağlamıştır. kaymakamlar rahatlıkla yetkileri dışına çıkarak, tek bir partinin denetimcileri ile sayım yaptırılmasına, sandıkların heyet huzurunda açılmaması için engellemelere ve oldu bittilerle sonuçların iktidar partisi lehine açıklanmasına kadar birçok eylemlerde bulunmuşlardır.³⁷¹

³⁶⁷ Savcı, a.g.e.,s.32

³⁶⁸ Aynı yer

³⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi, İnkılap gazetesinde Ali Naci'nin yazıları örnek gösterilebilir. Cumhuriyet 9 Teşrinievvel 1930, İnkılap 13, 15 Teşrinievvel 1930

³⁷⁰ Yetkin, a.g.e., s.257

³⁷¹ Gazetelerde Ereğli kaymakamı, Son Posta 22 Teşrinievvel 1930, Ödemiş Kaymakamı, Son Posta 13 teşrinievvel 1930, Bursa valisi İnkılap 7 Teşrinievvel 1930, Son Posta 24 Eylül 1930, Gebze'de kaymakam ve CHP mutemedinin müdahalesinden haberler içermiştir.

Hilmi Uran seçimlerin uygulama tarzını “*O vakitki Belediye Seçimi Kanunu, gene bugünkü gibi tek dereceli idi ve kadınların da seçime katılmak hakkını tanımakta idi. Sonra, sandık yakınında ve uzağında her gün için propaganda yapılabilmesini meneden bir kayıt taşımamakta idi. Fakat seçim, bugün olduğu gibi, bir günde yapıp bitirilmiyordu. On gün içinde vatandaş, reyini kullanma hakkına malikti ve bütün seçmen defterleri bir yere toplanarak ve nüfus tezkereleri gösterilerek bir yerden, bir sandığa rey veriliyordu. Bu, çok yorucu, çok üzücü ve seçim başında çalışan memurların iyi veya kötü niyet taşımalarına göre de icabında çok bıkırtıcı bir şey oluyordu. Çünkü her iki parti de, taraftarlarını rey vermeye teşvik ederek sandık başına getirme gayretinde olduğundan, o tek sandık başında rey verebilmek üzere, daha evvel seçmen defterlerinde ismini aratıp buldurabilmek için oraya kütle halinde koşan vatandaşlar saatlerce beklemek zorunda kalıyorlardı. Parti mücadelelerine ilk defa maruz kalan halkımızın mizacen bu gibi didişmelere karşı çekingen olan kısmı ise, oraya, rey vermek için gitmemeyi tercih ediyordu*³⁷² şeklinde seçim yöntemini anlatmıştır.

Seçimlere iki parti dışında bağımsız adaylar da adaylıklarını koymuşlardır. Özellikle İstanbul’da kadın bağımsız aday olarak gazeteci Zekeriye Sertel’in eşi Sabiha Sertel hanım aday olmuş, ayrıca bu konuda broşür bastırarak bu konudaki fikirlerinin tanıtımını yapmıştır.³⁷³

A.Belediye Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşu esnasında yeni partiye gayet olumlu bir bakış açısı taşımış, muhalefetin, faydalı tenkitin milletin çıkarına olduğunu değerlendirerek parti teşkilatını bilgilendirmiştir.³⁷⁴

Atatürk’ün yaveri Salih Bozok’un anılarında anlattığına göre CHP lideri İsmet İnönü Serbest Partinin kuruluşundan itibaren Atatürk’e karşı bir kırgınlık ve gücenme içine girmiştir Serbest Cumhuriyet Partisi Lideri Fethi Okyar İzmir’de yaptığı konuşmada “*Eşhas-ı meçhule ceplerini doldurmakla meşguldür* “ gibi bir söz

³⁷² Uran, **a.g.e.**, s.214-215

³⁷³ Cemil Koçak, “1930Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel’in Adaylığı, **Tarih ve Toplum Dergisi** , Cilt 9, Sayı 52,1988 ., Son Posta 4, 23 Eylül 1930

³⁷⁴ **BCA:490.01/01-04-05(14.8.1930)**; Belge ekler bölümüne konmuştur

söylemesi de, kendisine karşı İzmir’de yapılmış olan üzücü gösterilerle birlikte bu duygularını şiddetlendirmiştir. Bozok, Atatürk’ün bu durumu İsmet İnönü’nün İzmir’deki hadiselerle karşı lakayt bulunduğu zannederek kendisine gücendiğini, halbuki kendisinin de Fethi Beyin İzmir’e giderken vereceği nutku ona göstermediği ve orada yaptığı bazı beyanata kızdığını söyleyerek açıkladığını belirtmiştir.³⁷⁵ Sonuçta Fethi Okyar’ın bazı yanlış hareket ve sözleri başlangıçta bu partiyi olumsuz yaklaşımlara itmiş, ilk zamanlardaki olumlu ve anlayışlı havayı yok etmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi için seçimler anlamda daha sonra yapılacak genel seçimlerin de bir anahtarı olarak görüldüğünden bu seçimleri önemi parti için büyük olmuş, belediyeler ileride yapılacak seçimlerde birer kale olarak düşünülmüş ve gelecek seçimlerde başarı için bütün bu kalelerin kazanılması büyük önem taşımıştır.³⁷⁶ Ayrıca dünyadaki siyasi gelişmelerin de parti içindeki bazı kişileri etkilediği, dünyadaki totaliter rejimlere kayma ve bu yöndeki anlayışın etkilerinin bir kısım parti ileri gelen kişileri üzerinde etkili olduğu da göze çarpan bir diğer yan olmuştur.³⁷⁷ Bu yaklaşımın yansımaları da seçimlerin seyrini etkilemiştir. O günlerde partide hüküm süren taşınan tekerci zihniyet, devletin yönetimini tekelinde bulundurmak, kendileri dışında kimsenin ülkeyi yönetemeyeceği, başkaları yönetime geçerse ülkenin inkılap düşmanları ile gericilerin eline geçeceği önyargısı hakim olmuş, bu önyargının yerleşmesi de çıkar peşinde koşan bazı kesimlerin üzerinden rant elde etmeleri için uygun bir zemin sağlamıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki’nin geçmişi ve CHP’nin de bu partinin bir bakıma siyasi mirasının bir kısmını devralmış olması bu zihniyeti pekiştirmiştir.³⁷⁸

³⁷⁵ Bozok, **a.g.e.**, s.128-129; Bu sözü içeren konuşma SCF’nin Manisa gezisinde söylenmiştir. Bkz: Son Posta 10 Eylül 1930

³⁷⁶ Belediye Kanunu görüşmelerinde İçişleri Bakanının bu yöndeki ifadeleri bu anlayışı göstermiştir.

³⁷⁷ CHP’yi destekleyen gazetelerden Cumhuriyet gazetesinin 9 Teşrinievvel 1930 tarihli baskısında yer alan makalesinde aynı zamanda CHP milletvekili olan Yunus Nadi SCP’yi eleştirdiği yazısında İtalya’nın Faşist lider Mussolini’yi ve uygulamalarını övmüş, ona hak vermek gerektiği tarzında yazı yazmış, CHP tarafından desteklenerek Eski Tanin gazetesi sahibi Ali Naci ‘ye kurdurulan İnkılap Gazetesinin 13 Teşrinievvel 1930 tarihli baskısında Ali Naci tarafından yazılan makalede açıkça “ Faşizm nasıl milli bir irade ve inkılabı silahla emniyet altına almak ve muhafazası demekse , bize de tıpkı onun gibi bir idare lazım değil elzemdir.” denmiştir. Eleştiriler üzerine 15 Teşrinievvel 1930 tarihli İnkılap gazetesinde üzerine basa basa vurgulayarak “ Evet biz Hürriyet değil, Faşizm gibi bir idare istiyoruz.” demiştir.

³⁷⁸ Bu konuda Yalman’ın anılarında bir dönem gazetelerde bu konuda tartışmaların geçtiği belirtilmektedir. Yalman, **a.g.e.**, s.901. Burada bir konuya da dikkat etmekte yarar vardır. İktidar mücadelesi yapılan ekibin başında bulunan Fethi Okyar’ın Şeyh Sait ayaklanmaları dönemindeki

Cemil Koçak Serbest Parti daha birinci haftasını doldururken, Serbest Parti henüz üye kaydetmeye dahi başlamamış veya henüz kayıtlara başlamışken, buraya gelecek üyelerin "kara ruhlu, mürteci, cumhuriyetçi ve laik ilkelere karşı oldukları" hakkında bir yargı oluşmuş olduğunu İnternet'te yayınlamış olduğu sayfada belirtmiştir. Buradan hareketle de iktidarın SCP'ye bakışı daha baştan hoşgörölü ve sonra bu hoşgörölünün kaybolması şeklinde bir görölşölün değil, tam tersine teyakkuz halinde olunmasına prim veren, en başından gericilikle bir tutulan bir yargı bir görölşöl söz konusu olmuştur.³⁷⁹

Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden parti mlfetfişlerine yazılmış 22 Ağustos tarihli bir yazıda³⁸⁰ "*Resmen teşekköl eden Serbest Cumhuriyet Partisi'nin, cumhuriyetçilik ve laiklik prensiplerinde bizimle asla ihtilaflı olmadığını ilan ettiği malumdur. Buna nazaran, partimize bir tek vazife tevelliit ediyor ki o da şudur; bu partinin münasip görölđüęöl azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlaktır, ancak yukarıda maruz prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhen mülteci insanlar da bu partiye müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve evvellerini propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya memleket zararına olan bu hareketi, muarızımız parti de terviç etmeyeceğinden [uygun görmeyeceğinden] bilhassa teşkilatımız, bu gibi kara ruhluların taassubuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan, Serbest Cumhuriyet Partisine bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde, zatı alileri vasıtasıyla [partinin mlfetfişleri aracılığıyla] derhal makamı alilerinin haberdar edilmesi ve münasip bir tarzda teşkilatımız kademelerine bu genelgenin gönderilmesi rica olunur.*" denmiştir

Kısa bir süre sonra SCP için yine aynı konuda başka bir mesele gerçekteşmiş; artık genel sekreterliğe istihbarat gelmeye başlamıştır. "Aldığımız haberlere göre" diye başlayan dolayısıyla Halk Partisi'ne hükümetten ya da teşkilattan geldiğini

yönetim yaklaşımları, o zamanki gibi ülkeyi tekrar o kötü ortamlara taşıyabileceği konusunda güvensizliklerin de bu yaklaşımlara etken olması ihtimalini akla getirmiştir.

³⁷⁹ Cemil Koçak, *Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası*, **Güncel - Çağdaş Türkiye Seminerleri** , Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, http://www.obarsiv.com/guncel_cemilkocak.html#sb; Bu konuda İçişleri şükröl Kaya tarafından SCF kurulurken kimlerin partiye girdiklerinin tesbit edilmesi ve kontrolöl için kendisinin valiliklere talimat verdiğini meclisin 2 Ekim tarihli toplantısında açıkça söylemiş, bu eylemi ise kendince yeni partiye rejim ve memleket dölşmanlarının dolmaması için yaptırdığını da belirtmiştir.Bkz: Cumhuriyet 3 Ekim 1930

³⁸⁰ **BCA:490.01/01-04-11(22.8.1930)**; Belge ekler bölölümüne konmuştur.

düşündüren şöyle yazılar da söz konusu olmuştur.³⁸¹: "*Serbest Cumhuriyet Partisi'nin teşekkülü keyfiyeti, bilhassa her tarafta sofra ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan da komünist faaliyetlere yol açmıştır. Komünistlerin her fırsatı ganimet ittihaz ederek hareket geçmeleri son derece doğaldır. Buna karşı teyakkuzumuz, şimdiye kadar olduğu gibi idame ve tevlit edilmelidir.*" Ayrıca Serbest Partinin propagandası hakkında ikinci istihbarat olarak "*Mürtecilerin güya şapka yerine fes, yeni Türk harfleri yerine Arap harfleri ikame olunacakmış, memlekette bi-hakkın kovulan saltanat ailesi, tekrar memlekete gelecekmiş, bilhassa şimdiye kadar tahakkuk ettirdiğimiz bütün inkılap alt üst edilerek, saltanat ve köhne müesseseleriyle ananeleri tekrar tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları propagandalar da çok dikkate şayan ve memleketin huzur ve sükûnuna...*". şeklinde bilgiler gelmiştir. Bu raporlar ışığında bakıldığında, Serbest Parti için yapılacak olan bütün yorumlar, aslında Serbest Parti kurulur kurulmaz yapılmış, bütün bunlar, Serbest Parti feshedildikten sonra yapılmış olan değerlendirmeler değil, neredeyse baştan söylenilmiş şeyler olmuştur.³⁸² Parti karşı partiye güçlü istihbarat mekanizmasının doğru yanlış yönlendirmeleriyle baştan gerici gözlüğü takarak tavır almıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi, kendisini bu seçimleri ne bahasına olursa olsun, kazanmak zorunda görmüştür. Bu zorunluluk, hem yedi yıllık yönetimini ve uygulamalarını haklı çıkarmak isteğinden ve hem de kendi örgütüyle kendisine bağlı bürokrasinin konumundan kaynaklanmıştır. Serbest Cumhuriyet Partisinin kendisini açıkça iktidara aday olarak açıklaması ve çok kısa sürede de halk arasındaki güçlü desteğini kanıtlamış olması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı yitirebileceği gerçeğini ortaya koymuştur. Belediye seçimleri ise, gelecek genel seçimlerin bir provası niteliğini taşıması nedeniyle, Serbest Cumhuriyet Partisinin seçimlerdeki baskı ve yolsuzluk savları, inandırıcı nitelik taşımıştır.³⁸³ Ayrıca SCP'nin kurulduğu ilk zamanlarda İnönü'nün basına daha 5 yıl daha iktidarda olacakları, aynı programın yürütüleceğine dair beyanları da kanaatimizce durumdan rahatsızlık duyan parti tabanının rahatlatılması amacını taşımıştır.³⁸⁴

³⁸¹ BCA:490.01/01-04-12 (22.8.1930); Belge ekler bölümüne konmuştur

³⁸² Aynı yer

³⁸³ Yetkin , a.g.e., s.278-9

³⁸⁴ Bu beyanlar , Cumhuriyet 18 Ağustos 1930, Son Posta 19 Ağustos 1930 baskılarında çıkmıştır.

Tarık Zafer Tunaya seçimler dönemindeki CHP'yi SCP'ye oranla daha devletçi, daha az özel teşebbüsçü, daha merkeziyetçi, üstelik yapısal bakımdan bürokratlaşmış, bir çeşit, halka tepeden bakan devlet dairesi olarak değerlendirmiştir.³⁸⁵ Büyük bir ekonomik politika farkı ile mücadeleye başlayan yeni parti karşısında kendi programına herhangi bir yenileme veya değişiklik getirmediği, durum ve düzenini korumayı tercih ettiğini belirtmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisinin mutemetleri de halk tarafında partiye karşı genel bir hoşnutsuzluk ve olumsuz yaklaşımların gelişmesine sebep olmuşlardır. İllerdeki parti idare heyetlerinin başında bulunan mutemetler halk tarafından bütün kabahatlıların başı olarak bu görünür olmuşlardır. Halkın parti mutemetlerinden şikâyetçi olmaları illerde partinin varlığını temsil ederek partiye yöneltilen her türlü hoşnutsuzlukla ilgilenmeleri ve hükümet başkanları dahil her türlü memurların kötü hareketleri partiye mal edildiğinden normal karşılanırsa bile, mutemetlerin partiden para almaksızın iş görmeleri, parti işleri yüzünden kendi işlerini dahi yüzüstü bırakmaları, ister istemez partiyi istismar ederek parti sırtından yükselme ve çıkar sağlama gibi işlere bulaşmaları yüzünden halkta bu tür duyguların gelişmesine sebep olmuştur.³⁸⁶

Halk Fırkasını ve onun mutemetlerinin davranışları o zamana kadarki davranışlarının halkta meydana getirdiği bazı olumsuz tesirleri bir İzmir gazetecisi; *"C. H. fırkası senelerce fikirleri ve kanaatleri tazyik ve tafaakkur çemberi altında tuttu. "Butun millet benimle beraberdir dedi. Halkı aldattım zannediordu. Aldanıyordu. Vatandaşın alakasızlığı, üzerlerine kilit vurulmuş ağızların sukutunu, mutemet beyler, işledikleri yolsuzluklara, kurdukları derebeyliklerin kabulü diye gosterdiler Valiler mutemet beylerin emirleri altına girdiler, kaymakamlar, polis müdürleri onlardan talimat aldılar. Devlet içinde*

³⁸⁵ Bkz.: Tunaya'nın Hüsamettin Ünsal ile röportajı, Topuz, Ünsal, **a.g.e.**, s.14; Bu konuda dönem gazetelerinde yapılan yorumlar da mevcuttur. Yakup Kadri 19 Eylül 1930 tarihli İnkılap gazetesindeki makalesinde CHP için "Fırka adeta bürokratik bir müessese halini almış, soğuk bir kalıp gibi kaynayan inkılap ruhunu içinde dondurmuştu. Bunun en bariz sebeplerinden birisi, bu ateşin inkılap müessesesinin inkılaba can ile, baş ile bağlı, hararetle samimi gençliğin elinde bulunmaması ve güya yaşları başları ile bulundukları muhitte hürmet ve nüfuz kazanmış oldukları farzedilen ayan ve eşrafın eline bırakılmış olmasıdır." demiş, Yunus Nadi 18 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde "CHF son senelerde bir emniyet havası içerisinde kendisini ılık bir rehavet içine terketmişti..." ifadelerini kullanmıştır.

³⁸⁶ Uran, **a.g.e.**, s.230-231

*kanunlarla istibza eden, gayri mes'ul gizli bir devlet kuruldu” şeklinde gazeteye partiden ayrılma ilanını duyurması esnasında dile getirmiştir.*³⁸⁷

Cumhuriyet Halk Partisi yeni ortaya çıkan partiden beklentisini CHP milletvekillerinden Hilmi Uran anılarında *"Fethi Beyefendinin akalliyet Partisi halinde mecliste tenkid rolünü yapacağı söyleniyor; makûl ve mantıkî fikir mücadeleleri için memlekette yeni bir saha açılacağı bekleniyordu. Böyle bir rol ile siyasete atılan bir devlet recülünden beklenen şey, teşkilâtını çok kıskanarak adım adım yapacağı, münevver zümreden bir kısmını kendi tarafına imale ederek fikirlerine taraftar bulmaya çalışacağı keyfiyeti idi. Halbuki fûliyat büsbütün başka olmuştur."* şeklinde ortaya koymuştur.³⁸⁸ Durum şekil değiştirince partinin olaya bakışı ve yaklaşımı değişmiş, büsbütün farklı bir mücadele ortamına dönüşmüştür.

SCP'nin kurulmasıyla başlayan muhalefetin hükümetin doğru bildiği uygulamalarını eleştirileri zamanla CHP muhitinde hoş görülemez hale gelmiş, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ve Sivas'a demiryollarının ulaşması sebebiyle yapılan törende halka hitaben yapılan konuşma aynı zamanda eleştirilere bir cevap vermek için değerlendirilmiştir. Ancak seçimlere katılma kararı veren SCP'nin de karşı cevap olarak İzmir başta olmak üzere seçim gezisine çıkması ve burada halktan görmüş olduğu ilgi ve çıkan olaylar ister istemez CHP'ni kendi bünyesinde, ekibinde ve uygulamalarında değişiklikler yapmaya mecbur etmiştir. Seçim gezisi sonrası meclis toplantıya çağırılmış, muhalefet partisi üyelerinin eleştirileri dinlenmiş, iddialarına karşılık çözüm önerilerini söylemeleri istenmiştir. Birçok tartışmalara ve özeleştirilerin yapıldığı bu toplantı sonrasında CHP kendi içinde iyileştirme ve düzeltimlere gitmiştir.³⁸⁹

CHP ıslahat için yaptığı toplantıda İsmet İnönü ilk sözü alarak çeşitli eleştiriler karşısında herkesin bildiğini söylemesi, kusurların meydana çıkarılmasını

³⁸⁷ Son Posta 31 Ağustos 1930

³⁸⁸ Uran, **a.g.e.**, s.218-219

³⁸⁹ Yunus Nadi Cumhuriyet gazetesinin 14 Eylül 1930 tarihinde yayınlanan makalesinde” İzmir olayları hükümetin basiretsizliği ve CHF İzmir teşkilatının dirayetsizliğinin karışıklıklara sebebiyet verdiğini ve İzmir seyahatinin esaslı şeylere temas etmesi bakımından yararlı olduğu ve hükümetin bir an önce ıslahat yapmasının faydalı olacağını” yazmış, Yakup Kadri de, yapılan ıslahatın yeni partiden kaynaklanmadığını, bu ıslahatın normal bir sürecin sonucu olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. İnkılap 19 Eylül 1930

isteyen konuşmasından sonra görüşme başlamış, Son Posta gazetesinin aktardığına göre bütün değerlendirmeler şu ana başlıklarda toplanmıştır; Asayiş'in nasıl olduğu, inhisarlardan ceplerini doldurduğu söylenenlerin kimler olduğu, CHP, onun hükümeti, onun resmi ve gayri resmi teşkilatında yolsuzluk olup olmadığı, Tütün tekelinin getirdiği 45 milyon liralık gelirin, geldiği gibi masraf olarak çıkıp gidip gitmediği, Devlet bütçesinde bütün tasarruf gayretine rağmen söylendiği gibi bir israf olup olmadığı, muamele,kazanç, veraset vergilerinde değişiklik yapma imkanı, İrtişa kanunu teşdit edilebilme imkanı, memleket gerçekten irtikâp deryası içinde mi, muhalefetin tahripkâr ve tahrikkâr unsurların faaliyetine de perde olup olmadığı, îcra ve iflas kanununun değişmesinin mümkün olup olmadığı, yabancı sermayesi gelmesi için karşı fırka ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında prensip anlaşmazlığı olup olmadığı, Hükümetin muhalefet karşısında kabine vaziyetinin nasıl olduğu gibi toplam 11 maddelik sorulara cevap arayışı içeren konuşmalar yapılmıştır.³⁹⁰

İki gün süren bu toplantılar sonucunda parti nizamnamesinde CHP müfettişlerinin milletvekilleri arasından seçilmemesi, parti mutemetlerinin tamamen başka bir şekil alması, partiye zaaf veren noktaların ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır. CHP'yi bu kadar telâşa ve bu kadar serî ve kat'î tedbirler almaya mecbur eden neden, SCP'nin İzmir gezisinin ortaya çıkardığı gerçekler olmuş, CHP yanlış ellerde çok feci akıbetlere doğru gittiğini ve ülkede yapmış olduğu bütün inkılâpların zayıflaması ihtimali olduğunu hissetmiş, derhal kendini toplamaya, halkın gözündeki durumunu iyileştirmeye çalışmıştır.³⁹¹

İktidar milletvekillerinin görüşleri ise CHP'nin yabancı uzmanlardan da yararlanarak iyi bir ekonomi programıyla hızlı ve etkin tedbirler alması, SCP'nin eleştirisine uğramadan bütün israf kapılarını kapayarak, tufeyli komisyoncuları devlet kapısından kovması olarak gazetelere yansımıştır.³⁹²

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu dönemde uyguladığı seçim kampanyası Türkiye siyasetine bir çok yenilik getirmiştir Cumhuriyet Halk Partisi seçimler esnasında propaganda ve baskı mekanizmalarını uygulamaya sokmuş, bir çok sosyal grubu oy vermesi için zorlamış ve/veya bürokratik aygıtı devreye sokarak, kitlelerle

³⁹⁰ Son Posta 25 Eylül 1930 Mahut Zekeriya'nın makalesi

³⁹¹ Son Posta 24 Eylül 1930

³⁹² Aynı yer, M. Zekeriya'nın makalesi

Serbest Cumhuriyet Partisi arasındaki bağı kesmeye çalışmıştır. Söz konusu siyasi kampanyanın seçimlerde iki temel sonucu Cumhuriyet Halk Partisi'nin üstünlüğü ve düşük katılım oranları olmuştur³⁹³

Cem Emrence'nin belirlemelerine göre, seçimlerin kıyasıya rekabetinin yaşandığı Batı Anadolu bu süreçte önemli bir yer işgal etmiştir. Parti, bölgede ücretli propaganda takımları oluşturmuştur. İzmir propaganda ekibi 482 kişiden oluşmuş, Milas'ta kampanya grubu küçük fakat maliyeti yüksek bir seçim hazırlığı yapılmıştır. Sadece 12 kişinin çalıştığı organizasyonda, kampanya dört bin liraya mal olmuştur. Farklı geçmişlerden gelen kişiler bu kampanyalarda yer almışlar, ev kadınları, tek tek evleri gezerek, hemcinslerini ikna etmeye çalışırken, fiziksel şiddet kullanmaktan çekinmeyen zorbalara seçim alanlarında yerlerini, Serbest Cumhuriyet Partisi taraftarlarını sindirmek üzere almışlardır.³⁹⁴ Yapılan hazırlıklar seçim kazanılması için meşru veya gayri meşru her yola başvurulduğunu düşündürmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi yeni kurulan ve basında fikirleri ve amaçları yeni yer alan SCP'ye karşı daha başlangıçtan tahammülsüz bir tavır almış, öyle ki kendi üyesi bir gazetecinin bizzat kendi parti başkanı olan Atatürk tarafından soruları belirlenerek, yönlendirilip gazetelerde yayınlanması sağlanan SCP liderinin röportajını yapan arkadaşlarına dahi hoş bakmamışlardır.³⁹⁵ İsmet İnönü Parti içindeki huzursuzluğu gidermek, parti saflarında görülen çözülme ve tereddüdü yok etme maksadıyla basında yayınlanan 5 yıl daha iktidarda kalacakları ve programlarında değişiklik olmayacağına dair açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Bu açıklama ise doğal olarak polemiklere yol açmıştır.³⁹⁶ İktidar ile ilgili sözler karşı partinin de niyetlerini açığa çıkarmış ve asıl mücadeleyi hızlandıran gelişmelere sebep olmuştur.

Cem Emrence'ye göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930 Belediye seçimlerinde uyguladığı propaganda ve baskı yöntemleri, bürokratik mekanizmanın

³⁹³ Cem Emrence, *Muhalif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri* **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos 2000, sayı 200, s.47

³⁹⁴ Emrence bu bilgileri Ekim 1930 tarihli Hizmet gazetesi sayılarından derlemiştir.

³⁹⁵ Okyar anılarında mülakat sonrası AKŞAM Gazetesi sahibi ve Sivas Meb'usu Necmeddin Sadık Bey'in, "CHP'nin ileri gelenlerinden bazıları AKŞAM'da çıkan mülakatı, sizin propagandanız telâkki etmişler ve kırılmışlar. Suallerin bazılarının Gazi Hazretleri'nin ilhamı ile hazırlandığını söylemek zorunda kaldım." şeklinde itirafta da bulunduğundan bahsetmiştir. Bkz. Okyar, **a.g.e.**, s.494

³⁹⁶ Okyar, **a.g.e.**, s.496, Cumhuriyet 18 Ağustos 1930, Son Posta 19 Ağustos 1930

kullanılması haricinde Serbest Cumhuriyet Partisi'nin tabanının meşruluğunu sarsmak ve hükümete karşı konumu zayıf grupların oylarını Cumhuriyet Halk Partisine vermelerini sağlamak şeklinde iki ayağa sahip olmuştur. İlk taktik olarak Serbest Cumhuriyet Partisinin mürtecilerle dolduğu ve gayrimüslimlerin partisi olduğu iddiaları hayata geçirilmeye çalışılmış, CHP'nin irtica kurgusu, modernleşme projesine sıkı sıkıya bağlı, eğitimli grupları yeni partiden uzaklaştırmayı hedeflerken, partinin gizli sahibinin gayrimüslimler olduğu teması, bir yanda kamuoyunda prim yapan gayrimüslimlere karşı varolan güvensizliği sömürmüş, öte yandan mübadil ve göçmenlere göz kırpmıştır.³⁹⁷

Cumhuriyet Halk Partisi kampanyasının diğer bir ayağı olan yeni partiyi gayrimüslimlerin partisi gibi gösterme yaklaşımı, serbestçilerin adayları arasında gayrimüslimlerin bulunması bu yolda onların işlerini kolaylaştırmıştır. Bu perspektifi özellikle muhacir ve mübadillerin yerleştiği ve aynı zamanda Serbest Cumhuriyet Partisi'nin güçlü olduğu Batı Anadolu ve Trakya'da öne çıkarılmıştır. İzmir'de, Serbest Cumhuriyet Partisinin Rumların mallarını geri almalarına izin vereceği yönünde dedikodu yayılmış, bu yaklaşım, Memleketin Türk Münevverleri Beyannamesinin gece bekçileri aracılığıyla evlerin kapı önlerine bırakılmasıyla güçlendirilmek istenmiştir.³⁹⁸

Serbest Cumhuriyetçileri gayrimüslim adaylar göstermekle suçlayan Cumhuriyet Halk Partisi, aynı zamanda gayrimüslim vatandaşların oylarına göz dikmekten geri kalmamıştır. İşçiler ve bir cemiyet etrafında örgütlenmiş işkollarında çalışanlar, Büyük Buhran'ın da yarattığı kriz ortamından yararlanılarak işlerini kaybetme tehdidiyle hükümet partisini desteklemeye zorlanmışlardır. Uygulanan sosyal baskı ve propaganda yöntemleri, bürokratik aygıtın hükümet partisine aktif desteği ile birleşince, Türkiye tarihinde gerçekleşen ilk tek dereceli seçim, eşit ve

³⁹⁷ Emrence, **a.g.m.**, s.50

³⁹⁸ Emrence, **a.g.m.**, s.48; Bu beyanname "SCF Rumları Ermenileri iş başına getiriyor. Muhterem hemşeriler duydunuz mu? Serbest Fırka İstanbul'daki Belediye intihabatında altı Rum ve dört Ermeni namzet gösterdi. Daha on sene evvel yurdunda seni zehirlemek için hertürlü melaneti yapan namusuna, şerefine her zaman taarruz edenleri iş başına getirmek isteyen bir fırkaya nasıl rey verirsin? "sözleri geçmektedir.; Cumhuriyet 9 Ekim 1930 ; Aktaran Rıfat N. Bali. "1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", **Tarih ve Toplum**, Kasım 1997, s. 27-28

evrensel oy hakkını kağıt üstünde bırakarak Cumhuriyet Halk Partisinin açık fark yaratan üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.³⁹⁹

Cumhuriyet Halk Partisinin seçimlerde hükümet teşkilatını ve güçlerini kullanması ise bütün seçimlerin kaderinde belirleyici etken olmuştur. Bu müdahale İçişleri Bakanının illere gönderdiği üstü kapalı bir genelge ile başlatılmış, bunun üzerine birçok ilde bizzat valilerin sözde seçim güvenliğini sağlamak bahanesiyle seçimi mutlaka ve ne pahasına olursa olsun hükümetin partisine kazandırmak için gereken her türlü usulsüzlük ve taraflı müdahale yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan usulsüz tutuklamalar dışında, halkı isyan etmiş gibi göstererek üzerlerine ateş açılması bile göze alınmıştır. Bu konuda dönemin basınında birçok örnekler yayınlanmıştır.⁴⁰⁰

Atatürk bu durumu çok iyi değerlendirmiştir. Hasan Rıza Soyak'ın anılarında anlattığı Atatürk'le aralarında geçen konuşma bunu açığa çıkarmıştır. Atatürk Soyak'a "*Hangi parti kazanıyor?*" diye sormuş; *bizim parti* cevabı karşısında *hiç de öyle değil!... Hangi partinin kazandığını ben sana söyleyeyim: kazanan idare partisidir..! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler. Bunu bilesin*"⁴⁰¹ demiştir.

Ayrıca CHP seçimlerde milletvekillerini de çok aktif olarak kullanmıştır. İçinde her meslek ve meşrebden mebusların bulunduğu bir ekip ile, memleketi bölge bölge ayırmış, nahiyelere kadar taramıştır. ilk günlerden itibaren, CHP'ye karşı tutumları müsbet olmıyanlar, bilhassa karşı partiye dahil olsun olmasın sempatizan olarak tahmin edilenler, nüfus kayıtlarını bile çıkarmakta zorlukla karşılaşmışlar, akla ve hayale gelmeyen nice yöntemlerle baskı altına alınmışlardır. Büyük merkezlerde SCP adayları sudan bahanelerle tutuklanma tehlike ve tehditleriyle karşılaşmışlardır.⁴⁰²

³⁹⁹ Aynı yer

⁴⁰⁰ Kocaeli valisi, Adapazarı'nın Serbest Cumhuriyet Partisi için çalışan münevverlerini tutuklatmış ve bu karan için de gericilik suçlaması ileri sürmüş, Adana valisi tarafından seçim komitesini uyarılarak hükümet partisinin seçimleri kazanmak zorunda olduğunu bildirilmiş ve bu açıklama CHF'nin gericilere karşı olan tek parti olması ile gerekçelendirilmiştir. Bursa Valisi konuşmasında SCF liderine asılsız suçlamada bulunmuş, hakkında dava açılmış, İzmir Valisi SCF liderinin İzmir'de konuşma yapmasını engellemeye çalışmıştır. Bkz: Son Posta 18 Teşrinievvel 1930, Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1930

⁴⁰¹ Soyak, a.g.e., s.418

⁴⁰² Okyar, a.g.e., s.511

Seçimlere katılımı ve adaylar yönünden incelediğimizde CHP'nin genelde bürokrat kadrolara, eski görev yapan adaylarına daha geniş oranda yer verdiği, ön plana çıkmış kültür seviyesi yüksek kadın adayların da katılımını desteklediği öne çıkmıştır.

Belediye hizmetleri için toplam 61 kişinin seçileceği İstanbul'da CHP belediye seçimleri için yedekleri de kapsayacak şekilde 182 kişilik bir liste açıklamıştır. CHP Bu listeden 22 kişiyi Belediye meclisinde görevde bulunanlardan seçmiştir. Listede 58'i erkek, 3'ü kadın aday olmak üzere toplam 61 kişiyi asil aday belirlemiştir. Parti, Beyoğlu'ndan Nakiye Hanım, Eminönü'nden Sani Yaver Hanım, Fatih'ten Kadınlar Birliği başkanı Lâtfе Bekir Hanım, Kadıköy'den Safiye Hüseyin Hanım, Beykoz'dan Seniye İsmail Cenani Hanımı aday göstermiştir⁴⁰³ Azınlıklardan ise hiç aday gösterilmemiştir.⁴⁰⁴

Diyarbakır'da CHP'den 7 adedi kadın olmak üzere 40 aday gösterilmiştir.⁴⁰⁵ Erzurum diğer adayların yanında da 5 kadın aday da gösterilmiş, Edirne'de 9 erkek adayın yanı sıra iki kadın adaya listesinde yer vermiştir.⁴⁰⁶

CHP İzmir'de 4'ü kadın olmak üzere 76 aday ilan etmiştir.⁴⁰⁷ Konya'da Muninme Fahrettin, Radiye İzzet, Munibe Hüsamettin, Nefise Ahmet ve Naciye Fıham hanımlar olmak üzere 5, Adana'da ikisi avukat eşi, biri bir doktor eşi olan Leman, Mebrure ve Esra hanım olmak üzere 3, Edirne'de Sureyya ve Huriye hanımlar olmak üzere 2 kadını aday göstermiştir. CHP'nin Diyarbakır'da listesindeki 40 adaydan 7'si kadınlar olmuş, Erzurum'da 5 kadın partiden aday gösterilmiştir.⁴⁰⁸

B. Belediye Seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Partisi

Serbest Cumhuriyet Partisi seçimlere tam olarak hazırlanamadan ve teşkilatını yapamadan girmek durumunda kalmış, bir bakıma bu yönüyle seçimlerde başarısız olmayı baştan göze almıştır. Bu durumu Atatürk de parti yöneticilerine hatırlatmış, fakat tarafsız kalarak fazla karışmamıştır. Parti genelde büyük yerleşim

⁴⁰³ Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930, Son Posta 26 Ağustos 1930, Son Posta 6 Teşrinievvel 1930, İnkılap 5 Teşrinievvel 1930

⁴⁰⁴ Yetkin, a.g.e., s.260, "Vakit, 13 Teşrinievvel 1930", Son Posta 6 Teşrinievvel 1930, Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930, İnkılap 5 Teşrinievvel 1930

⁴⁰⁵ Cumhuriyet 19 Eylül 1930

⁴⁰⁶ Cumhuriyet, 30 Eylül 1930

⁴⁰⁷ Cumhuriyet 1 Teşrinievvel 1930

⁴⁰⁸ Cumhuriyet 19, 30 Eylül 1930

bölgelerinde teşkilat yaparak bu bölgelerde seçimlere iştirak etmiştir. Partinin teşkilatlanma ile ilgili düşünceleri de farklılık göstermiştir. Fethi Okyar'ın ilk günlerde partinin ordu gibi her yerde teşkilat yapmasına gerek olmadığı yönündeki beyanları da bu farklılığı ortaya koymuştur.⁴⁰⁹ Bu yaklaşımla partinin yayın organı olarak bir gazetenin seçilmesi ya da kurulması da hafife alınmış, bu yaklaşım SCP'nin başlangıçtan kaybetmesine neden olan ve karşı taraf tarafından eksikliği vurgulanan bir açık olmuştur.⁴¹⁰ Partinin başarısızlığa uğraması da bu eksiklikle bağlantı kuranlar olmuştur. 1950 yılında ikinci çok partili hayata geçiş denmesinde Demokrat Parti'nin kurucularından Celal Bayar, bu partiyi geçmişte CHP'nin karşısında kurulan partilerin izlemiş oldukları gibi yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya kuracaklarını belirtmiş, bir bakıma başarısızlığı bu sebebe bağlamıştır.⁴¹¹

Başlangıçta Parti kurucularında böyle bir düşünce olmamasına rağmen, Serbest Cumhuriyet Partisi'nin bu seçimlere katılması parti üyelerinden Tahsin Üzer'in girişimleri ve bu konuda Atatürk'ü ikna etmesi parti yöneticilerini de bu şekilde talimat aldığına dair inandırması üzerine gerçekleşmiştir.⁴¹² Parti bu şekilde kuruluş amacını yerine getirmek işlevinden sapmış, hazır olmadığı halde bir heves neticesi yanlış bir yola girmiştir. Çünkü memleketin şartları henüz bir muhalefet partisinin varlığına bile alışmamışken, yeterli taban oluşturulamaksızın alt yapı ve kontrol mekanizmaları oluşturulmadan iken böyle bir harekete girişilmiştir.

Parti kurucu üyelerinden Ahmet Ağaoğlu anılarında Serbest Cumhuriyet Partisinin ilk gününden seçimlere karışmaması ve taşra teşkilâtı yapmaması fikrinde olduğundan bütün endişesinin ortamın uygunluğundan istifadeyle iki parti fikrini, kontrol ve sorumluluk esaslarını korumak ve güçlendirmek olduğunu söylemiştir. Herşeyden önce yeni partiye verilecek milletvekilleri ile yetinilerek Mecliste muhalefet grubunun kurulması ve muhalefet usulünün yasama faaliyetinde canlandırılmasının ilk hedef olması gerektiğini belirtmiştir. Teşkilâtsız seçime gidilemeyeceği, bir taraftan teşkilât yaparak diğer taraftan seçime katılmanın ise iyi

⁴⁰⁹ Son Posta 16 Ağustos 1930

⁴¹⁰ Bu konu Ağaoğlu'nun anılarında irdelendiği gibi, CHP yanlısı gazetelerin yazarlarında da ortaya konmuştur.

⁴¹¹ Bu konu Celal Bayar'ın Demokrat Parti Kuruluşu esnasında sarf ettiği bir sözdür. Bkz: Erer, **a.g.e.**, s.229

⁴¹² Soyak, **a.g.e.**, s.407-408; Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.35-36, Ahmet Ağaoğlu ise, anılarında, SCF'nin bu seçimlere girmesini Gazi'nin kendisinin önermiş olduğunu "fırka reisi" ile "kâtibi umumî" den (Fethi Bey ile Nuri beylerden) duyduğunu belirtmektedir.

bir yol olmadığını, bu takdirde merkez heyetinin seçimi idare ve gözetim altında bulundurma imkânı olmayacağını düşündüğünü anlatmıştır.⁴¹³ Ağaoğlu bu isabetli olduğu açıkça olaylarla belgelenen düşüncelerine taraftar bulamamıştır. Fethi Okyar'ın İzmir'de gördüğü bu büyük iyi kabul ve ilgi de her türlü itidal mülâhazalarını unutturarak partinin alelacele ve daha ziyade büyük kültür merkezlerinde belediye seçimlerine katılmasına sebep olduğu değerlendirilmiştir.⁴¹⁴

İzmir'de önemli olaylar meydana gelmiş, olayların yatıştırılmasından sonra 7 Eylül 1930'da Alsancak Stadyumunda yapılan mitinge de büyük bir kalabalık katılmış, Fethi Okyar kendi parti programlarına dayanarak liberal anlayış doğrultusunda İnönü'nün Sivas konuşmasını yanıtlamaya çalışmıştır. Bu sırada dikkat çekici olarak göstericilerden bazıları başlarındaki şapkaları çıkarıp yerlere fırlatmış olmaları parti saflarına rejim aleyhtarlarının karıştığı iddiaları için ciddi bir dayanak teşkil etmiştir.⁴¹⁵

Serbest Cumhuriyet Partisi gerek parti kuruluşu aşamasında, gerekse seçimlerde ülkenin durumunu dikkate alan hassasiyetlerini gözetken bir tarz izlememiş, ülkenin demokratik gelişim seviyesini değerlendirmeden, demokrasisi yerleşmiş, batı ülkelerindeki muhalefet partileri gibi hareket etmeyi denemiştir. Bu konuda ihtiyatlı hareket etmeyi öneren kişiler de dinlenmemiştir.

Hasan Rıza Soyak, Serbest Cumhuriyet Partisinden beklenen muhalefet göreviyle ilgili olarak *"hiç şüphesiz bunun en tabii, en münasip netice almaya biricik elverişli yerin, işe başlarken de kabul edildiği gibi meclis kürsüsü"* olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü'nün SCP liderinin gazetelerde yaptığı eleştiriler sonrası, *"Serbest Parti liderinin fikirlerini daha sarih olarak bildirmesine ihtiyaç vardır"* beyanatında *"bunları Meclis kürsüsünde müdafaa edebilmesi için kendisinin mebus olmasına müzaheret edeceğini, Mecliste samimiyetle cereyan edecek münakaşalann semeredar olacağını"* da ilave etmiş, *bu suretle istediği sarahata neredede intizar etmekte olduğunu açıkça ifade eylemişti"* sözleriyle anılarında belirtmiştir. Fethi Okyar'ın, aynı iddiaları yine genel ve şüpheli tabirlerle durmadan tekrar etmesini, son demecinde acı, incitici, hatta saf halkı kışkırtıcı bir dil kullanmasını mazur

⁴¹³ Ağaoğlu, a.g.e., s.36

⁴¹⁴ Uran, a.g.e., s.214

⁴¹⁵ Turan, a.g.e., s.302

görmeye imkân olmadığına dikkat çekmiştir. Bu insafsız hücumların memleket yararı ve güdülen gaye hesabına zarardan başka ne faydası olamayacağını, genel olarak bir siyasi teşekkülün iktidara gelmeyi gaye ve hedef tutması kadar doğal ve meşru bir şey olmamasına rağmen memleketimizin o zamanki durumunun normal olmadığını, zaten öyle olsaydı bu yolda çalışmalara ihtiyaç duyulmayacağını belirtmiştir.⁴¹⁶

Soyak, yeni partinin “ *durup dururken, iktidar mevkii etrafında ölçüsüz bir mücadele kapısı açmak, böylece memleketi, muhalefet yüzünden zuhur eden müessif olaylara ve itiraf olunamayacak emellerin elde edilmesi yolunda halkı tahrik ve ifsada çalışmak isteyenlerin yıkıcı faaliyetine zemin hazırlamak için*” kurulmamış olduğunu, bu partinin kuruluşunda başlıca sebep olan ve önemi her iki tarafça kabul edilen asıl amacın elde edilmesinden sonra sıranın iktidar mücadelesine de gelmesinin düşünülmüş olduğunu en yukarıdaki olaylara vakıf bir kişi olarak belirtmiştir.⁴¹⁷

Soyak’a göre Serbest Cumhuriyet Partisi lideri bütün bunları düşünmez olmuş, bazı çalışma arkadaşlarının taşkın hislere dayanan, telkinlerine kapılarak yersiz, hatta tehlikeli bir mücadele kampanyası açmıştır. Bu suretle ancak 15 gün kadar sürebilen güzel hava, birdenbire bozulmaya yüz tutmuş, sonraki günler için hayal edilen mutlu manzara, hiddet ve hırs hisleri arasında, kaybolup gitmiştir.⁴¹⁸

Hilmi Uran da benzer düşünceleri.”*Eğer yeni parti , taşrada daha henüz esash teşkilât yapmamış olduğu halde dahi belediye seçimlerine katılarak onları mutlaka kazanmak hevesine düşmeyip de, faaliyetini sadece Büyük Millet Meclisine hasretmiş ve orada "bir müddet mutedil ve makul bir murakabe organı hüviyetinde kalarak, ondan sonra taşrada teşkilâtını ikmal etmiş olsaydı, bu hem kendinin devamlı bir hayata malikiyetini ve hem de memlekete çok hayırlı bir organ olmasını sağlıyacaktı. Fakat parti başında bulunanlar bu sabır ve tahammülü gösteremediler. Halkın partiye temayülünü sağlamasından bile şüphe edilen tedbirler ise, halkın aşırı derecede rağbetini Parti üzerine çekerek iş başında bulunanları tahrik etmiş oldu. Bu hava içinde Parti hemen belediye seçimlerine katılmakla kendisini bütün bir*

⁴¹⁶ Soyak, a.g.e.,s.408

⁴¹⁷ A.g.e., s.409

⁴¹⁸ Aynı yer

*hoşnutsuzlar zümresinin mümessili mevkiine sokmuş oldu ve hattâ halk tabakalarının ruhuna henüz sinmemiş olan körpe inkılâp hamlelerimizi de bu suretle tehlikeye koymuş bulundu.”*⁴¹⁹ sözleriyle belirtmiştir.

Taner Timur SCP’nin bürokrasiye karşı olan toplumsal güçleri harekete geçirdiği, sonucunda bu hareketin ideolojik aracının daha çok asker-sivil aydınlarda yankı bulan laik bir pozitivizm olması gerekirken, tam tersine dinin toplumsal fonksiyonu olduğu, Tek parti döneminde, devrimcilik sadece laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerine bağlılık şeklinde anlaşıldığından, SCP tüm lider kadrosunun samimi cumhuriyetçilerden oluşmasına rağmen karşı-devrimci bir parti olarak damgalandığını ileri sürmüştür.⁴²⁰

Serbest Cumhuriyet Partisi, CHP'nin yoksul sınıflar sırtından yürüttüğü vergi ve tekeller politikasını kıyasıya eleştirmesi, programına koyduğu maddelerle, adil bir vergi sistemini, köylüye ucuz krediyi, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvikini savunması ve tefecilikle savaşacağını ilan etmesi doğal olarak toplumdaki ticaret burjuvazisine, kapitalizme dönük, büyük toprak sahiplerine ve bunların peşlerinden sürüklediği işçilere ve yoksul köylülere hitap etmiş, onlardan da karşılık görmüştür. Gerçekten SCP, eleştirilerini halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde toplayarak, aslında çıkarları birbiriyle çelişik olan sınıfları peşinden sürüklemesini bilmiştir.⁴²¹ Fakat bu konu iktidardaki CHP’nin ve hükümetin işlerinin bir kısmını aksatmaya, icraati zorlamaya da başladığı CHP’nin parti içi yazışmalarından anlaşılmıştır.⁴²²

SCP hem program hem de söylemleri ile Liman tekellerini hedef almış, kıyasıya eleştirmiştir. Dönem gazetelerinde aslında iktidardaki CHP’nin bu konuda önlemlerinin ve tarifelerin indirilmesi çalışmalarının daha SCP kurulmadan başlamış olduğu konusu dikkati çekmiştir.⁴²³ Liman Şirketinin yani tekellerin kurucusu ve yöneticisi olan Ahmet Hamdi Başar bu yaklaşımı farklı değerlendirmiştir. Başar anılarını yazmış olduğu kitabında kendisi de liman tekellerinin özelleşmesinin, hatta yerine eski yabancı şirketler elinde bile kalmış olsa

⁴¹⁹ Uran, **a.g.e.**,s.213

⁴²⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.177

⁴²¹ **A.g.e.**,s.176

⁴²² **BCA:490.01/01-04-08(2.9.1930)**; Belge ekler bölümüne konmuştur

⁴²³ Cumhuriyet 5 Ağustos 1930

ülke için daha fazla kazançlı olacağını söylemiş, fakat işin altında diğer boyutların da olduğunu da “*Memlekette binbir mesele varken, baş dâva olarak liman inhisarları neden bu programa girdi? Merhum Fethi bey, bu partinin lideri.. Biraz işi tahkik edince anlıyorum ki, bu temiz ruhlu ve idealist olduğuna şüphem olmayan lider, yakınları tarafından günlük politikada geçer akçe olarak liman inhisarları üzerinde durmaya sürüklenmiş.. Merhum Necmettin Molla, Fethi beyin en yakınlarından biri. Bana gelen teklifler o kanala da bağlanmakta idi. Derinleştirtince vaziyeti anlıyorum ki, liman inhisarının kaldırılmasından sonra kurulması mutasavver tröstle Necrneddin Molla da alâkadar.*” şeklindeki sözleriyle açıklamıştır.⁴²⁴

Serbest Cumhuriyet Partisi tarafından hükümete karşı yapılan eleştirilerde yapılan işler katlanılan fedakarlıkların yalnız bu nesle yüklenmesini uygun olmadığını savunmuşlar, dikkat çekici bir ayrıntı olarak ta Şark hudutlarımızda meydana gelen olayların ülkeyi seçime götürmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Serbest Cumhuriyet Partisini destekleyen gazetelerde her gün “ticaretimiz himaye edilmiyor” diye şikâyet edilmesi de iktidar çevrelerinde hayretle karşılanan bir olay olarak görülmüştür. Asım Us’un anlattıklarına göre bu durum SCP’lilerin daha liberal kelimesinin manasını bilmedikleri, Serbest Parti iktidar mevkiine gelirse tabii himaye usulünü terk edeceğini, bugünkü hükümetin himayeci olduğu ve hükümetin himayesine mazhar oldukları halde Avrupa’nın rekabetine karşı dayanamayan ticaret ve sanayi erbabının o vakit nasıl tutunabilecektir? şeklinde de sorgulanmasına neden olmuştur.⁴²⁵

Serbest Cumhuriyet Partisi, merkezi İstanbul’da olmasına rağmen Batı Anadolu’da büyük ilgi görmüştür. Dr. Ekrem Hayri Üstündağ yeni partinin faaliyetlerini İzmir’de başlatırken umulanın ötesinde ilgiyle karşılanmış, kısa zamanda SCP örgütü genişlerken İzmir’de CHP’nin durumu sarsılmaya başlamıştır. Türk Ocakları ileri gelenleri yeni partiye kaydolmuşlar, bu anlamda Serbest Cumhuriyet Partisi ile Türk Ocakları ilişkisinin en yoğun hissedildiği şehirlerden biri İzmir olmuştur. Fethi Okyar’ın SCP’nin İzmir teşkilatının oluşumu için İzmir Türk

⁴²⁴ Başar, **a.g.e.**, s.16

⁴²⁵ Us, **a.g.e.**,s.15,16

Ocağı üyesi Hizmet gazetesi başyazarı Zeynel Besim Bey'den ve Yeni Asır yazarı İsmail Hakkı Bey'den yararlanmasının bu gelişmede rolü olmuştur.⁴²⁶

Türk Ocağı seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi İle Serbest Cumhuriyet Partisi arasında politik mücadeleye dönüşmüştür. İzmir ve İstanbul basını günlerce bu olayla ilgilenmiş, Belediye seçimlerinden çok önce iki partinin ilk hesaplaştıkları yer adeta bir siyasi arenaya dönen İzmir Türk Ocağı olmuştur. İzmir Türk Ocağı meselesi sıcağı sıcağına tartışılırken Serbest Cumhuriyet Partisi Genel Başkan Fethi Bey de Batı Anadolu gezisi çerçevesinde büyük önem verdiği İzmir'e gelmiş, siyasi tansiyonun iyice yükseldiği kentte 5 Eylül'de önemli olaylar yaşanmıştır. Olaylar sonrası Serbest Cumhuriyet Partisini destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazı işleri müdürlerinin tutuklanması, Zeynel Besim gibi, iyi bir okuyucu kitlesine sahip Türk Ocağı üyesi gazetecileri Cumhuriyet Halk Partisine karşı bir tutuma itmiştir.⁴²⁷ Türk Ocaklarının bazı şubelerinin belediye seçimlerine aktif olarak katılmaları ve Serbest Cumhuriyet Partisini desteklemeleri, durumu dikkatle ve yakından izleyen Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükümetin tepkisini çekmiştir.⁴²⁸

SCP'nin yapmış olduğu seçim propagandaları CHP ileri gelenlerinde, henüz körpe inkılâp hamleleri için yıkıcı mahiyet taşıdığı endişelerini uyandırmıştır. Parti kurucularının, pek aceleye gelen teşkilât içinde partileri için çalışmaya görevlendirdikleri kimselerin inkılâp taraftarı olup olmadığına pek dikkat etmemiş olmaları ve bu kişilerin de, inkılâba henüz ısınmamış olan geniş halk kütlelerinin hissiyatından faydalanmak suretiyle seçimi kazanma yöntemini benimsemeleri, partinin seçimi mutlaka kazanması adına taşradaki ikinci, üçüncü derecedeki şahısların yapmış oldukları yanlışlar partinin bu seçimler esnasında belirginleşen hataları olarak ortaya çıkmıştır. Partinin en çok rahatsızlık veren ve iktidar üzerinde tepki oluşumunu sağlayan etken, "Serbest" kelimesinin de taşıdığı mânadan faydalanarak halk kütlelerine inkılâplarla artık mukayyet olmayacakları ve insanların her türlü hal ve hareketlerinde serbest bulunacakları propagandaları olmuştur.⁴²⁹ Buna karşı oluşan düşünce ise, yukarıdan aşağıya bir baskı ile halk kütlelerine

⁴²⁶ Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Partisi Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset" **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mayıs, 1999, s.17

⁴²⁷ Güneş, **a.g.m.**, s.17

⁴²⁸ Aktaran Günver Güneş; Yarın 4 Teşrinievvel 1930, **a.g.m.**, s.16

⁴²⁹ Uran, **a.g.e.**, s.216

empoze edilen toplumsal yeniliklerin, halkın benliğine işleyinceye kadar korunup durmadıkça, toplum bünyesinde tutunamama tehlikesi taşıdığı olmuştur.

SCP'nin bu propagandalarını Uran anılarında;"*Kütle, kütle Serbest Parti ye rey vermeye koşan halkın düşüncesi ve kanaati daima şu olmuştur: İçinde yaşadığı ızdırabı Gazi görmüş, buna yeni bir parti elinde çare vermeyi arzu etmiş, kendisi de bu partinin başına geçmiş, artık hayat ucuzlayacakmış, vergiler hafifliyecekmiş, mahsul para edecekmiş, yeni doğmaya başlayan bir saadet güneşinin tuluu arifesinde bulunuluyormuş. Rey vermeye gidilmezse Gazinin bu yeni nimeti tepilmiş olacakmış. Gazinin kendilerinden yüz çevirdiği Halkçılara kulak asmakta mâna yokmuş, artık her şey serbest olacakmış. Biz bu kanaati itiraf ederim ki, sarsamadık ve sarsamazdık da. Çünkü zavahir hep buna inanmayı icabettiriyordu. Hayattan ıstırap çoktu. Gazinin buna alâka göstermesi pek tabii idi. Yeni bir parti ile işe girdiği propagandası da halka mülayim geliyordu. 'İşte, diyorlardı, hemşiresini bile şimdiden yeni parti ya yazdırmış, madem ki daha iyi bir hayat vaadediliyor, zaten sıkıntı içindeyiz de, öteye geçelim.'* Şeklinde anlatmış, SCP'nin teşkilatında yer alan kişileri ise;" *günün malî müzayakasından mustarip olan halk kütlesi, idrakleri seviyesine göre bir çok hayalî vaadlere ve bilhassa Serbest kelimesinin cazibeli mânası muavenetiyle aldatılmış ve her çeşit gayri memnunlar, halkı, hükümet ve parti aleyhine inanılmaz bir gayz ve ısrarla gece gündüz ve kapı, kapı dolaşmak suretiyle zehirlemiştir. Bu gayri memnunlar arasında seciyesizliği dolayısıyla şimdiye kadar ihmal edilmiş olanlar, ahlâksızlığı dolayısıyla memuriyetten çıkarılanlar, bugünü bekliyorlarmışcasına müstehzi gülen döneçler, Ağrı hesabını soracağız diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis tazyikinden kurtulmak istiyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumarbaz esrarkeş ve kaçakçı, hattâ komünizm fikri besliyenler, inkılâblara artık son verileceğini zanneden mutaassıp tabaka, kaabiliyetlerine ve iğbirarlarının şiddetine göre yer almış, rol almış, vazife almış bulunuyordu.*"⁴³⁰ sözleriyle tanımlamıştır.

SCP'nin alt kademelerde kendini ve prensiplerini iyi anlatamaması, bünyesine giren kişileri de tam olarak iyi denetleyememesi iddiaları belli oranda doğruluk payı taşısa da gerçek olan ve sonraları da itiraf edilen bir önemli yan

⁴³⁰ Uran, a.g.e.,s.218

partinin bütün bu çalışmaları esnasında kanuni yollardan sapmaması, her türlü olumsuzluk karşısında da hakkını arama yönünde bilinçli davranması olmuştur. Bu konuda partinin bilinçli ve seviyeli hareketinde, partiyi bölgelerinde teşkilatlandırma görevi verilen kişilerin iyi seçilmiş olmaları öne çıkan bir gerçek olmuştur. Ayrıca Antalya sorumlusu Burhanettin Onat gibi bir kısım kişiler bu iş için bizzat Atatürk tarafından görevlendirilmişlerdir.

Serbest Cumhuriyet Partisinin ekonomik açıdan ülke çapındaki önemleri büyük olan İstanbul, İzmir ve Adana illerinde belediye seçimleri için göstermiş olduğu adaylar, ve özellikleri bu üç büyük kent açısından bize bir fikir vermek açısından yarar sağlamıştır.⁴³¹ Zaten parti teşkilatını daha tamamlayamamış, ayrıca başlangıcından gelen teşkilatlanma stratejisi gereği her yerde teşkilat yapmamış, birçok yerde seçimlere katılamamıştır.

Serbest Cumhuriyet Partisi İstanbul'da toplam 117 aday göstermiştir. Adaylar meslekleri açısından: 27 Emekli memur ve subay, 13 Avukat, 13 Tacir, 6 Hekim, 5 Esnaf, 4 Çiftçi, 4 Gazeteci-yazar, 3 Emlâk sahibi, 2 Bankacı, 2 Eski mebus, 2 Mühendis, mimar , 2 İl meclis üyesi, 1 Belediye meclis üyesi, 1 Eczacı, 1 Eski Düyunu umumiye müfettişi, 1 Noter yardımcısı aday olmuştur. "Emekli memurlar" arasında 2 müsteşar, 1 vali, 1 belediye başkanı, 1 yargıtay başkanı, 2 elçi, 1 "dahiliye teftiş reisi" vardı. İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Partisi dört kadın aday göstermiştir. Kadınlardan Beyoğlu'dan Makbule ve Nezihe Muhittin Hanım ile Suat Derviş Hanım aday olmuştur. Asil adaylar olarak 56 erkek, 5 kadın adayı listenin başına almıştır.⁴³² Bu adaylarda dikkatimizi çeken, kadınlarımızın siyasi hayata katılımının mücadelesini veren kadınlar birliği eski başkanı Nezihe Muhittin gibi kişilerin adaylığı olmuştur.

Parti azınlıklardan altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudi olmak üzere aday sayısı ise on üç aday göstermiştir.⁴³³ Eski meb'us Orfanidis, Panciri, Avukat Marko Naum, Avram Naum, Sabık Sisam Beyi Vecteri, Rum spor kulübü reisi Pantazidis,

⁴³¹ Yetkin, **a.g.e.**,s.258

⁴³² Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930, Son Posta 6 Teşrinievvel 1930, İnkılap 5 Teşrinievvel 1930 , Son Posta 26 Ağustos 1930

⁴³³ Yetkin, **a.g.e.**,s.259-60,” Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930 “, “ Hakimiyeti Milliye 6 Teşrinievvel 1930 “

Tüccardan Arpacıoğlu Nikola, Hirant, Tüccardan Kazancıyan, Levon Ziver bu adaylıklarını koymuşlardır.⁴³⁴

İzmir'de Karşıyaka'yı da içermek üzere, Serbest Cumhuriyet Partisi toplam 77 aday göstermiştir. Bu adayların mesleki dağılımı açısından ; 31 Tacir, 7 Avukat, 7 Hekim, 3 Emlâk sahibi, 2 Eczacı, 2 Emekli memur, 2 Gazeteci-yazar, 1 Bankacı, 1 Baytar, 1 Çiftçi, 1 Dişçi, 1 Esnaf, 1 Fabrikatör, 1 Mühendis'den oluşmuştur, bu adaylardan üçü kadın, dördü de azınlıklardan belirlenmiştir.⁴³⁵ SCP'nin kadın adayları Ahenk sahibi Cevriye İsmail, Hasene Nalân, Rebia Arif hanımlar olmuştur.⁴³⁶

SCP'den Adana'da biri kadın olmak üzere 30 kişi aday olmuştur.SCP Adana adayları, 3 tacir, 2 emekli, l'er de fabrikatör, esnaf, gazeteci, mühendis, hekim ve avukatlardan oluşmuştur.⁴³⁷

Serbest Cumhuriyet Partisindeki adayların meslek durumları, Serbest Cumhuriyet Partisinin örgütlenmesindeki yaklaşımlar ve hitap ettiği kitlelerin özelliğini taşımıştır. Tacirlerin en çok İzmir'de aday olmuş bulunmaları, bu kentin ticarete dönük yapısından ve bir liman kenti olmasından, İstanbul'da üst düzeyden emekli olmuş memurların sayıca çokluğu ise, büyük olasılıkla özellikle o dönemde bu kentin emeklilerin yerleşmek için yeğledikleri bir yer olmasından kaynaklanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin azınlıklardan hiç aday göstermemesine karşılık, Serbest Cumhuriyet Partisinin "azınlık aydınlarını davetle" onlarla adaylıkları konusunda görüşmeler yapması, azınlıklardan aday göstermiş olması, iki parti arasında görülen bir başka aykırılık olarak belirginleşmiştir. SCP bu yaklaşımıyla cumhuriyet esaslarına ve kanunlarına bağlı tam bir cumhuriyet partisi olduğunu ortaya koymaya çalışmış, bu yaklaşım gazetelerde de vurgulanmıştır. Fakat bu yaklaşım henüz hazır olunmayan toplumsal şartlar açısından tersine tepen bir süreç olmuştur.⁴³⁸

⁴³⁴ Cumhuriyet 5 Teşrinievvel 1930, Son Posta 6 Teşrinievvel 1930, İnkılap 5 Teşrinievvel 1930

⁴³⁵ Aktaran Çetin Yetkin ; "Cumhuriyet 29 Eylül 1930", Yetkin, **a.g.e.**, s.260

⁴³⁶ Son Posta 29 Eylül 1930, Son posta gazetesindeki listeye göre ;İzmir adaylarında, içlerinde bir kısım azınlık mensubu vatandaşların da bulunduğu tüccarlar yaklaşık 32 tüccar adayla başı çekmişler, sonra sırasıyla 11 adayla avukatlar, 10 adayla doktorlar, 3 adayla mühendisler, gelmiş, gazeteciler,eski bürokrat ve memurlar aday olmuşlardır.

⁴³⁷ **A.g.e.**, s.261, "Vakit 21 Eylül 1930 "

⁴³⁸ **A.g.e.**, s.261-2, Cumhuriyet 31 Ağustos 1930

Azınlıklardan Serbest Cumhuriyet Partisinin aday göstermiş olması, öte yandan azınlıkların da bu partiyi genellikle destekler görünmeleri, toplumumuzun bu kesiminin özellikle ticaretle uğraşması, serbest meslek sahibi olması, bu nedenlerle de ekonomik bunalımdan daha çok etkilenmeleri ve ayrıca da Serbest Cumhuriyet Partisinin programının "liberal" niteliği ve yabancı kapital gibi konulardaki tutumu ile ilgili olduğu değerlendirilmiştir.⁴³⁹

III. SEÇİMLER, OLAYLAR ve ETKİLERİ

A. Seçimlerin Güvenliği ve Seçim Bölgelerindeki Olaylar

Seçimler esnasında olan olayların ve yapılan şikayetlerin, büyük çoğunlukla valiler ve milletvekilleri tarafından yönlendirilen devlet güçlerinin, jandarma ve polislerin müdahalesi ve engellemeleri, seçim heyetlerine baskı kurarak istedikleri sonucu almak için usulsüz, seçime aykırı uygulamalar içine girmeleri şeklinde özetlenebilir. Bu konuda parti yönetimi kadar, hükümetin İçişleri bakanının da büyük etkileri ağırlığını hissettirmiştir. Belediye kanununun görüşmelerinde de Ağaoğlu tarafından bu yönde itiraz edilmiş olması da ilgi çeken diğer bir yan olmuştur.

İçişleri Bakanı normal şartlarda seçimlerin güvenliğinden üst düzeyde sorumlu makam olarak seçimlerin tarafsızlık ve baskısız, emniyetle yürütülmesini sağlayacak tedbirler alması gerekirken, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya farklı ve taraflı düşüncelerini tüm ülke içindeki yönetim birimlerine kadar yaymış, bu tutumu ile dönem içindeki olayların seyrini etkilemiştir. 5 Eylül 1930 günü valiliklere göndermiş olduğu eyleme geçmek için bir işaret niteliği taşıyan bu genelgede, son zamanlarda Cumhuriyet'e karşı birtakım gerici ve yıkıcı propagandaların yapıldığının anlaşıldığı, bu gibi propagandalar karşısında görevlilerin hemen harekete geçmeleri gerektiği belirtilmiş, bu konuda âmir ve memurların "nüfuz ve selâhiyetlerini en geniş mânada kullanmaları" istemiştir.⁴⁴⁰ Bu genelge sonrasında, belediye seçimlerinde irtica ve Cumhuriyete yönelik tehlikeler bahane edilerek hükümetin ait olduğu partiye seçimin kazandırılması için her türlü yola başvurulması olmuştur.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü toplantısında; *"...ben Cumhuriyet Halk Partisinin millî, iktisadî, malî siyasetlerini bu memleketin*

⁴³⁹ A.g.e., s.262

⁴⁴⁰ Son Posta 7 Eylül 1930,, İnkılap 6 Eylül 1930, Bu genelgenin Fethi Okyar'ın İzmir'e geldiği güne rastlaması da dikkat çekicidir.

yegâne selâmeti yolu görüyorum. Bundan sapılırsa bu memlekete büyük zararlar geleceğine inanıyorum." şeklinde konuşması, memurlar için de " *Bahasus ki, kanunen rey verme hakkı vardır. Memurları doğrudan doğruya fikri siyasîden mahrum bir otomat farzetmek çok hakikate muhalif bir düşüncedir*" diyerek eylemlerini savunmuş, onlara haklılık kazandırmaya çalışmıştır. Şükrü Kaya'ya bu söylemiyle bir açıdan memurların siyasal eğilimleri doğrultusunda hareket etmeleri, güç ve yetkilerini kendi partilerini kazandırma yönünde kullanmalarının meşru bir şey olduğu anlayışına sahip olduğunu dile getirmiştir. Seçimlerdeki olayları her şeyden önce, bu devlet yönetimi anlayışının etkilediği değerlendirilmiştir.⁴⁴¹

İstanbul'da meydana gelen olaylara genelde şöyle olmuştur:"Belediye seçiminin başlamış olduğu semtlerde bulunan bütün sandıkların başlarında Serbest Cumhuriyet Partisi adaylarını içeren listeler polis veya karşı parti adamları tarafından yırtılmış, Seçim encümeni huzuruna çıkanlar "hangi partiye rey vereceksiniz?" sualine maruz kalmışlardır. "Serbest Partiye rey vereceğim" diyenlere "defterde ismin yok atamazsın" denilmiştir. Seçim Kanununun 41. maddesi gereğince yazı yazmak bilmeyen seçmenlerin istedikleri isimleri yazdırmak için itimat ettikleri yazıcılara izin verilmemiş, sandık başında bulunan encümeni seçim kurulu/sandık kurulu arasından Serbest Partiye mensup olan kişiler zorla dışarıya çıkarılmıştır. Kanuna aykırı olarak gelişen eden olayları tespit için yapılan zabıt tutanaklarına polis memurları birçok şahitler huzurunda imza atmak çekinmişlerdir. Adalarda, Kadıköyünde seçim yerine sopalı bıçaklı adamlar gelerek seçmenleri yaralayıp dövmüşlerdir.⁴⁴²

Son Posta gazetesinin Kumkapı'daki seçimler ile ilgili verdiği haberde halkın şikâyetleri:

"1 — Cebimizde Serbest fırka pusulaları, elimizde kalkan ve duhuliye olarak Halk fırkası rey kâğıtları olduğu halde içeriye girebiliyoruz. Fakat arzumuzu, temayülümüzü anlıyan encümen memurları defterlerde isimlerimizi bulamıyorlar."Sizin sandık dışarıdadır!-, diyorlar. Dışarı çıkıyoruz. Kapının önünde asılı olan defterlerin kopyalarına bakıyoruz isimlerimizi buluyoruz.

⁴⁴¹ A.g.e., s.264-6, Aktaran Çetin Yetkin: "TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.48,49"

⁴⁴² Çetin Yetkin olayları Fethi Bey'in, SCF İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine 6 Ekim 1930 tarihinde göndermiş olduğu yazısından aktarmıştır.Bkz.: Yetkin, a.g.e., s.267

2— Bazı- zabıta memurlaritesir altında kalıyorlar ve halta içeri almak için evvel emirde ellerinde bulunan rey pusula larına bakıyorlar.

3 — Sandık başında Serbest Fırkadan müşahit olarak bir kimse bulundurulmuyor.

4 — Sandığa beşer, onar fazla rey atan Halkçıların elleri cürmü meşhut halinde yakalandığı halde zabıt tutulmuyor.

5 — Netice, intihap kanunu tek. fırka esası üzerine yapılmıştır. Bu kanunla hakiki intihap yapmak imkânı katiyen yoktur. Bu kanun tadil edilmelidir.” şeklinde verilmiştir.

Muhammet Güçlü’nün Antalya seçimlerini inceleyen çalışmasından aktardığına göre Antalya Finike’de, Kaymakam muhtarları kaza merkezine çağırarak *"Halk Partisinden başka partiye intisab edemeyeceklerini, aksi takdirde irtica cürmüyle idam edileceklerini"* söylemiş, Halk Partisinin mutemedi ve Kaymakamın baskısı sonucu Finike’de belediye seçimini CHP kazanmıştır. Serik’de Kürüş ve Belpınar mahalleleri SCP’li olduklarını açıkça söyledikleri için seçim günü bu iki mahallenin etrafı güvenlik güçlerince sarılmıştır. Köyde arama yapma bahanesiyle iki köy, dört gün boyunca abluka altında tutulmuş, Kaymakam silah atarak kaza merkezinde toplanan kalabalığı bir kısmını dağıtmış bir kısmını da tutuklatmıştır. Seçimin dördüncü günü halkın yarısından fazlasının oy kullanamadığı ve seçim heyeti seçim tarihinin uzatılmasına karar verdiği halde, Kaymakam akşam seçim heyeti başkanından sandığın anahtarını istemiştir. Kanunen kimsenin bu saatte sandığa el sürmeğe hakkı olmadığı söylenmesine rağmen, Kaymakam, jandarma kumandanı, mal müdürü ve seçim heyetinden bir kişi sandığı açmışlar ve CHP’nin kazandığını ilan etmişlerdir. Elmalı’da önce SCP idare heyeti üyeleri bir bahane ile hapse atılmış, yüzü kapalı kadınlara birden fazla oy kullandırılarak, seçim sonucu Cumhuriyet Halk Partisinin lehine çevrilmiştir. Korkuteli’ndeki seçimlerde Halk Partisi erkânından tüccarlar kendilerine borcu olan esnaflara baskı yaparak seçimi CHP’ne kazandırmışlardır.⁴⁴³

⁴⁴³ Muhammet Güçlü, “Antalya’da 1930 Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Mayıs 1999, s.19

Antalya şehir merkezinde yapılan seçimlerde yedi seçim bölgesi oluşturulmuş, seçim heyetlerine üçte ikisi okur yazar olmayan CHP'liler üye seçilmişlerdir. Seçim sandıkları özellikle eski mescit ve medreselere konulmuştur. Bu durum üzerine Serbest Cumhuriyet Partisi mensupları, gerek Vali gerekse CHP mutemedi nezdinde şikâyetle bulunmuşlar, ayrıca her sandık başında birer SCP'linin bulunmasını istemişler, fakat bu teşebbüslerinde başarılı olamamışlardır. Çıkarılan bütün zorluklara rağmen ilk gün SCP kullanılan oyların %85'ni alması üzerine seçimin ikinci günü 8 Ekim 1930 tarihinde zabıta kuvveti takviye edilmiş, seçim mahallinde bekleyen SCP temsilcisi uzaklaştırılmış, halk seçim mahallinden uzakta bekletilirken, CHP'nin kiraladığı arabalarla 25 ile 100 kuruş arasında ücret ödenerek getirilen seçmenler oylarını rahatça kullanmışlardır.⁴⁴⁴

Antalya valisi "Halkın kamilen Serbest Partiye mütemayil bulunduğunu, teşkilatının mükemmeliyeti sayesinde ne yapılsa Halk Partisi'nin kazanması ihtimalinin bulunmadığını" İçişleri Bakanlığına çektiği telgrafta bildirmiş, bunun üzerine Halk Partisi milletvekili ve Antalya sorumlusu Rasih Kaplan encümen üyelerini istifa ettirip gece Ankara'ya hareket etmiştir. Dönüşünde alınan talimat gereği altı seçim bölgesinin kaldırıldığı, sadece belediyede oy verileceği halka duyurulmuş, seçime belediyede başında sadece Halk Partisi üyelerinden oluşan bir seçim heyetinin olduğu sandıkta devam edilmiştir. Belediyeye çıkan sokaklar güvenlik güçleri tarafından tutulmuş, halk seçim sandığına yaklaştırılmamış, yine CHP'ne oy verecek seçmenler özel arabalarla getirilerek oy verdirilmiş, bunların bir kısmının daha önce diğer seçim sandıklarında oy verdikleri tespit edilmiştir.⁴⁴⁵

Vali tarafından Serbest Cumhuriyet Partisinin idare heyeti üyeleri çağırılarak *"Bir duyuru ile seçimden feragat etmeleri, alınan emirlerin kati olduğunu, Halk Partisi'nin kazanması için her şeyin yapılacağını, icap ederse Antalya'daki 52. Alay ile onları süngületeceği"* söylenerek baskı yapılmıştır. Halk, oyunu verememenin sıkıntısı içinde yeniden Serbest Cumhuriyet Partisi binasında toplanmaya başlamış, Vali halktan dağılmasını istemiştir. Halk Valiye seçimin son günü ve yedi gündür bekledikleri halde oylarını veremediklerini söylemiş, Vali ise yazılı emir vererek bir bölük askere halka müdahale ettirmiş, olaylar büyümüş,

⁴⁴⁴ Güçlü, **a.g.m.**, s.20-21

⁴⁴⁵ **A.g.m.**, s.22

birkaç yaralanma meydana gelmiştir. Askerin hakiki mermileri silahına koyması ve olayın tehlikeli boyutlar alması üzerine, Dr. Burhanettin Onat tarafından halk daha sonra oy kullanılacağına dair sözler söylenerek dağılmaya ikna edilmiş, kötü olayların meydana gelmesi önlenmiştir. Bu olaylardan sonra Vali, Dr. Burhanettin Bey'i ve 200'e yakın parti üyelerini kışkırtıcı olmakla suçlayarak tutuklatmış, halkın seçim hakkını kullanmak için toplanması halkın "içtimaat kanununa" muhalif hareket olarak suç isnatı yapılmaya kalkışılmıştır.⁴⁴⁶

Sorgulama sonunda tutuklular tahliye edilmemiş, Vali, savcı ile sulh hakimine " *Serbest Cumhuriyet Partililer tahliye edilirse Ankara'ya karşı müşgül vaziyette kalacağını*" söyleyerek SCP'lilerin tutuklu olarak yargılanmasını istemiştir. Hâkimin bu baskıya aldırmayarak tutuksuz yargılanmalarına karar vermesine rağmen, tahliye kararını uygulatmamış, Antalya'daki 14 Ekim 1930 olayı, tutuklama ve yargılama safhaları Bakanlar Kurulu'nun gündemine taşınmıştır. Bakanlar Kurulu'nda toplanmanın kanuna muhalif olmadığı, halkın seçim hakkını kullanmak istemesinin isyan mahiyetinde olmadığı, tutuklananların serbest bırakılması kararı çıkması üzerine 15 Ekim 1930 gecesı tutuklanan birkaç kişi serbest bırakılmıştır. Olaylardan sonra halk yine seçim mahalline gelmeye başlamış, güvenlik güçleri belediye meydanına giden sokakları tutarak kimseyi içeri sokmamışlardır. Meydana gelen olaylar ve takip eden uygulamalardan CHP'liler bile huzursuz olmuşlar, bir kısım üyeleri istifa bile etmişlerdir. Halk Partisinden bir tek oyun atılmadığı Şarampol mahallesi sandığından yüzlerce Halk Partisi pusulasının çıktığı görülmüştür. Antalya'da SCP'yi kurmak için Atatürk tarafından görevlendirilip teşvik edilen Dr. Burhanettin Onat bu olaylar karşısında 1930 Belediye seçimini "*Bu şekilde ve bu şerait tahtında yapılan intihabat her halde Türk tarih-i siyasisine şeref verecek mahiyetde olmasa gerekdir*" şeklinde yorumlamıştır.⁴⁴⁷

Adana'da sandıktan, 4.730 oy; çıkmış, oysa adının yanında imza, mühür ya da parmak izi olan seçmen sayısı, 4.652 sayılmıştır. Böylelikle 78 kişiye açıktan oy kullandırılmış. Adana'da CHP için verilmiş ve tomar biçiminde aynı parmak izini taşıyan oy pusulaları çıkmıştır. Mersin'de SCP seçmenlerini sandık başına getiren otomobillerin şoförleri tutuklanmışlar, Silivri'de 800 kişinin SCP'ne oy verdiği imza,

⁴⁴⁶ Aynı yer

⁴⁴⁷ Güçlü, a.g.m., s.23, Yetkin, a.g.e., s.272-273

mühür ve parmak izi ile belli iken seçim sandığı gece kırılmış, SCP'nin oyu 270 olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁸

İzmir'de, çöp toplayıcılarının müdürü olan Ahmet Efendi, işçilerden nüfus kağıtlarını yanlarında getirmelerini isteyerek, oyların blok halinde CHP'ne gitmesini garanti altına almaya çalışmış, kırk işçi kurala uymadığı için işten atılmış, bir işçi götürüldüğü Kemer polis karakolunda fena biçimde dövülmüştür.⁴⁴⁹

İstanbul, Kadıköy çöp toplayıcılarından altı işçi oylarını Cumhuriyet Halk Partisine vermedikleri için işlerinden olmuşlar, İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir çok işçinin işlerini sürdürmesi için hükümet partisine oy vermek zorunda bırakılmışlardır.⁴⁵⁰ İstanbul'daki Tütün Tekeli çalışanları Cibali Fabrikası'nda çalışan hamallardan seçimlerde oylarını Cumhuriyet Halk Partisine vermeleri istenmiş, kabul etmeyen altı kişi, dört gün boyunca iş alamamış, sonuçta çaresiz oylar hükümet partisine gitmiştir. Tekelin Kuruçeşme şubesinde tütün işçileri Halk Partisi'nin arabasına doldurularak oylarını hükümet partisine vermeleri için seçim alanlarına götürülmüşler, Tekelin Kabataş deposu çalışanları da onar kişilik gruplar halinde Fındıklı Camii'ne oylarını CHP'ne vermeleri için yollanmışlardır. İşçiler işlerini kaybetmemek için oylarını hükümet partisine vermeyi seçmişlerdir.⁴⁵¹

Örgütlü diğer işkolları da hükümet partisinin etki alanının içinde olmuş, Deniz Amele Cemiyeti üyelerine reisleri tarafından seçim alanında oy pusulaları dağıtılmış, yönetim CHP adaylarının haricindeki kişilere oy veren üyelerine iş vermeyeceğini söylemiştir. Kendi adlarına oy atmaya gelen balıkçılara izin verilmezken, liman reisleriyle konuşmaları istenmiş, Sütluçe Mezbahasında çalışan üç yüz işçi, veteriner tarafından oylarının hükümet partisine gitmemesi durumunda işlerini kaybedecekleri tehdidine maruz kalmışlardır.⁴⁵²

Kocaeli valisi, Adapazarı'nın SCP için çalışanları gericilik suçlamasını ileri sürerek tutuklatmış, CHP Manisa milletvekili Yaşar Bey, yeni partinin seçimlerde önde gittiği Armutlu'ya gelmiş, yöre halkına yarım çuval un ve tohumluk önererek,

⁴⁴⁸ Yetkin, **a.g.e**, s.272

⁴⁴⁹ Cem Emrence, *Muhelif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos 2000, sayı 200, s.49; Son Posta 10 Teşrinievvel 1930, Son Posta 18 Teşrinievvel 1930, Hizmet 29 Eylül 1930

⁴⁵⁰ **Aynı yer**

⁴⁵¹ Son Posta 7, 11, 13, 17 Teşrinievvel 1930

⁴⁵² Emrence, **a.g.m.**, s.50, Son Posta 7, 15, 17 Teşrinievvel 1930,

oyların yönünü değiştirmeye çalışmış, başarılı olamayınca çareyi parti merkezine, Armutlu'da gerici bir hareketin varlığından bahsetmekte bulmuştur.⁴⁵³

İnegöl'de muhtarlar Valinin emri ile seçim kuruluna müdahale ederek sandığı zorla açmışlar ve CHP'nin kazandığını ilan etmişlerdir.⁴⁵⁴ Gebze'de Kaymakam ve CHP 'nin mutemedinin seçime müdahalesi,⁴⁵⁵ Bursa Valisinin Gemlik'te yaptığı konuşmada seçimde CHP kazanmazsa belediyeye kilit asarım demesi,⁴⁵⁶ Armutlu'da Manisa mebusu Yaşar Bey'in CHP'ye oy verenlere Tohumluk vermeyi vaat etmesi, sonuç alamayınca kasabada irtica var şeklinde ilçeyi karalayıcı telgraf çekmesi,⁴⁵⁷ Ereğli'de Kaymakamın CHP lehine seçimlere müdahale etmesi⁴⁵⁸ o dönemin gazetelerine yansıyan birçok seçim olaylarından bir kısmı olmuştur. Özellikle dikkati çeken bir işaret olarak, Kula'da CHP mebusu Akif Bey'in " Siz ne yaparsanız yapın CHP kazanacaktır." şeklindeki kesin tavırla konuşmaların,⁴⁵⁹ başka ağızlardan da benzerleri duyulmuştur. Bu kesin tavır içeren konuşmalardan, yapılan seçimlerin formaliteden ibaret kalacağı, seçimlerin CHP'ne kazandırılması için ne yapılması gerekiyorsa yapılması için önceden kararların alındığı, bu kararların bazılarınınca bilindiğini yansıtan gerçekler olduğu izlenimini yaratmıştır.

Seçimlerdeki olaylar ve şikayetler genel olarak incelendiğinde, bir düşünce olarak, CHP merkezi tarafından seçimlerde mutlaka kazanmak için bölge milletvekilleri, parti mutemetleri ve valilerin baskı altına alındığı, adeta başarısızlıktan sorumlu tutulacakları, konumlarını kaybedeceklerinin hissettirilmiş olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Çünkü olaylar genelinde bakıldığında ya halka baskı yapılarak zorlanmış, ya da bu olmadığı durumda halkı öyle olmasa bile irticacı gibi yaftalarla merkeze karşı sorumluluktan kurtulma amacını taşıdığı değerlendirilen karalama şikayetleri ve çabaların ön plana çıktığı göze çarpmıştır.

Samsun'da yapılan SCP'nin kazandığı seçimler, hem anılarda hem de bu konuda yapılan araştırmalarda tüm yurttaki tek baskısız ve doğrulukla yapılmış seçimler olduğu değerlendirilmiştir. Bu sonucun, Samsun Valisinin Serbest

⁴⁵³ Emrence, **a.g.m.**, s.47

⁴⁵⁴ Cumhuriyet 23 Eylül 1930

⁴⁵⁵ Son Posta 24 Eylül 1930

⁴⁵⁶ Son Posta 16 Eylül 1930

⁴⁵⁷ Son Posta 18 Teşrinievvel 1930

⁴⁵⁸ Son Posta 23 Teşrinievvel 1930

⁴⁵⁹ Son Posta 21 Teşrinievvel 1930

Cumhuriyet Partisinin kurulması esnasında Yalova'da bulunmuş yapılan görüşmelere ve partinin neamaçlarla kurdurulduğuna bütün aşamaları ile tanık olduğundan, İçişleri Bakanlığınca SCP'nin kazandırılmaması yolundaki baskılarını ciddiye almaması, seçimlerin doğruluk içinde yapılmasını sağlamasından kaynaklandığı öne sürülmüştür.⁴⁶⁰

B. Seçimler ve Atatürk

Atatürk'ün çok partili hayata geçiş için yaptığı girişimleri totaliter rejim ve diktatörlüklere kayma eğilimi gösteren o günlerdeki batı dünyasında merak ve ilgi ile karşılanmıştır. Her ne kadar Duverger bu girişimleri bu günün gözüyle yorumlayarak o dönemde gülünç karşılanmış olduğunu iddia etse de,⁴⁶¹ O günkü batı gazetelerinin değerlendirmeleri farklı bakış açısı taşımıştır. 19 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinin aktardığına göre Times gazetesi “ Birçok ülkelerde tek partinin siyasi tekamülde son söz olduğu iddia edilen bir zamanda Gazi'nin vermiş olduğu kararın çok önem taşıdığı ve çok dikkat çekici olduğu”⁴⁶², değerlendirmesinde bulunmuş, Enformasyon gazetesi ise “*Türkiye hükümetinin memlekette diktatörlük idaresi tesis etmekle itham edildiği, ama Gazinin cumhuriyet idaresinin kati surette tesis ettikten ve irtica tehlikesini bertaraf ettikten sonra memlekette serbest münakaşa sistemi tesis etmek suretiyle bu ithamı bertaraf etmek istemiştir.*” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁴⁶³

Atatürk'ün seçimler öncesi partilerden beklentilerini Atatürk'ün Nuri Conker'e söylemiş olduğu.” *iki fırka memleket vazifesini tam ve isabetle yerine getirmezse millet sizlere kök söktürür ve ben de bu netice ile bahtiyar olurum. Sizlerin asıl muhatabınız ve hakkınızda hüküm verecek olan millettir. Bu işleri milletin hakemliğini huzur ve hürriyet için yapması için ele alıyoruz.*”⁴⁶⁴ sözleriyle açıklamıştır.

Atatürk seçimler öncesi önemli bularak özen gösterilmesi ve kaçınılması gereken konuları da: “ *Dikkat ediniz muvazeneyi bozmayınız. İstedğimiz şey açık münakaşadır. Münakaşa ile hakikatlerin anlaşılmasıdır. Milletin mukadderatına ait*

⁴⁶⁰ A.g.e., s.280

⁴⁶¹ Duverger, a.g.e., s.,361

⁴⁶² Cumhuriyet 19 Ağustos 1930,

⁴⁶³ 14 Eylül 1930

⁴⁶⁴ Okyar, a.g.e., s.494

işler mevzuubahistir. Neden dolayı yapılan işlerde doğru ve eğri hareketler, mantıkî münakaşalar, fennî ve ilmî muarazalar ile meydana çıkmasın? Bundan ne fenalık gelebilir? Fenalık değil, ancak iyilik gelir. Göreceksiniz ne kadar iyi olacak? Başka memleketlerde umumî işler üzerinde büyük münakaşalar olur, fakat bu münakaşalardan hiç bir kargaşalık çıktığı vaki değildir. Halbuki bizde böyle olmamıştır. Otuzbir Martlar bile münakaşaların tereddidinden çıkmıştır. Bu, siyasi terbiyede gerilik eseridir. Evvelâ makul münakaşa yolunu öğrenmemiz lâzımdır. Sonra bu memlekete münakaşalar karşısında nizamını, muhafaza etmek kabiliyeti vermek lâzımdır. Buna alışacağız"⁴⁶⁵ sözleri ile açıklamıştır

Atatürk'ün halk üzerindeki güçlü etkisi her iki parti arasında en önemli paylaşım kavgalarının yaşandığı alan olmuştur. Atatürk bu konuda olayların daha başlangıcında, İsmet İnönü ve Fethi Okyar'a hitap ederek "*Her ikiniz benim nazarımda bir babanın iki evlâdından farkınız yoktur. Reisicumhur oldukça her ikinize müsavî muamele edeceğimden hiç şüpheniz olmasın. Fakat iyi anlaşılmalı. Ben her iki taraftan da değilim yahut bitaraf değilim. Ben bir tarafım. Partim Cumhuriyet Halk Partisidir. Reisicumhur oldukça İsmet Paşayı kendime vekil yapnuşumdur. Eğer İsmet Paşanın idare ettiği bu parti ekaliyette kalırsa onu da memnuniyet ile kabul edeceğim.*"⁴⁶⁶ diyerek hem tarafsız hem de bir taraf olduğu şeklinde, ince ve önemli bir ayrıntıyı vurgulamıştır. Bu politikada da kendisince yapmış olduğu özel değerlendirme ve durumların etkisi söz konusu olduğu değerlendirilmiştir.

Bütün bu uyarmalara rağmen Atatürk her iki partinin de yanına çekmek istediği önemli bir destek olarak algılanmıştır. Serbest Cumhuriyet Partisi halkın kendisine katılımını arttırmak için SCP'nin Atatürk'ün kurdurduğu parti olduğu motifini ustalıkla kullanmıştır. Hilmi Uran'ın da anılarında belirttiği gibi halkta oluşan bu psikoloji halkın yeni partiye kayması için oldukça güçlü motifler içermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise bu durumdan büyük rahatsızlık duyarak sonuna kadar karşı çıkmış, tedbir alma yoluna gitmiştir. CHP'de yaptığı

⁴⁶⁵ Us, a.g.e., s.14-15

⁴⁶⁶ Us, a.g.e **Yakın Tarihte Duyduklarımız Gördüklerimiz 1950'ye kadar.**, s.14

propagandalarda bu husustan azami yararlanma yoluna gitmiştir.⁴⁶⁷ Ahmet Ağaoğlu anılarında konuyu iyi değerlendirmiş, “ *Halkın Atatürk’e sevgisinin o kadar fazlaydı ki, halk ne kadar zorluk çekse de Atatürk’ün başında olduğu partinin 50 yıl daha kalmasına ses çıkarmayacaktı.*” demiştir.⁴⁶⁸

Seçimler esnasında Atatürk tarafından tarafsız kalmak için özen gösterilmiş olmasına rağmen her iki parti de kendi tarafından kurdurulmuş olması ve dengeli mücadele yapılması için bazen bir tarafa bazen de diğer tarafa yardımcı olacak müdahalelerde bulunmuştur.

Seçimler öncesi Serbest Cumhuriyet Partisinin İzmir’de yapmayı planladığı konuşma, Cumhuriyet Halk Partisinin halk desteğinin en zayıf olarak gördüğü bu bölgede yeni partiyi konuşturmamak için aldığı bütün engelleme girişimleri Atatürk tarafından kırılmış, hatta konuşma yapmak üzere cesaretlendirilmiştir.⁴⁶⁹ İzmir olaylarının Halk Partisinin aleyhine gelişme gösterip halkın parti düşmanlığına varacak gelişmeler göstermesi üzerine gazetelerde Cumhuriyet Halk Partisinin halen başkanı sıfatını taşıdığını bizzat tekrar vurguladığı bir röportajın Yunus Nadi vasıtasıyla yayınlanmasını sağlamıştır.⁴⁷⁰

Asım Us’un hatıralarında anlattığına göre Serbest. Cumhuriyet Partisi lideri Fethi Okyar’ın Atatürk’e söylemiş olduğu sözler Atatürk’ün SCP’ye karşı tutumunun değiştirmesine neden olmuştur. Us, Okyar’ın; “*Paşam halk efkârı bizi tutuyor. Yeni bir seçimde biz mutlaka ekseriyeti alacağız. Fakat bizim Mecliste ekseriyeti alışımız zatı devletlerine zarar vermez. SCP yine zâtı devletlerini Cumhurbaşkânı seçecektir.*” şeklindeki sözlerinin Atatürk’e hayli dokunmuş olduğunu anlatmıştır. Atatürk’ün Okyar’ın pek kısa bir zamanda iktidara geçmek ümidine düşmüş olduğunu gösteren bu konuşmadan rahatsız olduğunu, bir akşam Çankaya’da sofrada Akşam Başyazarı Necmettin Sadak da bulunduğu sırada Atatürk’ün bu sözleri naklettikten sonra orada bulunanlara talimat gibi “*Aklınızın bir köşesinde benim bu sözümü iyi muhafaza ediniz. Fethi Beyin Partisi seçimlerde ekseriyet alacak ve beni Cumhurbaşkânı seçecekler. Olabilir. Fakat ben bunu arzu*

⁴⁶⁷ CHP’nin bütün propaganda metinleri ile kendi yanlısı gazetelerde bu konuyu işleyen yazı ve broşürler kullanılmıştır.

⁴⁶⁸ Ağaoğlu, a.g.e., s.71

⁴⁶⁹ Okyar, a.g.e., s.499,

⁴⁷⁰ Bkz: Okyar, a.g.e., s.502

etmem. Öyle bir zamanda Cumhurbaşkanlığı seçimi usulü değişir. Amerika'da olduğu gibi bizde de Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilir."dediğini aktarmıştır.⁴⁷¹ Asım Us'un değerlendirmelerine göre SCP liderinin, durumdan faydalanarak kısa zamanda iktidara geçmek için eğilim göstermesi, Atatürk'ü endişeye sevketmiş ve SCP'nin başarısızlığı bundan ileri gelmiştir.⁴⁷²

Atatürk'ün tarafsız kalarak yeni partiye destek verdiği halde Fethi Okyarın bunu yeterli bulmayarak sözünde durmadığına dair şikayet etmesi üzerine, Atatürk'ün Okyar'a; *"Fethi Bey, ben sözümde duruyorum. Fakat benim üzerimde bir de bu memleketi emniyet ve huzur içinde tutmak mes'uliyeti var. Siz hemen birkaç ay içinde iktidara geçmek için uğraşıyorsunuz. Hiç beklemeğe tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidarda olanları düşürüp yerine geçecek olursanız bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz."*⁴⁷³ şeklinde sözler söylediğini Asım Us'un anılarında anlatması da bu endişelerin varlığına delil teşkil etmiştir.

İzmir olaylarının tamamı CHP ileri gelenleri tarafından soruşturulup, Atatürk'e farklı ve abartılı aksettirilmesi, asıl sorumluların korunup, suçlu karşı taraf gösterilmesi de Atatürk'ün SCP'ne karşı tavır almasını sağlamıştır. Fakat yine de tarafsız bir gözle bakıldığında, Valinin konuşmayı engellemeye çalışması, gezi öncesi yayılan şayialar, aynı anda bölgeye hükümetin bir bakanının gönderilmesi gibi detayların CHP'nin niyetini göstermesi açısından gerekli fikri oluşturması ve bunun da Atatürk'ün gözünden kaçmaması gerekirken durum tam tersine işlemiş, Atatürk bu olayda etki altında bırakılmıştır.

Yakup Kadri ve İzmir'den İstanbul'a beraberinde birçok fotoğraf ve hazırladıkları vesika ile gelen Anadolu Gazetesi sahibi Denizli Meb'usu Haydar Rüştü beylerle gelmiş, şikâyetler devam etmiş, Atatürk, Haydar Rüştü'ye Halk Fırkası binasının taşlandığını gözleriyle görüp görmediğini sormuş, evet cevabı

⁴⁷¹ Us, a.g.e.,s.146; Bu konuda Son Posta Gazetesi yazarı Mahut Zekeriya'ya hükümete yakın bir kişi tarafından atlatma ve yalan bir haber olarak bu haber yayınlattırılmış, sonradan doğru olmadığı anlaşılarak tekzip ettirilmiş, yazarı da zor durumda bırakılmıştır.

⁴⁷² Us, a.g.e.,s.137

⁴⁷³ Us, a.g.e., s.142

üzerine, Yunus Nadi'ye, kendisine hitaben bir açık mektup yazdırmış, cevabının da yayınlanmasını sağlamıştır.⁴⁷⁴ Bu şekilde yanlı haberler vererek gerçekleri saptıran parti fanatiği kişilerce, Atatürk'e İzmir olayları farklı aksettirilmiş, etki altına alınmış, tarafsızlığı bozdurularak yeni partinin karşısında tavır alması sağlanmıştır.

İzmir olaylarında kendine aksettirilenlerden sonra SCP aleyhine dönerek CHP yanında yerinin almış, Antalya olaylarında bizzat bu taraflılığı daha da şiddetlenmiş ve bu duygu ve düşünceleri de parti kurmak için bizzat görevlendirdiği SCP yöneticilerine tepkili yaklaşımıyla ortaya koymuştur.⁴⁷⁵

Atatürk tarafından Serbest Cumhuriyet Partisi kurulurken Türk Ocakları Başkanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in önce yeni partiye geçmesi istenmiş, sonradan Türk ocaklarının karşı partiye geçmesinin dengeyi bozabileceği değerlendirilerek bu işten vazgeçmiştir.⁴⁷⁶ Türk Ocakları iki parti arasında ayrı bir mücadele konusu olmuş⁴⁷⁷, bu mücadelenin sonucunda da kapatılmak sonucuyla karşılaşmıştır.

Atatürk SCP ile iyi bir muhalefet oluşturmak istemekle birlikte, SCP'ni o dönem için iktidara bir alternatif görmemiştir.⁴⁷⁸ Hükümetin başındaki parti ve ekibini her zaman daha yetenekli bulmuş, yeni partinin ise iktidara geçmesi durumunda kontrolü eline alıp alamayacağı konusuna şüpheyile yaklaşmıştır. Bu konudaki düşüncesini 25 Eylül'de hükümetin kabine değişikliğine gitmesi, İnönü'nün istifası sonrasında gazetelere yansıyan açıklamaları ortaya koymuştur.⁴⁷⁹ Soyak'ın anılarında da geçen bu düşünce ise, Atatürk'ün kafasında ülkeyi yönetmek için emanet edebileceği, başbakanlık görevi için uygun gördüğü tek adayın İsmet İnönü olduğu, herhangi bir şekilde O'nun olmaması durumunda bu görevi kendisinin

⁴⁷⁴ Okyar, **a.g.e.**, s. 501-502

⁴⁷⁵ Bu konuda bkz: Ağaoğlu, **a.g.e.**, s..67

⁴⁷⁶ Atatürk, Hamdullah Suphi'ye SCP'ne geçme teklifi yapmış, Fakat Hamdullah Suphi CHP'den ayrılmak istememiştir. Atatürk kendisine "Sizi bu akşam SCP'ne verecektim. Fakat sonra düşündüm. Sizinle beraber Türk Ocaklarını da vermiş olacaktım. Buna gönlüm razı olmadı." şeklinde konuşmuştur. Bkz: Us, **a.g.e.**, s.143

⁴⁷⁷ Son Posta 25 Eylül 1930 ; İnkılap 19 Eylül 1930

⁴⁷⁸ Soyak anılarında SCP için mecliste muhalefet anlayışının oturmasına çalışması, ancak belli bir zaman geçtikten ve ortam oluştuktan sonra iktidar olmayı düşünmesi beklendiğini belirtmiştir.

⁴⁷⁹ Atatürk bu düşüncesini o günlerde ilk kez Akşam gazetesine bir konuşması sırasında belirtmiş, ayrıca aynı sözleri söylemiş olduğunu da sonraki günlerde diğer gazetelere de açıklamıştır .Atatürk bu açıklamasında ,” eğer İsmet Paşa hükümetinkurma görevinden kesinlikle imtina etseydi, Başvekaleti bizzat deruhte etmekten başka çare kalmazdı .Ya ben ,ya İsmet Paşa” demiştir. Bkz:Cumhuriyet 28 Eylül 1930

yürütmesinden başka bir alternatif görmediği yargısı olmuştur. Atatürk, Okyar'ı mecliste uzunca bir müddet, hiç değilse bir, iki seçim devresi için esaslı siyasi, mali, ekonomik meseleler üzerinde, dedikodulara değil, gerçeklere ve ilme dayanan nezih, ağırbaşlı ve bilhassa çok sabırlı bir murakabe unsuru olarak çalışması, muhalefet etmesi için düşünmüştür.⁴⁸⁰

Atatürk bu geçiş döneminde kendince hesaplayarak kontrol altında bulundurduğu dengeleri korumaya özen göstermiştir. Bu düzen değişikliğinin kontrol edilemez bir yöne kaymaması için dikkatli bir tutum takınmış, ileriye dönük atılacak adımları da kafasında oluşturmuştur. Atatürk'ün tarafsız davranmadığından şikayet eden Fethi Okyar'a «Sizin tecrübeleriniz ve ilminiz, kurulu bir düzenin bir anda değişmesi hâlinde meydana gelecek boşlukların içinden nelerin olabileceği bahsinde açık fikir ve kanaat verecek kudrettedir. Elbet de çâresini bulacağız. İleride yapacağım şeyi bana şimdiden söyletmeyiniz.»⁴⁸¹ diyerek gelecekte yapmayı planladığı fakat gizli kalması gereken düşünceler taşıdığını da ortaya koymuştur.

Ayrıca belediye seçimlerinin hesaplaşmasının yapıldığı 15 Kasım 1930 tarihli Meclis birleşiminde bütün tartışmalar gözünün önünde olup bitmesine rağmen, kanatımızca de partinin onun tarafından kurdurulduğunu dahi inkar eden kişisel suçlamaya dönüşen, hatta açıkça dayanaktan yoksun olduğu kesin suçlamalar yapan CHP milletvekilleri karşısında sessiz kalarak müdahale etmeyişiyle çok partili yaşama bizzat son noktayı koymuştur. İhtimal onun gözünde olaylar dönülemez noktayı aşmış, bundan sonra ise olay ülkeye faydadan çok karmaşa getirecek ortama taşınacak hal almıştır.

Fethi Okyar anılarında SCP'nin feshedilmesine kararlaştırdıkları zaman parti genel sekreteri Nuri Conker ile yaptıkları görüşmede konuşulanlar da Atatürk'ün olaylara bakışının değişik bir analizidir. Onların vardıkları kesin sonuç “Atatürk'ün, iktidarı kaybetmesi muhakkak olan Halk Partisini kurtarma zarurî kararıyla karşılarına çıkmış,” olmasıdır.”.Atatürk CHP genel başkanlığını, yeni parti ortaya çıkıncaya kadar daha çok nazarî olarak elinde tutmuş, günlük hâdiselerin akışını, umumî reis vekili olarak İsmet Paşa'ya terketmiştir. Hattâ, şahsiyetleri ile Meclis'e almak istediklerinin dışındakileri tercih hakkını, mahallî teşkilâtın arzusunu yerine

⁴⁸⁰ Soyak, a.g.e., s.417-418; Turan, a.g.e., s.300-301

⁴⁸¹ Okyar, a.g.e.,s.457

getirmek gayesi ile serbest bırakmıştır". Nuri Conker'e göre « Gazi'nin bu maksatla teşkilâtın tercihine bıraktıklarının büyük kısmını, ismet Paşa, kendisine çok yakın ve sadık olanlardan seçti. Bu itibarla meselâ bu Mecliste, geleceklerini İsmet Paşa'ya bağlamış olanlardan daha çoktur ve ben iddia ederim ki, Gazi'nin mevzuun bu tarafı üzerinde bilgisi eksiktir ve yetersizdir. Serbest Fırka'ya karşı bu gazabın asıl sebebi ve mesnedi budur. Fakat Gazi, bu gidilmiş noktadan geri dönüşün mümkün olmayacağını da bilecek kadar tecrübelidir". şeklinde değerlendirmiştir. Bu yaklaşım partinin kapatılması kararının alınmasında etkili olmuştur.⁴⁸²

Atatürk, çok partili hayati sürdürebilmek ve beliren anarşi ortamını giderebilmek için, bir ara, Cumhurbaşkanlığından ayrılıp kurucusu olduğu CHP'nin başına geçmeyi bile düşünmüştür. Bunun gerekçesini de şöyle açıklamıştır:

*"İki taraftaki arkadaşlar benim gibi düşünseler ve benim, sözlerimi dinlemiş olsalardı, bu durum meydana gelmezdi. Fakat bir kere olan olmuştur... Şimdi biz işimize bakalım... Yapacağımız iş basittir: Devlet başkanlığından çekilmek ve partinin başına geçmek. Karşı taraftaki arkadaşlarla birlikte ilkin beliren anarşi ve gerilik eğilimlerini ortadan kaldırmak, ondan sonra da sükûnetle, samimiyetle yolumuza devam etmek."*⁴⁸³

C.Belediye Seçimleri ve Basın

Belediye seçimleri döneminde basının iki yönden etkisi olmuştur. Birincisi Takrir-i Sükun döneminin sonunda basın özgürlüğü alanında bir rahatlama dönemine geçişi kapsamı, ikincisi ise harf devrimi sonucu yeni harflerle gazetecilik açısından oldukça olumsuz şartlar taşıyan alışma döneminin atlatılıp halkın daha çok okuma yazma oranına ulaşarak basının etkinliğinin artmış olmasıdır. Fakat gazeteler üzerinde yine de belli bir oranda yönetimin etkisi söz konusudur. Ayrıca bu dönemde yapılan faaliyetlerin kamuoyuna yansıtılmasında gazeteler etkin olarak kullanılmış, bizzat Atatürk'ün de kullandığı açık mektuplarla halka ulaşma tekniği ise ön plana çıkmıştır. Gazeteler ise görüşlerine uyan partilerin sözcüsü konumuna geçmiştir. Ayrıca birçok gazeteci de milletvekili olarak mecliste görev almıştır.

⁴⁸² Okyar, a.g.e., s.521-522

⁴⁸³ Turan, a.g.e., s.305

Serbest Cumhuriyet Partisinin basındaki destekçileri, bu partinin kurulmasından önce çıkmakta olan ve açıktan CHP'ye ve liderine muhalefet yapan, aleyhinde tenkitlerinde pek ileri giden, anılarda Atatürk ve Fethi Okyar tarafından SCP'nin yayın organı olması istendiği öne sürülen Arif Oruç'un «Yarın» gazetesi⁴⁸⁴ ile Ahmet Ağaoğlu tarafından tercih edilen daha ılımlı nitelikteki «Son Posta» gazetesi ve İzmir'deki Yeni Asır ve Hizmet Gazeteleri olmuştur.

Yarın gazetesi yeni partinin ve yeni ortamın bilmeden polemik ortamına çekilmesine neden olmuş, zarar vermiştir. Bu gazete CHP kesiminde öyle etkili olmuştur ki, bu gazeteye karşı mücadele etmek üzere birçok gazetenin desteği CHP'nin yanında olmasına, parti içinde milletvekilliği yapan basının önemli gazetecileri bulunmasına rağmen, eski Tanin gazetesi başyazarı Ali Naci'ye Ziraat Bankasından 35 000 lira para verdirilerek İnkılap Gazatesi yayına başlatılmıştır. Bu durum da muhalefet gazetelerinde eleştirilmiş, hatta karikatürlere dahi konu olmuştur.⁴⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, anılarında “*Yarın gazetesinin tuttuğu demagoji yolunda daha şiddetli bir hızla devam ederek, sağ ve solu, önüne gelen herkesi bin türlü şekilde kızdırdığından eski parti erkân ve efradı arasında yeni parti ya karşı derin husumet ve adavet hisleri uyandırmakta ve onları İsmet Paşanın etrafında sıkı bir surette birleşmeğe sevketmekte*” olması nedeniyle partinin sözcüsü olmasını engellemeye çalıştığını anlatmıştır.⁴⁸⁶

Cumhuriyet Halk Partisini ise en başta kendi yayın organı olarak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, İnkılap Gazetesi, Milliyet Gazetesi, İzmir'de ise Anadolu gazetesi gibi gazeteler desteklemişlerdir.

Serbest Cumhuriyet Partisinin kurulduğu günlerde CHP'li gazeteler konuya hoşgörüyle yaklaşmışlar, bunu demokrasinin bir gereği olarak değerlendirmişlerdir. Hakimiyet-i Milliye gazetesinde :

"Yeni rejimi kuranlar rejimin iltizam ettirdiği siyasi bütün teşekkülleri ve müsaadekarlıkları kelimelerin kapsadığı bütün kuvvetiyle anlamış ve tam demokrat

⁴⁸⁴ Ağaoğlu, a.g.e.,s.32

⁴⁸⁵ Son Posta 31 Ağustos 1930

⁴⁸⁶ Ağaoğlu, a.g.e.,s.33; ayrıca İnkılap gazetesinin ilk baskılarından başlayarak devamlı surette Yarın gazetesi ve onun sahibini hedef alan ve onu SCF'den uzak tutmaya çalışan yazılara ve eleştirilere yer verilmiştir .İnkılap 1, 2, 6, 8 Eylül 1930

ve cumhuriyetçidirler. .. Yeni teşekkülün bizde bu imkanı temin edeceğini ummak isteriz.

... Yeni teşekkül, bizde gecikmiş bir teşebbüs değildir. Memleketimizde şimdi tam hürriyetli bir matbuata, muhtelif siyasi teşekküllere müsamaha edecek kadar serbest bir idareye niçin müsaade edilmediğini yakın zamanlara kadar devam eden hadisat bize aksini iddia edemeyeceğimiz bir açıklıkla öğretti. ...Onun için maziye ve İrticaya dayanan, memleketin birliğini bozan kara teşekküllerin daima muhalifi kaldı. ... Onun için bizde teşekkül edecek parti ancak bu vasıflara (cumhuriyetçi, laik, inkılapçı) haiz olmak şartı ile terviç edilebilir.»⁴⁸⁷ şeklinde yazılar çıkmış, Yunus Nadi de Cumhuriyet'teki yazısında aynı görüşü savunmuştur:

«Memleketin şurasmdan burasmdan gelmeye başlayan malumat yeni fırkanın her tarafta iyi bir tesir husule getirmiş olduğu merkezindedir. Bunu ilk merhalede normal fırka fikrinin demokrasi hayatımızda büyük ihtiyaç olduğu manasına almak doğrudur. Tesis ettiğimiz Cumhuriyet'in hakikaten halk İdaresi olarak tekamül edebilmesi İçin bütün hürriyetlerin tam ve kamil olarak kullanılabilmesi lazımdır.

Fikir hürriyet matbuat hürriyeti tenkit ve münakaşada serbesti bu cümledendir. Nihayet memleketin büyük menfaatleri en hurda tafsilatma kadar esaslı prensiplere İrca ve İsnat olunabilmelidir. Bazen yekdiğerinden farklı olan bu prensipler millet efradını muhtelif manzumelerde cem eder ki, tatbikatta bunların adı da fırka olur. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası bu İhtiyaca cevap veren esaslı bir adımdır.»⁴⁸⁸

Basında CHP'nin yaptıklarının ve yapmadıklarının tartışma kapsamına alındığı, hükümete. sert eleştiriler yöneltildiği durumların oluşması SCP-CHP çekişmesini başlatmıştır. Fethi Okyar'ın İzmir'e gidişi öncesinde ve ziyareti sırasında tam bir basın savaşı yaşanmış SCP liderini adeta başbakan ilan eden Yeni Asır gazetesi şunları yazmıştır.

«Bu millet çok çekmiş, çok ezilmiş zavallı bir millettir. Cumhuriyet devrinde tahakkümlere tabi tutulmuş, kanı pahasına elde ettiği hakimiyeti bir hayat bir yalan derecesine indirilmiş, hiçbir meselede onun arzusuna, onun dileklerine kulak

⁴⁸⁷ Kabacalı, a.g.e., s.145-146

⁴⁸⁸ Kabacalı, a.g.e., s.146

asılmamış ve onun iniltileri duyulmamıştır. Bu halk kendi efendiliğinin ilan edildiği bir devirde eli bayraklı mütegalibenin (zorbarın) esiri kılınmış, demokrasiye layık bir millet gibi değil, Afrika ortalarında veya Çin sahralarında yaşayan sürüler gibi idare edilmek istenmiştir. (...)Fethi Bey, sizden kurtancı bir kahraman gibi çok şeyler bekleyen, daha doğrusu hayat ve refah bekleyen bu millet çok ezilmiş, çok ıstıraplara düşmüş, çok zavallı millettir.»

Anadolu gazetesi ise böyle «feryat edenler»in gözlerinde «gayz, garaz, hırs, kin perdesi» bulunduğunu yazmıştır.⁴⁸⁹ İzmir'deki olaylara, önemli ölçüde Anadolu başyazarı Haydar Rüştü Beyin, Fethi Bey geleceği gün yayımlanan ve öteki gazetelerin başyazarlarını düşmanla işbirliği yapmakla suçlayan, SCF liderine *«İşte Fethi Beyefendi. mallarımız bunlardır, seçiniz ve beğeniniz ve hoşunuza gideni varsa alınız»* diye seslenen yazısı ve suçladığı meslektaşlarının buna verdiği yanıtların gergin bir ortam yaratması yol açmıştır.⁴⁹⁰ Anadolu gazetesi sahibi ve CHP milletvekili Haydar Rüştü, SCP liderinin İzmir gezisi esnasında bu parti ile ilgilenen insanları tahrik edecek şekilde aşağılayan makaleler yayınlamış, İzmir'de yeni parti liderinin yaptığı konuşmayı önemsiz ve etkisiz göstermek için salnamelerdeki bilgilere de başvurarak yayınladığı yazısında 150 bin nüfuslu İzmir'de 40 bin kişinin konuşmayı dinlemeye gittiğini, bu gidenlerin de gerçek İzmirli değil, çevre illerden oraya çalışmaya gelenler olduğunu, İzmir'in halkının yeni partiye rağbet etmediğini ıspatlama çabalarına girmiştir.⁴⁹¹ Bu tip yayınların da etkisiyle çıkan olaylarda Anadolu gazetesi tahrip edilmiş, karşılıklı suçlamalar sürmüştür.

İzmir'de yayınlanan SCP yanlısı Yeni Asır ve Hizmet gazetesinde CHP'nin mutemetler yoluyla yaptığı yanlış uygulamalar ve halkın rahatsızlığını ön plana çıkarılmıştır.Hatta gazeteler bu konuda şikayetini de dile getirerek CHP'den çekildiklerini açıklamışlardır.⁴⁹² Hizmet gazetesi Ziraat bankası ve çiftçinin durumuna ilişkin konuları dile getirmiştir.⁴⁹³ İzmir olaylarının ardından Yeni Asır gazetesinden Behzat Arif Bilgin ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin, Hizmet gazetesi başyazarı Zeynel Besim Sun ve yazı işlerinden Kadızade Bedri Beyler,

⁴⁸⁹ Kabacalı, a.g.e., s.147

⁴⁹⁰ Kabacalı, a.g.e., s.148

⁴⁹¹ Anadolu gazetesinden aktaran İnkılap Gazetesi 7 Eylül 1930

⁴⁹² Yeni Asır gazetesinden aktaran Son Posta 31 Ağustos 1930

⁴⁹³ Hizmet Gazetesinden aktaran Cumhuriyet 22 Ağustos 1930

hükümetin manevi kişiliğini aşağılamak ve halkta heyecan uyandıracak haber yayımlamak suçlarını işledikleri gerekçesiyle tutuklanmışlardır.⁴⁹⁴ Behzat Arif ve Abdullah Abidin üçer yıl altışar ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. Bu olaylar basında oldukça yankılar yapmıştır.

CHP'yi destekleyen Cumhuriyet gazetesinde yazan ve aynı zamanda CHP milletvekili de olan Yunus Nadi, başlangıçta yazılarıyla SCP ve temsilcilerine karşı olumlu yaklaşımda bulunmuş, ilk zamanlarda yazılarında yeni partinin programını eleştirmiş, SCP'yi esaslı ve nitelikli ve CHP'ye yeni alternatifler getiren bir programa sahip olmamakla eleştirmiştir. Yunus Nadi 24 Ağustos'taki makalesinde “ *Yeni Fırkanın memleket dahilinde teşkilatı olmalı, Teşkilat yapmadan kazanacağım demek hayalcilik olur. .memleket dahilinde teşkilat yapmak, muayyen fırka fikir ve prensipleri etrafında taraftar toplamak demektir. Gayri memnun zümrelerin iltihakı hiçbir fırkaya kuvvet vermez. Biz halen yeni fırkanın muayyen prensipler ifade eden programının tanzim ve ilanını bekliyoruz.*”⁴⁹⁵ şeklinde bu fikirlerini belirtmiştir. İzmir olayları sırasında Atatürk'ün emriyle açık mektup yayınlayarak CHP'nin Atatürk ile bağlantılarını vurgulayan bir tavır sergilemiş, 14 Eylül tarihindeki yazısında “ *İzmir olaylarına hükümetin basiretsizliği ve CHP İzmir teşkilatının dirayetsizliğinin sebebiyet verdiğini, İzmir seyahatinin esaslı şeylere temas etmesi bakımından yararlı olduğu ve hükümetin bir an önce ıslahat yapmasının faydalı olacağını*”⁴⁹⁶ 18 Eylül'deki yazısında ise SCP'nin CHP'yi rehavet uykusundan uyandırdığı ve partiyi ciddi çalışmalara, parti hayat ve çalışmasının esaslı surette düzenlenme ve iyileştirilmesine sebep olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷ Aynı Yunus Nadi 2 Ekim'deki yazısında muhalefete ne gerek var tarzında “ *Esaslar aynı olduğuna göre ikinci bir fırka yapmanın manası nedir?*” başlıklı bir yazı yazmış, 9 Ekimde ise SCP'yi iyiden iyiye eleştirip, totaliter rejimin İtalyadaki temsilcisi Mussolini'ye hak vermek gerek diyen bir yazıyı yayınlamış, muhalefet gazetelerinden sert karşılıklar almıştır.⁴⁹⁸

CHP yanlısı kurulduğunu belirttiğimiz İnkılap gazetesinde yazan Yakup

⁴⁹⁴ İnkılap 14, 15 Eylül 1930; Son Posta 15, 18 Eylül 1930

⁴⁹⁵ Cumhuriyet 24 Ağustos 1930

⁴⁹⁶ Cumhuriyet 14 Eylül 1930

⁴⁹⁷ Cumhuriyet 18 Eylül 1930

⁴⁹⁸ Cumhuriyet 2, 9 Teşrinievvel 1930, Son Posta 3, 10, 11 Teşrinievvel 1930

Kadri, 2 Eylül’de, yeni partinin kuruluşunun İsmet Paşa hükümeti için faydalı sonuçlar getirmesinin beklendiğini, CHP teşkilatının yalnız seçimler esnasında harekete gelip, sonra devletin herhangi bir şubesi gibi, sükûnet içinde, birtakım resmî ve kırtasî muamelelere daldığından söz etmiştir. 5 Eylül’deki yazısında, İsmet İnönü’yü bütün *“emeli, toplu, güzel ve kuvvetli bir vatanın geniş bir ufuk üzerinde ilk teressümünü görmek”* olan İdealist, Fethi Okyar’ı ise *“yalnız bugünün küçük ve âni faydalarını temin etmek maksadını güden”* bir materyalist olarak sınıflandırdıktan sonra, Fethi Okyar’ı, yabancı sermaye, ticari gelişme söylemleri ile, aklın ve mantığın çizmiş olduğu bir siyaset hendesesi içine sıkışmış daireler çizdiği, İnönü’nün ise hiçbir hendese içine girmeyen, karışık, her etkenin kendine has kuraları olan hayatın içinden ve Anadolu’nun gerçeklerinden tecrübeler çıkararak yoluna devam ettiğini belirtmiştir. 8 Eylül’deki yazısında İzmir halkını dahi kötülercesine imalarda bulunmuş, *“Zavallı Fethi bey, zavallı Fethi bey; kimlerin içine düştünüz; bu tatar Osmanların, bu kaçakçı Saitlerin, bu İngiliz Hakkıların, bu yankesici alfañdış Receplerin sizin etrafınızda işi ne? Her birinin zabıtada kaydı bulunan ve nereden gelip nereye gittikleri malûm olmayan bu serserilerin sizin fırkanızla aalkâsı nedir?”* şeklinde İzmir olaylarını çıkaranlar ve SCP’ye katılanların sakıncalı kişilerden oluştuklarını ıspatlamaya çalışmış, bu şahısların, ucuz içki, vergilerin kalkması, hapistekilerin dışarı çıkması beklentileriyle partiye koştuklarını söylemiştir. 19 Eylül’de CHP’nin özeleştirisi niteliğinde bürokratik bir müessese haline gelen durumundan bahsederek ıslahat ihtiyacından söz etmiş, fakat bunun SCP ile ilişkilendirilmesine karşı çıkmıştır. İnkılap gazetesinde SCP’nin kapatılmasından sonra muhtemelen Yakup Kadri’nin yerini alan Ali Naci, 24 Kasım’da halk müztariptir başlığı altında *“İsmet Paşa’nın İnönü’nde, Lozan’da yaptığı hizmetler unutulamaz, fakat memleketin bugün ıstırap çektiği de göze batan bir hakikattir, asla inkâr olunamaz”* demiş, SCP’nin en büyük iyiliğinin memleketteki genel hoşnutsuzluğu açığa çıkartmak, perdeyi ucundan kaldırarak memleketin manzarasını olduğu gibi göstermek olduğunu söylemiş, *“Muhalefet fırkasının merkez açtığı her yerde Halk Fırkasından ve hükümetten ne kadar, ve niçin şikâyet olmuşsa hepsinin birer birer çaresine bakmak lâzımdır. ..Evvelâ Halk Fırkasının şimdiye kadar tamamen ihmal, ettiği gençliği elinden, tutup vazifesinin başına oturtmaktan işe başlamalı, onu şehirlerde ve köylerde fırka nüfuzunu kullanan eşraf ve mütegalibeye köle olmaktan kurtarmalıdır. Bütün, işçileri "Komünisti» damgası ile lekelemek nasıl doğru olabilir? Türk işçisinin elinin ve alın terinin emeğini mukaddes bir hak gibi tanımak lazımdır. Türk işçisinin istediği, birazcık refahtır. Esnaf cemiyetlerinin , fikir müesseselerini, fırka şubeleri halinden çıkarmak ve bunları iş adamlarının, ticaret erbabının*

ve güzidelerin ciddî mesaisine birer saha haline koymak lâzımdır.Devlet dairelerinden kırtasiyeciliği, rüşveti, suiistimali kökünden kazımak için ne icap ediyorsa hepsi yapılmalıdır. Bunlar yapılmadıkça ıstıraplar dinmez, durmaz. Bir murakabe fırkası olmadığı, zamanlar bütün bunları Halk Fırkasına mensup insanların dahi hatta biaman bir şekilde tenkit edebileceklerinin de artık anlaşılması lâzımdır, faydalıdır.” şeklinde yol göstermiştir.⁴⁹⁹

Büyük ölçüde SCP yanlısı muhalefete destek veren Son Posta gazetesi genel olarak yayınlarında Belediye seçimleri ve belediye üzerinden halkın nabzını tutan anketler ve okuyucuların görüşlerinin yayınlamaya özen göstermiş, gazetede yazan Mahut Zekeriya 24 Eylül'deki yazısında CHP'de yapılan ıslahatın yeterli olmayacağına değinerek “ *Fırkada, kabinede ve mutemetlerde yapacağı ıslahat Halk fırkasının aradığı yeni hayatı bulmasına kâfi görülmemektedir. Bu tedbirler muvakkat ve suni şeylerdir. Hakikî inkılâpçı ve cumhuriyetçi tanınan meb'usların kanaatine göre halkın ıstırapı vardır. Ve bu ıstırap çok derindir.Bir vekilin değişmesi, iki mutemedin azledilmesi memleketin umumî derdine deva teşkil edemez; bugün halkın ıstırapı iktisadidir. Halk son tahammül kabiliyetini kullanmaktadır. Bu haddi aşmasına meydan vermemek lâzımdır.*” şeklinde esaslı tedbir gerektiğini vurgulamış, Bazı meb'usların kanaatine göre Halk fırkası iktisadî sahada fena bir mağlûbiyete uğradığı, Halk fırkasının muayyen bir iktisadî sistem kabul etmek ve bu sistem dahilinde faaliyete geçerek seri ve vakıfane tedbirler alması, avrupalı mütehassıslardan istifade etmesi, bütün israf kapılarını kapaması, tufeyli komisyoncuları devlet kapısından kovması, Halk fırkasının tam manasile devletçi bir siyaset takip etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁰ 3 Ekim tarihli “Serbest Fırka Hak kazandı” başlıklı yazısında SCP ve kendilerinin CHP'ye Mutemetlerin Taşradaki suistimalleri, bazı bakanların Cumhuriyet'e yakışmadıkları ve kabineye zarar verdiklerini, inhisarlar, vergiler, icra ve iflas kanunu gibi birçok konuda hükümet ve CHP'yi uyardıkları ve bütün bu konularda hükümet ve CHP'den kabul görülerek düzeltimlere gidildiğini sıralayarak, memlekete nafi olmaya sevk edebildiklerinden dolayı teşekkür edilmesini beklendiğini ima etmiştir.⁵⁰¹ 6 Kasım'daki “İnkılabımızın manası nedir” başlıklı yazısında Fransız ihtilâli sonrası bütün Avrupada 1870 ile 1914 seneleri arasında Hürriyet, Milliyet ve Demokrasi olarak üç prensipin geliştiğini, bizim Avrupanın yarım asırda yaptığı bu inkılâbı bir hamlede yapmış olduğumuzu belirterek “*Bu inkılâbın temeli fes, şapka, hatta yeni harf değildir; hürriyet, milliyet ve demokrasidir, inkılâp ismini verdiğimiz bütün öteki değişiklikler bu umumî*

⁴⁹⁹ İnkılap 2,5,8, 19 Eylül 1930, İnkılap 24 Teşrinisani 1930

⁵⁰⁰ Son Posta 24 Eylül 1930

⁵⁰¹ Son posta 3 Teşrinievvel 1930

prensiplerin doğurduğu tabii neticelerdir. Bizim inkılâpçı geçinen muharrirlerimiz asıl ile ferî birbirine karıştırıyor ve tabii çıkmaza giriyorlar. Bize inkılâp namına istibdadı tavsiye ediyorlar. Bunlar inkılâbı anlamıyanlardır ve inkılâbın hakiki düşmanı bunlardır.” şeklinde üstü kapalı hükümeti ve CHP’nin yaklaşımlarını eleştirmiştir.⁵⁰²

SCF lideri Akhisar’da siyah bez üzerine Arap harfleriyle «La ilahe illallah” yazılı bayrakla karşılanmış, Bu, yönetimin en duyarlı olduğu konu olmuştur. «irtica”nın başkaldırdığına hemen inanılmış, Yakup Kadri İnkılâp gazetesinde ”Zavallı Fethi Bey bütün manasıyla devlet otoritesi milli asayiş ve vatan birliği aleyhine bir küçük ihtilal hareketlerinin bayrağı olmuştur.” diye yazmış, Falih Rıfkı Hakimiyyet-i Milliye’de «Cumhuriyetçiler aklınızı başınıza alınız. Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat” diye yazmıştır⁵⁰³

Mahut Zekeriya gazetede her iki partinin hatalarını da yazılarında ortaya koymaya çalışmıştır. 22 Ekim tarihli “ Halk Fırkasının hataları “ başlıklı yazısında CHP’nin geçen altı sene zarfında, onun tarihî rolünü unutturacak kadar büyük hatalar yaptığını, bu hataların çoğunu, Ankara’da yaptığı önemli toplantılarda inceleyerek kabul ettiğini ve düzeltmeye karar verdiğini belirtmiş, fakat en önemli hatalarını ise;

“1— Halk fırkası, istinat etmek mecburiyetinde bulunduğu halktan uzaklaştığını hâlâ anlamadı ve anlamak istemedi.Halk fırkası o kadar halktan uzaklaşmış, halkı o derece tanıyamaz bir hale gelmişti.

2—Halk fırkası murakabesiz yani tenkitsiz idareye, alıştığı için halkın heyecan ve tezahüratına hürmet etmesini bilmedi.Bu hürmetsizlik psikolojik bir hata idi. İzmir’de nümayişleri cebrile bastırma kalkmak, mukabil nümayiş tertibine tevessül etmek halkı iğzap etti. Bu sebeple halk, fırkadan biraz daha soğudu ve biraz daha uzaklaştı.

3 — İntihap esnasında Halk fırkası aynı hatayı tekrar eti. İntihap halkın en mukaddes hakkıdır. Halk fırkası altı senedir bulunduğu imtiyazlı mevkii terketmiye mecbur kalmak endişesile halkın bu hakkını serbestçe istimal etmesine müsaade etmedi. Halk fırkasının kazanması şartile her türlü kanunsuzluğa, her türlü yolsuzluğa göz yumuldu. Hatta bazı yerlerde halka hakaret edildi. Takip, tevkif gibi

⁵⁰² Son Posta 6 Teşrinisani 1330

⁵⁰³ İnkılâp 14, 15 Eylül 1330; Son Posta 15, 18 Eylül 1330

vasıtalarla müracaat olundu.

Bu tarzda hareket te psikolojik bir hata idi. Halkın arzu ve heyecanının önüne geçmek, onda elbette muhabbet ve teveccüh uyandıramazdı.

4 — *Halk Fırkası Serbest Fırkanın teşekkülüne müsaade etti. Bu müsaade kendi ihtiyarile olmadı. Hadisat onu buna mecbur etti. Fakat teşekkülünü memnuniyetle karşıladığı Serbest fırkanın serbestçe çalışmasına imkân bırakmadı. Önüne kanuni, gayri kanunî birçok hailer yığdı. Serbest fırka daha başlangıçta çahşamıyacak bir hale getirildi. Bu suretle halkın arzusunu serbestçe ifadeye imkân bırakılmadı.*

5 — *Fırka, anlarından bazılarının, Cumhuriyet prensibini kendi şahsî münferitlerine alet eden ve etmek isteyenlere müsamaha etti. Bunlar fırkanın mevki ve nüfuzunu kendileri için basamak yapmış olanlardır. Bu suretle fırkanın içinde halka yüksekte bakan imtiyazlı bir sınıf teessüs etmiştir. Bu sınıf Halk fırkası için bir zaaf eseri olmakta devam etmektedir.*

İşte, intihabatta kazanmış olmasına rağmen, Halk fırkasının kuvvetlenememesini, halkın içinde eski muhabbeti temin edememesini intaç eden sebepler bunlardır. Halk fırkası her şeyden evel halka ve halkın muhabbetine istinat lâzimgeldiğini anlamadıkça, ve bunu temin edecek surette hareket etmedikçe bugünkü zayıf vaziyetinden kurtulamayacaktır.” şeklinde sıralamıştır.⁵⁰⁴

SCP ile ilgili değerlendirmesi de ilgi çekici saptamalar içermiştir. 23 Ekim’deki yazısında bir partinin yaşayabilmek için ya muayyen fikirlere, ya muayyen sınıflara dayanmak zorunda olduğunu, bu iki temelden mahrum olan bazı geçici partilerin ise günün ihtiyaçlarına cevap verip o ihtiyaç geçince de yaşamalarına lüzum kalmayarak, ya başka bir partiye katıldıkları, ya da kapandıklarını anlatmıştır. SCP’nin bu tür partilerden olduğunu ve bu tür bir partinin yaşayabilmesi için siyasî hayatta particilik esaslarına çok iyi derecede uyması gerektiğini, fakat bu noktalardan da bakıldığı zaman SCP’nin kurulduğu günden itibaren birçok hatalar yaptığına dikkati çekerek, bu hatalardan bazılarını;

1 — *Serbest Cumhuriyet fırkası noksan bir programla ortaya çıktı, bu*

⁵⁰⁴ Son Posta 22 Teşrinievvel 1930

program bir fırka programından ziyade bir fırka beyannamesine benziyordu. Programından mesleğini anlamak mümkün olmadığı için ismine bakarak herkes yeni fırkayı liberal olmakla itham etti. Liberalizm geri bir iktisat ve içtimâî meslek olduğu için, Serbes fırkaya da liberalizmin bütün kusurları atfedildi. Halbuki bizim anlayışımıza göre Serbes fırkanın liberalizm ile isminden başka bir alâka ve münasebeti yoktur. Fakat Fethi Bey. bu müphem vaziyeti tenvir edecek izahat veremediği için "liberalizm,, damgası yeni fırkanın üzerinde kaldı.

2 — *Yeni fırkanın teşkilât yapması büyük bir hata olmuştur.. Kendisile görüşürken bizde fırka işlerine ordu işleri gibi bakıldığını ve her yerde teşkilât olmak lâzım geldiği kanaatinin mevcut olduğunu söylemiş ve kendisinin teşkilât yapmıyacağım söylemişti: " Fırka işi fikir işidir; taraftarları rey sandığı başında belli olur.,, diyordu. Fakat hadisat onları memleketin her tarafında teşkilât yapmaya sevketti, bu teşkilât bazı yerlerde yanlış ellere düştü. Bu hata Serbes fırkanın zaaflarından birini teşkil etti.*

3 — *Serbes fırkanın müstakil bir gazetesi olmaması fırkayı çok büyük hatalara düşürdü.*

Yeni teşekkül etmiş bir fırka gazetelerin yardımından müstağni kalamazdı. Ona teveccüh ve muhabbet gösteren her gazeteye iyi muamele etmek bir zaruretti. Bu sayede kendi gazetesini tesis edinceye katlar mevcut gazetelerin variyetlerinden istifade edilmiş olurdu. Fakat bu hal böyle devam «demezdi. Hükümet gazeteleri taarruza geçince S. C. fırka kendisini yabancı ağızlarla müdafaa mecburiyetinde kaldı. Bu mecburiyet o gazeteye S. fırkanın organı rengini verdi. Onun yaptığı hatalar S. fırkaya atfedilmiye başlandı. Serbes fırka buna meydan vermiyecek, daha başlangıçta kendi gazetesini tesis etmiş bulunacaktı.

4 — *Serbes Cumhuriyet fırkası bugünün ihtiyaçların cevap vermek isteyen bir fırka olarak ortaya atıldı. Bunun için de sınıf ve mezhep farkı aramaksızın bütün halk bu fırkaya koştı, ondan dertlerinin ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesini istedi. Fakat Serbes fırka halkın bu heyecanlı tezahürüne aynı heyecan ve kuvvetle cevap veremedi. Bu sahada kendisinden beklenen kuvvete malik olmadığını*

*gösterdi.” şeklinde dile getirmiştir.*⁵⁰⁵

İstanbul'da yayımlanan Son Posta'nın yazı işleri müdürü Selim Ragıp Bey (Emeç) de İzmir'deki gazeteciler davasında yargılanmak üzere tutuklanmış, SCP adına gazetecilerin tutuklanmasını protesto eden Fethi Okyar bir bildiri yayımlayarak Matbuat hürriyetine henüz hükümetçe tahammül edilmediğini ifade etmiş, asıl suçlu olarak gördüğü Anadolu gazetesi için “*Anadolu gazetesini itham ediyorum. Cumhuriyet hakimlerinden adaletin bitarafane tecelli ettirilmesini beklemek hakkımızdır*” demiştir.⁵⁰⁶

Serbest Cumhuriyet Partisi ve onu destekleyen gazetelere göre, olayları Cumhuriyet Halk Partisi yetkilileri, yerel yöneticiler ve kolluk güçleri çıkarmışlar ve seçimler ağır bir baskı ve yolsuzluk altında yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ve onu destekleyen basına göre ise, durum, bunun tümüyle tersine yansıtılmış, bu olaylar izlenecek olursa, bunları yaratanların tümüyle Serbest Cumhuriyet Partililer olduğu öne sürülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye'nin verdiği haberlere göre CHP yandaşlarının seçim güvenliğini sağlamaya çalıştıkları, ayrıca, İzmir'de SCP'lilerin sağa sola küfrederek bir polis memurunu tabanca ile yaralamış olduğunu, Serbest Cumhuriyet Partisinin para ile tuttuğu adamların seçim sandıklarına saldırdıkları, sandıkları çaldıkları, oy kullanmaya gelen Halk Partililerin Serbest Partililerce kovalandığını yazılmıştır.⁵⁰⁷

Cumhuriyet Halk Partisi mebusu olan Akif Bey, seslendiği kitlelere komünistleri partiye toplamış olması nedeniyle Fethi Bey'i takip etmemeleri söylenmiş, eleştirilerin artan dozu karşısında, Son Posta köşe yazarınca, kamuoyuna Serbest Cumhuriyet Partisinin Belediye Başkanlığı'nı kazandığı Samsun'un ve yerel Serbest Cumhuriyet Partisi teşkilatının bolşevik olmadığını anlatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Partisine ilişkin eleştiriler genelleşmiş bir düzeyde Milliyet'de de yer almış, Fethi Okyar'ın yankesiciler, kaçakçılar, hüviyeti malum olmayan kişiler, komünistler ve mürtecilerle çalıştığı yazılmıştır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Son Posta 23 Teşrinievvel 1330

⁵⁰⁶ Kabacalı, **a.g.e.**, s.149; Son Posta 16 Eylül 1930; İnkılap gazetesinin 15 Eylül 1930 tarihli haberine göre Anadolu gazetesi sorumlu müdürü de tutuklanmış, sahibi Haydar Rüştü Milletvekili olduğu için dokunulmazlığı nedeniyle herhangi bir işlem yapılamamıştır. İnkılap 15 Eylül 1930

⁵⁰⁷ Yetkin, **a.g.e.**, s.263-4, “Hakimiyeti Milliye 12 Teşrinievvel 1330 “

⁵⁰⁸ Emrence, **a.g.m.**, s.48, Son Posta 21 Teşrinievvel 1330, Son Posta 3 Aralık 1930

Serbest Cumhuriyet Partisinin, Türk Ocaklarında da etkin olmak istemesi basını da bu tartışmaların içine çekmiştir. İstanbul'da Cumhuriyet Halk Partisi yanlısı Vakit gazetesi ile Serbest Cumhuriyet Partisi yanlısı Yarın gazetesi, siyasetin Türk Ocaklarına sızması tartışmalarında ön saflarda yer almışlardır.⁵⁰⁹ Türk Ocağı üyelerinin Serbest Cumhuriyet Partisine katılmaları özellikle hükümet yanlısı basında, Ocakların Serbest Cumhuriyet Partili olup olmayacakları, diğer bir deyimle, Cumhuriyet Halk Partisi dışında bir partiye katılıp katılmayacakları tartışmasını gündeme getirmiştir. Bir süre sonra hükümet çevrelerinden yapılan açıklamalarla Ocakların Cumhuriyet Halk Partisinin kültür kurumu olduğu, bu nedenle Ocaklara ancak Cumhuriyet Halk Partisine üye olanlar ile hiçbir partiye dahil olmayanlar girebileceği belirtilmiştir. 30 Eylül tarihli Hakimiyeti Milliye'de bir yazıda Ocaklar yasasının Türk Ocakları üyelerine başka partilere girmeyi yasakladığı yer almıştır.⁵¹⁰

İstanbul'da güçlü olan muhalefet basını Türk Ocakları ve siyasal partiler arasındaki organik ilişkilerin niteliğini sorgulamaya devam etmiş, Beşiktaş Türk Ocağında yapılan bir toplantıda Hamdullah Suphi'nin irtica tehlikesinden söz eden yazı ve konuşmalarına değinen Nezihe Muhittin, Serbest Cumhuriyet Partisi taraftarlarının Türk Ocaklarına üye olabilmelerinin engellenmesini ısrarla eleştirmeye devam ederek, Ocak yasasına olan direnişi iktidara başkaldırıya dönüştürmüş, araç olarak da Türk Ocaklarını kullanmıştır.⁵¹¹

Serbest Cumhuriyet Partisini destekleyen Yarın gazetesine göre olayları hükümet ve Cumhuriyet Halk Partisinin adamları çıkarmışlardır. Bu gazetenin seçimlerle ilgili 7 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, "Bir memlekette hür seçim böyle mi olur?" denildikten sonra "Seçim dün de aynı fecaatle, aynı haksızlıkla devam edip gitti", 8 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, "Serbest Cumhuriyet Partisine akın halinde rey veren İstanbul dün sopa ve tehditle, hile ile, tuzakla karşılandı", 11 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, "Cumhuriyet Halk Partisi Umumî Kâtibi Recep Beye Yuha"⁵¹² başlıklı haberler yer almıştır.

⁵⁰⁹ Günver Güneş, "Türk Ocakları ve Siyaset", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mayıs 1999.s.15

⁵¹⁰ Güneş, **a.g.m.**, s.16, Vakit 7 Eylül 1930, İnkılap 19, 30 Eylül 1930, Cumhuriyet 15 Teşrinisani 1930, Son Posta 25 Eylül 1930

⁵¹¹ Güneş, **a.g.m.**,s.16, Yarın 4 Teşrinievvel 1930

⁵¹² Yetkin, **a.g.e.**, s.264

IV.BELEDİYE SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Seçim Sonuçları

Seçimler sonucunda toplam 502 seçim bölgesinden 31'inde Serbest Cumhuriyet Partisi kazanmıştır. Serbest Cumhuriyet Partisinin kazandığı yerler;; İzmir'de Bademiye, Şereflihisar, Kınık, Şirince, Kuşadası, Menemen, Bozdoğan, Buca, Dikili, Urla, Aydın'da Çine, Bozdoğan, Söke, Umurlu ,Yenipazar , Germencik, Gördes, Karapınar, İstanbul'da Maltepe, Burgaz, Kırklareli'de Pınarhisar, Vize, Üsküp, Bursa'da Armutlu, Tekirdağ'da Keşan, Çanakkale'de Biga, Samsun'da Ladik, Amasya Merzifon, Samsun, İçel Silifke olmuştur.⁵¹³

İstanbul'da: Cumhuriyet Halk Partisi Serbest Cumhuriyet Partisine göre Sarıyer ilçesi hariç hemen her yerde iki veya daha fazla misli oy almış, Sarıyer'de ise ancak ona yaklaşabilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul'da toplam olarak 35.942, Serbest Cumhuriyet Partisi 12,868 oy almıştır. Vakit gazetesi bu sonuçları Cumhuriyet Halk Partisi için 35.934 ve Serbest Cumhuriyet Partisi için 12.813 olarak vermiştir. Bu gazetenin bildirdiğine göre İstanbul'da oy kullanmayan seçmen sayısı 250.746 kişiyi bulmuştur.⁵¹⁴

İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi 14.624; Serbest Cumhuriyet Partisi 9.950 oy almış, Bergama'da Cumhuriyet Halk Partisinin 250 oyuna karşılık Serbest Cumhuriyet Partisi 1.371 oy almıştır. Merzifon'da Cumhuriyet Halk Partisi 496 oy alırken Serbest Cumhuriyet Partisi 557 oy elde etmiştir.⁵¹⁵

⁵¹³ Yetkin, a.g.e., s.267,

⁵¹⁴ A.g.e., s. 268, "Vakit 20 Teşrinievvel 1930 " Cumhuriyet Gazetesinin 20 Eylül 1930 tarihli baskısındaki habere göre; Reylerin nisbeti İstanbul'da belediye İntihabında reye iştirak edenlerin miktarı 49,204 kişidir. C. H. F. 12,813 muhalif reye karşı 35,934 rey almıştır. Bunların kaza üzerine nlsbeti şudur: Fatih kazasında reye iştirak eden 12,787 den 2,720 S. F. 9,761 H. F., Beykoz kazasında reye iştirak eden 4,514 ten 1,040 S. F. 2,900 H. F.f Beyoğlu kazasında reye iştirak eden 8,735 ten 2,374 S. F. 6,268 H. F., Jsküdar kazasında reye iştirak eden 4,879 dan 1,491 S. F. 3,387 H. F., Sarıyer kazasında reye fştirak eden 2,889 dan 1,276 S. F. 1,597 H. F., Eminönü kazasında reye iştirak eden 6,014 ten C23 S. F. 5,010 H. F., Adalar kazasında reye iştirak eden 1,922 den 16 S. F. 1,906 H. F., Bakırköy kazasında reye iştirak eden 3,141 den 1,080 S. F. 2,061 H. F., Kadıköy kazasında reye iştirak eden 4,466 dan 1,503 S. F. 2,953 H. F. kazanmıştır., İnkılap gazetesinin haberine göre İstanbul'da CHP 35934, SCP 12813 oy almıştır.İnkılap 20 Ekim 1930

⁵¹⁵ Aynı yer , " Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1930 ", İnkılap gazetesinin 21 Teşrinievvel 1930 tarihli baskısındaki habere göre CHP 14624, SCP 9600 oy almıştır Son Posta gazetesi ise İster inan İster inanma rümuзу ile verdiği haberde İzmirde seçimlerin uzatılmasına karar verildiği güne kadar SCP'ye 19000 oy, CHP'ye 2000 oy atıldığını, uzatılan 1 hafta süre içinde toplam1600 oy kullanıldığını buna karşılık sonuç ilan edilirken CHP 'nin 14624, SCP2nin 9960 oy kazandığının söylendiğini yazmıştır.Son Posta 22 Teşrinievvel 1930

Samsun'da Cumhuriyet Halk Partisinin 416 oyuna karşılık Serbest Cumhuriyet Partisi 3.312 oy kazanmış, 472 oy da geçersiz sayılmıştır.⁵¹⁶

Sonuçta Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı bu seçimlerde yolsuzluk, hile ve baskıya başvurmuş, aynı zamanda Serbest Cumhuriyet Partisine ağır ve haksız suçlamalarda bulunarak kendi suçunu örtmeğe çalışmıştır. Ciddî bir muhalefet partisinin varlığına katlanamayacağını da açıkça ortaya koymuştur.⁵¹⁷

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bazı ileri gelenleri, Fethi Bey'i de peşlerinden sürükleyerek, halkın ilk günlerdeki taşkın hislerinden faydalanmak suretiyle bir an evvel iktidara gelmek hevesine kapılmışlar, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı fiilen idare edenler de iktidarı kaybetmemek için normal mücadeleyi bir tarafa itmişler, karşı fırkanın hatalı hareketlerini fırsat bilerek, bir yandan da bütün devlet teşkilatını fırkalarının lehinde kullanarak zora, baskıya dayanan bir mücadele yoluna girmişlerdir. Serbest Fırka'ya göz açtırmamak için ellerinden geleni yapmışlar, Teşebbüsün müşterek ve mübarek hedefi, gayesi, memleketin gerçek menfaatleri, arkadaşlık, hatta vatandaşlık duyguları; samimiyet, sabır, tahammül gibi şeyler çoktan unutulmuştur.⁵¹⁸

Seçimler sonucunda meydana gelen olaylar karşısında mecliste konuyla ilgili bir genel görüşme istenmiştir. Bu görüşmeler sonrası karşılıklı suçlamalar ve savunmalar sonucunda da Serbest Cumhuriyet Partisi yöneticilerinin Atatürk ile görüşme yapmışlar. Yeni bir değerlendirme sonrasında SCP kendi kendisini feshetme kararı almıştır. Bu olayda da farklı görüşler ileri sürülmüştür

Bu seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinde zaten oluşmuş bulunan tedirginliği doruk noktasına getirmiş, iktidar partisi yöneticilerinin ve çıkarları ondan yana olanların kenetlenmelerine yol açmıştır. Bunda, Serbest Cumhuriyet Partisinin halk yığınları arasında gücünü kanıtlamaya başlamış olmasında önemli bir etken olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi da, başından beri bu seçimleri Serbest Cumhuriyet Partisine öldürücü darbeyi indirmek için bir daha ele geçmez bir olanak olarak değerlendirmiş, bu açıdan Serbest Cumhuriyet Partisinin azınlıklardan aday

⁵¹⁶ A.g.e., s.269,

⁵¹⁷ Yücekök, a.g.e., s.89-90

⁵¹⁸ Soyak, a.g.e., s.423

göstermiş olmasının bile, bu partiyi karalamak için kullanılmıştır.⁵¹⁹ Serbest Cumhuriyet Partisinin kapanmasından çok sonraları bile, eğer bu parti çalışmalarını yalnızca TBMM'nde sürdürmüş ve bu seçimlere girmemiş olsa, siyasal yaşamının sona ermeyebileceği sık sık belirtilmiştir.⁵²⁰

Seçim sonuçları ile ilgili CHPlilerin değerlendirmeleri, Hilmi Uranın değerlendirmelerinde beliginleşmiştir. Uran anılarında “*muhakkak olan bir şey varsa, belediye seçimleri vesilesiyle, halkın yeni Partiye ve o Partinin getirmeyi vaadettiği yeni bir hükümete geniş istekle kucak açtığına belirmiş olduğunu, Fakat bunun, sonunda daha iyiye gidiş arzusundan ve bu arzunun oluşması imkânın geldiğini zannetmesinden ve sevincinden kaynaklandığını halk tabakalarının, durumdan ne kadar memnun edilse, onun vaadedilen daha iyiye koşmasının çok doğal olduğunu söylemiş, Hükümetin de Halk Partisinin de zaafının ikinci plânda değerlendirilmesi gerektiğini*” belirtmiştir.⁵²¹

Hilmi Uran’a göre Fethi Okyar partiyi kurarken Atatürk’ten emir almış olan Fethi Okyar’ın kapatırken de onun memnun olacağını düşündüğünü, Serbest Partinin feshine zorunlu görülmesine sebebin Atatürk başta olmak üzere, onun CHP ileri gelenleri arasına saldıgı korkuda aramanın doğru olacağını, Atatürk, her iki partiyi de eli altında bulunduracağına kani iken olayların onu endişeye düşürdüğünü ve ona yeni partinin umduğu gibi pek de uysal bir halde kalmıyacağı ve idare edilir durumdan hemen çıkacağı izlenimini verdiğini söylemiş, körpe inkılâplarımıza karşı gösterilen hoşnutsuzluğun da halkı Atatürk’ün Partisinin aleyhine sevk ederek halkın, yeni partide, hoşlanmadığı inkılâplardan kurtulma ümidi sezmiş olduğunu belirtmiştir. Yeni partiyi kuranlar değilse bile, onun taşradaki idarecileri büyük halk kitlelerine bu ümidi açık, kapalı devamlı vermiş durmuş ve bunu iktidara geçmenin kestirme bir çaresi sanmışlardır.⁵²²

Seçimler sonucunda Hilmi Uran’ın da anılarında belirttiğine göre Halk Partisi teşkilâtı da kendi bünyesinde beliren zaafi kime mal edeceğini bilemez hale gelmiş, Partinin üst kademeleri, taşra teşkilâtının çalışmadığını, taşra teşkilâtı da kendilerinin üst kademe tarafından iyi sevk ve idare edilmediğini iddia etmişler,

⁵¹⁹ A.g.e., s.278-9

⁵²⁰ Aynı yer

⁵²¹ Uran, a.g.e., s.225

⁵²² Uran, a.g.e.,s.229

hükümet dairelerinin bütün kusurları da ortaya dökülmüştür. Parti Kırk kişilik bir heyet oluşturarak bu sorunları inceleyip gerekli düzeltmeler yapmaya karar vermiştir. Bu heyet aynı zamanda meslek kuruluşlarıyla da temasa geçmiş ve onların ihtiyaçlarını dinlemek ve öğrenmek suretiyle sempati kazanmak istemiştir.⁵²³

B. Seçimler Sonrası Gelişmeler ve Seçimlerin Etkileri

Belediye Seçimleri esnasında meydana gelen olaylar sonucu SCP konuyu TBMM'ye getirmiş, seçimlerin iptal edilerek daha uygun ve sağlıklı koşullarda yenilenmesi için harekete geçmiştir.

TBMM'nin 2 Ekim 1930 günü birleşiminde Serbest Cumhuriyet Partisi yöneticileri seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı, bu seçim sonuçlarının gerçeği yansıtmadığını, sonuçların yapılan "fesat" ve baskılar ile elde edilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. İçişleri bakanının, polis ve jandarmanın belediye seçimine müdahalelerini önlemediğini, seçmenlerin anayasada belirtilmiş olan hak ve hürriyetlerinin hükümet memurları tarafından alenen ayaklar altına alındığını iddia etmişlerdir. İçişleri bakanı Şükrü Kaya tarafından karşı açıklama olarak, gericiler, saltanatçılar, adi suçluların Serbest Cumhuriyet Partisi saflarını doldurmuş olduklarını, yıkıcı propagandalar alıp yürümüş olduğunu ileri sürülmüş, bu nedenle, valiliklere 5 Eylül 1930 günü genelgenin gönderilmiş olduğu söylenmiştir.⁵²⁴ Fakat bu konuda da haklılık payı olabileceği de göz önüne alınmalıdır. Çünkü Bu konuda araştırma yapan Cemil Koçak'ın belirttiğine göre *"Halk Partisi teşkilatı, Serbest Parti teşkilatının kurulduğu her yerde parti genel sekreterliğinin talebi üzerine, kurucuların kim olduğunu ve bu kişilerin geçmişteki siyasi faaliyetlerini, bugünkü durumlarını gösteren birer istihbarat raporu kaydetmiştir. Mevcut aşağı yukarı yüz elli sayfa kalınlığında isim ve tanım içeren bir dosya, Serbest Parti 'nin neredeyse kurucularının tamamı hakkında Halk Partisi teşkilatı gözüyle fikir vermektedir. Örneğin "Denizli Vilayeti merkez teşkilatı kurucuları: Muhasip Rakıb Efendi, babasının adı Halil..." diye devam eden tanımlar söz konusudur."*⁵²⁵ bu çalışmanın

⁵²³ Uran, **a.g.e.**, s.225,s.230 ; Soyak ,**a.g.e.**, s.416

⁵²⁴ Yetkin, **a.g.e.**,s.269-70, Aktaran Çetin Yetkin:“ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.39,47,49 ”.

⁵²⁵ Cemil Koçak, *Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası, Güncel - Çağdaş Türkiye Seminerleri* , Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, http://www.obarsiv.com/guncel_cemilkocak.html#sb

sonuçlarının bu şekilde fikirler oluşturmuş olma ihtimali ve gerçeklik payı da düşünülmelidir. Ayrıca CHP içinde “KIRKLAR” olarak adlandırılan ve içlerinde her meslek ve meşrebden mebusların bulunduğu kadro, memleketi bölge bölge ayırmış, nahiyelere kadar taramıştır.⁵²⁶ Fakat yine de genelgenin SCP liderinin İzmir gezisine denk gelişi her türlü şüpheyi de üzerine çekmeye devam etmiştir.

İkinci etki ise ülkede cumhuriyetin tam esasları ile işlemesi için gereken ortam ve anlayışın halk için değilse bile siyasi kesimde oluşmamış olduğu olmuştur. Hatta inkılapların bile yerleşip yerleşmediği sorgulanmış, bu konuda ve sorunları yerinden tespit amacıyla yurt gezisi yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁵²⁷ Fakat bu gezi partinin kapatılmasının ertesi günü gerçekleşmiştir

Serbest Cumhuriyet Partisinin başarılı olduğu yerlerdeki belediyelerde, mahalli yönetimde de olsa CHP ideolojisine ters düşen kişilerin işbaşında kalmaları sakıncalı görülerek tasfiyeye gidilmiş, Danıştay kararı ile Serbest Parti'nin kazandığı belediye seçimleri bozdurulmuş, Serbest Partili artıklar görevlerinden alınmıştır.⁵²⁸

Türk Devrimin kritik bir dönemeci olan 1930 yılı içinde devrimin kültür şubeleri olarak görülen ve iktidarın fikirlerini halka ulaştırmakla yükümlü bulunan ve yönetim tarafından desteklenen Türk Ocaklarının Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşunu takip eden zaman diliminde rejimle hesaplaşma içine girmesi onları tartışılır hale getirmiş, Türk Ocakları üzerindeki siyasi çekişmeler ocağın maneviyatını ve prestijini sarsarken, bu kurumun tek parti yönetiminin gözünden düşmesine neden olmuştur. İktidar çevrelerindeki tedirginlik önce Serbest Cumhuriyet Partisinin hemen ardından da Türk Ocaklarının kapanışını hazırlamıştır.⁵²⁹

⁵²⁶ Okyar, **a.g.e.**, s.511

⁵²⁷ Atatürk seçimler sonrasında Meclis Başkanını İnkılapların yerleşmediği konusunda uyarmadıkları için eleştirdiği konuşmalar geçmiştir. Asım Us da anılarında İnkılapların yerleşmediğini söylemektedir.

⁵²⁸ Yücekök, **a.g.e.**, s.89-90, bu konuda Atatürk'ün SCP'nin kapanışı ertesi çıktığı yurt gezisinde Samsun Belediye Başkanı ile konuşması ve ona istifa etmesinin uygun olacağını söylemesi, karşılığında Samsun Belediye başkanınca danıştay formülünün de tavsiye edilmesi için bkz.:Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye**, s.32-36 Ayrıca Konuyla ilgili Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde begeler de mevcuttur. Bkz: **BCA:490.01/02-05-14(22.8.1930); BCA:030.18-01-02/15-78-07(30.11.1930);** Belge ekler bölümüne konmuştur .

⁵²⁹ Güneş, **a.g.m.**,s.17

Seçimlerin diğerk bir etkisi de siyasi olarak amaca uygun hareket eden kişilerin ödüllendirilmesi olmuştur. Oligarşinin Tunç Yasasının⁵³⁰ CHP içinde de mevcut ve işlerlikte olduğunun öne çıkmıştır. Seçimler sonrası muhalefet partisinin seçimlerdeki müdahaleler ve kanunsuzluklarla ilgili vermiş olduğu gensorunun yeni partiye karşı siyasi linç olarak dönüştürölmesi çalışmasında görev alanların hemen hemen her biri bir şekilde bunun ödölünü görmüşlerdir. Yeni partiye yöneltlen suçlama kampanyasında yer alanlardan Hilmi Uran yeni kabine’de bakan olmuş, Ali etinkaya Parti grup başkanlığına getirilmiştir.⁵³¹

TBMM'nin 6 Kasım 1930 günlü birleşiminde Serbest Cumhuriyet Partisi lideri tarafından, Meclis Başkanlığına son belediye seçimlerinde seçmenlerin serbestçe seçim haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen engeller ve müdahaleler ile seçim işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanı hakkında gensoru önergesi istenmiş, bu önerge, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından kendi milletvekillerinden de seçim hakkında birçok şikâyetler olduğu belirtilerek, meselenin kamuoyu karşısında tartışılması ve bu görüşmelerin TBMM'nce 15 Kasımda yapılması kabul edilmiştir.⁵³²

15 Kasım 1930 da mecliste yapılan görüşmelerde önergesini açıklamak üzere söz alan Fethi Okyar önce partisine yöneltlen irtica ve komünizm suçlamalarını yanıtlamış, arkasından da seçimlerde yapılan yolsuzlukları ve baskıları tek tek açıklayarak, seçmenlerin kütöklere yazılmadığını, kütöklere adları yazılı olan seçmenler de nüfuz tezkereleri için "yırtık var" gibi bahaneler bulunup geri çevrilerek yerlerine başkalarına oy kullandırıldığını söylemiştir. Bazı yerlerde halk, jandarma ve polisçe seçim sandıklarına yaklaştırılmadığını, bazı yerlerde de Serbest Cumhuriyet Partisine oy verecek olanların tutuklandıklarını, bunların da yerine başkalarına oy verdirildiğini, buna karşılık Cumhuriyet Halk Partisi için elden gelen kolaylık gösterildiğini anlatmıştır. Tüm bunlar yöntemli bir biçimde ve açıkça anlaşıldığına göre bir merkezden verilen emirler gereğince yapılmış olduğunu

⁵³⁰ Alman araştırmacı Robert Michels , diğerk elitist teorisyenerden farklı olarak siyasi partilerdeki oligarşik eğilimleri inceleyerek, buradaki elit yapıyı araştırmıştır.Siyasal karar alma sürecinde parti içi demokrasisinin etkin bir şekilde işlemediği görölebilmektedir.Bundaki temel etken, parti kadrolarının belirli bir elit kesimin elinde toplanmış olmasıdır.Bu elit kesim parti yönetimine o kadar hakimdir ki, parti içinde farklı bir sesin yükselmesine izin verilmez. **Michels’in “Oligarşinin Tunç Yasası”** olarak nitelendirdiği bu katı hegemonyanın yıkılması çok zordur.Bkz. Aktan, a.g.e., s.68-69

⁵³¹ Bkz: Uran, **a.g.e.**,s.233; Ağaoğlu ,**a.g.e.**, s.103

⁵³² Yetkin, **a.g.e.**,s.270-1,” TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 3, Celse 2, s.10-11 “

belirtmiş, konuşmasını, siyasal tarihimiz bakımından çok önemli bir açıklama ve değerlendirme sayılması gereken şu sözlerle sürdürmüştür: *"..Cumhuriyetle bütün otoritelerin kaynağı seçim yolu ile millet olduğundan seçim serbesttir; Cumhuriyet'in ruhu ve millî hâkimiyetin esasıdır. seçimin serbestliği ihlâl edilirse Cumhuriyet'in temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye Memurları gizli açık aldıkları talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu sonuç meydana gelmiştir. Yani Hükümet kuvvetleri kanuna ve millî hâkimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyet'te en mukaddes olan rey hakkını iptal için zor ve baskı kullanılmıştır. Efendiler, Serbest Cumhuriyet Partisi; memleketimizde Cumhuriyet'in banisi olan büyük Gazi'nin teşvik ve tasvibi ile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır. Karşı tarafa rey vermek isteyenler jandarma süngüsüyle mukabele görürse memlekette siyasî partilerin teşkiline cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu cebrî muhalefetten çıkan mânâyı bittabi çok geçmeden herkes anlayacaktır. Herhalde cebir ve tazyik sisteminden rücu ederek Cumhuriyet'in beka ve inkişafı temin için memlekette serbest bir siyasî hayatın teessüsüne yol açmak Cumhuriyet'in müstakbel mukadderatı ile alâkadar olan bir meseledir.*

*O halde yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da, bütün belediye intihabatına fesat karıştırıldığını itiraf etmek ve ona göre yeniden kanun dairesinde Cumhuriyet ve mefhumuna yakışacak veçhile serbestçe intihabat icrasına karar vermektir."*⁵³³

Fethi Okyar'ın mecliste konuşmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisinden on sekiz kişi söz istemiş ve kürsüye önce İzmir Mebusu Vasıf Çınar gelmiştir. Vasıf Bey'e göre; İzmir'de seçimlerde herhangi bir yolsuzluk ve baskı yapılmamıştır. Ama gerçekte Serbest Cumhuriyet Partisi yandaşları Cumhuriyet Halk Partisine oy vermek isteyenlere oy kullandırmamışlardır. Vasıf Bey'e göre, Ödemiş bölgesinde bazı şakiler yakalanmış, bunların Serbest Cumhuriyet Partisine yazılmış olduklarına ilişkin belgeler elde edilmiş, birisinin de giysilerini Serbest Cumhuriyet Partisinin yerel yöneticilerinden birinin verdiği saptanmıştır. Serbest Cumhuriyet Partililer Sivrihisar'da kaymakamı ağır bir biçimde yaralamışlar, Bornova'da da sarhoş bir

⁵³³ A.g.e., s.273-4; "TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s.18-23 "

Serbest Cumhuriyet Partili bir polisi tabanca ile vurup yaralamıştır. Bu partiye Bornova'da hep katiller, dolandırıcılar ve sabıkalılar üye olmuştur..⁵³⁴

Balıkesir mebusu Hayrettin Bey kendi seçim bölgesinde Serbest Cumhuriyet Partisinin "irtica" ya hizmet ettiğini, Adana mebusu Zamir Bey Adana'da yaşayan Arap kökenli halk arasında Serbest Cumhuriyet Partisinin bölücülük propagandası yaptığını öne sürmüş, Antalya mebusu Rasih Kaplan, partinin memleketi anarşi ve ihtilâlâ, halkı memleketin emniyetini tehlikeye sevkedecek propaganda yaptığını halkı hükümet aleyhine ve toplumsal düzen aleyhine tahrik eden konuşmalar yaptığını iddia etmiş, arkasından da, hükümetin ya da meclisin, Serbest Cumhuriyet Partisi teşkilâtı ve lideri hakkında kanuni işlem yapmasını istemiştir. Afyonkarahisar milletvekili Ali Çetinkaya, işi şahsi nitelik ve başarı kıyaslamasında bulunarak, Fethi Okyar'ı Mondros antlaşmasını yapmakla yermiş, İsmet İnönü'yü de Mudanya antlaşmasının kahramanı olarak nitelendirmiş, Fethi Bey'in Şeyh Sait isyanını bu ulusun başına açmış olduğunu, yabancı kapital çevrelerinin adamı olarak davrandığını söylemiştir. Konya mebusu Refik Koraltan, Fethi Okyar'ın arkasına sığınarak zehirli kışkırtmalar yapıldığını, Konya'da yıkıcı eylemlerde bulunulduğunu, Serbest Cumhuriyet Partililerin seçim özgürlüğünü engellediğini öne sürmüştür..⁵³⁵

Samsun mebusu Ethem Tuncel, Samsun'da Serbest Cumhuriyet Partisinin seçimlerde halka baskı yaptığını, Adana mebusu Hilmi Uran, Serbest Cumhuriyet Partisinin irticayı körüklediğini, seçimlere hile karıştırdığını, partinin Adana ve havalisindeki menfî faaliyetinin iftira, tahkir, tezdvir ve tehdit kelimeleri ile özetlenebileceğini belirtmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu suçlamaları yinelemiş, partiyi yönetenlerin özgürlük anlayışını, doğrudan doğruya anarşistlerin anlayış biçimi olarak nitelendirmiş, ve seçimlerde hiçbir yolsuzluk ve baskı yapılmadığını öne sürmüştür..⁵³⁶

CHP'nin bu şekilde mecliste düzen alarak önceden tasarlanmış ve koordine edilmiş bir bir şekilde suçlama kampanyasına girmesi, suçlamalarında da özellikle karşı partinin baskı yapması, engellemesi söylemleri gibi bazı konularda dayanaktan

⁵³⁴ A.g.e., s.274-5," aynı celse ,s.23-27"

⁵³⁵ A.g.e.,s.275-6 ,” TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s.30-43”

⁵³⁶ A.g.e.,s.275-6 ,” TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.44-59 “

yoksun olması ayrıca suçlamalara karşı parti liderinin geçmişinin karalanarak ön plana getirilmesi, seçimden çok başka alanların da karıştırılması, göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç, CHP'nin ve onun hükümeti ve İçişleri Bakanının karşı tarafı suçlayarak kendini aklamak için, suç bastırmak yolunu seçtiğini düşündürmüştür. Çünkü bütün hükümet güçlerini elinde bulunduran bir partiye karşı yeni oluşan, hatta teşkilatlanamayan bir partinin baskı yapmasına, üzerine isnat edilen eylemleri gerçekleştirmesine imkan yoktur. Akla yatkın gelen ise bunun tam tersinin yani iktidarı elinde bulunduran partinin yapabileceği gerçeği olmuştur.⁵³⁷

Şükrü Kaya'dan sonra söz alan Fethi Okyar, partisine yöneltilen suçlamaları teker teker çürütmeye çalışmıştır. Özgürlüklerden yana olmasının ise bir suç değil, fakat övünülecek bir şey olduğunu bildirmiş, tüm suçlamaları yadsıdığını, gerçekte bu suçlamalar yapılarak kendisinin TBMM'nde tehdit edilmekte olduğunu söylemiş ve *"Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti istemiyoruz. Biz bütün demokrasi memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutat olan, kanunî olan hak ve hürriyeti istiyoruz"* demiş, ayrıca Gazi Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Partisi ile ilgili konumu üzerinde durmuştur.⁵³⁸ Zira CHP'liler Atatürk'ün gözü önünde, partinin Atatürk tarafından kurdurulduğunu dahi inkar eden konuşmalar içine girmişlerdir.

Bu tartışmalardan sonra Cumhuriyet Halk Partisi konuyu mecliste oylanarak kendi çoğunluğu yoluyla kendince aklanmak ve olayı kendi hesabına kapatmak yoluna gitmiştir İktidar partisi. sahip olduğu oy çokluğu silahını kullanmıştır. Haksızlık ve baskıya uğradığı için davacı olan SCP, suçlanan davalı konumuna oturtulmuştur.

Görüşmeler sonunda Fethi Okyar Meclis başkanlığına İçişleri Bakanının kınamaya lâyık görülerek görüşme gündemine geçilmesi önergesini sunmuş, İçişleri bakanı Şükrü Kaya ise, seçimlerin bitmiş ve kendisinin dürüst icraat ve beyanatı hakkında meclisin güvenoyunu istediği, yeterlilik önergesi istemiştir. CHP'nin meclisteki çoğunluğu ve parti disiplinin doğal sonucu olarak önergelerden İçişleri

⁵³⁷ Soyak da anılarında aynı konuda hemfikir olmuştur. Bkz: Soyak, **a.g.e.**, s.423

⁵³⁸ Yetkin, **a.g.e.**, s. 277, " aynı celse, s.59 "

Bakanının kendisi için "güven" isteyen kabul edilerek oya konulmuş, üç güvensizlik oyuna karşılık çoğunlukla güvenoyu almıştır.⁵³⁹

Konuyla ilgili olarak Yetkin'in saptamaları ilgi çekici değerlendirilmiştir. Yetkin 15 Kasım 1930 günü Serbest Cumhuriyet Partisi istemde bulunmamış olsa veya Cumhuriyet Halk Partisi sahip olduğu oy çokluğu nedeniyle istemeseydi bu görüşmelerin yapılmayacağını belirtmiş, bu görüşmeler açılmasının zaten iktidar partisinin elinde olduğundan 6 Kasım 1930 günkü birleşimde, İsmet İnönü'nün kendisinin bu dokuz gün sonraya ertelenerek, partisi için zaman kazanarak görüşmelerin açılmasını, Serbest Cumhuriyet Partisini suçlamak için gereken hazırlıkları tamamlayarak işin Serbest Cumhuriyet Partisinin suçlanmasına dönüştürülmesi amacıyla istediğine dikkati çekmiştir. 15 Kasım günü görüşmeler başladığında, TBMM'nde hakkında soruşturma açılması istenen, seçim güvenliğini çiğnediği öne sürülen, artık İçişleri Bakanı değil, Serbest Cumhuriyet Partisi ve onun lideri olmuştur. Yetkin'e göre Cumhuriyet Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Partisinden âdeta neden muhalefet yaptığının, daha doğrusu varlık nedeninin hesabını sormuş, bir muhalefetin varlığını benimseyemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.⁵⁴⁰ İlginç olan bir taraf ta bu davranışı açıkça hala başkanı olduğunu ilan eden Atatürk'ün önünde ve Atatürk'e rağmen yapmıştır. Çünkü bu tartışmalar bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk'ün katılıp dinlediği oturumda gerçekleşmiştir. Burada Fethi Okyar'ın 1930'un CHP'si ile ilgili yorumunun⁵⁴¹ isabetli olduğunu ortaya çıkmıştır. TBMM'deki ortam ve oluşan havada muhalefet partisinin fazla yapacağı birşeyin olmadığı da ortaya çıkmıştır. Muhalefet için gerçekten de hava boğucu bir şekle dönüşmüştür.

Fethi Okyar, TBMM'inde: "*Muhterem arkadaşlar, son belediye seçiminde vaki olan yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanının istizahı için bir takrir (önerge) vermiştim. Yüksek kurulunuz bu takriri kabul etmiş ve bugünü de takririn müzakeresine tahsis etmiştir. Usulen iztihaz takrirlerinde istizah sahibi sorulması*

⁵³⁹ A.g.e., s.277-8, "aynı celse, s.70-76"

⁵⁴⁰ A.g.e.,s.283, "TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.60 "

⁵⁴¹ Okyar ortamı "Fakat Halk Fırkası Gazi ile başlayıp Gazi ile bitmiyordu. Gazi kendisine, tarihin ve milletin müstebid, diktatör dedirtmemek için, Meclis'te meşru muhalefetle başlayacak hür havayı getirmeyi istediği kadar gönülden arzulasın, bu netice önünde menfaatleri ye imtiyazları zedelenecek gruplar vardı ve bunlar memlekete hâkimdi." şeklinde durumu yorumlamıştır. Bkz. Okyar, a.g.e., s.490

lâzım gelen maddeleri izah ettikten sonra ait olan vekil cevap verir ve maddeye ilgili olmak üzere diğer arkadaşlardan isteyenler de istizah olunan madde hakkında vekilden icap eden şeyleri sorarlar ve bunun için kürsüye gelirler. Bugün bu alışılmış olan manzaranın tamamen haricinde bir manzara karşısında kaldım. Ben Dahiliye Vekilinden istizah ettikten sonra birçok mebus arkadaşlarımız kürsüye gelmiş ve Serbest Cumhuriyet Partisi lideri olmak üzere beni istizaha başlamışlardır." ⁵⁴² diyerek durumun garip gelişimine ait düşüncelerini belirtmiştir. Burada meclis ve onun çatısını oluşturan milletvekillerinde normal demokratik işleyişe ait bilinç ve yaklaşımın henüz gelişmemiş olduğu ya da siyasi hesaplaşma amacıyla göz ardı edilmiş olduğu olgusu öne çıkmıştır.

Seçimler birçok etkileri de beraberinde getirmiştir. Başta devleti yönetenlere halkın durumunu gerçek gözle görme, sorunlara daha halkçı yaklaşımla eğilmeye sevk etmiştir. Seçimler esnasındaki olaylar ve halkın yeni partiye ilgi göstermesi, o güne kadar uygulanan ekonomik politikanın, devlet yaklaşımlarının tekrar sorgulanmasına sebep teşkil etmiştir. Kutay'ın deyimiyle Serbest Fırka'nın vatandaştan gördüğü yakın ilginin sebeplerini, CHP ister istemez ele almak zorunda kalmıştır.⁵⁴³

Seçimler öncesindeki etkilere bakılacak olursa, meydana gelen olaylara bakıldığında göze çarpan en önemli etkinin Cumhuriyet Halk Partisine gerçeği görme ve gerekli düzeltimlere gitme konusunda gerekli fikri yerleştirmiş olmasıdır. Parti ve Yönetimde halkın hoşnutsuz olmasına sebep bazı aksaklıkların olduğu anlaşılmış ve bu konuda gerekli düzeltmeler yapılabilmesi için aksaklıkları tesbit edecek ve öneri oluşturacak 6 kişilik bir Islahat komitesi oluşturulmuştur.⁵⁴⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası, hükümetiyle beraber, muhalefetin iddiaları karşısında, durumunu bir kere daha, inceden inceye gözden geçirerek, çalışmasına yeni bir istikamet vermiştir.⁵⁴⁵ Muhalefet tarafından eleştirilen konuların giderilmesi için düşünülen çözüm yollarının mecliste açıklanması istenmiş, basında her ne kadar yapılan düzeltimlerden muhalefetin pay almasını önlemek için gerekli yayınlar

⁵⁴² Aynı yer

⁵⁴³ Cemal Kutay, **Mustafa Kemal'in Önenen Demokrasi Girişimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Laik Liberal Rejim Bugünkü duruma nasıl sürüklenildi?**, İklim yayıncılık, İstanbul, 2004, s.176

⁵⁴⁴ Son Posta 20,23,24,27 Eylül 1930, Cumhuriyet 24, 25 Eylül 1930, İnkılap.18,19 Eylül 1930..

⁵⁴⁵ Soyak, a.g.e., s.416

yapılsa da sonuçta üç bakan değiştirilmiş, yeni bakanlar ise düzeltici tedbirlerin alınması için kolları sıvamışlardır. İnhisarlar, İcra ve iflas kanunu, yolsuzlukları önlemek için Memurin Kanunu ve vergilerle ilgili düzenlemeler yeniden ele alınmıştır.⁵⁴⁶

Halkın yakınmalarını, eğilimlerini saptamak amacıyla kurulan bu 40 kişilik bir komisyonla birlikte, parti yönetiminde de değişikliklere gidilmiş, Genel Sekreterliğe Saffet Arıkan'ın yerine Recep Peker getirilmiş, illerdeki parti mutemetlerinin uyandırdığı olumsuz etkinin giderilmesi için bu temsilcilerinin sanları da değiştirilerek bunlara "mutemet" yerine "başkan" denilmesi uygun bulunmuştur.⁵⁴⁷

CHP aslında SCP kurulup programını yayınlaması ve bazı konularda eleştirilere başlaması, bazı aksak taraflarının ve bazı yolsuzluk ve beceriksiz icraatleri sonucu halkta olumsuz etki kalmaması için hemen düzeltimlere gitmiş, 22 Eylül'de meclisin toplanmasını sağlamış ve bu fırsatla kabine değişikliğine gitmiştir. Eğitim Bakanı, yolsuzluğa adı karışan İktisat Bakanı, particilik adına yetkisini aşan davranışlara giren Adalet Bakanını değiştirerek yeni hükümet kurmuştur. Bu kabine'nin yenilenmesinin de, memlekete yeni tedbirler alınmasının da gerçek sebebi, yeni partinin, temelde ekonomik ve toplumsal alanlarda o günlere kadar konuşulmamış konuları ele alması ve hattâ bunların, gerçekleşme şartlarını ortaya koyması olarak öne sürülmüştür.⁵⁴⁸ Bu değişikliğin bir amacı da Başbakan İnönü'nün parti içindeki yeni parti kurulmasından telaşa düşen tabanın yatıştırılması maksadıyla söylemiş olduğu 5 yıl boyunca iktidarda kalıp programında değişiklik yapmayacağına dair basında çıkan ve eleştirilen sözlerine karşı bir değişim tablosu koyma amacını da gütmüştür.

Seçimlerin CHP ve Hükümetinde meydana getirmiş olduğu değişiklikler, İsmet İnönü'nün 2.10.1930 tarihinde mecliste yapmış olduğu konuşmada dile getirilmiş, seçimler ve muhalefetle yapılan yarışın olumlu sonuçları olarak değerlendirdiğimiz bu konuşmada," *iş kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin ıslahı ile bilhassa meşgul olunacağı, malî siyasetimizin, bütçe muvazenesine müstenit*

⁵⁴⁶ Cumhuriyet 23,29,30 Eylül 1930, 1 teşrinievvel 1930, Son Posta,22,23 Eylül 1930, İnkılap 30,31 Eylül 1930

⁵⁴⁷ Turan, **a.g.e.**, s.309

⁵⁴⁸ Okyar, **a.g.e.**, s.505

tasarrufkârane bir siyaset olduğu, vergilerin ıslah ve tekâmülü yolunda çalışılacağı, Millî paranın kıymetini korunacağı liman inhisarları denilen Millî Tahmil ve Tahliye şirketlerinin, kaldırılmayacağı fakat masraflarını azaltmak, vasıtalarını iyileştirmek ve çoğaltmak hedeflendiği, memur maaşları ve emeklilik kanununun geliştirileceği, İcra ve iflâs kanununda, borç için hapsin kalkması haricinde geliştirme ve değişikliklerin yapılacağı, arazi vergilerinin kıymet takdiri ile ilgili yeni usüllerin deneneceği, bazılarında indirim, bazılarında da uzun süreli muafiyet getirecekleri” açıklanmıştır.⁵⁴⁹

Seçimlerle ilgili diğer bir etki Cumhurbaşkanı Atatürk’ün izlenimlerinde kendini göstermiştir. Atatürk 1 Kasım 1930 da meclis açış konuşmasında “*Politik hayatımızda yeniden partilerin ortaya çıkması, ülkede belediye seçimlerini izleyen yakın günlerde oldu. Bununla ilgili olarak dikkat edilmesi gerekli gelişmelerin de tanığı olduk. Bu gözlemlerin verdiği deneyden Türk Milleti, Cumhuriyetin geleceği ve gelişmesi için yararlanacaktır. Politik alanda karşılıklı çalışmaların verimli gelişmesi ancak vatandaşlar arasında düşmanlık yaratılmasına imkan verilmemesi ile sağlanabilir. Bunun önlemleri, partilerin içine girebilecek samimi olmayan ve gizli amaçları bulunan unsurların, kanun dışı çıkarlar arayan amaçlı kişilerin, bütün ulusça lanetlenmeleri ve Cumhuriyet prensiplerine göre kurulun partilerin, bu gibi kişilerin girişimlerinden her zaman uzak kalmaya çalışmaları olarak gösterilebilir....Edindiğimiz deneyler, gelecek seçimlerde, vatandaşın oyunu güven içinde ve rahatça kullanabilmesini sağlamak için yasal ve idari önlemlerin geliştirilmesini ve partilerin doğru kararlar almasını ve uygun davranışlarda bulunmasını gerektirmektedir.*” demek suretiyle seçimlerin oluşturduğu düşünceleri açıklamıştır.⁵⁵⁰ Bu açıklama da CHP nin bazı kesimlerinde tepki ile karşılanmıştır.

Atatürk tarafından da seçimler sonrası durumu yerinde görmek ve devrimlerin yerleşip yerleşmediği konusunda incelemede bulunmak, bir diğer neden olarak ta ülkede ikilik ve karmaşaya yol açmaması bakımından (zira Adana’da seçimler geçtikten sonra bile iki partiden gruplar birbirine girmiş, birçok polis yaralanmış durum ancak askerin müdahale etmesiyle önlenebilmiştir.) seçimlerde kazanan SCP’li belediye başkanlarını tasfiye etmek amacı taşıyan, belki de bir

⁵⁴⁹ **Başbakan İsmet İnönü’nün konuşmaları**, s.254-262

⁵⁵⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi** D. III, C. 22, Sa. 2

ihtimal CHP'nin o bölgelerde kaybetmesinin nedenlerini daha iyi anlamak maksadıyla yurt gezisine çıkmıştır. Bu yurt gezisi Fethi Okyar tarafından *“Serbest Fırka Gazi'nin gözleri önüne çok hakikatleri koymuştu. Onun bu seyahati, kendisine iki tarafın söyledikleri ve doğruluklarında ısrar ettiklerinden hangilerinin hakikate daha yakın olduğunu tespit ihtiyacı ile yapılıyordu Onun çapında bir lider için son dört aym hâdiseleri rastgele değildi ve geçiştirilemezdi.”*⁵⁵¹ şeklinde değerlendirilmiştir.

Seçimlerin sonuçlarına ait asıl değişiklikler seçimlerden birkaç ay sonra toplanan CHP III.-Kongresinde ele alınmıştır. SCF deneyinin ardından yurt çapında girişilen yön arayışlarının bulgu ve vargılarına göre yeni bir politika bir an önce uygulamaya konulmak istenmiş ve bunun için TBMM'nin üçüncü dönemi süresinin dolması beklenmeyerek seçimlere gidilmiştir. Yeni seçimlerin özelliği, milletvekili atananların eskiye oranla daha az bürokrat ve daha çok iş adamı niteliğinde olmaları, bir de, toplamın yüzde 8'i kadar yerin 15 Nisan 1931 tarihli CHP Başkanlık Divanı kararıyla bağımsızlar için açık bırakılması olmuştur. CHP Grubunda Atatürk'ün seçimlerin yenilenmesi ve alınması gereken tasarruf tedbirleri hakkındaki mektubu okunmuştur: «hazır bulunan 250'den fazla meb'us fesih teklifini ve tahsisatın [ayda 500 TL'dan 350 TL'ya] tenzilini ittifak ve alkışlarla kabul etmiştir.» şeklindeki haberler ertesi gün gazetelere yansımıştır.⁵⁵² SCP kuruluşu esnasında tartışması yapılan milletvekili maaşlarının artırılmasını ile ilgili kanun için bile gerekli hassasiyet gösterilmiştir. Atatürk tarafından yeniden düzenletilerek maaşlar tekrar düşürülmüş, büyük ihtimal ile bir çıkar yumağı haline geldiği değerlendirilen meclisin kendini feshetmesi ve yeni seçimlere gidilmesi sağlanmıştır.

⁵⁵¹ Okyar, **a.g.e.**, s.530

⁵⁵² Tunçay, **a.g.e.**, s.304 ; Soyak, **a.g.e.**, s.418, 443, Cumhuriyet, 5 Mart 1931

SONUÇ

1930 Belediye seçimleri, Atatürk tarafından yapılan inkılapların bir devamı niteliği taşıyan ve ülkeyi çağdaş belediyecilik ile yerel yönetim düzenlemeleri ile halkın sorunlarının çözülmesinde ve demokratikleşmesinde etkili bir adım olmuştur. Belediyeler ile ilgili sorunlara da ilk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Partisi programında yer verilmiş olduğu göze çarpan diğer bir husus olmuştur. Belediyeler ile ilgili tüm ülkeyi kapsayan detaylı ve iyi bir çalışma yapılarak kanun hazırlanmış, kanun meclisten her ne kadar hızlı fakat hararetle tartışmalarla ve iyi incelemelerle meclisten geçmiştir. Ülkenin ve Cumhuriyetin büyük eksikliklerinin, sorunlarının ve düzensizliklerinin olduğu bir alan olan belediye ve yerel yönetim alanında uzun yıllar sorunları çözecek çağdaş bir kanun hazırlanmış olması yanında, kanuna seçimlerin yapılma şekli olarak tek dereceli sistemin getirilmesi, ve bu sistemin ilk denemesinin yapılmasına imkan sağlanması göze çarpan önemli hususlar olmuştur. Türk insanı bu seçimlerle ilk kez olarak doğrudan seçimler yoluyla yönetime etkin olarak katılmasına, birçok zorluklarla karşılaşmasına rağmen bir açılım sağlamıştır.

Hazırlanan belediye kanunu Türk kadınlarının siyasi haklarını kazanmaları kapsamında da öncü bir adım olmuş, sonrasındaki düzenlemelere basamak teşkil etmiştir. Türk Kadının bu konuda mücadelesi incelendiğinde, kadınlarımızın bu konudaki haklarını adeta söke söke aldıkları bir mücadele yaptıkları, bu yönüyle batılı hemcinslerinden bile daha büyük atılıma girmiş oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durumu milli mücadeledeki hayati rolleri, mücadelenin her safhasındaki önemli faaliyetleri, örgüt ve parti kurmada öncü hareketleri, yönetimdeki güçleri bu kararların alınması için zorlamalarında görmek mümkün olmuştur.

Bu seçimler Türk siyasi yaşamında çok partili sisteme geçiş için de bir deneme sahası, bir deney ortamı olmuş, toplumdaki iç dinamiklerin yönleri, yapılan inkılapların hazmedilme derecesi, Türk siyasi kültüründe demokratik anlayışın ne derece oturmuş olduğu hakkında birçok yararlı geri besleme bilgisinin elde edilmesine sebep olmuştur. Ancak seçimlerin yapıldığı ortamın normal şartlar dışında zorluklar ve ekonomik buhran gibi olumsuz koşullar altında gerçekleşmiş olması, edinilen sonuçlar, kazanılan bilgiler bakımından dezavantaj teşkil etmiş,

normal seviyede sorunsuz bir ekonomik ve sosyal şartlar altında gerçekleşmesi durumunda ne gibi bulgular elde edilebileceği konusunda merak uyandırmıştır.

Belediye seçimleri sahne olduğu parti mücadeleleri bakımından günümüze dek etkileri uzanan bir çok seçim yürütme çalışmasına kaynak teşkil etmiş, aynı taktikler uygulanma açısından günümüzde de kendine yer bulmuştur. Bu seçimlerde uygulanan, kazanmak için her yöntemi denemeyi öngören, halkı yönlendirmek için, kandırmak, rüşvet, tehdit ve zor kullanmaya kadar varan uygulamalar, ortamın imkan tanıdığı ölçüde sonraki yıllarda da bol bol uygulama alanı bulmuş, halkın hakettiği, liyakatın, dürüstlüğün ön plana çıktığı iyi yönetimin, onurlu yaşamın gelmesini çoğunlukla engellemiştir. Bu yapısıyla Türk siyasi hayatında süregelen dengesiz ve oturmamış siyaset, her zorluk karşısında sendelemiş, içte ve dışta hiçbir zaman tutarlı ve bilinçli bir politika uygulanamamıştır. Ülkede halk ne kadar iyi seçim yaparsa yapsın, geri kalmaktan, diğer ülkeler arasında hak ettiği yeri almaktan hep mahrum kalmıştır.

Dönemin demokrasi anlayışı ve yaklaşımı açısından bu seçimler her ne kadar parti üst kademelerindeki insanlarda geniş bir demokratik kültür bulunmasına rağmen, toplum geneli olarak doğu kaynaklı yönetim anlayışı ile algılamasının etkilerinin etkisi altında olduğumuz ortaya çıkmış, muhalefet yapmayı karşı tarafı çökertme, eleştirilmeyi hakaret gören, yapıcı eleştiri ve yol göstermeyi bilmeyen kişilerin çoğunlukta olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı son döneminden miras kalan memuriyet ve kapıkulu yaklaşımı ile doğu felsefesinin, yolsuzluk, siyaseten ahlaken bozulmuşluğun devam ettiği sonucu kendini göstermiştir.

Belediye seçimlerinin ortaya çıkarmış olduğu bir diğer sonuç ise tarihi gelişim bakımından olay ele alınırsa, Osmanlıdan günümüze süregelen ayan, eşraf yerel güç odaklı ve halka fazla söz hakkı tanımayan yapılanmanın üzerine, halka tamamen yönetiminde söz hakkı sağlayan, halkın etkin olacağı bir yerel yönetim şekline geçişine, bir bakıma halkla, yerel güçlü kesimin mücadelesine sahne olmuştur. Getirilen yeni sistem Avrupa'da gelişen ve demokrasi anlayışı ve yaklaşımı itibarıyla ülkedeki anlayıştan farklılık gösteren bir durum göstermiş, bu da belediye seçimlerindeki çekişmelerin öne çıkmayan fakat gerçekte etkisi en fazla olan tarafını oluşturmuştur.

Bu seçimlerde yeni uygulanan kanun gereği yetkileri alt birimlere verilmesi, uygulamada etkisini hemen göstermiş, seçimlerde baskının her türlüünün uygulanması sonucunu, halkın yönetimden daha çok kopması olarak vermiştir. Parti mutemetliği sisteminin varlığı, devlet parti iç içe yapılanması bu seçimlerde yıkıcı etkisini göstermiş, halkın nefretini üzerine çeken bu sistem, çok kez saldırıların hedefi olmuştur. Sonuç bu sistemi bir miktar yumuşatılması olarak yansımıştır.

Seçimler devleti her kurumda hakim kılan anlayışı ve Devletçilik görüşleriyle, Serbest prensibi ile serbest, liberal fikir kesimlerinin ve uygulamalarının çarpışmalarının yansıması olmuştur. Özellikle Hükümet ve onun partisi olan CHP’de doğu yönetim anlayışından kaynaklanan yöneticilerin halkı adeta koyun sürüsü veya kul olarak görmeleri, onlardan bir ve beraberce yönetim için gereken bilgileri, sıkıntıları öğrenme, onları yönetime katma gibi, şeylere girmeden, onların iyiliği için adeta zorla karar vermeleri bu eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Seçim veya atama yoluyla olsun iktidar ve yönetim kademesine gelen kişilerin adeta değişerek halktan kopuk tutum ve tavırları almaları, halka zor kullanmayı (kanun dışı bile olsa) meşru hak görmeleri, kendini halka hizmet edip onu koruyan değil, onun dışındaki üst elit sınıftan ağa, reis gibi görme eğilimlerinin sürdüğü de göze çarpmıştır.

Demokrasi insan toplumlarında de kavram ve yaşayış olarak dahi zamana ve belli bir sürece ihtiyaç duymaktadır. Dönem şartları ve yaklaşımlar göz önüne alındığında Cumhuriyetin ilanından itibaren 7 yıl geçmiş olsa bile, bu anlayışın ve yaşantımızda oturması için halen daha zamana ihtiyaç göstermekte olduğu görülmüş, yeniliklerin ancak taklit seviyesinde uygulanıp, özümsemediği ortaya çıkan başka bir sonuç olmuştur. Şartlar İttihat ve Terakki döneminin kısıkanç bir şekilde iktidarı elde tutmak için her şeyi göze alma ve her davranışı yapma geleneğinin sürdüğü, tartışıp doğruyu beraberce halk için bulma yerine, tartışmayı kavga ve alt etme mücadelesi olarak görme aşamasında kalmış, o dönemi yaşayan kişilerin anılarında hem de dönem basınında demokrasinin tanımı ve ondan ne anlaşıldığına dair çıkan yazılarda bu anlayış kalıntılarına sık sık rastlanmıştır.

Seçimler, yeni muhalefet partisinin kuruluş aşamasında halkın dert ve şikayetlerini iyi dile getiren beyanları ve halkın ümit kapısı olabilecek bir oluşum olarak görülmüş, halkın bu oluşumu destekler pozisyona gelmesi, peşinden

sürüklenmesi, ister istemez yürütmenin başında bulunan partinin kendini sorumlu hissetmesi ve icraatlerini haklı göstermek istemesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bunun birinci yolu ise her ne pahasına olursa olsun seçimi kazanarak halkın kendisini çoğunlukla desteklediği görüntüsünün verilmesi olarak görülmüştür. Fakat bu bir anlık kazanım sağlayan davranışın, halkta uyandıracağı yıllar sürecek kötü algılamaları gidermenin zorluğunu da beraberinde getirmiş, bu yönde hareket eden partilerin bir daha halkın gözünde aynı konuma çok zor ulaşabileceği görülmüştür.

Diğer taraftan döneme bakıldığında tek parti yönetiminin tüm etkin konumlarında yerel güç odakları olan köylerin ağaları, beldelerin zengin ve güçlü ileri gelenlerinin yer almaları, o yöredeki temsilcileri olmaları, ya da bir şekilde bunu ellerine alarak düzenlerini sürdürmeleri, diğer halk kesimine bu konuda temsil edilecekleri bir yer bırakmamaları, halkın bu kesimlerinin yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Partisine kaymasına sebep olmuştur. SCP halkın temsil edilmeyen bu kesimlerinin derdini dile getirecekleri bir çıkış kapısı olmuş, seçimler ise bir kurtuluş olarak algılanmıştır. Bu da temsili demokrasilerde en önemli konunun temsil sistemini her çevreyi kapsayacak şekilde tutmak olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.

Belediye seçimlerinde alınan sonuçlarda Türkiye'deki yerel yönetim gelişimi ve yerel güçlerin tarihinden gelen çıkar ilişkilerinin de rolü bulunduğunu açığa çıkarmaktadır. Osmanlı da ayanlar ve derebeylerin güçlenip zamanla valilerin güçlerini sınırlaması, mansıp satışı ve kötü uygulamaları, valilerin de bunlarla çıkar birliği kurarak halkı çıkarlarına göre yönetmeleri, sonraları ise bu ilişki ve bağların kurulan yerel meclislere taşınması gibi tarihten gelen eşraf, yönetici çıkar birlikteliği ile bu kesimin zaten ele geçirmiş olduğu yönetimdeki partinin temsilciliklerinin el değiştirerek halka geçmesine izin vermemesi hep bu durumla ilişkili olduğu sonucuna götürmektedir. Her ne kadar olaylar sorumlusu İçişleri bakanı gibi görünse de parti tabanından gelen istek ve zorlamalar onu bu yönde uygulamalara yöneltmiş olma ihtimalini de düşündürmüştür.

Yeni kurulmakta olan partinin bazı çıkar çevrelerinin işlerini bozacak, onları rahatsız edecek boyutta söylem ve eylemleri ile bu durumun şartların altında ezilen halk tarafından büyük bir coşkunlukla karşılanması bu çevreleri korkutmuş ve çıkarlarını korumak, durumu lehlerine çevirerek, eski düzenlerini korumak ve

sürdürmek için çeşitli tertipler içine girmeleri sonucunu getirmiştir. Belediye Seçimleri ülkemizde incelendiğinde seçim sonuçlarının kazananlar ve onların destekçileri, ile yakınlarına birçok imkanlar ve çıkarlar sağladığı ve bu konuda özellikle küçük beldelerde aileler, sülaleler, aşiretler, ağalar gibi alt etken tabaka liderlerinin daima bir çekişme halinde olmaları her zaman görülen durumlardır. Olası seçim yolsuzluklarının bir kısmının da bu etken dolayısıyla alt birimlerde ve yerleşim yerlerinde kendi tarafına çekebildikleri devlet memurları ve kolluk güçlerine bu tarz kanuna uydurulmuş, seçim hileleri ve yolsuzlukları yaptırmış olmaları ihtimali de göz önüne alınması önem taşıyan bir konu olmalıdır.

Seçimler için belki de en önemli sayılacak bir diğer çıkarım ise, Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşu ve çok partili yaşama geçilmesi için zamanın seçimi de yanlış olduğu kanaati oluşmaktadır.Çünkü ekonomik bunalımların sürdüğü insanların paylaşım kavgaları olduğu ve yoktan birşeyler meydana getirmek, sorunları çözmek için kaynak yaratmak ve tüm kaynakları seferber etmek gereken bir zamanda hiçbirşey tam oturmamışken, insanlarda bu bilinç yerleşmemiş ve eğitim bunun gerektirdiği seviyeye ulaşmamış, en azından çoğunluğu temsil eden halka ulaşmamışken yapılması baştan ortam değişkenleri yönünden olumsuz sonuç almayı zorunlu kılmıştır. Bu şartlar altında ülkenin kalkınarak dertlerinin çözülmesi için çok partili rejim ve muhalefet oluşumunda yarar görmek yerine, meclis yapısını değiştirme, teknik yönden yetişmiş insanlardan olşan bir yapıya geçme yönünde bir çalışma belki de daha yararlı olacaktır.

Serbest Cumhuriyet Partisi de birçokları tarafından eleştirildiği gibi yanlış davranış tarzını seçmiştir. Türkiye'nin o günkü demokratik ortamının gelişim safhasında muhalefet olgusunun oturabilmesi için yavaş yavaş ve kontrollü olarak hareket edilmesi muhalefetin yapıcı katılım rolünün zamanla geliştirilmesi ve pekiştirilmesi gerekmekteydi. (ki bu ortamın oluşabilmesi için bile bizce epeyce bir zaman gerekeceği kanatindeyiz.) Öncelikle önemli olarak çıkan kanunların halk ve devlet yararına olmasına çalışılması, önceliğin bu noktada olması gerekliliğinin mecliste oturtulması, sonrasında iktidar için medenice mücadele edilmesi gerekirken, kontrolsüz olarak birden iktidara gelme amacı güdülerek ortamın şartları göz önüne alındığında sanki batı ülkelerinde imişcesine kontrolsüz ve zamansız bir şekilde ortaya çıkmış olmanın yanlışlığı da önemli hata noktalarından biri olmuştur. Henüz

kafalardaki padişahlık, hilafet vb. Doğu yönetim alışkanlıklarına bağlılık henüz yerin korumaktadır. Dönem içinde meclisi oluşturan vekillerin içinde halen cumhuriyetin ilanını hazmedememiş gerici hilafet, dini devlet özlemi taşıyan eski dini yönetim şartlarını isteyen kimselerin bulunması da seçimler ve sonrası olayların gelişimini etkilemiştir. Seçim sistem ve metodları ile bunların uygulanmaları için yönetim dışında bağımsız ve yetkili bir kurumun dönem şartlarında olmaması, seçimlerin iç ve dış ortamına yönetimde bulunan partinin etkisinin ve müdahale şansının bulunması, seçim sandıklarının dolaştırılarak seçim yapılması gibi o zamanın yöntemlerinin zaafiyetleri de seçim sonuçlarını etkilemiştir.

Seçimlerde meydana gelen gelişmeler demokrasi kavram ve anlayışı ne kadar gelişmiş olursa olsun, çıkarlar söz konusu olduğunda çıkar sahiplerince hiçbir değer, hiçbir kişinin ne gibi nitelik ve tarihi geçmişe sahip olsa bile, dinlenilmeyeceğinin de ortaya koymuştur. CHP'nin mücadele ettiği ve suçladığı, zorluk çıkardığı şahısların, bu seçimler öncesi bizzat Atatürk tarafından görevlendirilip teşvik edildikleri halde, bütün zorluk ve kötülöklere hedef olmaları bunu açıkça kanıtlayan bir gerçek olmuştur.

Demokrasi ve insan toplumlarının yaşayışını etkileyen sistemlerin, toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar yüzünden kolayca topluma yerleştiremeyeceği sonucunu bu seçimler bir bakıma ortaya koymuştur. Demokrasinin gelişimi açısından bakıldığında Avrupa demokratik gelişim sürecinde toplum bilimciler tarafından devlet, yönetim mekanizmasının halkı ezmemesi için fikirler üretmiş, demokrasi bu şekilde yaşanarak ve bilimsel kurallarla fikir adamlarının katkılarıyla inşa edilmiştir. Bizde ise tepeden inme, yukarıdan gelen bir hareket olduğu için kontrolsüz ve öğrenilene kadar acılı geçişler söz konusu olmuştur. Üstelik bünyemiz, halk olarak alışkanlıklarımız ve anlayış ve kültürümüze uygun sistem olarak kendi toplumbilimcilerimiz tarafından tasarılanamadığı ve değiştirilemediği için de o zamandan günümüze bu sistem ya bize bol gelmiş ya da biraz sıkılmıştır.

Seçimler bir başka alanda da önem taşıyan soru işaretlerini ortaya çıkarmıştır. Yapılan devrimlerin oturmuş olup olmadığı, benimsenme derecesinin ne seviyede olduğu, halkın toplumsal ve ekonomik hayatında belirgin bir değişiklik

yaratmada, başarılı olup olmadığı reformların köylüye ulaşma derecesinin ne olduğu olduğu gibi soruları ortaya çıkarmıştır.

Halkın belediye seçimlerinden ve yeni siyasi düzen ve yeni partiden beklentisi ile yönetim kademelerinin beklentisinin çok farklı olduğu da çıkan sonuçlardan birisi olmuştur. Halk ayrı beklenti içine girmiş, yönetim ayrı beklentide olmuştur. Yönetimde hakim olan güç iktidarı bırakıp halkın tamamen yönetime karışmasını gerçekte fazla istememiş ama var olan düzendeki tıkanıklığı aşmak için meclis içinde ona yeni açılımlar ve fikirler verecek şekli bir yardımcı istemiştir. Demokrasi ve ikinci bir partinin kurulması idare edenlerce bir şekil meselesi olarak ele alındığı halde halk için maddî ve manevî bir çok ıstırapların tek izalesi çaresi olarak karşılanmış ve bu suretle bu hareketi yönetimdekilere nazaran halk tarafından daha ciddî kabul görmüştür.

Bu seçimler iktidarı elinde tutan partilerin devlet kuvvetlerini karşı parti ve halk üzerine ne kadar tereddütsüz ve ölçüsüz saldırtabileceğinin örneklemesi olmuş, bu seçimler gibi siyasî mücadelelerin yalnız başkalarının hürriyetlerine, şereflerine, canlarına, haklarına saygı duymayı bilen bir yönetim altında, devlet görevlilerinin tarafsız hareket edebilme bilincini taşıyabildikleri toplum şartlarında yapılabileceği anlaşılmıştır.

Seçimler o güne kadar kendi üyeleri tarafından dahi eleştirilemeyen CHP ve hükümet partisinin halkın önünde tartışılabilmesi ve hatalarının yüzüne vurulabilmesine imkan vermiştir. Seçimler halka tek dereceli seçim ve oy kullanma konusunda engellemeler yaşansa bile bir nevi eğitim vermiştir. Bu seçimler getirmiş olduğu yöntem bakımından ülkede önemli bir geçişin başlangıcı olmuş, yönetime halkın katılımına imkan tanınmasına, yönetimde halkın daha etkin olmasına doğru bir geçiş sağlamıştır. Seçimler iktidarda bulunan hükümete birgün halk tarafından oyla makamlarını terk etme ihtimali olduğunu hatırlatmıştır. Bu durum da doğal olarak iktidardakilere sonrasının neler getirebileceğini düşünmelerini, icraatlerinde daha duyarlı ve dikkatli olmaları gereğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri :

BCA:490.01/01-04-05(14.8.1930)

BCA:490.01/01-04-11(22.8.1930)

BCA:490.01/01-04-12(22.8.1930)

BCA:490.01/01-04-08(2.9.1930)

BCA:490.01/02-05-14(5.3.1931)

BCA:490.01/02-05-14(9.3.1931)

BCA:030.18 –01-02/15-78-07(22.8.1930)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

(4.11.1928-31.12.1930) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (1923-1954)

1.Cilt, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005

Kitaplar:

Aktan, Coşkun Can; **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, Çizgi Kitabevi,Konya 2005

Ağaoğlu, Ahmet; **Serbest Parti Hatıraları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1963

Araz, Nezihe; **Mustafa Kemal’le 1000 Gün**, Dünya Yayınları, İstanbul, 2002

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999

Balkaya, İhsan Sabri; **Ali Fethi Okyar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2005

Başar, Ahmet Hamdi; **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi Yayını, Ankara,1981

_____ ; **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960

Berkes, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma** , Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1979

Bozok, Salih; **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003

Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000

Doğan, Avni; **Kurtuluş,Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul,1964

Doğru, Halime; **XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995

Duverger, Maurice; **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, Çev.Ergun Özbudun

Erdoğan, Mustafa; **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005

Erer, Tekin; **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966

Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990

Gökalp, Ziya; **Türk Medeniyet Tarihi**, Toker Yayınları, İstanbul, 1995

_____ ; **Türkçülüğün Esasları**, Kemer Yayınları, İstanbul, 1996

Güler, Birgül Ayman; **Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşımlar**, Türkiye ve Orta Doğu Anme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara,1998

Hughes, Preston; **Atatürkçülük ve Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, Çev.Rabia SÜER

İmbert, Paul; **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Havas Yayınları, İstanbul, 1981, Çev.Adnan Cemgil,

İnan, Afet; **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998

İnönü, İsmet; **İsmet İnönü’nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998

_____ ; **İsmet İnönü’nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul,1998

İsmet Paşa’nın 1920-1933 Siyasi ve İçtimai Nutukları, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933

Kabacalı, Alpay; **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

_____ ; **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii** , Cem Ofset, İstanbul, 1998

Karal, Enver Ziya; **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1966, s.130

Keyder, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982

Kılıç, Altemur; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, Der. Hulusi Turgut

Kurnaz, Şefika; **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991

Kutay, Cemal; **Serbest Cumhuriyet Partisi: Atatürk'ün Önlenebilir Demokrasi Girişimi**, İklim Yayınları, Ankara, 2004

Lewis, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, Çev.Hamdi Aydoğan, Esra Sümer

_____ ; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004. Çev.Prof.Dr.Metin Kırıatlı

Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988

Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980, Yay. Haz. Cemal Kutay

Ortaylı, İlber; **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974

Savcı, Bahri; **Demokrasimiz Üzerine Düşünceler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963

Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005

Şaylan, Gencay; **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998

Taşkıran, Tezer; **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, Ankara, 1973,

Tekeli İlhan – İlkin Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977

Tilly, Charles; **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005 Çev.Özden Arıkan

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

_____ ; **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Turhan Kitabevi, Ankara,1979

Toprak, Metin; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Kara Harp Okulu Yayını, Ankara,1999

Topuz, Hıfzı; Ünsal Hüsamettin; **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984

Tortop Nuri, **Mahalli İdareler**, Yargı Yayınları,5.B., Ankara, 1994

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 ,Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001

_____ ; **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982

_____ ; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002

Tuncay, Suavi; **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi 3.Kitap I.Bölüm Yeni Türkiye’nin Oluşumu 1923-1938**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995

Türkdoğan, Orhan; **Kemalist Sistem Kültürel Boyutları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999

Uran, Hilmi; **Hatıralarım**, Ankara,1959

Us, Asım; **Asım Us’un Hatıra Notları (1930 dan 1950 Yılına kadar)**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966

_____ ; **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler)**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964

Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, Pera Tur.Y., İstanbul, 1970

Yaşa, Memduh; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980,

Yerasimos, Stefanos; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2 :Tanzimattan 1inci Dünya Savaşına** , Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974

Yetkin, Çetin; **Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlandığı SERBEST CUMHURİYET PARTİSİ Olayı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004

Yücekök, Ahmet; **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984

Makaleler:

Aruoba, Çelik; *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982

Emrence, Cem; “1930 Belediye Seçimleri:CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt XXXIV, Sayı 200

Ergun, Turgay; “Türkiye Cumhuriyetinin Devlet Yapısı”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

Güçlü, Muhammet; “Dr.Burhanettin Onat Bey'in raporuna göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt XI, Sayı 65, Mayıs 1999

Güneş, Günver; “Serbest Cumhuriyet Partisi Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt XI, Sayı 65, Mayıs 1999

Koçak, Cemil; “Serbest Cumhuriyet Partisi ve Türk Milleti”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt 9, Sayı53, 1988

_____ ; ”1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel'in Adaylığı”, **Tarih ve Toplum Dergisi** ,Cilt 9, Sayı 52,1988

_____ ; “Sabih İZZET, Serbest Cümhuriyet Partisi ve Türk Milleti,1930”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos 2000,

Kurtkan, Amiran; “Atatürk,Kadın Hakları ve Türk İslam Kültürü “,**1981 Yılı Sosyoloji Konferansları Atatürk Özel Sayısı 19. Kitap**,İstanbul.Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981

Okyar, Ali Fethi; “Serbest Cumhuriyet Partisi Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?”, **Tarih ve Toplum Dergisi** ,Cilt 9, Sayı 52,1988

Özkaya, Yücel; “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

Tezel, Sıdika; “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını, Ankara 1983

Toprak, Zafer; ” *Halk Partisinden Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Partisi*, **Tarih ve Toplum Dergisi** ,Cilt 9, Sayı 52,1988

Kışlalı, Ahmet Taner; “ *Tayyip Olayı*”, **Ben Demokrat Değilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

İncioğlu, Nihal Kara; “*Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları*”,**Tarih ve Demokrasi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

Unat, Nermin Abadan; “*Toplumsal Değişme ve Türk Kadını*”, **Türk Toplumunda Kadın**, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, İstanbul, 1982

Zarakolu, Avni; ”*1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982

Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. III, C. 13, Sa. 2

Zabıt Cerideleri :

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 16,

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 12,

Sürelî Yayınlar :

Cumhuriyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

İnkılap Gazetesi

Vakit Gazetesi

Hakimiyeti Milliye Gazetesi

EK-1

	1928 BÜTÜN TÜRKİYE	1929 ÜÇ BÜYÜK LİMAN: İSTANBUL - İZMİR - MERSİN
Eczayı tıbbiye	383,000	6,494,000
Müskirat	27,000	387,000
İpek eşya	70,000	823,000
Kiremit ve tuğla	3,200,000	10,478,000
Pamuk eşya	6,500,000	10,890,000
Yün eşya	3,290,000	4,420,000
Bakır çinko ve mamulâtı	827,000	1,476,000
Yağlar	2,000,000	14,000,000
Çay	300,000	960,000
Ağaç ve mamulâtı		10,400,000
Lâstik ve mamulâtı	500,000	1,280,000
Mahrukat	18,000,000	49,000,000
Gaz	11,000,000	46,000,000

İsmet İnönü'nün TBMM'de Yaptığı Konuşmada Dışalım Miktarını Gösteren Çizelge

Kaynak: **İsmet Paşa'nın 1920-1933 Siyasi ve İçtimai Nutukları**, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933

ERZİNCAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİGORTA İŞLERİ BÖLÜMÜ

CÜMHURİYET HALK FIRKASI

KÂTİBİ UMUMİSİ

14/8/930

2861

Cennin

(Telgraf)

~~C.H.F. Kâtibisi M. Fethi Beyefendiye~~

Paris büyük elçimiz Fethi Beyefendi, Büyük Millet Meclisinde fırkamız hükmî metnin icraatını tenkit etmek üzere bir muhalefet fırkası teşkil etmiştir. Hiç bir sui tefekküne mahal kalmamak üzere aşağıdaki izahata veriyorum: Fethi Beyefendi "eisi cümhur hazretlerine yazdığı mektupta ve programında muhalefet maksatlarını izah etmiştir. Gerçek bunlar gerekse Reisi cümhur hazretlerinin cevabî mektupları gazetelerde intişar etmiş ve bittabi mutalea olunmuştur. Bu mektupların, şimdiye kadar okumayanlarca mutaleası için birer matbu suretleri pek yakında gönderilecektir. Bunların münderecata yeni vaziyetin hakikî mahiyetini izah ettiği için başka bir mutalaaya mahal görülmemiştir.

Ancak gurasını kaydetmek isterim ki fırkamızın vaz'ı aslisinde bir değişiklik yoktur. Gazi hazretlerinin Reisi cümhur olmaları dolayısıyla umumî riyasetin vekilleri olan İsmet Paşa tarafından tedviri usulü, şimdiye kadar olduğu gibi devam edecektir.

Emni ve muvaffakiyetli adımlarla milletimizin inkışaf ve saadetine hizmet ve rehberlik ettiğine kani bulunan fırkamız ve hükümetleri, samimî, milletin menfaatlarına faydalı tenkitlere ıftiharla intişar eder ve bundan memnun olur.

İşbu malumatın teşkilatımızın en ufak kademelerine ve mensubinine ibrakına bilhassa rica eder bilvesile takdimi kırım eylerim Efendim.

*serbest Fırka dosyasına bir sureti
kanulmuştur :*

C.H.F. Kâtibiumumisi

Erzincan mebusu
Saffet

490.01.101.04.05

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK FIRKASI

KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

2946

Müfettiş Ali Nazmi Beyfendiye

22/8/1930

Ettiği malumdur

(16)

Serbest Cumhuriyet Fırkasının resmen teşekkül ederek Memleket dahilinde teşkilâta başladığı malumu âlileridir. Bu Fırka Cumhuriyetçilik ve lâiklik Prensiplerinde bizim le asla ihtilâfı olmadığını ilân etmiştir. Buna nazaran Fırkamıza bir tek vazife teveccüh ediyor ki şudur :

Fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlakdır. Ancak yukarıda maruz Prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhan mürteci insanlarda bu Fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve emellerini Propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya Memleket zararına olan bu hareketi muarızımız Fırkada terviç edemeyeceğinden ve bizzat teşkilâtımız bu gibi kâra ruhların taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan serbest Cumhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde evvel emirde oradaki mümessillerinin nazarı dikkatlerinin celbolunması ve bu müracaat semere vermediği takdirde zatı âlileri vasıtasıyla derhal makamı âcizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim.

etmigeceğinden

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan mebusuBir sureti S.C.Fırkası Dosyesine
Konuldu : (İ.Hakkı)

Yoktur

2.2.1930

-2-

430	01			1	9	11
-----	----	--	--	---	---	----

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

22 / 8 / 1930

CUMHURİYET HALK FIRKASI

KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

2947

Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi

Ali Nazmi Beyfendiye .

Aldığım haberlere göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının Teşekkülü keyfiyeti bilhassa bir taraftan softa ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan Komünistlerin faaliyetine yol açmıştır . Komünistlerin her fırsatı ganimet itti haz ederek harekete gelmeleri tabiidir . Buna karşı teyakkuzunuz şimdiye kadar olduğu gibi edame ve tezyit edilmelidir . Ancak Mürtecilerin güya Şapka yerine fes, yeni Türk harfları yerine Arap harfları ikame olunacakmış, memlekette bihakdın koğulan saltanat âilesi tekrar memlekete gelecekmiş ; hulâsa şimdiye kadar tahakkuk ettirdiğimiz bütün inkilâbat alt üst edilerek saltanatla köhne müesseseleri ve ananeları tekrar tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları Propagandalar çok dikkata şayan ve memleketin huzur ve sükûnuna çok vahim dir . Binaenaleyh bu işlere dikkatini arttırmış olan Hükümet mekanizmasından daha ziyade teşkilâtımızın mutabassır ve müteyakkız olmasını ve bu gibi Propagandaları icap eden irşadât ile derhal karşılamasını ve faillerini hâlet olduğu Hükümet makamâtına bilâ merhamet ihbar etmesini ehemmiyetle rica eder bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

C.H.F.Kâtibi umumisi
Erzincan mebusuyazıldı
2-9-1930

mamur

Bir Sureti S.C.Fırkası Dosyesine Konuldu : (İ.Hakkı)

490	01			1	4	12
-----	----	--	--	---	---	----

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
2 9 4 6

2 7 9 / 930

Fırka Müfettişi Beyfendilere

(T A M İ M)

Resmen teşekkül eden Serbest Cumhuriyet Fırkasının Cumhuriyetçilik ve lâiklik prensiplerinde bizimle asla ihtilâfı olmadığını ilân ettiği malumdur . Buna nazaran Fırkamıza bir tek vazife teveccüh ediyor ki şudur :

Bu Fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlak . Ancak yukarıda maruz prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhan mürteci insanlar da bu Fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden Kaydolunabilir ve emellerini propağanda edebilirler . Doğrudan doğruya memleket zararına olan bu hareketi muarızımız Fırka da terviç etmeyeceğinden ve bizzat teşkilâtımız bu gibi Kara ruhluların taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan Serbest Cumhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar Kaydedildikleri takdirde Zati Âlileri vasıtasıyla derhal makamı âcizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblâğını reca ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

C.H.F.Kâtibiumumisi
Erzincan Nebusu

Aslı tamim Dosyesindedir :

490	01			1	4	11
-----	----	--	--	---	---	----

BİRİNCİ GENEL MÜDÜR BİRO SURETİ S.C. Fırkası Dosyesine
CUMHURİYET ARŞİVİ Konuldu : (İ.Hakkı)

CÜMHURİYET HALK FIRKASI

KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

6/9/930

(20)

B. J. L. C.

Müfettiş Sami Beyefendiye

Serbest Cümhuriyet Fırkasının teşekkülü üzerine birçok mürtezi ve vatansız insanların güya vergiler kalkacak, arap harfleri gelecek, fes geyilecek, tekkeler açılacakmış ve Gâzi hazretleri de bizi terk ederek yalnız bu fırka ile berabermiş yolunda yaptıkları propagandalar-
dan halkımızın saf kısmı zehirlenmekte ve bu arada bir çok sebeplerle hasis menfaatları muhtel gayri memnunlar istifade etmektedir.

Külliyen asluesası olmayan bu gibi muzır şayiaların önüne geçmek üzere her tarafta halkımızın irşat edilmesi ve aksi hareketleri takairinde devletin kanunları ve kuvveti pençesinden yakayı sıvramayacaklarının sureti sariha ve kat'iyede bütün teşkilat kademelerine ifham olunması mercudur Ef.

-1-

Zakirine:

yazılacak 6-1-230

490	01			1	4	14
-----	----	--	--	---	---	----

T. C.
BAŞVEKÂLET
EMİRETLİK MÜDÜRLÜĞÜ
Talep :
Sayı : **19287**

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hakkında Mülkiye Mâfettiğleri tarafından tahkikat icra edilmekte olan Samsun Valisi Kâzım Paşanın, tahkikatın selâmeti cereyanı için iktisadî el çektirilmesine lüzum nasıl olduğundan Vekâlet emrine alınması; Dahiliye Vekâletininin 26/II/1330 tarih ve 3736 numaralı tezkere ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince **30/II/1330** tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur .

30/II/1330

Mâfistekâler

Bq. V.

Ad. V.

M. M. V. V.

Da. V.

İçtimada bulunduruldu.

Ha. V.

İçtimada bulunduruldu.

Ma. V.

Havale.

Ml. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

0 30 18 01 02 15 78 7

CÜMHURİYET HALK FIRKASI

Kocaeli Vilâyet Mutemetliği

İzmit: 5/3/931

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

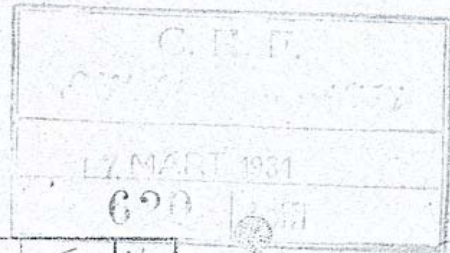
Saffet B. Ef.

C. b. F. Kâtibi umumîsi

Adapazarı beledie intihabatı Şurayı devletçe feshedilerek yeniden intihabat yapılması hakkında emir verilmiştir. Bu intihabat için kâmilan fırkamız namzetlerinden, müteşekkil mefsub belediye hey'etinin mi namzet gösterileceği, yoksa yeniden başkaca namzetmi gösterileceği ve namzetlerin ne suretle tesbit edileceği ve ilâmu hanki makama ait olacağı hususlarında tereddüt hasıl olduğundan bu cihetlerin acilen iş'arına müsaade buyurulması ricasile teyidi bürmet eylerim efendim.

R. F. K.
C. b. F. Kocaeli Vilâyet
hey'eti idare reisi

S. F. III - 931

490	01			2	5	14
-----	----	--	--	---	---	----

Tesis tarihi 1930 No: 6

İDAKEHANE
"İKİDAM" Yayınevi, Ankara caddesi
İstanbul
Telegraf: "İNKILÂP" İstanbul
Telefon: 1797

İnkılâp

6 AYLIK 300 KURUŞ (TESİ)

ABONE ÜCRETİ
3 aylık 6 aylık 9 aylık
Dahil için 5 9 17 lira
Harici için 9 16 33
Fiyat 5 kuruş

İzmir tezahürü

9 Eylül İzmirin kurtuluşu yıldönümüdür. Bundan 8 yıl evvel İzmir yalnız cenebi istilâsından kurtulmadı. Tertemiz, mütecanis, yalnız Türkün malı bir memleket oldu.

Erzurumdan, Sivasın, kilomeler yürüterek, yollarla öle rek, İzmirin müdafaaasına, bütün Anadolu çocukları koştı. Güzel İzmir, yalnız güzel olduğu için değil, yalnız Türk olduğu için değil, aynı zamanda bütün Türklüğün Akdenizdeki penceresi olma da çok aziz ve kıymetlidir.

İzmir insanının faaliyetini, İzmir tüccarlarının meşguliyetini, İzmir arkasındaki bîmez ükmemiz sayılarla yazılamaz, yükselten türk köylüleridir. Daha geçen gün büyük Başvekilimiz Sivas hatununu açılmasını yaparken güzel İzmirin müdafaaında bir misli daha kuvvetlenmiş olduğunu söyledi. Bu İzmir, Sivas'taki türk köylüsünün ve bütün Türklüğün selâm ve muhabbetine hiç şüphesizki dünki gazetelerde çıkan ve mahiyeti daha tamamen anlaşılmasını olan havadilere mukabele edemez.

Bir kalvenin hatırasına yedi yıl sürmet emeği darı mesel diye yazılan türkün İzmirde dünki ve bugünkü hatıralara bu kadar az merbut kalmış olması kabül midir? Hiç şüphesizdir ki Fethi Beyin evvelki günkü sözlerine muhatap olan halkın azim ekseriyeti o gün oraya yeni bir şey görmeye ihtimale gelen, daha çok mütecanislerden ibarettir. Polisin bu kadar büyük bir halk kütlesi arasında bir kaç yüz kişiyi tevkif etmeye mecbur kalmama da gösterir ki, bu kimseler yalnız o günkü vak'ân içinde ih-das ettikleri gayri kanunî vaziyetten değil, fakat evvel-denberi şüphe altında bulunması lâzımgelen bir takım insanlar olmak gerekir. Bu zabta vak'ânın kim tahrik etmiş, kanunî maksatlarla ve uşun bu şekilde ifrad edilmeğe çalışmıştır? Hakikaten İzmirli için olduğu kadar bütün Türkiye için bilimesi lâzımgelen bir mes'eledir.

— " Vergiler ağırdır, refah getireceğim, cenebi sermaye getireceğim L... sözlerine bilhassa İzmirin tecrübe görmüş, iş bilir hemşehrileri kolay kolay kanmazlar. İsmet Paşa hükümetinin türk köylüsünü, türk san'atını, türk ticaretini vîkaye için aldığı namütenahi tedbirleri, bilhassa İzmir tacirlerinin herkesten daha fazla takdir etmeleri bîhakik beklenir.

Cenebi sermayesi, gelmek için, memlekettin neler ve neler götürmek istenmez? Yalnız tarihimizin ec'bi sermayesiyle karşı karşıya. elen bütün vaziyetleri, hatta Türk sayın bace nemalendirmiş değildir. Bu bahire başka bir gün daha kuvvetle dönceceğiz.

Hayır, hakiki işini bilenler, 'iktsadi vaziyetten bîhakik haber bideren olanlar " sermaye getireceğin, refah getireceğin" em verileri indirceğin diye masal anlatırların ciddi-yetlerinden en fazla şüphe edecelidir ve bunlar pek tabiidir. Bilhassa İzmirde, iş bilen ta-

İzmirdeki müessif hâdiseler üzerine...

İSMET Pş.
DİYOR Kİ:

Fikirilere muhatap olanların alışmasına mecbur oldukları şey hiçbir sebep ve suretle kanuna muhalif harekette bulunmamaktır

İzmir hâdiseleri hakkında Başvekil Paşadan fikrini sorduk. Bize şu cevabı verdi:

"Siyasî fikir münakaşalarının zabta hâdiseleriyle karışması, bahusus bahsettiğiniz feci vak'alar zuhûruna meydan vermesi çok şayanı teessüf bir şeydir; çok teessürü muciptir. Şüphe etmem ki bu hâdiseler müfittelerin ve maksatlarını gizliyenlerin araya karışmasından çıkmış olacaktır. Kanuna muhalif olan hareketleri zabta ve adliye bittabi takip edecektir. Karşı fırka liderinin ve mensuplarının fikirlerini tam serbesti ve emniyet içinde izhar edebilmesi için bütün tedabiri almala-

rını mahallî makamata emrettim. İntizar ettiğim fikirdir ve fikirlerin izahıdır. Herhangi bir fikrin nasıl tatbik olunacağı izah olunmadıkça millet tarafından kabul olunacağını zannetmek hatırdır. Fikiriere muhatap olanların alışmasına mecbur oldukları şey, hiçbir sebep ve suretle kanuna muhalif harekette bulunmamaktır. Çünkü bu halde devletin kanunları ve memurları kendi kendilerine derhal faaliyete geçerler ve kanunları tanımayanlara hadlerini bildirirler. Bu ümniyet devlet ve hükümetin vazifesi ve kudretinin icabıdır."

Dahiliye Vekilinin Valilere Tamimi Menfi, makûs propagandalara artık bir nihayet vermek lâzımdır

Memleket için muzır ve menfi propagandaların muharrikleri takip ve mahkemeye tevdi edilecektir

Ankara, (A. A.) — Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey tarafından vilâyetlere şu tamim gönderilmiştir:

Son zamanlarda bazı nesriyat ve işaat üzerine bazı kimselerin, vergiler kaldırılacak, askerlik olmayacak, fes-giyelecektir, Türk harfleri kalkacaktır gibi makûs ve menfi propagandalar ile muhtelif maksatlar güzeyen, işaatlarda bulundukları ve halkı kanunî müdâkelofiyetlerini ifadan kaçınma tahrik ettikleri Vali Beylerden gelen raporlardan anlaşılıyor. Kanunlara itaatsizliğe tahrik ve teşvik, kanuna itaatsizlik kadar nizam ve asayiş memleketi daha muzır bir harekettir. Demokrasilerde en çok korunulacak ve korkulacak zihniyet ve hareket demagogidir. Böyle makûs ve menfi istikametteki propagandalar genişliyerek bir

memleketin idaresi anarşie bile düşebilir. Memleketin asayiş ve inzibatını muhafaza ve cümhuriyet kanunlarının tamamilen tatbikini temin ve Devlet ve Hükümet otoritesini her şeyden yüksek tanımakla mükellef ve mes'ul idare amir ve memurlarının kanunî salâhiyetlerini kullanarak muhtillerini ifrad ile muzır ve menfi propagandaların fena tesirlerini izale ve muharrikleri takip ve mahkemelere tevdi ederek propagandaya kapalılabilecek vatandaşları, bîlâhare cezacekleri cezalardan ve görecekləri zarardan vîkaye etmelerini ve her halde kanunların meriyeti esabının teminini ve hiç bir vatandaşın kanunî sebep olmadan haklarına ve haysiyetine ve hürriyetine hiç bir kimseden tavavuz edilmemesine meydan verilmemesine rica ederim.

cirler arasında ekseriyeti teşkil etmek lâzımdır.

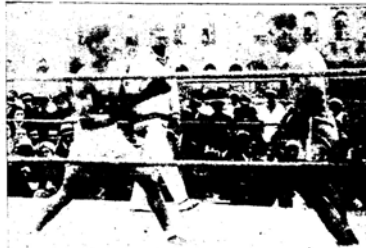
Evet, vagon ticareti, emvali metruke tasfiyesi tedavülü ile servet kazanan ve bu serveti yiyen ve her vakit böyle aşkân servetler arasında koşup ta kendisine tüccar veya iş adama namını vermekten de çekinmeyenler, böyle vergi almadan başkasının parasıyla refah getireceklerini ilân edenleri alkışlar ve biz - eğer varsa - İzmirdeki geçen günkü alkışlarda ancak bunların ellerinin serlerini duyuyoruz.

Yalnız şurasını ad söylemek isteriz ki, bu vaziyet pek az bir zamanda bütün cihan tarihini vak'alarını bile büyüktüğü ve adletlerle yaşayan ve yapan bugünkü Cümhuriye halk fırkası idaresine yeni bir safha açmıştır. Fikir, iman ve aşk kaynağı olan bir fırkadan teşkilatını nasıl kuvvetlendirmek, düşündüklerini ne şekilde ve ne kadar ısrarla yapmak ve anlatmak lâzım geldiğini İzmir tezahürü bize bir daha göstermiştir.

ALİ NACI

Dünkü maçta Kemal kazandı

Angelidis kaçıyor
Kemal kovalıyordu

Dünkü maçtan

İstanbul dün hararetili bir spor günü yaşadı. Sabahın erken saatlerinde bir fabrika temsilcilerinin tertip ettiği bisiklet yarışına başlıyarak faaliyet, günün geç vaktine kadar, boks, futbol ve deniz-

bir enstantané

Bu müsabakalar ayrı ayrı meraklıları buldu ve bir araya topladı. Bu suretle geçen gün hararetili bir spor günü oldu ve meraklılar kendilerini bol bol tatmin edecek fırsat imkân

Meşhur nutuk: bugün!

Yarın gazetesinin yazdığı gibi civar Vilâyetlerden heyet gelmiş değildir

Fethi Beyin nimresmî organı olduğu şüphe kalmadıkça göre uşağına bakıp Efendisini anlayabilir.

İzmir, 5 (H. M.) — Dünkü tezahürat arasında bazı müessif ve çirkin hâdisat olmuş ve kendisini bilmiyen bir takım

kimseler bu müessif hâdiselere sebebiyet vermiştir. Tevkif edilmiş 300 kişinin hemen beşini (Arka üçüncü sayfada)

İzmirde dünki hâdiseler

Dün gece İzmirden aldığımız bir telgrafta, dün devam eden tezahür esnasında, bazı ayak takımı tarafından yapılan taşkınlığın polise hakarete cürmünü geçerek tecavüze kadar vardığı ve zabitanın silâh istimaline mecbur kaldığı bildirilmektedir. Bu müessif hâdiseler sırasında bazı kimseler yaralanmış ve bu meydana 12 yaşında bir çocuğa kazanan kurşun isabet ederek çocuk vefat etmiştir. Bir çok kimseler tevkif edilmiştir.

buldular.

Boks

Günün en hararetili müsabakası hiç şüphe yok ki küçük Kemalle Yunan şampiyonu Angelidis arasındaki maç oldu.

Yunanlılarla maç sahasında yaptığımız ilk temas teşkil eden bu müsabaka, etrafında derin bir alkışla toplayan, herkes, sporla alâkadar olsun olmasın, neticeyi sabırsızlıkla, heyecanla bekliyordu.

Müsabakanın icrasına tekd-

düm eden vaziyette mevcut harareti haddi azamiye çıkaracak şekildeydi:

Yunanlı şampiyon ilk maçını Selâmi ile yapmış, bu maçı rakibinin o gün pek cansız ve azimsiz dövüşmesinden istifade ederek kazanmıştı. Kemal, kaybedilen bu maçı tefâfi için ortaya atılmış, son bir kozdu. Bu maçı bu itibarla kazanamaz icap ediyordu.

(Arka üçüncü sayfada)

SERBEST FIRKA:

TARAFTARLARI MÜSTERİH OLABİLİRLER: FETHİ BEY BÖTÜN HAZIRLIK-LARINI BİTİRMİŞTİR... MÜCADELE-DEN MUTLAKA GALİP ÇIKACAKTIR.

TELEFON:
MÜDÜRLÜK — İs. 203
NUSHASI HER YERDE 5 Kr.
24 Eylül 1930 ÇARŞAMPA No. 60

Son Posta

İDARE: İSTANBUL NURUOSMANIYE ŞEREF SOKAĞI

SON POSTA Halkın güdür: Halk bunula güdür
SON POSTA Halkın kulağdır: Halk bunula işitir.
SON POSTA Halkın dilidir: Halk bunula söyler.

HALK FIRKASI:

TARAFTARLARI EMİN OLABİLİRLER: İSMET PAŞA MAĞLUP OLACAK ADAM DEĞİLDİR VE İSTİB DAT İLE DEĞİL, FAKAT HÜRRİYET-LE MUTLAKA MUVAFFAK OLACAKTIR.

Halk Fırkası Bu Sabah Toplandı.. İslahata Ait Mühim Maddelerin Konuşulmasına Başlandı...

Bundan Sonra Halk Fırkası Müfettişlerinin
Meb'uslar Arasından Seçilmemesi Çok Kuvvetlidir..

Fethi B. Dün Ankara'ya Gitti..

(Yarın 1. sayfa)

Ankara, 23 (Sureti mahsu-sada giden arkadaşımızdan) — Halk Fırkasına mensup meb'us-lar şimdiki fırka binasına gelmi-yeye başladılar. İçtina yarın saate kadar alındı ve iki gün sürer.

Müzakerecinin mevzuu fırka nizamnamesinde yapılacak olan tadilatlar. Bu tadilat başka birkaç maddede üzerinde topla-nılmaktadır.

1 — Badema Halk fırkası müfettişleri meb'uslar arasın-dan seçilmeyecektir. Bunun mahzuru görülmemiştir.

2 — Müttemel meselesi tamamen başka bir şekle ala-caktır.

3 — Fırkaya zaaf veren noktalar ortadan kaldırılacaktır.

Unusmi kâtipliği Siirt Meb'usu Mahmut Bey değil Nafia vekili Recep B. gelecektir.

Mahmut Ezzet Beyin istifası fırka için bir nefes alma şekli-nde telâkî edilmiş ve bilâ istisna herkesi memnun etmiştir. Halk Fırkasında yapılacak

islahattan ve ilk kararsızlıkların da geçmesinden sonra faydalı muhalefetin başlayacağı kanaati vardır.

Şimdi hüküm süren hisse göre Serbest fırka biraz ileri gitmiştir. Fakat ilk zamanlarda

bu, tabii görülmektedir. Her iki tarafta da hüsnü niyet vardır. Binaenaleyh kay-ga olmayacaktır.

İsmet paşa dün mecliste yorgun, fakat memnun görü-nüyordu.

Millet Meclisi Dün Öğleden Sonra Açıldı

Başvekil, Fevkalâde İçtimaa Neden Lüzum Görüldüğünü Anlattı

İkinci Celse Perşembe Günü Aktedilecektir

Ankara, 23 (Sureti mahsusada giden arkadaşımızdan) — Bu-
Boksta Neden Kazandık?

(Çeng boksarında Halkı Baya alt yarın spor alanında)

gün Mecliste büyük bir mesele olmayacağı halde samimi loca-ları erkenden hınca hıncı doldu. Müzakere salonu evvelce boş i-t. İ. l. klerden meb'usların hara-retili münakaşaları duyuluyordu. Senelerden beri salın kalan Meclis, yeniden canlanmıştı. Zil çaldı. Meb'uslar içeri gir-diler. Herkes yerine oturdu. Kütahya meb'usu Nuri Bey görününce: O, o, sesleri Mec-lisi doldurdu. Mütcalüben Ağaoglu Ahmet B. içeri girdi ve yine:

— O, o, o, sesler yükseldi. Nuri Bey yer bulamadı. Siirt meb'usu Mahmut B. yer verdi sağa oturttular.

Reşit Galip B. de orada idi. Gazî Hz. locasına gelince giddetle alkışlandı. İsmet Pa. ile Şükrü Kaya B. yanına oturuyordu-lar. Mutat merasimin bitmesi-ni müteakip İsmet paşa kür-

süye geldi, sürekli surette al-ışlandı.

— Meclisin fevkalâde içti-mam istizam eden sebep için malumat veriyorum, de-di.

Meclis milli paranın kıymeti üzerine yeniba-zı meseleleri mütalea için davet edilmiş tir.

Yoksa para-nın sulutuna manî olmak için değildir.

Sizi evvelce endişeye seve-seden bu h-dise şimdiki subahis bul-

[Devamı 30. nci sayfa]

İsmet Pa. Memnun

Aynı Zamanda..

Fethi B. De Memnun..

ORTADA ENDİŞEYE DÜ-ŞENLER SADECE ARTIK KOMİSYONCULUK YAPA-MIYACAK OLANLARDIR.

Ankara, 23 (Sureti mahsu-sada giden arkadaşımızdan) —

Ankara muhiti siyaset sah-a-sında çok kuvvetli bir faaliyet içindedir. Yalnız Serbest fırka

Filhakika Serbest fırka hü-cumlarına hazırlanmış, gelecekte mukabil hücumlara karşı da vesitelerini tedarik etmiştir. Şimdi Halk fırkası içinde ce-reyan eden hummalı ve ateşli faaliyeti seyirle meşguldür.

H. Fırkası Çalışıyor

Fakat Halk fırkası öyle değildir. Fırka binası sabah ve akşam doludur. Geceleri geç vakte kadar odalarda ışık görölür, telâş içinde olduğu anlaşılar.

Halk fırkasını bu kadar te-lâşa ve bu kadar seri ve kat'i tedbirler itihazına mecbur eden hadise, Fethi beyin İzmir açılması müessesesidir. Ortaya çıkan hakikattir, Halk fırkası yanlış ellerde çok feci akibetle-re doğru gittiğini ve bu memleketin vücutta getirdiği bütün inkılapların zayıflaması ihtimali olduğunu his-setmiş, derhal kendini topla-maya, halk nazarındaki itibar-ının bazı noktaslarını orta-dan kaldırma karar vermiştir.

Halk Fırkası Kuvvetlenecek

Halk fırkası yeniden kuv-vetlenecek yeniden memleket-in en kuvvetli ve en inkılâpçı fırkası olarak kalma-yı arzetmiştir. Bunun için de her türlü tedbirleri almaya karar vermiştir. Halk fırkasına mensup olan, cümhuriyet ve inkılâpçılığı kendilerine ha-kükaten mefûd eden meb'-uslar bu tedbirleri memnuni-yette karpıyolar. Fakat şu-ru-da, burada bazı kimseler vardır ki insan/erzından emin değildire-ve cümhuriyetçiliği yalnız keadi menfaatlerini gütmek için ilti-zam ederler, bunlar şimdi en-dişeye düşmeye başlamışlardır. Halk fırkası kuvvetlenmek, hat-

[Devamı 2inci sayfa]

KUPON: 13
İkinci Piyango

Son Posta'ya Mahsustur

Bugünün Meselelerinden

Aleyhte Yapılan Neşriyat Sökmedi

YAZAN: AĞAOĞLU AHMET

Bilmek dikkat edildi mi?

Serbest Cümhuriyet fırkasını gürlütünden tevahhuş eden bazı gazeteler evvelâ Ali Kemal'den, Derviş Vahdeti'lerden, İhsâî ve Hürriyet'ten, İttica'dan, Fevsten, Arap harflerinden tutturdular; sökmedi.

Sonra anarşiden, bercü merçten, baldırı cıplaklardan, azgı-nıklardan bahsettiler. Yine tutmadı.

Daha sonra, istilbal ve teşvi mübahakasına giriştiler. İzmir'de Fethi beyi istilbal eden birkaç adama karşı, Ankara'da İsmet Pa. Hz. ni karıştırmaya gelmiş binlerce halktan, Balıkesir'de Fethi beyi görmeye gelmiş üç asî ve dervişe mukabil, Alaşehir'de muhterem Recep beyin ellerini ve ayaklarını öpmiye koşan yüzlerce Darülfünun mezunlarından bahsettiler. Gülmüş oldular.

Şimdi de Ali Fethi beyin meydana atmış olduğu fikirlerin cılızından ve fakirliğinden dem vuruyorlar.

Elhak bu kerre halk ve zafer onlarıdır. Fethi beyin en ha-raretili taraftarları bile bu sahada onu müdafaa edemezler.

Fethi beyin dağarcığındaki fikirler nereden ibarettir?

- Kontrol ve murakabe.
- Matbuatın serbestisi.
- Vergilerin tahfifi.
- Liman imhalarının kalkması.
- Döviz imhalarının azgari maafratla idaresi.
- Tasarruf.
- İraftan tevakkî
- Şey ve amelîni inkişaf ve devlet müdahalesinin baddi mahvûlca.
- Ziraat bankasını vazifei asilyesine davet ve Türk köy-lüsünü murabahalardan esaretinden kurtarmak.

[Devamı 7 inci sayfa]

Sonbaharda

Yaprak Dökümü!

İnkılâp

ABONE ÜCRETLERİ	
3 aylık	6 aylık
Dahil için 5	9
Hariç için 9	15
Fanti 5 kuruş	33

Program fırkada kabul edildi

Şimendifer siyasetine devam edilecek, icra ve iflâs kanunlarında değişiklik olmayacak

Fırka grubunda dün İktisat Vekili, Adliye Vekili ve Başvekil Kabine programı hakkında izahat verdiler

İktisat Vekili diyor ki:

Ziraat Bankasının yardımları tevsi edilecek

Adliye Vekili diyor ki

Borç için hapis cezası asla iade edilmeyecektir

Ankara 30 (H.M.) — Fırka grubu bu sabah onda toplanarak hükümetin programı etrafında müzakereye devam etti. Bu içtimada İktisat vekili Mustafa Şeref B. Liman, İktisat, Şeker fabrikaları ve Ziraat Bankasının zirraa yardım etmesi hakkında izahat verdi. Son zamanlarda en çok teklife maruz kalan liman için evvel bir tarihçesini yaptı.

Bunun Sember martın zamanında verileceği müddetle anılat. Liman işlerinin bütün Li-gan alkaliyetlerine samil olanağın, kuyunun kuyusu yapıştırdı ve bir de haricet, gelip harice giden sevkiyatın bundan haris olduğunu, liman için yarız tahvil ve tahliyeye münhasır bulunduğunu ve buna daha evvel ecnebi girkelelerin kırsaklar dışar-koyu çok pahalıya malettiklerini anlattı. Dışar-koyu yedi sekiz lirayı bulan fahiş miktarda karşısında ticaret edenlerin kom-siyoları yaparak gıdalarıda bulunduğunu ve hükümetin amme-yi gıdaya sevkeden bu gibi vaziyetler neticesinde liman işi-ee müdahale ettiğini söyledi.

Hükümetin liman için bir hizmeti amme işi teltiki ettiğini ve limanlar kanununu bu maksatla tasnif ettiğini, bunun gıdaya tekemmül ettirileceğini vaktile yedi sekiz liradan aşağı olmayan dışar-koyu faydının üç liraya indirildiğini, medeni vesait yapılarak tahvil ve tahliye ameliyatının mükemmelleştirilmesinin hükümet için bir gaye teşkil ettiğini vaperların gelip doğrudan doğruya rih-tuna yanaşarak limanı amme hiz-meti teltiki eden hükümetin ara-daki amilleri kaldırarak bugün 3. liraya indirilen tahvil ve tahliye sarrafına da bertaraf etmek istediğini izah etti.

İktisat Vekili bu neticeye varmak için limanı müttekâmil Avrupa limanlarındaki vesaitle tehcis etmek için ettiğini ve hükümetin limanın bütün me-sarifini kendi uhdesine alarak nihayet halka masarifsiz kılınak siyasetini tercih ettiğini beyan etti ve bugünkü çeklin dünkü çekilden işi olduğu neticesine vardı.

İktisat vekili ikinci mes'e-le olarak şeker fabrikalarını tesdi-işine temas etti. Verdiği izahat şöyle kılıla olmalıdır:

Şeker fabrikalarının yapılması memleketi ucuz şeker yedirmek için değildir. Haricet her sene yedi sekiz milyon liralık şeker ihtal ediliyordu. Şeker memle-kekimizde istihlal edilecek, ev-velâ paramız harice çıkmıyacak seniyen şeker ihtisaline hizmet eden pancar ziraatı kuvvetle-neecektir.

Pancar ziraatı zirraa için mühim kazanç mabudur. Bir

söylenebilir. İktisat vekili hükümetin bu noktaya da ehem-miyet verildiğini ve efraat tara-fundan tesisi mümkün olmayan mensucat sanayinin de yine hükümet yardımıyla inkişaf etti-rileceğini söylemiştir.

Bundan sonra ziraat banka-sın zirraa yardım etmesi mes'elesine temas eden İktisat vekili Ziraat Bankasının bilanço-

Programın esasları

Ankara 30, [H. M.] — Dünkü fırka grubunda müzakereyi verdiği neticelere göre yekabinin programı şu esasları ihtiva etmektedir.

- 1 — Paramızın istikrarı ve tediye muvazenesinin temini için çalışılacaktır.
- 2 — Vergiler üzerinde esaslı tetkikler yapılmıştır. Bazılarının ilgası bazılarının tadili mu-karredir.
- 3 — Sanayi ve istihsalatın inkişafına çalışılacak ve bu gibi işlerde ferdi teşebbüslerin başaramadıklarına hükümet yardım edecektir.
- 4 — Çiftçiye azami muavenet programının ilk esasları. Bu muavenetin imkân nisbetinde tevsiine tedbirler alınacaktır.
- 5 — Memleketin müdafaası ve iktisadi ve içtimai inkişafı için şimendifer yapmak faali-yetine devam olunacaktır.
- 6 — Adli kanunların esasları taallük eden kısımları değişmeyecektir. Usule ait kanunların bazı noktalardan tadili ciheti tetkik edilecektir.

fabrika için tahminen altmış dönüm arazi işletildiğine göre ve bir dönüm araziyi işletmekten vasatı yedi, sekiz lira ka-zanacağına göre çiftçi halkı pancar ziraatından çok istifade te-min etmektedir.

Diğer taraftan pancar ziraatı bulubut noktası nazardan da toprağı kuvvetlendirilmiştir. Binasaleyh hükümetin şeker tesisinde görülen yardımları fazla olduğunu iddia edenler var-dır. Ancak başka memleketler-de yapılan yardımlar daha faz-ladır.

Şeker fabrikaları işi bizim için memleketin yükselmek için müraacat edilen tedbirlerdir. Şeker zirraa sarfidele paramız mensucat ilerine sarfınun daha faideli olacağı mü-lâhazalarına cevaben pamuk işle-rinin de ihmal edilmiş olmadığı

larındaki rakamları zikrederek Ziraat Bankasının istismar ola-nabilecek sermayesi 17 milyon lira iken zirraa yaptığı ikrazatın sermayesinin iki misline vardı-ğın ve bankanın mevcudatının mümkün bir kısmını bile zirraa krediyeye tahsis ettiğini ve bütün imkânlarını sarf ederek zirraa yardımında bulunduğunu ve bankanın bu yoldaki mesaisini daha tekemmül ettirmek için müm-kün olan bütün tedbirleri ara-sile ittihaz edileceğini beyan etti.

Fırka grubunun öğleden sonra aketittiği içtimada muhte-lif me'uslar söz alarak iktisat vekillerinin muhtelif mes'e-leler etrafındaki beyanatın teferru-sat alt kanunları üzerinde usul-ler aordular müzakere saat 18 de bitti fırka grubu yarın da toplanacaktır.

ALİ NACI

İkinci celse

Ankara 30 (H.M.) — Fırka grubunun öğleden sonaraki iç-timada Adliye vekili kanunlar hakkında beyanatta bulunarak adli kanunların esaslarında bir-bir değişiklik yapılmıyacağını belli usule ait kanunların tat-bikinde bazı tadilat yapılabile-ceğini, bunları tetkik edilerek tek-lif halinde meclise getirilece-ğini söylemiştir.

Bilhassa İcra ve iflâs ka-nununun esaslarında bir-bir değişikliğin varit görü-lmüştür, borç için hapis cezası asla iade edilmeyece-ğini beyan etmiştir.

Müstakelen kürsiye hayre-kil İsmet Paşa çıkararak fırka müzakaratında tebrüz eden fikirleri kılıla etmiştir.

İsmet Paşa beyanatında şimendifer siyasetinin hükümet programının esasları arasında bulunduğunu ve bu yoldaki faaliyetin gene devam edeceğini bildirmiştir. Bu meyanda muhalif fırkadan da müvazet bu si-yasetin esasta isabetini teslim etmekte bulunduğun-u ifade etmiştir. Başvekil beyanatının sonunda işte programın esasları bunlardır. E-ğer tasvip ederseniz hükümet-i-niz bu esaslar dairesinde pro-gramı yapacak ve çalışacaktır. Demişti. Fırka grubu progra-mı ittifafla tasvip etmiştir.

Grup içtiması saat yirmide kadar devam etmiştir. Grup yarın toplanmayacaktır. Yarın beşvekil vekile ilhina ederek bu larında otururken programı ya-zacak ve Başvekil paşa bunun meclisin Perşembe içtimada okuyacaktır. Reisicumhur haz-releri öğleden sonra meclise ge-recek geç vaktile kadar hususi salonlarında meşgul olmuşturlar.

Gazi Hz.

Ankara 29, — Gazi Hz. Meclisin tatilini mü-teakip bir haftaya ka-dar bir seyahate çık-a-caktır.

Müşarünileş Hz. nin İstanbuldan ziyade mem-leket dahilinde seyahat buyurmaları ihtimali da-ha kuvvetlidir.

Gazi Hz. nin, bu seya-hat esnasında Yalovay'da teferr etmeleri çok muhtemeldir.

Amanullah Hz. nin beyanattı

Sabık Kırıl Afganistana dönmek niyetinde değil

Mm. Pavlovanın Amanullah'a yaptığı mülakat

Şehrimizde bulunan sabık Afgan Kırıl Amanullah Hz. Fransız gazetecisi M. Pavlova'ya beyanatta bulunmuştur.

M. Pavlova, Ankara'da Mec-lis müzakaratını takip ettikten sonra, evvelki gün İstanbul'a avdet etmiş ve dün öğleden sonra, Tarabya - Tokatlıyanda Amanullah Hz. ile görüşmüştür.

Sabık Afgan Kırıl, Madamın suallerine cevaben, Afganistan'ın şimdiki vaziyetini izah et-miş, tecceddüt hareketlerinden memnuniyetle bahsetmiştir.

Afgan kırıl, şimdi memle-kekimizde unak bulunmakta, fakat oradaki vakayışı dikkat ve alaka ile takip etmektedir. Şimdiki Afganistana avdet niyetinde değildir.

Amanullah Hz. Afganistan'daki emval ve emlakların kendi-sine idaresi hakkında bir istida verdiği ve bu talebinin Afgan Milli meclis tarafından reddedi-ldiği hakkında lügul mebl-iğin çıkma bir haberi teklip etmiştir.

Beraberinde götürdüğü el-musların idaresi şeklinde veya diğer surette kendisine bir mü-racaatı olmamıştır.

Amanullah Hz.

Amanullah Hz. cihem A-ganistanın başında bulunan Na-dir Han hakkında istiyette bu-lunmaz, Nadir Hanın ölüş ve ittidarı ele almış olduğunu ila-ve etmiştir.

Sabık Afgan kırıl, bir mü-d det sonra İtalyaya dönceğini beyan ettikten sonra (Kardeş Türkiye) tabirle, memleketinin ve inkılâbın hakkındaki istih-balarını memnuniyetle naklet-miştir.

Amanullah Hz. memleketi-nin tecceddüde, ref-i ve me-deniyete kavuşup tesül olmasın-den geri bir emel olmadığını, maksadının memleketi ve millete hizmet olduğunu, asla hüküm ve nüfus hursı taşımadığını da mülakatında tasvir etmiştir.

Atletlerin seyahati

Mıntaka heyeti reisi atletleri seya-hatten menetti. Burhan bey ise: "gideceğiz," diyor!

Atletizm federasyon reisi Burhan bey

Atlet ve tenislerden müte-akip bir sporcu kalemizin yarın Fireye hareket edecele-rini yazmıştı. Atınada yapıla-cak Balkan oyunlarında Türk sporculuğunu temsil edecek olan bu ekipin hareketi etrafında bazı yeni dedikodular hamle gelmiştir.

Bu dedikodulu vaziyet, ha-reketin arifesinde mintaka mer-kez heyetinin bir tebliğle işe müdahale etmesinden ve kafile-yi mensup dütun atletleri seya-hate iştirakten menmesinden tevallüt etmektedir.

Mıntaka merkez heyeti reisi Yusuf Ziya bey, bu tebliği işe ettiren esbab hakkında bize şu izahat vermiştir:

"Biz her nedense alaka-dar heyetler tarafından Atina oyunlarının mahiyet ve şekli hakkında temin edilmemiş. Bi-naasaleyh vaziyete vukufumuz, herkesten fazla değildir.

Müdahalemini işe ettiren esbaba gelince bu çok basittir. Alakadar teknik heyetler bize müraacat ederek sporcu-ların kafi derecede harfrazma-rın çok meşkul bir altye nam-zet olduğunu söylediler. Biz de vaziyeti tetkik ettik ve mintaka sporcularının iştirakini, menet-meğe karar verdik.

Bu karar her şeyden evvel gınuu istihlal etmektedir.

Atınada temsil edilmeyece-ğine kanaat olduğumuz memleket sporunun gerefini beyhude tebli-likeye koymamalı.

Atletizm federasyonu reisi Burhan Bey bu tebliğle rağmen seyahatin icra edileceğini ve mintaka heyetinin müdahale-yi haklı olmadığını söylemektedir. Mamafı mintaka heyeti kullu-lere, lüzümlük tebliğati yapmıştır.

Vaziyet bugün tevassuh edecektir.

TELEFON:

MODURK

NUSXASI

17 Teşrinievvel 1330

CUMA

No: 83

Son Posta

İDARE: İSTANBUL, NURUOSMANIYE ŞEREF SOKAĞI

SON POSTA Halkın gâhâdır. Halkı bürünle güler.
SON POSTA Halkın kâhâdır. Halkı bürünle fâlle.
SON POSTA Halkın dillidir. Halkı bürünle söyler.

YENİ BİR HADİSE

ADANADA MEÇHUL BİR EL SERBEST FIRKANIN PENCERESİNE ARAPÇA YAZILI BİR BAYRAK ASTI...

Antalya'da Müessif Bir Hadise Çıktığı Doğrudur Serbest Fırkanın Ocak Heyeti Azaları Tevkif Edilmiştir...

Halktan Bazıları

Dün, Antalyada bir kum halk ile vali arasında mühim bir ihtilaf çıktığını haber verdikten sonra bu ihtilafın sebebi, ahalinin ve meclislerin anlayışına gelmektedir. Meclislerin anlayışına geçen meclisler meclisleri tamamen tetmin etmedi.

Antalyadan gelen haberlerde deniliyor ki:

"Bir kum halk, dükkânlarını kapıyarak belediye önünde toplandı. Görüldü ki nümayiş yapıyor. Bu sırada bazı nümayişçilerin tahrikatı ile zabıta kuvvetlerine tecavüz kalkışmaları oldu.

Nümayişçilere dağılmaları tavsiye edildi. Disiplinli. Belediye başkanına hücumla tahribat ettirildi. Zabıta kuvveti bu teşebbüsü men etmedi. Muvaffak olmadı, kuvvet zabıta üzerine girdi ve bu sırada da bir rivayete göre 17 kişi yaralandı.

Neticede sükunet sağlandı, tahliye edildi. Hadise Serbest fırka vilayet ocağından doktor Burhanettin beyin talimatı ile, fırka idare heyeti ile birlikte tahliye edildi.

Bu hadisede en büyük kahraman Valide olduğu tahliye edildi. Meclislerinde meydana çıkıyor, deniliyor.

Görülüyor ki bu talimatın nümayiş için ve ne maksatla yapıldığı ve ne istenildiği anlaşılmamıştır.

Sadece tahliye büyük bir kum halkın iştirak ettiği ve kum halkın bütün dükkânları...

İsmail Hakkı B. Ne Olacak?

Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı Beyin siyasetle ilgilerinden dolayı müstafi edildikten sonra Ankara'dan gelen haber tesyit etmedi.

Esasen Darülfünun mahfızlarında bir müderrisin siyasetle ilgisi pek ala mümkün bulunduğu kanısı vardır. Diğer taraftan İsmail Hakkı Beyin Serbest fırkadan çekilmesi haberi de tesyit etmemiştir. Mevaffak İsmail Hakkı Bey bugün (Yarın) gazetesinde muhtemel makalesini yazmaktadır.

Nümayiş Esnasında Mecruh Düştü

Antalya valisi Feiz B. ların kapandığı anlaşılmaktadır. RESMİ MALUMAT NEDİR?

Antalya hadisesinin Ankara'ya ne şekilde aktığı meselesine gelince bu hususta Dahiliye müsteşarı "Halk" boy demiyor ki:

"Antalyada bazı kimselerin tahrikatı ile bir kum halk te-

crümü kanununa muhalif olarak Antalya belediyesi önünde nümayiş yapmaya kalkışmışlardır. Zabıta kuvveti bu men'e kâfi gelmemiş, bunun üzerine askeri kuvvetler baki dağıtılmışlardır. Bu sırada sükunet kâfi hafif surette yarananmıştır. Nümayiş terip eden Serbest fırka ocağı reisi Burhanettin Beyle beraber 30 kişi tevkif edilmiştir. Bunlar istisvap edilmektedir. Tahliye devam ediyor. Diğer muharrikler de peyderpey meydana çıkarılmaktadır.

Fakat Dahiliye müsteşarının bu beyanatında da nümayiş kaç kişilerin iştirak ettiği ve ne istediği anlaşılmamıştır. Anlaşılan yegane nokta neticede Serbest fırka ocağı reisi (Devamı 3 üncü sayfamızda)

İzmirde Ağır Ceza Talebimizi Kabul Etti.

(Son Posta) nın Evrakı İstanbula Geliyor.

Temiz Müddeiumumiye Hak Vermezse Davamız Burada Görülecek

Müddeiumumiye Selim Ragıp B.

İzmir, 15 [Husus] — İzmir ağır ceza mahkemesi Hasan Safiyyettin Beyin riyaseti altında saat on birde Son Posta me'sul müdürü Selim Ragıp Beyin muhakemesine başlandı, evrakı...

İstanbul ağır cezasına tevhit kararı okundu.

Müddeiumumiye bu kararın tasviri ederek muhakemenin tevhidini istedi.

Selim Ragıp Beyin avukatı İrfan Emin Bey itiraz etti ve dedi ki:

"Sâlihîyet, yalnız usul meselesi değildir.

Teknikalî esaslar kanununun saydığı esas haklardan birdir. Maznuna İzmir'de muhakeme etmek için kanunda sarahat yoktur.

Son Posta - Hizmet davalarında irtibat olmadığımızı anlamak için nakli, müstaklîl cürüm sayan kanunun (102)inci maddesine bakmak lâzımdır.

İki mahkeme arasında karar mübseyeneti olabilir diye ayrı ayrı davaları birleştirmek doğru olmaz.

Beiki, mantıklı olur, fakat kanunî olmaz.

Karar aleyhimize de olsa, ilim yolundaki meseleyi kurnetle tahliye ederiz.

Mahkemenin tahliye hükmü...

Dikkat Ediniz!

Siyasi Mücadelenin Şeklini Değiştirmek İçin Fena Yola Gidenler Çıkması Başladı

Adana, 10 (H. M.) — Dün öğle üzeri Serbest fırkanın vilayet ocağına, herkesin yemeye gittiği bir sırada arka pencereden meçhul bir adam girdi. Üzerinde bir ayet yazılı bir bayrak çıkararak astı.

Az zaman sonra bu bayrak nazarı dikkati celbetti. Hemen zabıta haberi verildi.

Bu sırada ocağı heyeti geldi. Ocağı reisi bayrakçıyı kapı önünde ağırladı, hırsanaleyh böyle ayet yazılı bir bayraktan haberdar olmadıklarını söylediler ve:

— Burası tekke değildir, dediler.

Ocak tam cümhuriyetçi, tam ilâk, siyasi bir mahfidir, cümlesini ilâve ettiler.

Zabıta zabıt tuttu ve hemen tahliye başladı. Ben, Serbest Fırkaya girip bu surette sulak yapmanın Halk Fırkasından olmasın, en küçük bir ihtimal bile vermem.

Serbest fırkaya müstaklîl damgası vurup, yeni teşekkülâtimize mahkûm etmek istiyenlerin bulunduğunu muhik görürüm.

Zabıta bunları muhlaka bulmalı, meydana çıkarmalıdır.

Halk bu teşebbüsü sefretle karşılamış ve çok müteessir olmuştur.

Haydar Rifat B.

İade Muhakeme Mi İstenecek?

Haydar Rifat B. hakkındaki hükmü gıyabi kendisi hapishanesinde iken tebliğ edilmiş, bu surette mualliyet itiraz hakları istimal imkânını bulamamıştı.

Ceza avukatlarımızdan bir grup cabası mucibe göstererek Haydar Rifat B. hakkında iade muhakeme talebinde bulunmuşlardır.

İsteneceğini talep ediyoruz.

Mahkeme heyeti meclisi uzun uzadıya müzakere etti. Aynı sebeplerden kabili tenyis olmak üzere İstanbul'a idaresine karar verdi.

Selim Ragıp ve İrfan Emin Beyler buradan cuma günü İstanbul'a hareket edeceklerdir.

Adnan

KUPON: 36

İkinci Piyanko

Son Posta'ya Mahsusur

Bugünün Meselelerinden

20 Milyon Liralık Şimendifer Mukavelesi nin Dikenli Tarafları

Son defa münakaşa yapılmak üzere bir Alman konsorsiyumuna verilen 20 milyon liralık şimendifer mukavelesi siparişinin esas şartları üzerinde münakaşa yapmış ve irtisgalen irtisgalen münakaşa ayrı ayrı maddelerle serdetmiş idik. Bugün gene bu mesele üzerinde öğrendiğimiz bazı hakikatleri söylemek ve bu hakikatler üzerinde alâkadar olanlara nazarı dikkatini celbetmek istamıza hissediyoruz.

Esasen bu siparişe lüzum olmadığı iddia edilmektedir. Fihhaka geçen sene hükümetimiz tarafından vukubulan müraعات üzerine Almanya Devlet demiryollarından bir heyet gelmiş ve Alman demiryolları müdürlerinden direktör Engelhard, Alman demiryolları müstetarı doktor Duerck, Alman demiryolları müstetarı doktor Dommermier den mürekkep olan bu komisyona Türkiye Devlet demiryollarını tetkik ederek bir rapor vermiştir.

[Devamı 6 üncü sayfa]

intihapta Nasıl Kazanıyorlar

Reyler sandığı girerken boyex, girdikten sonra kaza oluyor.

İnkılâp

ABONE ÜCRETLERİ
3 aylık 8 aylık yıllık
Dahil-iş 5 9 17 İta
Harici iş 9 16 33
Fiat 5 kuruş
24 Teşrinisani 1930

İDAREHANE
Ankara caddesi, İstisat dairesi
İstanbul
Telegraf: "İNKILAP" İstanbul
Telefon: İSTANBUL 1797
No: 86 — PAZARTESİ

Gazi Hz. nin yeni bir fırka yapacakları şayi!

Halk muztarıptır!

İsmet Paşanın İstanbul'da, Lozanda yaptığı hizmetler unutulmaz, fakat memleketin bugün ıstırap çektiği de gözle batan bir hakikattir, esta inkâr olamaz!

Serbes Fırkasının büyük eylemi memleketteki umumî hoşnutsuzluğu meydana çıkarmış oldu. Altı kayıyan ve ağır mülkama diyen kıtanan bir kazanın kapağı bir az açılınca, buhar nasıl dışarı fışkırdı, hücum ederse, Fethi Beyin meufur buraklığı her yerden, memnuniyetlilik havasında sayıyı hayret bir intihar kabiliyeti ile, öylece etrafa taşıyacağı başladı. Şikâyet ocaklarının kapama nasile çıkışları dinniş olamayacağına göre, bugünkü vaziyeti dünkü vaziyetten daha mülayim telâkiki emekte manna yoktur. Halk, muhalif fırkadan, peyda oluşu gibi kaybo hücumun da nagehani ve esarengiz çekiller içinde vukua gelmesi, bir kısmı halk nazaran vaziyeti küstünlün müphemleşmiştir.

Neşe çıktı, neşe battı? Bize nazaran bu fırkadan doğmasına sebep, hükümeti murakabe için temiz ve cümhuriyeti bir teşekkülâtı vücdet gelmesi emeli idi. Batışının sebebi teassüsündeki hükmete temsen zıt, yani cümhuriyet hükümetini murakabe perdesi arkasında cümhuriyetin can dıymamı müesseselere mensup anasırı sinesine alması, biran evvel hükümeti çıkarmak için bunların omuzlarına basması oldu. Fethi Beyin izahına bakılarsa infisak keyfiyeti bundan değil de, muhal bir iş peşinde koştuklarını idrak etmelerinden ibreti görülmüştür. Bu iki mütealeddan hangisinin doğru olduğunu zaman gösterecektir. Ancak, bugün için, Fethi Beyin fena bir kumandan sifatiyle gemisini götürüyor kayalarla çarpıp mas ve mürettebatı mayınna bazı müfittilleri alması, ne murakabe fikrinin iflasını ıcap ettirir, ne de derhterine deva bulmak imkânıdır. Fethi Beye itimat eden, onun arkasından giden vatandaşların susması, sinmesi için bir sebeptir.

Evet, Fethi Beyin en büyük iyiliği, perdesti ucundan kaldrın, memleketin manzaranı olduğu gibi göstermesi oldu. Vatandaşlar adam, etrafına otuz dörttenmiş genç alıp fırkasını bir güzideiler ocağı halinde tesis etse idi, bugün olduğu yerden çok daha ileri bir mesafede bulunacağına şüphesiz yoldu. Etarufadıkları aldandı, avamfiripliğe kapıldı, yapamadı, kapıyı kapayıp levhayı indirmek mecburiyetinde kaldı. Fakat şehirlerdeki kalabalıklardan ıstırapları hiç bir orta oyununa mevzu teşkil edemeyeceğine göre, Serbes Fırka liderlerinin aadan çekilmesi, olsa olsa, nihayât muztarip halk ile o kadar şikâyet edilecek hükümeti karışık karışık koymuş olmanın ibaret olabilir.

Üç aydanberi memleketin her tarafından çoğun bir sel gürültüsü gelen şikâyet seslerini herkes şu itidatla: "Bu işin olmasın, işimizdir." Halkın sesine karan mahabini barınması ve mütedi yaygaralarını ayırt ettikten sonra mütebaki okseziyetin ne söylediklerini ve ne istediklerini dilemek dileyecektir. Halkın bu kadar susan-

Memleket seyahatinden avdetten sonra Gazi Hazretlerinin Halk Fırkasından ayrılacakları mevzuu bahsoluyor

Dün Ankaradan şu telgraf alınmıştır: **Ankara 23 —** Şimdi alınan bir habere göre Gazi Hazretlerinin seyahatlerini müteakip halkın temayülâtını tesbit ettikten sonra Halk Fırkası riyaşetinden çekilerek bizzat bir fırka teşkil etmeleri kuvvetle mehtaz görülmektedir.

Gazi Hazretleri Cümhuriyetin tekmilinde siyasi hırsların idaresi için lüzum geldiği derecede kuvvetli evsafı hâz liderler gürülmemesine binaen memleketin siyasi hayatına, muhtaz olduğu inkışafı bu surette bizzat vermiş olacaktırdır.

Bu takdirde Meclisin tek dereceli intihap kanununa kabul ederek itfima devresinin hitamından evvel geni intihabat yapılmak üzere fesholunması da varittir.

Maahaza bu vaziyetin, Gazi Hazretlerinin seyahatlerinden avdetinde Halk Fırkasında ırat buharacakları natuklarla tamamen tavassuh etmesine intizar edilmek zarardır.

Bu telgraf üzerine dün şehrimizde bulunan Afyon Mel'un Ali Beyo müraacat ederek bu hususta mütemmin malumat istedik. Ali Bey bize şunları söyledi:

— Gazi Hazretleri evvelce İstanbulda bulundukları esnada mücadeleli milliyeden, daha doğrusu Anadolu'ya ayak bastıklarından itibaren teşekkül eden müdafai Hukukun mevlûdu olan Halk Fırkasına tarifen mecbur olduklarını ve nihayete kadar merbut olacaklarını sarahaten ve alenen beyan buyurmuşlardı. Benim şahsi kanaatım, Gazi Hazretlerinin nihayete masn elbet ki sebpsüz değildir.

Fakat ne yapmalı?

Muhalefet fırkasının merkez açtığı her yerde Halk Fırkasından ve hükümetten ne kadar ve niçin şikâyet olmasına hepsinin birer birer çaresine balmak lâzımdır. Hasta sesini çıkarmıyor diye hiçbir şey yapılmaz, herkes yine uykuya dalarsa, yara, müsait bulduğu anda ve bu sefer daha şiddetle patlamak üzere için için işler ve birgün, iş isten geçer. Evvelâ Halk Fırkasının şimdiye kadar tamamen ihmal ettiği gençliği elinden tutup vazifesinin başına oturulmaktan işe başlamalı, onun şehirlerde ve köylerde fırka mülkumunu kullanan ıraf ve mütegalibeye köle olmaktan kurtarmalıdır.

Bütün işçileri "Komünist", damgasıyla lekelenek nasıl doğru olabilir? Türk işçisinin elinde ve alın terinin emeğiyle mukaddes bir hak gibi tanımak lâzımdır. Türk işçisinin istediği, "Komünistlerin" istedikleri gibi hükümeti ele almak değil; fakat bir parça refaktır.

Gazi Hazretlerinin ziyaret ettikleri Samsundan bir manzara: Hükümet konağı ve Gazi parkı

Gazi Hz. nin Halk Fırkasından ayrıldığı gün his ihtimal vermediğini söylüyor: Ali Bey

kadar Halk Fırkasıyla beraber bulunacaklarından ibaret.

Bunun bilfama hiçbir vaziyet ve ihtimal varit değildir.

— Kâzım Kara Bekir Paşanın tekrar Terakkîperver Fırkası ihya etmek istediğinden bahsediliyor.

— Kâzım Kara Bekir Paşanın Terakkîperver Fırkası telkar tep-

Tüccarın, esnafın, fikir erbabının bütün o şikâyetlerinin hepsi de haksız olmayacağına göre, esnaf cemiyetlerini ve fikir müesseselerini, fırka şubeleri halinde çıkarmak ve bunları iş adamlarının, ticaret erbabının ve şikâyetlerin ciddi meselesine birer saha haline koymak lâzımdır.

Devlet dairelerinden kırtasiyeciliği, rüyeti, suistimali kökünden kazınmak için ne ıcap ediyorsa hepsi yapılmalıdır. Bunlar yapılmadıkça ıstıraplar dınmaz, durmaz.

Bir murakabe fırkası olmadıkça zamanlar, bütün bunları Halk Fırkasına mensup insanların dahi ve hatta bizzatın bir şekilde tenkit edebilmeklerinin de artık sulayması lâzımdır, faydalıdır. İsmet Paşanın İstanbul'da ve Lozanda yaptığı hizmetler unutulamaz, fakat memleketin bugün ıstırap çektiği de gözle batan bir hakikattir, asla inkâr olamaz.

Kuru, İrf. ve kuru nazariye ile memur devlet kurulamaz.

ALİ NACİ

Komünistler

İzmirde beyannameler asıldı, bir çok kimseler tevkif edildi. Tahkikat başlıyor

İzmir 23 (H. M.) — Dün gece şehrimizde muhtelif yerlerde Komünist Beyannameleri asılmış ve halka dağıtılmıştır. Haberdar edilen zabta tahkikatı başladı. Tahkikat neticesinde 9 kişi maznun olarak tevkif edildi. Bunlar kat'iyen her şeyi inkâr ediyorlar, fakat hüviyetleri hakkında tahkikat yapıyor. Ayrıca bir çok müesseselere de posta vasıtasıyla beyannameler gönderilmiştir. Beyannamelerde: "İşçiler birleşiniz, diye yazılıyor. Şiddetli takabat yapılmaktadır.

Mecliste

Posta ve telgraf kanununa ilâve edilecek maddeler

Ankara, 23 (A. A.) — Büyük Millet Meclisi dahiye encümeni telgraf ve telefon kanununa bazı maddeler tezyili hakkında tasnun lâyahasını teklif ve mütrakere ederek bütçe encümine vermiştir. Yeni kanun lâyahası tadil ve tezyili talep olunan maddelere göre telif, telisiz telgraf ve telefon mübareke ve kongunamın, yazma alma ve bağlama işlerinde insanların hayatının selâmetine talâk edenler birinci derecede olmak üzere diğer mübareke ve kongunamın hangi sıra ile birbirinin takip edeceğinin tayini hususunda hükümete salihiyet verilmiştir. Yıldırım işaretini havi herşeye terhan alımp çekilecek ve teslim saati telgrafı çekene bildirilecektir. Bu nevî telgraflar altı müsil (Arkası 2 inci sahifede)

Terki teslihat meselesi

Türk tezi murahhaslar üzerinde çok müsait bir tesir yapmıştır

H. Vekilimiz, noktai nazarı-mızı izahetti

Cenevre 22 (A. A.) — Anadolu Ajansının hususî muhabiri bildiriyor:

Terki teslihat ihzârı komiyono, mukavelename projesinin damini terki teslihat komiyonu teskilüne dair olan beşinci faslının müzakeresine başlamıştır.

Hariye Vekili Tevfik Rüşti Bey, beşinci fasıl hakkında söz alarak komiyonun teşkilât ve salihiyeti meselesini teklif etmek lüzum geldiğini ve bu yapılmadıkça bu hususta beyanî fikir edemeyeceğini söylemiş ve mukavelenamenin büyük bir kısmı teklif edilmiş olduğu cihetle faaliyet ve salihiyetlerin tesbitinden evvel bu

Tevfik Rüşti Bey müzakereye teşekkülâtı tanımak lüzum geldiğini ilâve etmiştir. Tevfik Rüşti Bey beşinci faslın beyeti umumiyeti üzerinde, unanıl bir müzakere açılmasını teklif etmiştir. Müteaddit murahhaslar (Arkası 2 inci sahifede.)

ÖZGEÇMİŞ

1967 yılında Balıkesir’de doğdum. İlk ve Orta Okulu ailemin İzmir’de okudum. Liseyi 1981 yılında girdiğim Bursa Işıklar Askeri lisesinde okudum.1985 yılında Kara Harp Okulu’na devam ederek oradan 1989 yılında mezun oldum. Bir yıl daha Ankara’da mesleki eğitim gördükten sonra ilk görev yerin Erzurum’a atandım.

1990 yılından itibaren mesleğim gereği yurdun çeşitli yerlerinde görev yaptım. 2003 yılından beri görevime Ankara’da devam etmekteyim.

İyi seviyede Fransızca ve orta seviyede ingilizce lisanı bilmekteyim.

Evliyim, 12 yaşında bir kız çocuğum ve 9 yaşında bir erkek çocuğum var. Eşim Hemşire olup, Sağlık Ocağında görev yapmaktadır.

Başlıca özel zevklerim, kitap okumak ve seyahat etmek, başta doğa yürüyüşleri olmak üzere değişik sporlarla uğraşmaktır.